

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ
імені В. І. ВЕРНАДСЬКОГО

ЮЛІЯ ПОЛОВИНЧАК

**СУЧАСНЕ ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАЦІЙНЕ
СЕРЕДОВИЩЕ ЯК ПРОСТІР ТРАНСФОРМАЦІЇ
УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ
ІДЕНТИЧНОСТІ**

Монографія

Київ 2017

УДК 323.2:316.472.4
П520

Затверджено до друку вченою радою
Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського
(протокол № 2 від 12.02.2016)

Науковий редактор
В. Горовий, д-р іст. наук, проф.

Рецензенти:
Л. Дубровіна, д-р іст. наук, проф., чл.-кор. НАН України;
І. Давидова, д-р наук із соц. комунікацій, проф.;
К. Лобузін, д-р наук із соц. комунікацій

Половинчак Ю.

П520 Сучасне інформаційно-комунікаційне середовище як простір трансформації української національної ідентичності : монографія / Юлія Половинчак ; наук. ред. В. Горовий ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – Київ, 2017. – 372 с.

ISBN 978-966-02-8383-1

У монографії розглянуто особливості еволюції інформаційних процесів постіндустріального суспільства, тенденції змін у співвідношенні системи горизонтальних і вертикальних інформаційних обмінів у процесі соціального розвитку суспільства, удосконалення якості інформаційного забезпечення управлінської діяльності. Акцентовано увагу на соціальних інформаційних мережах, новітніх формах інформаційних обмінів, що набувають зростаючого значення в житті сучасної України у зв'язку з успішним перебігом інформатизації, процесом зміцнення внутрішньосуспільних зв'язків на новій технологічній основі.

Орієнтована на науковців, практиків у сфері інформатизації, широкий загал читачів, які цікавляться цією проблемою.

УДК 323.2:316.472.4

ISBN 978-966-02-8383-1 (друк.)
ISBN 978-966-02-8384-8 (електрон.)

© Половинчак Ю., 2017
© Національна академія наук України,
Національна бібліотека України
імені В. І. Вернадського, 2017

Зміст

Передмова	5
Розділ 1. ОСОБЛИВОСТІ МЕТОДОЛОГІЇ ТА ІСТОРІОГРАФІЇ ВИВЧЕННЯ ПРОБЛЕМ ТРАНСФОРМАЦІЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ У СУЧАСНОМУ ІНФОРМАЦІЙНО- КОМУНІКАЦІЙНОМУ СЕРЕДОВИЩІ	9
1.1. Еволюція наукових поглядів на сучасний інформаційно-комунікаційний простір.....	9
1.2. Особливості методології наукового дослідження ідентичнісних процесів в інформаційно-комунікаційному просторі....	22
Розділ 2. ОСОБЛИВОСТІ ІНФОРМАЦІЙНИХ ОБМІНІВ У СУЧАСНОМУ ІНФОРМАЦІЙНОМУ ПРОСТОРИ	29
2.1. Глобалізаційні процеси і їх вплив на трансформації інформаційного простору та національної свідомості	29
2.2. Бібліотеки в культурних взаємодіях цифрової епохи.....	40
2.3. Особливості інформаційних обмінів у інтерактивному просторі.....	57
2.4. Особливості розвитку блогосфери в системі вітчизняних медіа-ресурсів.....	70
Розділ 3. ІДЕНТИФІКАЦІЙНІ СИСТЕМИ У СУЧАСНИХ ІНФОРМАЦІЙНИХ РЕСУРСАХ	84
3.1. Ідентичність в інформаційному суспільстві	84
3.2. Мережеве середовище як простір самоідентифікації і трансформації колективних ідентичностей.....	96
3.3. Ідентичнісні практики в конвергентному медіа-просторі.....	111
3.4. Розважальний контент як інструмент трансформації ідентичності.....	128

Розділ 4. ІНФОРМАЦІЙНО-АНАЛІТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ БІБЛІОТЕК У СТРУКТУРИЗАЦІЇ ІНФОРМАЦІЙНИХ ПОТОКІВ ІНТЕРАКТИВНИХ ІНТЕРНЕТ-СЕРВІСІВ	143
4.1. Проекти цифрового збереження даних інтерактивних інтернет-сервісів як частини національної пам'яті.....	143
4.2. Підходи до аналізу цифрових соціальних медіа як засобу ідентифікації соціальних трансформацій	162
4.3. Методологія аналізу інтерактивного інформаційного простору.....	175
Розділ 5. СИМВОЛІЧНА РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ В ІНТЕРНЕТ-ПРОСТОРИ	185
5.1. Сучасна бібліотека як суб'єкт національного гуманітарного інтернет-простору	185
5.2. Модернізація історичної пам'яті та політики пам'яті в електронному середовищі	195
5.3. Культурні змісти в електронному середовищі та їх світоглядний вимір	210
5.4. Регіональна ідентичність та образ регіону в інтернет-просторі	222
Розділ 6. СВІТОГЛЯДНИЙ ТА ІДЕНТИЧНІСНИЙ ФАКТОР У ПСИХОЛОГІЧНИХ / ІНФОРМАЦІЙНИХ ВІЙНАХ У МЕРЕЖЕВОМУ ПРОСТОРИ	238
6.1. Конкуренція культурних смислів в інтерактивному просторі.....	238
6.2. Інформаційні впливи (інформаційна інтервенція) – сутність, форми прояву та засоби здійснення в інтернет-просторі	243
6.3. Регіональний аспект конфліктного дискурсу в інтернет-просторі України	258
6.4. Основні тенденції формування громадянської активності в протистоянні інформаційній агресії	279
Висновки	296
Список використаних джерел	303
Додатки	342

Передмова

Сучасні реформаційні процеси (як суспільні запити на системні зміни, так і зусилля, спрямовані на реформування та навпаки – протидію йому різних політичних гравців) є, по суті, пошуками відповіді на запитання: на якій системі цінностей базуватиметься суспільство і держава в майбутній Україні. Ці обставини актуалізують дослідження проблеми ідентичності. Загалом зазначена тема має досить високий рівень наукової розробки, проте сьогодні важливим видається завдання вписування досліджень ідентичностей у світоглядний контекст нинішньої української кризи та водночас у характеристики змін у нових медійних реаліях становлення сучасного інформаційного суспільства, пов'язаних з технологічним розвитком інформаційної сфери та соціальної структури сучасного суспільства. Ідеться про кілька факторів: по-перше, про зростання ролі медійної складової, а відтак і про збільшення впливу медіа та інформації на всі сфери діяльності; по-друге, про процеси формування так званої мережевої ідентичності, що відбувається не лише в індивідуальному (віртуальна самопрезентація), а й у колективному (ототожнення себе з тією чи іншою групою, що існує в мережі) аспектах; по-третє, про специфіку розвитку вітчизняної інформаційної традиції.

Характеристики інформаційного простору, де виробляються, транслюються, трансформуються світоглядно-ціннісні орієнтації, значним чином визначають суспільно-політичну діяльність індивідів та груп. По-перше, саме в інфопросторі відбувається продукування та організація сенсів, вироблення ціннісних орієнтирів, що, власне, і визначають систему ідентифікацій, тобто ознак, які є критерієм для ототожнення суб'єкта з певними суспільними, культурними й історичними групами. Морально-етичні норми, цінності та уявлення визначають ставлення індивіда до навколишнього світу взагалі, а отже, і ставлення до держави та її інститутів, до явищ суспільного і політичного життя. В інформа-

ційно-комунікаційному просторі як середовищі сенсоутворення визначається і ступінь значущості тих чи тих суспільних явищ, отже, вибудується їх певна ієрархія.

Вказані аспекти актуалізують завдання дослідження інформаційно-комунікаційного середовища формування й трансляції шаблонів індивідуальної та колективної поведінки, стратегій та інтерпретаційних моделей як об'єкта наукових рефлексій у різних галузях соціогуманітаристики. Щодо бібліотекознавчих досліджень вивчення цих процесів важливе як з точки зору осмислення запитів та потреб сучасного користувача бібліотек, так і виходячи з позицій трансформації функцій бібліотек як установ пам'яті у глобалізованому світі, що сприятиме вдосконаленню політики формування бібліотечних фондів, бібліотечних сервісів та бібліотечного обслуговування.

Зрозуміло, що нинішній конфлікт лише інтенсифікував ті складні, часто контрверсійні, процеси, які мали місце в українському соціумі навколо трансформації уявлень індивідів і груп про себе як про членів певної нації – національних ідентичностей. Національна ідентичність не розглядається іманентно заданою, а навпаки, як така, що змінюється, реагуючи на зміну соціальних умов, тобто зазнає трансформацій. Такий підхід дає змогу говорити про націю як про складне динамічне утворення і досліджувати не лише як соціальну систему, а й через самоуявлення спільнотою власної ідентичності.

Характерною рисою розвитку суспільства на новому етапі є розширення використання інформаційних технологій – сукупності методів, виробничих і програмно-технологічних засобів, об'єднаних у технологічні ланцюжки, що забезпечують інфотворення, збір, збереження, обробку і поширення інформації, підвищення її надійності й оперативності. Ефективність процесу використання інформаційних ресурсів у сучасному суспільстві пов'язана з його наближенням безпосередньо до перетворювальної діяльності суспільства. Результатом цих змін стало формування глобальної інформаційної інфраструктури та світової інформаційної економіки; закладення фундаменту світової законодавчо-правової системи, єдиного інформаційного простору, основи глобального інформаційного суспільства.

Інтерактивне інформаційне середовище як простір формування і трансляції національного нарративу інтенсифікує або трансформує соціальні практики; або ж сприяє продукуванню нових. Виникає загальний

вимір буття різних соціальних груп у структурі суспільства, що реалізується через культурні практики переживання і створення традицій, звичаїв, норм поведінки, способів мислення та розуміння навколишнього світу і себе в ньому. Таким чином, розвиток інформаційних технологій наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. сприяв не лише якісним змінам у національному і глобальному інформаційному просторі, а й виникненню нової соціокультурної реальності.

Це, відповідно, актуалізує новий погляд на соціальні медіа: з одного боку – як на відображення різноманітних соціальних практик, зафіксоване, з огляду на специфічний, усно-писемний, як його визначають дослідники-лінгвісти, тип дискурсу, задокументовану громадську думку окремих груп населення; з іншого – як на дослідне поле для вивчення політичних, соціокультурних, психологічних, лінгвістичних процесів. Вивчення цих процесів потребує дослідження онлайн-дискурсів, що регулюють, і регульованих практик, що конструюють значення соціальної реальності.

У сучасних соціальних комунікаціях зростає роль соціальних медіа, що об'єднують цифрові медіа та онлайн-комунікацію і характеризуються високим рівнем інтерактивності, тобто можливістю не лише споживати, а й створювати чи змінювати контент з боку реципієнтів. Ця принципово нова технологія у функціонуванні засобів масової комунікації характеризується зростаючим значенням ЗМІ як інструменту політичного впливу, простору формування громадської думки, становлення громадянського суспільства. Водночас вони є предметом наукової рефлексії навколо специфіки функціонування та впливу цих медіа на суспільні процеси.

Бібліотеки, що на сучасному етапі свого розвитку набувають рис інформаційних центрів, які здійснюють акумуляцію, зберігання і трансляцію національної пам'яті, культури, суспільно значущої інформації, мають, на наше переконання, зростаюче значення участі в сучасних комунікаційних процесах, формуючи як офіційний та науковий дискурс, так і використовуючи можливості неформальної комунікації.

Водночас поза комплектуванням в систему суспільно значущих баз, фондів бібліотек поки що залишається величезний пласт інформації, що відображає сучасні соціокультурні процеси. Цей пласт інформації формується за рамками офіційного дискурсу, але становить зростаючий інтерес для дослідників, зумовлений тим, що, по-перше, розвиток

мереж став новою якістю інформаційних обмінів, пов'язаних з результатами глобальної інформатизації, по-друге, ці обміни розвиваються при постійному зменшенні контролю традиційної управлінської вертикалі і, по-третє, у процесі мережевого інфотворення здійснюється самовираження особи (чи певної соціальної спільноти, що вмонтовується в мережу), створюються можливості для реалізації її творчого потенціалу.

Розділ 1

ОСОБЛИВОСТІ МЕТОДОЛОГІЇ ТА ІСТОРИОГРАФІЇ ВИВЧЕННЯ ПРОБЛЕМ ТРАНСФОРМАЦІЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ У СУЧАСНОМУ ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАЦІЙНОМУ СЕРЕДОВИЩІ

1.1. Еволюція наукових поглядів на сучасний інформаційно-комунікаційний простір

Інтернет, як новий тип комунікації, плацдарм творення нового суспільства та як потенційне середовище формування соціально-культурної практики, заснованої на об'єднанні вже існуючих практик та вироблення нових, досліджують сьогодні вчені багатьох наукових галузей. Українська дослідниця О. Горошко на основі теоретичного аналізу робіт, спрямованих на осмислення як **феномену Інтернету**, так і комунікативного простору, що виникає на його основі, виокремлює кілька підходів до вивчення проблеми [1, с. 9–52].

У рамках першого з них Інтернет розглядається як, насамперед, інформаційне сховище, світовий розум, технологічний фронтір – контактна зона тісної економічної, ментальної, культурної тощо взаємодії. Роль технологій, знання й інформації зростає з розвитком Інтернету, що зумовлює зміни в суспільному устрої. У працях Д. Белла, М. Пората, Е. Тоффлера, Т. Стоуньєра, О. Рунова Інтернет мислиться як єдиний інформаційний простір, як певна матеріалізація ноосфери. За описаного підходу інформація і технології розглядаються як визначальні і системоутворювальні суб'єкти нового типу суспільного устрою.

Інша група досліджень пов'язана з вивченням мережевої природи сучасного суспільства, заснованого на інтернет-технологіях.

Представники цього підходу – М. Кастельс, О. Неклесса, О. Біккулов та інші – предметом наукового інтересу роблять перетворення основних соціальних інститутів у мережеві структури і соціальні зміни в суспільстві, викликані цими процесами. Власне, сама назва «Інтернет» передає дві його суттєві риси: глобальність і мережеву структуру (англ. Internet). У парадигмальних рамках цього підходу Інтернет визначається через комунікативні властивості: він уможливорює реалізацію мережевих зв'язків будь-якої складності, що є відмітною рисою Інтернету як окремого комунікативного інституту.

Третя група досліджень зосереджується на теоріях віртуалізації, і передусім, віртуалізації соціального, що мислиться як немисливий соціальний ефект нових комунікаційних технологій. А. Бюль, М. Вейнстейн, Д. Іванов, А. Крокер, М. Паетау розглядають Інтернет як віртуальний образ світу, універсальний комунікативний простір, у якому запускаються механізми віртуалізації соціальності. У рамках цього напрямку Інтернет розглядається як соціальний феномен, як віртуальне середовище, у якому мережеві зв'язки очевидні і широкодоступні. Опосередкована інтернет-технологіями віртуалізація соціальної реальності суттєво її трансформує і в решті-решт перетворює на нову дійсність.

Четвертий напрям у галузі вивчення Інтернету заснований на постмодерністських концепціях бачення і розуміння сучасного суспільства. Дж. Адамсом, Дж. Айткеном, В. Ємеліним, Е. Войскунським, Л. Компанцевою, А. Маркхемом, Л. Шедлетські Інтернет мислиться як «віртуальна агора», один з незавершених проєктів постмодерну, що метафорично позначається як кіберпростір (Дж. Джонс, С. Маршалл, Г. Рейнгольде). У постмодерністських підходах до опису Інтернету критерієм для оцінки теорії є її продуктивність, пояснювальна сила метафор, що функціонують у соціальному просторі, їх здатність генерувати нові точки зору і постановку завдань.

П'ятий підхід у вивченні Інтернету та інтернет-технологій заснований на ідеї глобального «надсуспільства», яке становить абсолютно новий його тип, де мережа Інтернет є генетично вбудованою базовою складовою. За цього – генетично-функціонального [2, с. 135] – підходу Інтернет виступає як засіб, що робить можли-

вою глобалізацію інформації, комунікації, освіти та економіки, дії та образів. Нове суспільство, системоутворювальною рисою якого виступає Інтернет, акумулює в себе всі інші соціальні моделі розвитку (постіндустріальна, інформаційно-комунікативна, мережева, віртуальна) в умовах інтенсифікації процесів глобалізації світового простору; Інтернет досліджується через аналіз його соціальних функцій у певному типі суспільства.

Різноманітність названих підходів та велика кількість теорій, орієнтованих на дослідження нових інформаційних явищ, зумовлені складною природою Інтернету, його різновекторними функціональними характеристиками та впливами. Тож фахівці сходяться на думці, що гуманітарне вивчення Інтернету потребує міждисциплінарного підходу, оскільки він не може бути адекватно описаний у рамках окремої дисципліни чи окремого підходу [3]: це і комплекс розподілених у просторі технічних об'єктів (що дозволяє ставити питання про його географію чи економіку); і корпус організованих у вигляді гіпертексту текстів (досліджуваних з позицій лінгвістики, інформатики тощо); і об'єднання активно діючих людей, які є об'єктом соціологічного, психологічного чи політичного аналізу; і комплексна система, що потребує філософського осмислення; і своєрідна спроба реалізації технічних та соціальних домовленостей у глобальному сенсі (предмет для аналізу з правових та історичних позицій глобалістики).

Таким чином, від досить технологічного дослідження феномену Інтернету на початкових етапах наукового осмислення із зростанням кількості користувачів, появою нових технологічних можливостей і, в силу цього, ускладненням зв'язків у мережі все частіше стали говорити про зростаюче значення Інтернету як основи розвитку інформаційно-комунікативного суспільства, інформаційного середовища, соціального комунікативного простору.

Сьогодні більшість теоретиків інформаційного суспільства визначають Інтернет, фіксуючи насамперед його соціальні характеристики. М. Маклюєн стверджує, що Інтернет пов'язаний з процесами кооперації та об'єднання, властивими комунікації в середовищі Інтернет. Дж. П. Барлоу розуміє під Інтернетом простір свободи і незалежності нового покоління людей. Якщо спробувати визначити Інтернет одним словом, зауважує Е. Кролл,

то це буде слово «спілкування»: «спілкування між окремими людьми і цілими народами без втручання уряду» [4, с. 5]. Л. Шедлетські і Дж. Айткен підкреслюють також, що інтернет-комунікація інтенсифікує міжособистісні відносини. Це проявляється у соціалізації та консолідації як окремих індивідів, так і груп, і співтовариств в цілому. Загалом у працях із соціології та соціальної психології Інтернет розглядається як «простір соціальної взаємодії» (sozialer Handlungsraum), «в якому люди спілкуються між собою за допомогою текстів у синхронному та асинхронному режимах» [5, с. 409].

Специфіка наукового осмислення проблеми визначається переважно тим, що швидкість змін перевищує сьогодні швидкість їх теоретико-методологічної рефлексії; науковцям доводиться фіксувати фрагментарні трансформації, що відбуваються, та одночасно працювати над їх теоретичним осмисленням. Так, багатозначність термінів «конвергенція ЗМІ», «конвергентні медіа», «мультимедійна журналістика», на думку М. Кастельса, пов'язана з тим, що «медіареволуція відбувається на наших очах і злиття раніше роз'єднаних преси, радіо, телебачення йде різними шляхами» [6, с. 157–164]. Інша причина відсутності єдиної системи наукових уявлень про описані процеси полягає в тому, що ці процеси стосуються різних галузей сучасного життя і трактуються дослідниками з різних точок зору. Зокрема, феномен конвергентних медіа може вважатися досить розробленим з точки зору проблематики становлення цифрової журналістики та ширше – в контексті теорії мас-медіа [7, 8]; розробляються проблеми конвергентності і в галузі текстознавства [9].

Водночас досліджуване явище є ширшим – ідеться не лише про зміни у медіаспоживанні, а й про трансформацію інформаційного простору як площини найрізноманітніших соціокультурних практик – від гастрономічної культури і спортивного вболівання до політичних процесів та інформаційних війн. З точки зору соціокомунікативістики стоїть завдання дослідження проблеми саме з огляду на такий розріз – як трансформації комунікативних та ширше – соціальних практик. У нашому випадку предметом наукового зацікавлення є нові тенденції продукування і трансформації сенсів, репрезентації цінностей, фактично грань, де комуні-

кативістика перетинається з широкими соціокультурними дослідженнями.

Плідним видається врахування ідей американського дослідника конвергенції в культурі і медіа Г. Дженкінса, який досліджує зв'язок засобів масової інформації, «колективне знання» та культуру участі; процес колективного сприйняття, який безпосередньо впливає на функціонування таких соціальних інститутів, як релігія, освіта, бізнес і навіть військові структури. Вчений також обґрунтовує концепцію «трансмедійної розповіді» як конвергентного явища, у якому інтегральні елементи оповіді транслюються кількома різними каналами з метою створення нового розважального досвіду, фактично багато різних історій, узгоджених настільки, щоб створювати художній «світ»; тоді як різні канали підвищують залучення користувачів [10].

Проблеми розвитку соціальних інформаційних комунікацій, підвищення ефективності їх функціонування в загальносуспільному вимірі набули особливого значення, що обумовлюється зростаючими впливами загальноцивілізаційних тенденцій до світової інтеграції, формуванням загальноцивілізаційних механізмів вирішення глобальних проблем, що постають перед людством, по-перше. І по-друге – ускладненням соціальної структури суспільства в процесі його еволюції, що зумовлює як розвиток самої структури соціальних комунікацій, необхідних для обов'язкових при цьому внутрішньосуспільних обмінів, у тому числі і насамперед – інформаційних, так і їх якісне вдосконалення. Швидкість, точність, вичерпність в інформаційних обмінах і якісні параметри цих обмінів стають дедалі важливішими показниками життєздатності суспільства на сучасному етапі його розвитку [11].

Одна з таких трансформацій – розширення діяльності бібліотек, зокрема активізація інформаційного забезпечення суспільних, політичних, правових процесів. Ці зміни знайшли як практичне відображення, наприклад, поява у структурі бібліотек спеціальних підрозділів, орієнтованих на забезпечення відповідних запитів, так і на рівні теоретичного осмислення. Відповідні напрацювання у бібліотекознавчих дослідженнях дають змогу виділити правове інформування як напрям роботи бібліотек та поставити завдання аналізу у систематизації цих досліджень.

Методологічною основою вивчення участі бібліотек у трансформації сучасного інформаційного простору (як акторів та як дослідницьких інституцій) є теоретичні бібліотекознавчі праці, присвячені осмисленню трансформації ролі бібліотек на етапі становлення та розвитку інформаційного суспільства. У фокусі цих праць – перетворення бібліотек на інформаційні центри активного використання електронних ресурсів та ресурсів на інших носіях, акумуляція і організація використання ними нової інформації, вдосконалення технологій інформаційного, інформаційно-аналітичного обслуговування всіх процесів суспільної діяльності.

Ще на початку ХХІ ст. у працях провідних бібліотекознавців було закладено основи обґрунтування нового, такого, що відповідає умовам часу, статусу бібліотеки – як комплексного бібліотечно-інформаційного, наукового і культурно-просвітницького закладу зі статусом науково-дослідного інституту.

Пошуки нової ролі та місця в суспільстві бібліотечно-інформаційної сфери були обумовлені двома чинниками: необхідністю переходу від «епохи Гутенберга», коли основний обсяг знань людства зберігався в документах на паперових носіях, до ери електронних інформаційних комунікацій; зростаючими вимогами суспільства до науково-інформаційного забезпечення його сталого розвитку. Саме це актуалізувало потребу кардинального вдосконалення основ бібліотечної справи та створення нової парадигми діяльності бібліотечно-інформаційних інституцій з урахуванням розвитку електронних інформаційних технологій.

Прогнозуючи розвиток діяльності бібліотеки як багатофункціонального дослідницького центру, академік О. Онищенко серед перспективних завдань виокремлював вирішення проблем, ключових для інформатизації бібліотек України, зокрема, створення власної національної інформаційної бази, стандартизації інформаційного забезпечення [12].

М. Слободяником було запропоновано базову модель бібліотеки як соціально-комунікаційної інституції. Її складові – системно-функціональні, при цьому виражену комунікаційну спрямованість мають елементи «функції» і «технологія». Серед сутнісних функцій бібліотеки – комунікаційна. Значну комунікаційну орієнтацію мають інші функції – документальної пам'яті, інформаційна

та когнітивна. Елемент «технологія» є забезпеченням активізації комунікаційних процесів, що відбуваються в бібліотеці. Все вищеперелічене призначене для відображення загальних закономірностей функціонування бібліотеки під впливом зовнішнього середовища.

До елемента «інформаційний потенціал» основними складовими визначені фонд, каталоги та електронні бази даних. Ці складові мають відповідати інформаційним потребам суспільства й особистості як учасника процесу комунікації.

Елемент «інформаційна діяльність» покликаний забезпечити ефективний пошук і надання читачам бібліотеки первинних і вторинних документів, а також синтезованої та інтегрованої інформації. В результаті інформаційної діяльності розробляється система інформаційної продукції та послуг для читачів і зовнішніх користувачів бібліотеки. Цей елемент покликаний забезпечити ефективне використання інформаційного потенціалу в бібліотечній комунікаційній діяльності.

В елементі «комунікаційний процес» автор виділяє такі основні комунікаційні відносини: бібліотекар – читач; бібліотекар – бібліотекар; читач – бібліотекар; читач – читач; віддалений користувач – сайт бібліотеки; читач – інтернет-ресурси. У змістовому наповненні цих відносин чільне місце посідають потенціал інформації та результати бібліотечної інформаційної діяльності.

Серед завдань управління виокремлено моніторинг функціонування основних елементів моделі та оперативне внесення до них необхідних змін, спрямованих на підвищення їхньої ефективності. Це дасть змогу виробити стратегію і тактику розвитку комунікаційної діяльності бібліотеки [13].

Л. Костенко, розробляючи концептуальну модель бібліотеки суспільства знань, важливе місце відводить стратегічному напрямку розвитку бібліотечної сфери – створенню та розвитку інтелектуальних інформаційних технологій комп'ютерної обробки документальних масивів і виділення зі сховищ даних нових знань. Цей напрям передбачає відродження бібліотек як комплексних інституцій (науково-інформаційних, науково-дослідних, інформаційно-аналітичних, навчальних, культурологічних), що посядуть чільне місце в суспільстві знань, стануть визначальними

елементами цього суспільства, каталізаторами прогресу цивілізації [14].

Характеризуючи організаційні засади розвитку національного електронного науково-інформаційного простору, провідним інтеграційним елементом якого, є і, на переконання більшості фахівців, залишаться бібліотеки, В. Попик визначає цей простір як комплексний, багатокomпонентний феномен, сукупність інформаційних ресурсів, технологій, інформаційних зв'язків, інфраструктур, середовище інформаційних комунікацій, інтеграції, опрацювання й поширення одержаних у результаті досліджень наукових даних, освоєння зарубіжної наукової інформації, обміну новими знаннями, обговорення завдань і перспектив наукових досліджень, питань організації наукового пошуку, координації дослідницьких зусиль, творчої взаємодії наукових колективів і окремих спеціалістів, підтримки інтелектуальних змагань професійних наукових співтовариств, пропаганди результатів, які можуть бути впроваджені у практику [15].

Узагальнюючи специфіку процесів розвитку і трансформації бібліотечно-інформаційної сфери України в період 1990–2010-х років, О. Воскобойнікова-Гузєва у своїй монографії [16] характеризує основні тенденції взаємовпливу суспільного розвитку і функціонування бібліотечної сфери. Розглядаючи стратегічні орієнтири розвитку провідних бібліотек світу та обґрунтовуючи перспективну модернізаційну модель розвитку бібліотечно-інформаційних установ, автор відзначає важливість інформаційно-аналітичної діяльності бібліотек та їх роль у структуруванні сучасних документальних інформаційних потоків.

Зростаюче значення інформаційних центрів збереження напрацьованої минулими поколіннями інформації, знання, що витримало перевірку практикою, центрів, що акумулюють сьогодні необхідну суспільству для його розвитку інформацію, яка продукується в Україні та за кордоном, обґрунтовується в дослідженнях В. Горового. Такі центри в процесі інформатизації дедалі більшою мірою відіграють роль своєрідних «банківських установ системи суспільного інформаційного обігу» [11].

У контексті вивчення інформаційних потреб користувачів бібліотеки варто згадати статтю В. Горового «Еволюція інформа-

ційних запитів суспільства як фактор бібліотечної трансформації», у якій проаналізовано тенденції в змінах інформаційних запитів користувачів Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (НБУВ) та чинники, які впливають на ці зміни, і завдання, які постають перед бібліотекою у зв'язку з розвитком інформаційних технологій та еволюцією інформаційних потреб користувачів.

Науковцем обґрунтовано необхідність здійснення постійного моніторингу змін у структурі читацької аудиторії та врахування одержаних результатів у процесі формування стратегії комплектування бібліотек новою інформацією, а також розробки методик ефективного забезпечення наявними інформаційними ресурсами користувачів, введення актуальної суспільно значущої інформації в обіг, що сприяє інформатизації суспільства [17].

З огляду на обґрунтовані у названих працях зміни концепції розвитку бібліотек актуалізується питання нових підходів до роботи бібліотек з інформацією. У цьому контексті плідною є розроблена в працях В. Горового концепція соціальних інформаційних баз як інформаційної основи національного інформаційного простору.

Спеціалізація цих баз із розвитком сучасного інформаційного суспільства розширюється за тематикою вміщених ресурсів; характерними рисами соціальних інформаційних баз є певним чином згуртовані (потрібні), відповідно організовані й використувані масиви інформації. Ідеться про інформацію, свідомо виготовлену й організовану за принципом доцільності [18, с. 64, 68]. Розглядаючи особливості формування та розвитку соціальних інформаційних баз у період постіндустріальних суспільних перетворень, дослідник визначає суттєву роль бібліотечних закладів у процесі задоволення інформаційних суспільних потреб [19].

Ці комунікації є інструментом задоволення інформаційних запитів усієї системи користувачів національними інформаційними ресурсами та ресурсами глобального інформаційного простору, забезпечення якісного доступу до інформації всім категоріям населення, а також – сприяння можливості інфотворення, самовираження в інформаційній сфері діяльності всім громадянам у процесі становлення демократичного суспільства [11].

Трансформації сучасного гуманітарного простору як середовища, у якому виробляється та функціонує система ідей, цінностей, ідеалів, міфів, стереотипів, образів, що впливають на свідомість людей; побутує історична пам'ять, розгортаються конкуруючі ідеології, які змагаються за вплив на суспільну свідомість, актуалізують питання зміни ролі традиційних суб'єктів, зокрема бібліотек, у його функціонуванні. Означена наукова проблема певним чином висвітлена в науковій літературі. Погляд на бібліотеки як на творців, утримувачів та трансляторів національного нарративу знайшов відображення у наукових дослідженнях – як осмислення національних бібліотек у якості соціального інституту, завданням якого є забезпечення спадкоємності національної ідентичності [20–22]. Так, соціокомунікаційній діяльності провідних бібліотек України в новітніх умовах присвячена розвідка О. Воскобойнікової-Гузевої [23]. Аналізу специфіки соціокультурного дискурсу національних бібліотек присвячені дослідження Т. Гранчак [24].

У сучасній біографістиці, як науковій галузі, дотичній до студій пам'яті та ідентичнісних процесів, здійснюються як формування електронних ресурсів біографічної інформації, так і теоретичні дослідження, орієнтовані на осмислення цих процесів, з'ясування їх оптимальних завдань та напрямів, форм і методів роботи [25–27]. Як констатує у своєму науковому дослідженні В. Попик [25], на сьогодні завершився стихійний, перехідний час еволюції електронних форм біографічної інформації від механічного відтворення друкованих біографічних видань до розбудови динамічно змінюваних баз біографічної інформації. Автор наголошує на потребі не просто інтеграції до сучасних електронних ресурсів матеріалів окремих довідкових видань, а й на формуванні складноструктурованих інформаційних комплексів, що мають інтегрувати до свого складу, крім суто довідкових текстів, цілі електронні бібліотеки дослідницьких і документальних матеріалів, мемуари та епістолярій, різноманітні фото-, фоно- та аудіодокументи. У контексті специфіки розвитку інтерактивного інформаційного простору цінним видається висновок про пріоритетність формування комплексних, багатопланових ресурсів, заснованих на динамічних, постійно наповнюваних базах інформації, що створюють ефект багатовимірного «стереоскопічного» подання матеріалу, різних

поглядів та оцінок і перетворюють користувача на активного співтворця біографічного знання. Серед дійсно інноваційних форм біографічно-інформаційної роботи, впровадження яких обґрунтовує автор, варто відзначити, зокрема, формування динамічних баз і банків біографічної та генеалогічної інформації, так званих відкритих архівів, у наповненні контенту яких беруть участь самі користувачі інформації. Заслужують на увагу і розвідки, спрямовані на дослідження побутування біографічної інформації у соціальних мережах та блогосфері [20, 28].

Формування цифрових інформаційних ресурсів із представлення національного нарративу досліджувалося з точки зору енциклопедичної гуманітаристики – ґрунтовна розвідка Г. Боряка та Г. Папакіна [29] присвячена не лише аналізу представленості у Мережі фундаментальних енциклопедичних видань з більшості гуманітарних наук, а й розгляду феномену відкритих інтернет-енциклопедій із акцентом на їх потенціалі інструменту формування суспільної свідомості. Можливості вітчизняних бібліотечно-інформаційних установ щодо протистояння зарубіжній інформаційній агресії стали предметом дослідження науковців НБУВ [30].

Важливою з точки зору досліджень трансформацій сучасного гуманітарного простору видається розвідка Г. Боряка, присвячена огляду стратегії і практики формування сукупного цифрового образу соціогуманітарних наук у сучасному інформаційному просторі [31]. Резюмуючи характеристики цього образу, автор наголошує на змінах, викликаних сучасними інформаційно-комунікаційними реаліями. Він констатує той факт, що Інтернет стає невід'ємною складовою будь-яких досліджень, і робить перспективний для нашого дослідження висновок про те, що веб-ресурси поступово перетворюються на майданчик для проведення наукових дискусій та апробації гіпотез; особливий вплив на науку справляють соціальні мережі, що поступово перебирають на себе функції інформаційного механізму не лише для окремих осіб, а й для цілих установ. Цікавим у цьому контексті видається спостереження В. Попика щодо того, що напрацьовані поколіннями бібліотечних фахівців форми і методи діяльності, трансформовані у сучасні комп'ютерні технології, вийшли далеко за межі суто бібліотечних установ, і дедалі більше набувають цілком самостійного

значення, використовуються позабібліотечними інформаційними структурами в поєднанні зі значно ефективнішими моделями інформаційного менеджменту [32, с. 7]. При цьому перевага бібліотек, безперечно, у тому, що лише вони забезпечують повний технологічний цикл інтеграції, систематизації й цільового поширення підготовленої для читачів інформації, перетворення її на знаннєвий ресурс суспільства [15, с. 6].

Науково-практичне осмислення сучасного розуміння проблеми збереження цифрових ресурсів започаткувала публікація в 1996 р. доповіді Групи з архівації електронної інформації (США), у якій наголошувалося на загрозах для цифрових технологій і висувалася ідея «глибокої інфраструктури», здатної їх убезпечити [33, с. 7].

Інформаційні бази мають наповнюватись інформацією, що відображає внутрішні інтелектуальні, культурні, загалом інфотворчі процеси, а також отриманою шляхом відбору необхідною інформацією з більш загальних, включаючи загальносуспільну, інформаційних баз. Під соціальною інформаційною базою людської спільності, таким чином, треба розуміти увесь необхідний обсяг соціально значущої інформації, керований, постійно поповнюваний, призначений для самоідентифікації, збереження і розвитку цієї людської спільності [19, с. 9–18]. Національний інформаційний ресурс як система структур, що забезпечують виробництво нової інформації, відбір з глобального інформаційного простору, зберігання наявної на різних видах носіїв, а також організацію її використання за допомогою мережі соціальних комунікацій всередині суспільства і на міжнародній арені, таким чином, формує інформаційний потенціал суспільства. Від рівня цього потенціалу в нинішньому світі значною мірою залежить збереження розвитку національної інформаційної бази – інформаційної основи розвитку нашого суспільства, внесок українського народу в загальноцивілізаційний поступ.

У сучасних дослідженнях О. Мар'їної [34] та І. Лобузїна [35] значну увагу приділено питанням розвитку національних цифрових бібліотечних проєктів як стратегічного напрямку збереження національної пам'яті, утвердження інформаційного іміджу держави та її національного образу. Проблема зберігання електронних

документів розглядається у дослідженні П. Марченка [36]. Технологіям архівного збереження електронних бібліотечних ресурсів у мережевому комунікаційному просторі присвячене ґрунтовне дисертаційне дослідження Н. Стрілець [37], у якому висвітлено значний європейський та американо-канадський досвід, накопичений у цій сфері; відповідний білоруський досвід узагальнено у працях Г. Лавренюк та Л. Жук [38].

Загальний аналіз бібліотечних підходів до формування фондів мережевих ресурсів національними бібліотеками ряду країн здійснено В. Копаневою. Цінним, зокрема, видається обґрунтоване автором поняття «мережева україніка», що є логічним розширенням архівної, рукописної та друкованої україніки, визначеної вітчизняними бібліотеко- та бібліографознавцями, і включає наступні складові: наукові та суспільно значущі документи українського сегмента глобальних інформаційних мереж; зарубіжні наукові ресурси з пріоритетних напрямів інноваційної діяльності в Україні й іноземні публікації щодо України; публікації українською мовою та українців і українських інституцій у світових інформаційних мережах [39]. Основною концептуальною засадою побудови цілісної системи формування «мережевої україніки» в Україні автор пропонує обрати поєднання принципів децентралізованого збору та первинної обробки галузевих і регіональних фрагментів інформаційних мереж з централізованим створенням зведеного довідково-пошукового апарату для підтримки багатаспектного використання інформаційних ресурсів розподіленого фонду.

Технологічні аспекти питання формування, упорядкування та управління інформаційними ресурсами розглядає у своїх працях К. Лобузін. У доробку дослідниці напрацьовані шляхи вирішення проблеми інтелектуального доступу до масивів історико-культурної та наукової інформації бібліотечних фондів. Проблема інтелектуального доступу до бібліотечних ресурсів як доступу до знання вирішується на засадах комплексного аналізу змісту ресурсів, традиційних та новітніх форм бібліотечної діяльності, методів інтеграції ресурсів та кооперативної роботи бібліотек, формування власних інтелектуально опрацьованих електронних інформаційних ресурсів, у тому числі оцифрованих джерел

історико-культурної та наукової спадщини; створення електронних бібліотек та архівів відкритого доступу; розвитку онлайнових форм бібліотечної діяльності [40].

Сьогодні також триває осмислення ролі соціальних медіа в житті суспільства та особливостей їхнього впливу на громадську думку, на конструювання іміджу України [41, 42]. Вивченням стратегії «м'якої сили» займаються чимало сучасних дослідників. Перспективним для нашого дослідження видається доробок О. Зернецької, у працях якої розглядаються впливи засобів масової комунікації, зокрема й використання блогосфери як чинника реалізації «м'якого впливу» на світові політичні процеси, їх використання у реалізації національних інтересів у глобальному інформаційному просторі [43]. Отже, серед актуальних напрямів удосконалення діяльності щодо розвитку національного інформаційного простору, ефективної інформатизації суспільства в сучасних умовах першочергового значення набуває сфера виробництва інформації, організація наукової діяльності з урахуванням необхідного науково-інформаційного супроводу реалізації державних програм національного розвитку, інтеграція в структуру міжнародної наукової діяльності, забезпечення українського внеску в цю діяльність, відродження на цих засадах позицій вітчизняної науки на міжнародній арені і в Україні [11, с. 7–55].

1.2. Особливості методології наукового дослідження ідентичнісних процесів в інформаційно-комунікаційному просторі

Розвиток цифрового суспільства, особливо під впливом поширення технологій Web 2.0 – безкоштовних програмних продуктів, що дають змогу користувачам Інтернету без знання мови HTML створювати, розмішувати і підтримувати контент у Мережі, – змінює, більше або менше, усі сфери людської діяльності: політику, економіку, науку та освіту, мистецтво, дозвілля тощо. Чи не найсерйозніші трансформації під впливом новітніх інформаційно-комунікаційних технологій торкнулися масової комунікації – фактично експерти сьогодні ведуть дискусії про перспективи витіснення

чи принаймні відтіснення з передових позицій традиційних засобів масової інформації так званими соціальними медіа, до яких, зокрема, належать і блоги.

Підвищена увага до методологічного інструментарію в такій ситуації обумовлена стрімко зростаючою складністю самого процесу дослідження. Це пов'язано із ускладненням самого об'єкта вивчення, з тим, що

- при необхідності вироблення в дослідженні усталених концепцій «інтернет-комунікація безперервно розвивається, саме тому в сучасному науковому знанні її розглядають як нову мовленнєву, соціальну й психологічну формацію» [44, с. 12];

- досліджувані мережі, їх наповнення зазнають все більшого зворотного впливу користувачів;

- у силу широкої різноманітності факторів технологічного, біологічного та соціального впливу на предмет дослідження в ньому передбачається «трансфер міждисциплінарності» в системі наукового пошуку.

Такі складнощі у вирішенні науково-практичних завдань потребують узагальнення, систематизації і класифікації відповідних методологічних інструментів та засобів, що мають використовуватись як на емпіричній, так і на теоретичній стадіях наукового пошуку, вибудовуватись у чітку ієрархічну структуру. Слід при цьому зауважити, що сучасна методологія використовує значне урізноманітнення елементної основи наукової картини світу як результат найновіших наукових здобутків для урізноманітнення системи методичних інструментів. «Сучасна методологічна ситуація у суспільствознавстві України та інших пострадянських країн, яка характеризується переходом від уніфікованої, єдино дозволеної, «одержавленої» методології до різноманітних методологічних засад, парадигм, підходів, так чи інакше поширюється і на вітчизняне правознавство. Демонополізація, тобто «роздержавлення», методології – безперечно, плідний процес, який збагачує, демократизує пошуки істини, вивільняє та стимулює дослідницьку енергію, дозволяє повніше і різнобічніше досягнути предмет науки» [45].

Методологія пропонованого дослідження, таким чином, відображає процес синтезу знань, що підпорядковуються його меті,

стають матеріалом для одержання нового знання про трансформацію інформаційних впливів на особу в умовах розвитку інформаційного суспільства. У цьому науковому дослідженні, для якого характерною є безпосередня взаємодія багатьох наукових напрямів і спеціальностей, особливу увагу приділено використанню загальнонаукових методів, що забезпечують приріст знань.

У процесі виконання цієї роботи приділялась увага також про явам недавно поміченого в науковій методології явища – мультидисциплінарної функції самих методів наукового пізнання [46, с. 236]. Зазначене явище сприяє чіткості осмислення найбільш загальних закономірностей розвитку пізнавальної діяльності, зіставленню найновіших результатів одних наук з іншими. Отже, потребує застосування, як найбільш продуктивної для цього дослідження багаторівневої концепції методологічних інструментів [47, с. 223] з відповідною їй структурою методологічних груп знання [46, с. 238]. У зв'язку з цим, виходячи зі складності предмета дослідження і для забезпечення достовірних його результатів, видається за необхідне застосування багаторівневої системи методів наукового пізнання: **загальнофілософських, загальнонаукових, міждисциплінарних та дисциплінарних.**

Таким чином, аналіз специфіки об'єкта дає підставу для продуктивного використання в дослідженні серед філософських методів саме **діалектичного** та при формулюванні висновків – **аналітичного підходу**. Саме діалектичний підхід дає змогу відстежити суперечності нового, інформаційного, етапу людства, що на самому початку свого розвитку започаткував кілька суттєвих відмінностей від попередньої суспільної практики:

– він проявився у нерозривному зв'язку з активізацією глобалізаційних процесів, і темп оновлення суспільно значущих інформаційних ресурсів став диктуватися інформаційними технологіями найбільш розвинутих країн світу;

– у змісті самого оновлення інформації спостерігається тенденція «від безпосереднього сприймання через емпіризм і експериментаторство до абстрактного теоретичного знання» [48].

При використанні у рамках цієї ієрархії загальнонаукових методів дослідження видається за доцільне особливу увагу приділити **міждисциплінарним методам**, адже йдеться про вивчення пере-

бігу (взаємовпливу) кількох процесів, що вивчаються кількома групами дисциплін, об'єднаних науками про людину і науками про інформацію. Крім того, запропонований підхід сприяє підвищенню достовірності результатів, оскільки репрезентативність зроблених висновків ґрунтується на сучасних здобутках цілого ряду наук і може зіставлятися з дотичними до використовуваних методиками інших наук. Метод міждисциплінарних досліджень, таким чином, проявляється як «сукупність ряду синтетичних, інтегративних способів, що виникають як результат суміщення елементів різних рівнів методології, орієнтованих головним чином на стики наукових дисциплін» [49, с. 31].

Застосування операцій синтезу дуже продуктивне для аналізу процесів, пов'язаних з гібридною війною РФ проти України.

Прояв базових методів індукції і дедукції широко використовується, наприклад, у технологіях ведення сучасної інформаційної війни, коли вкидання недостовірних інформаційних фрагментів при характеристиці подій і ситуацій у районі АТО, перебігу економічних і політичних подій в країні має створювати у громадській думці українців потрібні російським інформаційним технологам уявлення (індукція) і на необґрунтованих висновках часто навіть анонімних «експертів», скажімо, про відсутність політичних, економічних перспектив в Україні як самостійній державі будується пропаганда, спрямована, приміром, на перекриття інвестицій в економіку нашої країни (дедукція).

Метод **сходження від абстрактного до конкретного** також був застосований у дослідженні, зважаючи на те, що він виражає рух теоретичної думки до все більш повного, всебічного відтворення предмета, явища. Цей теоретичний метод наукового дослідження полягає в русі від вихідної абстракції (однобічного, неповного знання) через послідовні етапи поглиблення і розширення пізнання до цілісного відтворення досліджуваного предмета [50, с. 14]. Таким чином, відображається в усій повноті сутність досліджуваного об'єкта чи явища. У запропонованому дослідженні такий метод корисний, передусім, з позиції розгляду інформаційних потреб людини.

У роботі також застосовані деякі **методи емпіричного дослідження**. Так, *метод спостереження*, який являє собою активний

пізнавальний процес, що спирається, насамперед, на роботу органів чуття людини і її предметну матеріальну діяльність [51, с. 348–350], які, у цьому разі, відображені в результатах діяльності в інформаційному просторі, просторі Інтернету.

Для реалізації дослідження було застосовано метод включеного спостереження – участь дослідника протягом 2013–2017 рр. у інтернет-комунікації соціальних медіа (Twitter, Facebook). Це дало змогу виявити і проаналізувати значущі дискурсивні ситуації та тексти, що сформували джерельну базу дослідження. Через профілі (сторінки) у соціальних медіа та сформоване навколо них коло комунікативних зв'язків, що дають можливість читати дописи та брати участь у обговореннях, було змодельовано стрічку новин – інформаційне та інтерактивне наповнення сторінки користувача. Така стрічка новин є унікальною для кожного користувача, оскільки залежить від переліку вподобаних сторінок, списку друзів, кола вподобань друзів та їхньої активності. Водночас інтернет-комунікація, представлена у змодельованих стрічках новин, може, на нашу думку, претендувати на репрезентативність, становлячи сукупність публікацій, по-перше, значущих з точки зору досліджуваної теми, по-друге, резонансних у вітчизняному сегменті інтерактивного простору, з огляду на охоплення аудиторії та високий рівень взаємодії користувачів навколо них. Критерії для відбору репрезентативних сторінок:

1) представленість значущих текстів – таких, що стають об'єднувальними для ідентичнісних рефлексій;

2) рівень залучення аудиторії. Ідеться не лише про кількість читачів блогера, а й, що не менш важливо, про взаємодію з ними: наявність уподобань, передруків, коментарів до авторських дописів. Популярні дописи завдяки такій взаємодії утворюють треди, що включають не лише авторський текст, а й сотні, інколи – тисячі коментарів читачів.

Методи опису та соціально-культурної інтерпретації текстів дають змогу працювати як з одиницями аналізу із суб'єктивними значеннями і почуттями, трансльованими в інтернет-просторі, а не фактами і подіями.

Використано також *метод порівняння*, який дозволяє виявити відмінності між об'єктами матеріального світу або знаходити

в них спільне [52, 52–54], встановити подібність та відмінність явищ, знайти те загальне, що властиве відповідним досліджуваним об'єктам чи процесам в інформаційному суспільстві.

Питання означення і виявлення механізмів інформаційних впливів лежить у полі наукових рефлексій різних дослідників, як військових фахівців, так і політологів та медіазнавців, при цьому різноманітність дефініцій, продукованих для опису аналізованого явища, свідчить не лише про його багатоаспектність і динамічність, а й про відсутність єдиного підходу до наукового осмислення. Застосування методу термінологічного аналізу дає змогу виділити основні підходи до дослідження проблеми. Застосування зазначених соціологічних досліджень дозволить провести порівняння ідентичнісних практик, фіксованих соціологами ¹ та досліджуваних дискурсивними практиками.

Поряд із загальнонауковими методами у цій роботі використовуються також галузеві та дисциплінарні методи досліджень [53, с. 305–314]. Оскільки інформаційна основа впливів на людину в процесі її розвитку є складною, багатоаспектною системою, засоби впливу на неї постійно урізноманітнюються, визначення особливостей трансформації цих впливів пов'язане насамперед із застосуванням методу системного аналізу, що передбачає комплексне вивчення об'єктів (систем), дослідження їх як єдиного цілого з узгодженням функціонування усіх елементів і частин. Оскільки орієнтація на системний підхід у дослідженні (взаємозв'язки елементів та явищ, їх функціонування, цілісність розвитку, сутність та особливості, чинники та умови тощо) виправдана тоді, коли ставиться завдання дослідити сутність явища, процесу [51, с. 171–173], то можна говорити про повноцінну виправданість використання в цьому дослідженні такого підходу.

Отже, системний аналіз передбачає не лише органічне поєднання аналітичного поділу проблеми на частини та дослідження зв'язків і відношень між цими частинами, а й розгляд цілей і завдань, загальних для усіх частин, потім відповідно до

¹ Див., напр.: Трансформації суспільних настроїв в умовах протидії агресії Росії на Донбасі: регіональний вимір / наук. ред. О. Гарань. Київ : Стило, 2017. 235 с.

одержаних результатів – здійснення синтезу загального рішення в сукупності основних особливостей часткових рішень. Систему в загальному розумінні можна розглядати як спосіб вирішення певної проблеми, тобто як сукупність усіх необхідних знань, інформації, матеріальних засобів і способів їх використання, організації діяльності людей, що спрямована на вирішення проблеми [52, с. 60–61].

Цей метод розглядає явище як систему, тобто як велику кількість взаємопов'язаних елементів (підсистем), що утворюють певну єдність. Так, наприклад, він дає змогу успішно вирішити проблему впливу інформаційної сфери на еволюцію соціальних процесів у суспільстві. До системи при цьому включаються і особливості інформаційних потреб постіндустріального суспільства, і об'єктивна тенденція зростання суспільного запиту на творчу працю, і вимоги до людини, продиктовані процесом інформатизації.

Розділ 2

ОСОБЛИВОСТІ ІНФОРМАЦІЙНИХ ОБМІНІВ У СУЧАСНОМУ ІНФОРМАЦІЙНОМУ ПРОСТОРИ

2.1. Глобалізаційні процеси і їх вплив на трансформації інформаційного простору та національної свідомості

На сучасному етапі людство перебуває в процесі глибоких соціокультурних трансформацій, тобто набуття суспільством нових рис – зміни в життєвих стандартах, зразках поведінки і потребах, що відповідали б вимогам часу. Визначальним чинником цих трансформацій можна назвати **глобалізацію**, що, за визначенням М. Арчер, приводить до поєднання структур, культур та інститутів, яке охоплює увесь світ. Таким чином глобалізація, пронизуючи всі рівні соціальної структури, які перестають бути замкненими в собі, робить світ «тіснішим», а життя «швидшим». Утворюються нові цінності, зумовлені мінливістю, «гнучкістю», «пластичністю» реальності. Глобалізація, з одного боку, припускає свободу різноманіття і через це знаходить своє втілення в теорії «мультикультуралізму», в основу якого покладений принцип мозаїчності культур різних соціальних груп, а з іншого – несе гомогенізацію світової спільноти, життя відповідно до єдиних принципів, єдині ціннісні переваги, бажання все універсалізувати.

Отже, доводиться констатувати, що під тиском новітньої соціальної динаміки світового розвитку загострилися міжцивілізаційні конфлікти, які водночас супроводжуються **глобальною боротьбою за ресурси**. На це, зокрема, вказує В. Горовий, розглядаючи сучасний російсько-український конфлікт як прояв такої боротьби та результат «різниці потенціалів» різних моделей входу України та РФ у інформаційне суспільство [1, с. 69–70].

Таким чином, глобалізація породила ланцюг «глобальних проблем людства»: екологічних, демографічних, політичних. Для українського суспільства ситуація ускладнюється необхідністю шукати відповіді як на загальноцивілізаційні виклики, так і на питання, пов'язані з переходом від пострадянських форм економічного та політичного життя, світоглядних цінностей, до більш адекватних реаліям сучасності. По суті в Україні склалася нова соціокультурна ситуація, яка породжує нову соціокультурну реальність посттоталітарного суспільства.

Фундатор міжнародного дослідного центру «Римського клубу» А. Печчеї, що вивчає перспективи людства перед лицем сучасних глобальних викликів, сформулював сутність проблеми «виживання людства»: істинна проблема людського виду на сучасному рівні його еволюції полягає в тому, що він виявився повністю нездатним у культурному плані йти в ногу і повністю пристосуватися до тих змін, які сам вніс у цей світ [2, с. 42]. Отже, історична криза, яку переживає людство, означена, між іншим, напруженим пошуком загальнолюдських соціокультурних орієнтирів та цінностей.

Сучасні проблеми актуалізують завдання творчої трансформації духовно-ціннісних орієнтирів у «глобальній ойкумені» – просторі постійних культурних взаємодій, взаємопроникнення культур і обміну культурним досвідом. Сучасна культура, за визначенням У. Ганнерса, через високі технічні можливості комунікацій є відкритою ойкуменою, в якій культурні взаємодії і впливи дають про себе знати в масштабі всього людського співтовариства [3, с. 66–67].

Успішність суспільства на постіндустріальному етапі цивілізаційного розвитку визначається якістю виробництва нових знань, ефективністю передачі їх через системи вищої освіти й професійного навчання, а також за допомогою інформаційно-комунікаційних технологій, та формуванням оптимальної системи керування знаннями.

Серед головних ознак інформаційного суспільства поряд зі створенням і розвитком ринку інформації та знань як фактора виробництва, переходу інформаційних ресурсів суспільства у реальні ресурси соціально-економічного розвитку, зростанням

ролі інформаційно-комунікаційної інфраструктури в системі суспільного виробництва фахівці виділяють формування національного інформаційно-комунікативного простору як частини світового інформаційного простору. У новому суспільстві завдяки розвитку Інтернет та засобів зв'язку, широкому використанню інформаційно-комунікаційних технологій суттєво збільшується інтенсивність інформаційного обміну, а основним типом діяльності має стати обробка інформації та генерування нового знання.

Функцію інформаційного забезпечення процесів, які відбуваються в різних сферах суспільного життя, виконують численні інформаційні системи, під якими у вузькому значенні розглядається технологічна система, що є сукупністю технічних, програмних та інших засобів, об'єднаних структурно і функціонально для забезпечення одного чи кількох видів інформаційних процесів і надання інформаційних послуг. Як приклад інформаційної системи в широкому значенні цього поняття дослідники розглядають згаданий єдиний інформаційний простір, розвиток якого набув бурхливого характеру з появою глобальних комп'ютерних систем.

У рамках цього простору формуються єдині інформаційні простори різних сфер діяльності. Основними компонентами будь-якого інформаційного простору є інформаційні ресурси, засоби інформаційної взаємодії та інформаційна інфраструктура. Інформаційний потенціал, від рівня якого значною мірою залежить розвиток нашого суспільства, його місце у загальноцивілізаційних процесах, визначається, переважно, національним інформаційним ресурсом. Ідеться про комплекс інформаційних структур, що забезпечують виробництво нової інформації, зберігання наявної на різних видах носіїв, а також організацію її використання за допомогою мережі соціальних комунікацій у національному та глобальному інформаційному просторі. Функцію інформаційного забезпечення процесів у різних сферах суспільного життя виконують численні інформаційні системи.

Основними категоріями, що характеризують інформатизацію як соціокультурний процес, служать уявлення про інформаційний фонд та інформаційний потік. Інформаційним фондом є вся культурна інформація, якою володіє людство. Під «інформаційним потоком» розуміють ту культурну інформацію, яка циркулює

в суспільстві, передається суб'єктом інформаційної взаємодії об'єкту і використовується останнім як засіб соціальної діяльності. При цьому вищим рівнем інформації виступає знання – упорядкована, прирощена і збережена інформація [4].

По суті, інформаційний простір, який визначається як сукупність суб'єктів інформаційної взаємодії чи впливу, власне інформації, та інформаційної інфраструктури, що забезпечує можливість обмінів і суспільних відносин у процесі утворення, передачі, поширення і зберігання інформації, є доміантною складовою сучасного простору культури, який визначає рівень, характер і спрямованість соціокультурного розвитку. Суб'єктами національної інформаційно-комунікативної системи є друковані ЗМІ, телебачення і радіомовлення, інформаційні агентства, новітні засоби інформації, книговидання та розповсюдження друкованої продукції, поліграфії, базові ресурси інформації, системи галузевої освіти і науки тощо. При цьому можна впевнено говорити про перерозподіл впливовості традиційних та нових засобів масової комунікації, зумовлений науково-технічним прогресом в інформаційно-комунікативній сфері, а також посилення конвергенції інформаційних можливостей масмедіа.

Таким чином, сучасне соціокультурне середовище як середовище для життєдіяльності та розвитку людини, що віддзеркалює пріоритетні цінності та умови реалізації особистісних і соціально значущих потреб, характеризується зростанням свого інформаційного простору, динамікою суспільних подій, розширенням та активізацією різних сфер людської діяльності, потужними комунікативними зв'язками. Найвагомим чинником розвитку інформаційного простору сьогодні, як у горизонтальному вимірі – розширенні та об'єднанні, так і у вертикальному – поглибленні, тобто ускладненні і набутті якісно нових рис, є сучасні комунікативні канали передачі даних, зокрема, технології Інтернету.

У глобальному інформаційному просторі за допомогою гіперпосилань пов'язуються інформаційні масиви, створювані дослідницькими колективами в різних куточках планети. Гіперпростір може розглядатися як потенційне сховище пам'яті цивілізації. У цьому сенсі примітна ідея Т. Нільсона щодо відкритого гіпертексту, здатного до саморозвитку, спроможного зібрати воедино

інформацію з усього світу – з минулого, сьогодення і майбутнього [5]. Ця ідея пояснює, чому часто Інтернет називають «світовою електронною бібліотекою».

У формуванні єдиного інформаційного простору поряд із традиційними культурними обмінами істотною роль в останні десятиліття відіграють електронні інформаційні ресурси.

Для інформаційного суспільства характерне зростання інформаційної відкритості. Донедавна обсяг інформації, що циркулювала в суспільстві, був відносно невеликим, і її основний трафік зосереджувався саме в органах державної влади. Основні потоки інформації замикалися в межах національних держав і лише відносно незначна їх частина перетинала кордон. Але вже у 80-х роках ХХ ст. відбулися якісні зміни у можливостях зберігання, обробки та перетворення інформації, пов'язані зі швидким розвитком комп'ютерної техніки. Вдосконалення сучасних засобів передачі інформації, насамперед телекомунікацій, зумовило різке зростання транскордонних потоків інформації – це найважливіша потреба і водночас визначальна характеристика сучасного інформаційного суспільства.

Нагальним залишається питання про взаємодію і взаємозалежність глобалізації та національного розвитку; важливим завданням науковців стало визначення шляхів збереження національної ідентичності в умовах прогресуючого мультикультуралізму.

Інформатизація та глобалізація, якісно трансформуючи економічну, політичну й соціокультурну структури суспільства, ведуть до глибинних зсувів, ламання багатьох національно-традиційних форм, сприяють не завжди однозначним за своїми наслідками змінам. Разом з очевидними позитивними результатами зазначених процесів, такими як розширення світового інформаційного простору, посилення мовної і культурної взаємодії, забезпечення доступу до інформації та світових інтелектуальних надбань людства все більшій кількості громадян, глобалізація сприяє утвердженню потужних цивілізаційних систем, які поступово відтісняють на задній план слабші системи, нав'язуючи їм власні цінності й закони розвитку, сприяє виникненню проблем, пов'язаних із формуванням інформаційної нерівності, закріпленню наявних диспропорцій розвитку. Зазначені тенденції актуалізують

наукові завдання щодо визначення шляхів збереження національної культурної ідентичності в умовах прогресуючого мультикультуралізму; протидії виникненню й поширенню цифрового розриву між країнами, соціальними групами та індивідами; збереження, розвитку та використання в інтересах окремих осіб, націй і всього людства інформаційних ресурсів.

Отже, сучасна глобалізація характеризується трансформацією суспільних інститутів, зміною всього соціального та культурного середовища. Можна говорити про виникнення феномену «глобальної культури», здатної утворювати нові культурні цінності або змінювати наявні і цим самим сприяти зникненню національно-культурних ідентичностей різних народів. Ідеться не просто про експансію глобальної культури, а про глибшу проблему – про загрозу руйнації національних ідентичностей народів. Цивілізаційний тиск, культурні деформації обертаються втратою традиційних цінностей, національної ідентичності та солідарності, руйнацією звичних етичних імперативів і господарських традицій, тоді як значення національної самосвідомості зростає в умовах глобалізації та жорсткої конкуренції держав, їхніх економік і соціальних систем. Адже національна ідентичність зумовлює усвідомлення громадянином і суспільством національних інтересів, довіру до держави та її інституцій, солідарність з іншими членами спільноти і, відповідно, спроможність взаємодіяти з ними для досягнення суспільно значущих цілей. Приклад країн Центральної та Східної Європи переконує: розвинена національна ідентичність є вагомою конкурентною перевагою в сучасному глобалізованому світі.

Етнос – складна культурна, історична, антропологічна конструкція, будь-яке втручання в неї, а тим більше – нехтування й уніфікація культурної мозаїчності антропосфери, приховує загрозу для всього людства. У контексті глобалізаційних процесів загальносвітова культура аж ніяк «не повинна формуватися як головна одиниця, одержана в результаті уніфікації й знищення множинних окремих національних і традиційних пріоритетів, хоч які б малі території ними були охоплені, – наголошує всесвітньо відомий японський філософ, діяч культури, письменник Д. Ікеда. – Наша цивілізація зуміє створити воістину загальносвітову культуру,

коли навчиться цінувати всі без винятку суспільні й духовні надбання людей як різноманітні варіанти вираження єдиної для всіх людяності» [6]. Дійсно, збереження різноманіття – найдієвіший спосіб забезпечення стійкості. Недаремно автор комунікативної концепції інтеграції К. Дойч називав серед головних умов успішного розвитку інтеграційних процесів масивність потоку взаємної інформації – інтенсивність культурного обміну, обміну ідеями [7].

Масова комп'ютеризація, впровадження й розвиток новітніх технологій призвели до структурних змін у межах глобальної цивілізації: відбулися значні трансформації у сферах освіти, бізнесу, промислового виробництва, наукових досліджень та у соціальному житті в цілому – інформація перетворилася на глобальний, принципово невичерпний ресурс людства. У сучасному світі ключові позиції в інформаційному обміні посіли країни, які лідирували як у виробництві інформації, так і у створенні відповідного устаткування. Не випадково у сфері наукових інтересів дослідників проблем сучасного глобалізму залишаються такі явища, як «інформаційний імперіалізм» або «інформаційний колоніалізм»; їх небезпека цілком реальна, причому не лише щодо слабо розвинутих у технологічному плані країн, а й щодо багатьох розвинутих країн, які не володіють потужними засобами інформації [8].

Інформаційне суспільство – суспільство відкрите, водночас треба мати на увазі, що поняття відкритості досить неоднозначне. Український дослідник Т. Возняк виокремлює відкритість двох типів: відкритість як прийняття чогось відмінного в тій формі, яка йому притаманна, – це шлях до плюралізму, та відкритість як споживання, допущення у себе через пристосування до своєї системи координат. Відкритість другого типу зумовлює, у кращому разі, адаптацію, у гіршому – уніфікацію та асиміляцію чи знищення. Наразі глобалізаційна відкритість набирає асимілятивних форм, які не тільки позбавляють окремі цивілізаційні архіпелаги їхньої суті, а й просто знищують їх [9].

Водночас різноманіття як визначальна особливість розвитку людства залишається під загрозою внаслідок, серед іншого, послідовної реалізації низкою країн чи міжнародних гравців політики, що її фахівці визначають як інформаційний, або медіа імперіалізм,

спрямований на встановлення домінантного контролю над інформаційним простором інших країн.

Медійні компанії провідних держав фільтрують інформаційні потоки, нав'язуючи населенню різних країн певні політичні погляди, стереотипи, прагнуть сформувати в суспільстві бажані для себе уявлення про певні події, а у свідомості населення вкоренити ті чи інші ідейні цінності та норми. Медіа імперіалізм є підґрунтям для здійснення політичної, економічної, ідеологічної, культурної, мовної експансії. У сучасних умовах найдієвішим засобом культурної експансії стає поширення стереотипів масової культури, як правило, за допомогою ЗМІ, кінофільмів, повсюдної реклами тощо. Культурний імперіалізм іде пліч-о-пліч із політичним через вплив на політичну культуру населення, а також з економічним – через формування культури споживання (насаджування стандартів масової культури) [10].

Розглядаючи в цьому контексті ситуацію з Україною, необхідно підкреслити, що українцям нині доводиться мати справу не лише зі спільними для всього людства проблемами ХХІ ст., а й із проблемами, що перейшли з ХХ ст. Без сумніву, ціла низка наших складних морально-психологічних, політико-ідеологічних, соціально-економічних проблем виростає з кількасотлітньої бездержавності України.

Отже, разом з долученням України до досягнень сучасного розвитку людства, нагальною потребою стає подолання негативних тенденцій глобалізації. Ідеться про наростання процесів соціокультурного відчуження, проявами якого є втрата національної ідентичності, смисложиттєвих компонент, поширення споживачької свідомості, що деформують ментальність в Україні, насамперед, ментальність молодого покоління.

Для сучасної України особливо актуальні проблеми впливу інформаційних потоків на цілісність і самобутність змістового простору суспільства, руйнування мовної та культурної самобутності в умовах глобалізації. Оскільки глобалізація базується як на зростанні товарообміну, так і на активізації обміну інформацією і знаннями, і в останній період на цю закономірність впливає, серед інших, і лінгвістичний фактор, пов'язаний з ареалами вжитку конкретних мов як носіїв інформації, нових знань і досвіду.

Тобто, якщо мова певної країни, наприклад англійська, має міжнародне поширення, вона виступає своєрідним «мультиплікатором експортного потенціалу», особливо щодо інформаційних товарів та послуг. У протилежному разі – якщо мова країни-експортера обмежена територією національного вжитку, чи, тим більше, коли вона виконує другорядну роль у власній державі, ця мова потребує додаткових інвестицій для свого розвитку та розширення сфери функціонування.

Нації, мовою яких поширюється інформація щодо наукових, технологічних та інших новацій, фактично без додаткових зусиль дістають перевагу в інвестуванні власного розвитку. Таким чином, одним з викликів глобалізації, з яким доведеться стикатися Україні, є формування нового інфопростору, зокрема й лінгвопростору. У цьому контексті справедливою та обґрунтованою вважаємо позицію В. Горового стосовно того, що «реальний шанс швидкого входження в сучасні інформаційні технологічні процеси для культурно-освітніх закладів України вбачається в їх корпоратизації, об'єднанні базових інформаційних ресурсів, технічних і матеріальних можливостей...» [11, с. 320].

У контексті реалізації політики медіа імперіалізму в інформаційному просторі сучасної України доводиться констатувати експансію відразу кількох конкуруючих між собою ідеологем. Це, з одного боку, інформаційний та культурний імперіалізм США, пропаганда єдиного світового суспільства на засадах американської моделі демократії, нав'язування стереотипів американської масової культури, що ґрунтується на культурі споживання. З іншого – російська модель інформаційного імперіалізму як один із методів збереження контролю над політичними та економічними процесами в країнах СНД, спрямована на відродження і модернізацію історичних міфів про позитивну об'єднувальну роль Російської імперії та Радянського Союзу тощо.

Іншою серйозною проблемою, породженою глобалізаційними процесами і пов'язаною з наведеними вище тенденціями, є цифрова (інформаційна) нерівність. Уперше питання інформаційної нерівності на міжнародному рівні було порушене в підписаній 2000 р. лідерами країн «вісімки» Окінавській хартії глобального інформаційного суспільства. Сьогодні науковці під терміном digital divide, що найчастіше

перекладається як «цифрова (інформаційна) нерівність» (використовуються також поняття «цифровий розрив», «цифровий бар'єр», «цифровий розподіл», «цифрова прірва»), об'єднують проблеми, пов'язані з нерівномірним доступом до сучасних інформаційних технологій: спроможність країн або окремих верств населення використовувати, адаптувати, генерувати й поширювати знання.

Аналіз проблеми інформаційної нерівності в сучасному суспільстві висвітлює ще один її аспект. Ідеться про можливість одних суб'єктів інформаційних відносин маніпулювати іншими через формування «віртуального інформаційного простору» на основі змішування головного та другорядного, реального та віртуального, дійсного та вигаданого. У зв'язку з цим надзвичайно небезпечною є можливість концентрації засобів масової інформації в руках невеликої групи людей, що може призвести до маніпуляції суспільною думкою стосовно тих або інших суспільно значущих подій, а також до руйнування духовних підвалин суспільства через нав'язування громадянам невластивих їм цінностей [12, с. 335–339].

Отже, можемо констатувати тенденцію не лише до розширення національного інформаційного простору через приріст інформації, зокрема і через включення в національний обіг знання, виробленого світовими суб'єктами інформаційного суспільства, а й до його ускладнення через постійне збільшення видової різноманітності носіїв інформації. Причому очевидно, що ця тенденція зберігатиметься й надалі. Саме тому важливо, щоб інформаційні ніші в національному інформаційному просторі, які вивільняються під впливом об'єктивних, а час від часу й суб'єктивних, факторів, поступово наповнювалися якісним українським інформаційним продуктом, розширювалися за рахунок включення їх у масові комунікативні процеси та популяризувалися, як у межах держави, так і поза ними.

Умовою для ефективного застосування національних інформаційних ресурсів є постійне вдосконалення відповідних методик згідно зі специфікою сьогодення. Серед основних напрямів цієї діяльності згідно з вимогами сучасності – оцифрування інформаційних масивів на всіх наявних видах носіїв, розвиток кооперації інформаційних фондів, баз даних, удосконалення методів

управління цими масивами, налагодження доступного інформування суспільства про їх зміст, підготовка інформаційними працівниками відповідних ресурсів для найзручнішого використання замовником, удосконалення дистантних форм обслуговування користувачів як перспективний шлях розвитку й організації використання інформації, модернізація діяльності електронних бібліотек та інших форм відкритого доступу до інформаційних ресурсів, удосконалення системи правового забезпечення використання вітчизняних інформаційних ресурсів України і в глобальному інформаційному просторі. Розвиток цієї діяльності здійснюється в інтересах українського суспільства і потребує усвідомленої державної підтримки.

У процесі суспільних перетворень принципових змін у сучасній Україні зазнала вся система наповнення загальноукраїнських соціальних інформаційних баз, змінилися великою мірою і їхні функції в суспільстві. Усе це потребує наповнення соціальних комунікацій новою, сучасною інформацією, створення системи нових баз, налагодження принципово нової системи каналів зв'язку між базами і глобальним інформаційним простором, організації нових структур, що спеціалізуються на обробці, збереженні, аналізі й поширенні інформації, підготовці кадрів – інформаційних працівників різних спеціальностей. Це, насамперед, покладає нові завдання на систему бібліотечних установ, наукових та інших центрів зберігання інформації загальносуспільного значення і, відповідно, має знаходити постійну підтримку з боку держави.

Як справедливо зазначає академік О. Онищенко, «сучасна бібліотека не повинна зациклюватись на одному виді інформації – друкованої, книжкової. Оскільки перетвориться в музей. Сьогодні всі бібліотеки мають справу з різними ресурсами – рукописними, друкованими на папері, на електронних носіях. У найближчій перспективі бібліотеки бачаться як досвідчений «посередник» між майже безмежним потоком інформації і користувачем. Особлива роль відводиться нині інформації про інформацію, і роль бібліотекаря в інформаційній революції невпинно зростає» [13, с. 14].

На сьогодні можна визначити кілька напрямів, за якими затребуваність у такій продукції бібліотек найпомітніша:

– інформаційно-аналітичні, аналітичні розробки у вузькотематичних сферах, або ж з проблематики, не розроблюваної вітчизняними дослідниками;

– узагальнення інформації електронних ЗМІ та розробок аналітичних центрів з актуальних питань суспільного життя;

– розробка методики і основних закономірностей розвитку інформаційної діяльності бібліотек в умовах переходу до інформаційного суспільства;

– підготовка інформаційно-аналітичних матеріалів в інтересах дослідницьких проектів, науково-технічних програм, реалізації грантових тем тощо. Таким чином, мова йде не лише про створення електронних версій матеріалів наявних фондів у бібліотеці, а й про комплектування новою електронною інформацією, про набуття бібліотекою властивостей, притаманних сучасному інформаційному центру.

Бібліотеки входять в активну фазу співпраці з замовниками, поступово набувають досвіду в застосуванні нових технологій, оволодінні можливостями сучасного технологічного забезпечення. Вони освоюють методики дистанційного надання інформаційних послуг користувачам, розпочинають творення власного інформаційно-аналітичного продукту, синтезованого на базі використання наявних інформаційних масивів, набувають ознак банків інформації системи рознесених, позабібліотечних інформаційних баз для всієї мережі суспільних інститутів.

2.2. Бібліотеки в культурних взаємодіях цифрової епохи

На всіх етапах розвитку суспільства бібліотеки, інші центри акумуляції та організації використання інформації своїм змістовим наповненням і функціональними особливостями співвідносились із суспільними потребами еволюції. Рівень їх розвитку за обсягами збереження інформаційного ресурсу, його якістю та ефективністю задоволення суспільних потреб стає, по суті, одним із основних показників цивілізаційності. Остання, у кінцевому підсумку, завжди залежала від якості використання тієї частини суспільно значущого ресурсу, що була перевірена практикою і становила

акумульований досвід – знання. Знання, які були в розпорядженні людства, завжди становили фундамент, на якому будувалась уся пізнавальна діяльність. Вони є орієнтиром оцінки нової інформації з точки зору її практичного використання та поповнення бібліотечних ресурсів.

У процесі еволюції зовнішні і внутрішньосуспільні фактори впливу на середовище існування людей потребували розширення, урізноманітнення і зростаючої потужності реагування суспільства на нові виклики. Розширення доступу до інформаційних ресурсів, крім необхідності освоєння нових технологій виробництва, зумовлене також потребою внутрішньосуспільного вдосконалення. При цьому в бібліотечних установах поступово розвивається цілий комплекс функцій, що відповідають актуальним напрямкам суспільного розвитку.

На завершальному етапі індустріального розвитку суспільства, на відповідному етапі науково-технічного прогресу, потреба в урізноманітненні та збільшенні обсягів використання суспільно значущої інформації, у продукуванні знання стала поштовхом для розвитку електронних інформаційних технологій. Вони не тільки зумовили революційний етап у становленні інформаційної сфери сучасної цивілізації, а й стали якісно новим фактором у розвитку глобалізації, створили можливості для глобальних інформаційних обмінів, реальну перспективу для об'єднання цивілізації в єдиний інформаційний організм. При цьому зростаючі масиви електронної інформації, ефективне використання її у практиці суспільних перетворень, урізноманітнення і вдосконалення технологій її використання потребували суттєвих змін у бібліотечній сфері².

Трансформація традиційної бібліотечної діяльності, приведення її у відповідність із новими суспільними запитами інформаційного обслуговування – ці завдання постали перед бібліотечним співтовариством у зв'язку зі стрімким поширенням електронних інформаційних технологій. Інтернет ставав серйозним конкурентом бібліотечним установам як традиційним центрам збереження всього вироблюваного суспільно значущого масиву інформації і,

² Див. про це, напр.: Лобузін К. Технології організації знанневих ресурсів у бібліотечно-інформаційній діяльності : монографія. Київ, 2012.

що головне, як базі практичного використання інформаційних ресурсів, потрібних для розвитку суспільства, тому проблема визначення нового місця їх у суттєво оновлюваній інформаційній системі суспільства набувала все більшої гостроти.

У бібліотечному середовищі поки що не вироблені якісні технології відбору необхідної суспільству інформації із загальних обсягів наявного інфотворення, технології сприяння процесу її ефективного використання в інтересах суспільного розвитку. У той самий час об'єктивні процеси постіндустріального, інформаційного, суспільства³ обумовлюють потребу збереження модернізованої системи бібліотечних установ – інформаційних центрів нинішнього суспільства.

Ідеться, серед іншого, про те, що вдосконалення соціальної структури нового суспільства потребує від бібліотек поширення здобутків сучасного суспільствознавства як способу впорядкування нового рівня знання, уявлень про закономірності соціального розвитку в умовах прискорення темпів суспільного поступу. Наступне, бібліотечні установи можуть значною мірою сприяти зменшенню проблем, що постають нині перед органами державної влади, науковими установами, громадськими організаціями, бізнесом, іншими соціальними структурами у пошуку якісної електронної інформації. Це важлива обставина в умовах бурхливого розвитку інфотворення різної, здебільшого низької, якості, оскільки у виробництві нової інформації кваліфіковані спеціалісти просто губляться в масі захоплених інфотворчістю і новими можливостями спілкування людей [14].

Таким чином, у всезростаючих масивах електронної інформації губляться якісні й необхідні для суспільного розвитку знання. Незважаючи на наявні пошукові системи, інші навігаційні інструменти зазначена проблема набирає гостроти, адже точність від-

³ Ф. Махлуп і Т. Умесао на початку 60-х років минулого століття ввели в науковий обіг фактично одночасно в США і Японії термін «інформаційне суспільство», що окреслює цілісне поняття нинішнього етапу розвитку суспільства [Machlup F. *The Production and Distribution of Knowledge in the United States*. Princeton, 1962]. При цьому зазначена цілісність обумовлюється тим, що за межами цього поняття сьогодні прогнозується наступний етап у розвитку людства – «суспільство знань».

бору вихідної інформації завжди є запорукою якісного процесу подальшої діяльності.

Розробка відповідних технологій і здійснення комплектування бібліотек інформацією, в тому числі електронною, що оптимально відповідатиме запитам суспільства, програмам розвитку, цілям виробничої та іншої діяльності, сприятиме прискоренню суспільного поступу, водночас підвищуючи значення бібліотечних установ у суспільстві, розширюючи контингент користувачів. Уже сьогодні відчувається актуалізація нових запитів щодо розширення функціонального призначення бібліотечної системи, пов'язаних із зростанням потреб використання інформаційних ресурсів у суспільній практиці.

Крім наведеного вище переліку вимог до сучасних бібліотек як інформаційних центрів нового суспільства, розвиваються та набувають значущості також і інші, на сьогодні спеціальні потреби, пов'язані з розвитком нових напрямів використання інформації в комунікативній практиці творчої діяльності. Ця діяльність у загальноцивілізаційному вимірі все більше визначає зміст взаємовідносин між складовими соціальної структури, насамперед у масштабі держав і націй. Тому бібліотечна діяльність у процесі розвитку сучасного суспільства все більше підпорядковуватиметься інтересам найбільш високопродуктивної, творчої, праці. Від неї залежить статус держави, нації в сучасному суспільстві.

Вектори розвитку нового суспільства набувають чіткості, і найбільш далекоглядні дослідники вже передбачають його наступний етап – раціональне суспільство знань.

У той самий час наша національна інформаційна система сьогодні перебуває «на критичному рівні у розвитку інформаційно-технологічного сектору, після якого починаються екстенсивні процеси щодо інформаційних ресурсів, і якщо не знайти ефективних рішень у сфері керування ними, ми можемо зазнати інформаційної кризи» [15, с. 7]. Важливо наголосити, що йдеться не лише про науково-технічну інформацію, специфіка інформаційного суспільства є визначальною і для соціокультурних явищ сучасного життя.

Комунікація як обмін інформацією визначила можливість співіснування різних за кількістю та якістю людських груп, та й, за великим рахунком, стала чи не найголовнішою причиною

їх тривалого існування. Домінування інформації на сьогоднішньому етапі розвитку суспільства наближається до тотального. Людина все частіше відчуває залежність, аж до фізичної, від інформації. У цьому контексті варто згадати, наприклад, що забутий вдома мобільний телефон, несправний комп'ютер чи телевізор викликають у пересічної людини дискомфорт, роздратування. Саме на врахуванні цих особливостей психіки сучасної людини, її свідомого та підсвідомого світу і вибудовуються різноманітні техніки та методики впливу на неї.

Ще однією особливістю сучасної інформації є висока, фактично миттєва, швидкість передачі її від однієї людини до іншої. Комп'ютеризація багатьох сфер життєдіяльності суспільства та поширення Інтернету, який недарма називають всесвітньою павутиною, дають змогу з високою вірогідністю припустити, що інформація за секунди дійде до адресата, а швидкість її відправки та отримання, з нашої точки зору, лише підсилює її ефективність.

Стаючи все доступнішими, електронні ЗМІ поступово, але впевнено перебирають пальму першості за впливом на формування громадської думки у друкованих періодичних видань: газет, журналів тощо. З іншого боку, враховуючи, що в останнє десятиліття роль друкованої книги як носія інформації поступово зменшується, а натомість на перший план виходять продукти новітніх інформаційних технологій, синхронно актуалізується проблема «переміщення знань» з «паперу» в «цифру» [16].

У розв'язанні проблем інформаційного суспільства зростає роль спеціальних міжнародних організацій, орієнтованих на співробітництво в галузі культури, таких як ЮНЕСКО і Міжнародна федерація бібліотечних асоціацій та установ (IFLA). Політична місія ЮНЕСКО зумовлюється можливостями сприяти багатосторонньому діалогу, здатністю відобразити і врахувати розмаїття соціально-культурних, моральних та світоглядних традицій міжнародної спільноти, виступати, виходячи зі свого мандата, як універсальний міжнародний інтелектуальний центр формування ідеології глобальної цивілізації та суспільства знань [17, 149–151].

IFLA, як міжнародна організація, що представляє інтереси бібліотечних та інформаційних працівників, є одним із міжнародних гарантів вільного доступу до інформації. Маніфест про Інтер-

нет, прийнятий Сесією Ради IFLA 23 серпня 2002 р., проголошує, що вільний доступ до інформації, незалежно від форм її передачі та державних кордонів, – головна відповідальність бібліотечної та інформаційної професії. У Маніфесті підкреслюється, що бібліотеки та інформаційні служби як свого роду «брами до Інтернету» пропонують зручне середовище, рекомендації та допомогу, чи просто точки доступу до Інтернету, стають механізмом для подолання бар'єрів, що існують через різницю у можливостях користування ресурсами, технологіями та навчанням. Створюючи умови для вільного та рівного доступу до інформаційних ресурсів, допомагаючи користувачам в опануванні необхідних навичок ефективного використання Інтернету та електронних ресурсів, популяризуючи відповідальне використання інформації з мережі всіма своїми користувачами, включаючи дітей та юнацтво, бібліотеки забезпечують громадськості доступ до якісної інформації та засобів комунікації. IFLA наголошує, що, як і інші основні види обслуговування, доступ до Інтернету в бібліотеках та інформаційних службах має бути безкоштовним [18].

У Декларації про бібліотеки, інформаційні служби та інтелектуальну свободу (Глазго, 2002 р.) IFLA наголошує: відданість інтелектуальній свободі – основна відповідальність бібліотечної професії в усьому світі, що виражається в кодексах етики та реалізується на практиці. Принципами роботи бібліотек та інформаційних служб є надання доступу до інформації, ідей і творів у будь-якому форматі, незалежно від кордонів. Бібліотеки, надаючи доступ «до знань, думки та культури», пропонують суттєву підтримку незалежному прийняттю рішень, розвитку культури, дослідженням і навчанню протягом життя індивідуумам і групам. Забезпечуючи своїм користувачам без обмежень і цензури доступ до релевантних ресурсів і послуг через придбання і зберігання розмаїття матеріалів, що віддзеркалюють плюралізм і різноманітність суспільства, бібліотеки та інформаційні служби роблять внесок у розвиток та підтримку інтелектуальної свободи і допомагають охороняти демократичні цінності та загальні громадянські права. Тому відбір і організація доступу до бібліотечних матеріалів і послуг мають визначатися професійними міркуваннями, а не політичними, моральними чи релігійними поглядами. Бібліотеки

забезпечують рівний доступ до матеріалів, приміщень і послуг для всіх користувачів, не допускаючи дискримінації з огляду на будь-що, включно з расовим, національним чи етнічним походженням, статтю або сексуальними вподобаннями, віком, фізичною неспроможністю, релігією, або політичними поглядами [19]. Конференція європейських національних бібліотек (CENL) серед основних завдань бібліотек на сучасному етапі визначає допомогу громадянам реалізувати їхнє право на доступ до інформації і знання; організацію вільного доступу до інформаційних мереж для жителів технологічно відсталих районів; збереження, накопичення й ефективного використання різномірних колекцій електронних документів, що мають бути доступними у зручному для користувачів вигляді через глобальні мережі передавання даних [20].

Засобом проти збіднення чи обмеження культури людства є збереження й поширення різних національних культур. На відповідних тенденціях наголошують у спільному Маніфесті ЮНЕСКО та ІФЛА. Документ, зокрема, декларує: «Культурна і мовна різноманітність є спільною спадщиною людства, яку слід берегти і зберігати в загальних інтересах. Вона є джерелом обміну, інновацій, творчості та мирного співіснування. Бібліотекам усіх типів слід просувати культурне та мовне розмаїття на міжнародному, національному та місцевому рівнях, підтримуючи таким чином кроскультурний діалог та активну громадянську позицію» [21].

Як впливає з визначених Міжнародною федерацією бібліотечних асоціацій та установ завдань і принципів, роль бібліотек з розвитком інформаційного суспільства має трансформуватися відповідно до вимог часу із пасивних сховищ документованих знань на паперових носіях в активних поширювачів їх засобами електронних комунікацій, набувати нових рис у зв'язку з новими завданнями.

Важливо наголосити, що розглянуті проблеми, будучи глобальними за характером, є національними за своєю суттю. Оскільки новачі генеруються переважно країнами-глобалізаторами, то їх запровадження у практику інноваційного розвитку ослаблених тривалою асиміляцією постколоніальних країн загрожує останнім: якщо вони не творитимуть своєї інтелектуальної власності, своїх ноу-хау в різних сферах життєдіяльності, то опиняться на периферії прогресу, до того ж – як денаціоналізовані елементи.

Для тих країн, які виступають переважно пасивними об'єктами впливу глобалізаційних процесів, важливим моментом у становленні їхньої державності є не тільки вибір інноваційної моделі свого розвитку, а й забезпечення умов для того, щоб ці інновації базувалися на вітчизняній інтелектуальній власності, випереджальному розвитку національної науки, освіти, їх відповідному фінансовому забезпеченні тощо.

Науковці дедалі більше схиляються до думки, що «сталий розвиток суспільства – не система показників, які мають бути досягнуті у відповідні строки на відповідній території, а насамперед духовний – духовно-інформаційний напрям, у якому мають рухатися суспільства, народи, держави й окремі індивіди вже сьогодні, завтра і в далекому майбутньому» [22, с. 14]. Сутністю сталого розвитку як свідомої людської діяльності в суспільстві, культурі, економіці можна назвати спрямованість на гармонізацію людського буття. І хоча теорія сталого розвитку враховує лише три фактори поступу – економічний, соціальний, екологічний, без мовно-інформаційної, духовно-інтелектуальної, національно-інноваційної компоненти, без ренесансу націй і народностей гармонізація світу просто неможлива. Тобто соціогуманістичну політику слід розглядати не тільки в її вузькому розумінні, а й на рівні захисту самобутності нації, її розвитку. Не може бути захищеною людина, якщо не захищена її нація чи країна в цілому.

На думку фахівців, механізмом, здатним забезпечити збереження культурних традицій, їх врахування у формуванні системи освіти, науки, інформаційно-мовного простору та інших елементів духовно-інтелектуального потенціалу, як у національному, так і в євроінтеграційному контекстах, може стати підвищення духовної інформаційної мобільності нації. Цей механізм реалізується у вертикальній (передача знань із покоління в покоління) та горизонтальній (творення соціально нових знань, досвіду) формах [23, с. 52–53].

За висновком автора концепції духовної інформаційної мобільності нації С. Вовканича, вертикальна форма репродукування (передачі) традиційних знань і набутого досвіду конкретизується через сім'ю, національну освіту, культуру, ЗМІ, громадську думку тощо. Завдяки виробленню виховного ідеалу

і ціннісних орієнтацій, норм поведінки формуються історична пам'ять, духовність, національна свідомість, менталітет народу, створюється базовий (ресурсний) рівень культури, знань і досвіду. Передача інформації від покоління до покоління сприяє вертикальній ідентифікації людини на основі одержаних від навколишнього середовища знань, засвоєння традицій, звичаїв тощо. Тобто діють вертикальні генно-етно-середовищні механізми впливу – ті внутрішні та зовнішні інформаційні чинники, які творять пізнавальне духовно-інтелектуальне національне середовище і відповідне інформаційне поле впливу (навчання, виховання, наслідування тощо). Горизонтальну форму продукування (творення) нових знань і модерної практики (на рівні одного покоління чи особи) реалізують системи вітчизняної науки, різні структури національних інноваційних центрів, творчо-інтелектуальні організації, пошукові групи.

Горизонтальна форма продукування забезпечується розширенням спектра інформаційних послуг і продуктів, пропонованих бібліотеками населенню. На зміну власне бібліотечному, або бібліографічному, обслуговуванню, тобто видачі документів або бібліографічних відомостей про них, приходять нові форми передачі інформації, здатні замінити першоджерела і заощадити час користувача. Все більша увага приділяється створенню фактографічних баз даних із соціальних, правових, економічних питань, щодо підприємницької діяльності чи культурного життя. Електронні технології дозволяють реалізувати комплексний підхід до вирішення інформаційних завдань, у результаті якого споживач може отримати повний комплект різноманітних інформаційних матеріалів, включаючи мережеві й інтернет-ресурси з питання, що його цікавить.

Таким чином, базова інформаційна функція бібліотек не лише пов'язана із забезпеченням універсального доступу до інформаційних ресурсів суспільства, а й набуває ресурсно-оцінного і ресурсно-орієнтувального характеру. Орієнтація в інформаційних ресурсах – оцінка інформаційних ресурсів – доступ до інформаційних ресурсів – така формула реалізації інформаційної функції бібліотек у сучасних умовах. Це, у свою чергу, лежить в основі тих інноваційних перетворень у змісті, організації, технології, формах і методах

інформаційної діяльності бібліотек, які ми спостерігаємо сьогодні, і головне, в її кінцевих соціально значущих результатах.

Характерна для інформаційного суспільства тенденція розвитку технократичної парадигми в суспільній свідомості і пошуки альтернативи цьому процесу дозволяють по-новому подивитися на роль бібліотечних та інших установ, що зберігають інформацію та організують доступ до неї, у справі зміцнення національної самосвідомості суспільства.

Роль бібліотечних установ набуває істотного значення з огляду на їхній ще з радянських часів традиційно помітний вплив у справі масового інформування населення, їх здатність забезпечити доступ до сучасних інформаційних ресурсів практично всіх верств населення; збереження серйозної організаційної структури та матеріальної бази; залучення інформаційно-аналітичних центрів бібліотек до надання допомоги різним соціальним та державним інститутам у високопродуктивному використанні інформації [24].

Крім того, важливими конкурентними перевагами бібліотек є: системність, фундаментальність та науковість, що визначає авторитетність бібліотечних установ, які гарантують користувачу якість свого інформаційного продукту. Інша важлива риса, якою характеризується діяльність бібліотечних установ, це їх незалежність, у силу чого сучасна бібліотека може претендувати на експертний статус. Бібліотеки поступово стають системоутворювальним компонентом соціально-культурної інфраструктури, формуючи навколо себе особливе культурне та інформаційно-комунікативне середовище і, таким чином, перетворюючись із книгозбірень на центри формування громадської думки, сприяючи, зокрема, зміцненню національної самосвідомості суспільства [25, с. 148–149].

Обидва рівні підвищення духовної інформаційної мобільності нації – як вертикальний, так і горизонтальний – сьогодні здатні забезпечити саме бібліотеки. У зв'язку з реалізацією вертикальної форми передачі традиційних знань набуває нового звучання одна з базових функцій бібліотек – меморіальна, що стосується збору і зберігання інформації на документальних носіях. Навіть найменша бібліотека виступає до певної міри локальним

хранителем колективної пам'яті людства, і цим визначається її роль у загальнокультурному процесі. Причому бібліотека активно бере участь також у процесах ретрансляції культури, тобто передачі колективної пам'яті від людини до людини, від покоління до покоління, що багато в чому зближує її зі сферою освіти. Меморіальна і ретранслявальна (освітня) функції бібліотек найповніше реалізуються у краєзнавчій роботі, у контексті процесу музеєфікації [26] бібліотек, а також формування системи інформаційної підтримки освіти.

Умовами інтеграції наукових і культурних закладів є добровільне об'єднання учасниками інформаційних ресурсів та технологій, формування організаційно-структурної єдності, що потребує функціональних трансформацій, управлінських інновацій, розвитку стратегій професійної комунікаційної взаємодії фахівців бібліотек, архівів, музеїв, інформаційних центрів тощо ⁴.

Отже, на сучасному етапі суспільних перетворень у використання наявної у суспільстві інформації для прийняття ефективних рішень і їх реалізації закладається весь комплекс умов дальшого розвитку суспільства, значною мірою задаються темп і характер його еволюції. Цим, за переконанням експертів [27], і буде визначатися місце України в загальноцивілізаційній ієрархії.

Якість інформаційного супроводу здійснюваних перетворень насамперед залежатиме: по-перше, від наявних запасів потрібної інформації, тобто від місткості інформаційних баз, на яких ґрунтується розвиток суспільства; по-друге, від здатності та можливості творити власну і кваліфіковано адаптувати необхідну інформацію з глобального інформаційного простору, тобто від рівня розвитку інформативного середовища; по-третє, від наявних можливостей та механізмів управління інформацією, – від кожної із цих трьох основних складових, що в сукупності являють собою соціальний інформаційний ресурс суспільства. Якість цього ресурсу визначається як самостійним значенням кожної із його складових, так і факторами їх взаємовпливу, що можуть значно збільшувати

⁴ Детальніше див.: Половинчак Ю. Бібліотечні об'єднання як чинник формування єдиного бібліотечного простору. Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського. Київ, 2014. Вип. 39. С. 58–68.

або ж зменшувати опосередковану його дієвість. Саме соціальні інформаційні бази визначають зміст, характерні особливості, самобутність нації, держави, суспільства, є основою збереження його автентичності й потенціалу для розвитку в умовах, що змінюються.

Ускладнення структури інформаційних ресурсів, прискорене зростання їхніх обсягів, актуалізують завдання вдосконалення методик оновлення, поліпшення методів обробки й аналізу інформації, введення в суспільний обіг матеріалів національних інформаційних фондів. Бібліотечні, архівні, музейні та інші центри зберігання інформаційних ресурсів модернізують роботу, пов'язану з введенням в обіг дедалі ширших пластів своїх інформаційних фондів: реалізують різноманітні проекти з реферування, підготовки інформаційно-аналітичної продукції в режимі «інформація на базі інформації», розгортають аналітичні дослідження на актуальну суспільно значущу тематику, що базуються на ефективному використанні широких інформаційних масивів наявних фондів, опановують нові форми дистантного обслуговування користувачів.

Така робота актуалізує концепцію **електронної культури**, формування якої є результатом становлення інформаційної цивілізації та поширення її на сферу культури людства.

Електронна культура (Digital Culture, або E-culture) пов'язана зі створенням і поширенням електронних версій закладів колективної пам'яті (бібліотек, музеїв, архівів) та об'єктів культури і культурної спадщини. Бібліотеки, музеї, архіви мають у своїх фондах велику кількість рідкісних і цінних документів, доступ до яких обмежено через їх незадовільний фізичний стан, малу кількість примірників тощо. Створення цифрових копій таких видань є не лише одним з можливих варіантів їх збереження та надання вільного доступу до них через мережу Інтернет, а й елементом процесу формування електронної культури [28].

Отже, одним із елементів е-культури можна вважати традиційні об'єкти культури і мистецтва, репрезентовані засобами інформаційно-комунікаційних технологій. З огляду на це об'єктами е-культури є електронні бібліотеки, віртуальні музеї, мультимедійні реконструкції пам'яток, «семантична мережа» в середовищі

Інтернет, що акумулюють, зберігають та надають доступ до систематизованих та каталогізованих фактів культурології, археології, етнографії, мистецтвознавства, історіографії тощо. У рамках такого підходу створена Європейська мережа експертних центрів для дослідження та освіти в галузі е-культури (E-Culture Net) [29].

Водночас електронна культура може розглядатися у значно ширшому розумінні – як якісно нова соціально-антропологічна реальність, оскільки оцифровані об'єкти культури набувають більшого значення, ніж просто інструментальне використання технічних можливостей, вони стають відносно новою цифровою сферою соціокультурної діяльності людини. Електронні технології та Інтернет відкривають нові форми вираження людини, змінюють ролі і статуси інститутів культури і мистецтв. Такий погляд на проблему фіксує і Звіт Нідерландської Ради з культури «Від ІКТ до е-культури» [30], що пропонує розглядати eCulture як процеси виробництва, розподілу, презентації і збереження. Ці процеси формують три аспекти електронної культури: застосування ІКТ в існуючих межах (оцифрування інформації); культурні інновації цифрових технологій, що дає нові комбінації форм у поєднанні зі змістом; і, нарешті, зміни в організації культури.

А. Рончі [31] доводить, що одна з інституцій електронної культури – віртуальний музей – це не просто колекція графічних образів, відтворених на комп'ютері. Це – нова реальність, в яку вживається людина. Д. де-Хаан і Ф. Хьюсман вважають, що термін «е-культура» означає не тільки поширення нової інформаційної технології та її застосування для різних цілей, а й так само зміну низки соціальних відносин, цінностей, норм, стереотипів поведінки. При цьому технологічні знання становлять суттєву частину культури, її нові стереотипи, ритуали, норми.

Деякі інші автори, наприклад М. Шварц, вносять соціологічний акцент у тематику. Е-культура – це сукупність соціальних інститутів, організованих засобами ІКТ: е-торгівля (e-commerce), е-освіта (e-learning), е-політика (e-polity), е-наука (e-science) тощо. Поняття е-культури підкреслює факт становлення інформаційного суспільства, цифрової сфери спілкування та означає не тільки застосування нових технологій, а й нові можливості для вираження всіх сфер життя суспільства.

Збереження і використання рукописних, друкованих та інших документів традиційного типу досить добре освоєно під час дослідницької і практичної роботи багатьох поколінь фахівців. Але очевидно, що обсяги інформації, яка зберігається у традиційній формі, усе більше ускладнюють ефективну роботу з нею – зберігання, поширення, пошуки, облік тощо. Вирішення цієї фундаментальної проблеми лежить на шляху використання сучасних засобів обчислювальної техніки та інформаційних технологій і найтіснішим чином пов'язане з переведенням збереженої інформації в електронну форму.

Сьогодні електронна форма дає змогу зберігати інформацію найбільш надійно і компактно, поширювати її набагато оперативніше, але, крім того, надає також можливості маніпулювання з нею, яких не могло бути при інших формах. Таким чином, подання інформації в електронній формі: створення електронних документів, організація її у вигляді електронних видань (EI), різноманітних електронних колекцій та електронних бібліотек – не данина моді, а нагальна потреба. Очевидний шлях підвищення ефективності використання електронної інформації – створення відповідних інформаційних систем, здатних надійно зберігати інформацію і забезпечувати її цілеспрямоване використання.

Важливим елементом ефективного використання національних інформаційних ресурсів стало оцифрування інформаційних масивів на всіх наявних видах носіїв як перспективний шлях розвитку й організації використання інформації, формування електронних бібліотек та інших форм відкритого доступу до інформаційних ресурсів. Електронні бібліотеки, які є, як правило, структурною складовою великих бібліотечних закладів, можна назвати концентрованою формою утвердження електронних технологій у бібліотечній сфері. Їх створення і розвиток сприяють розширенню доступу користувачів до суспільно важливої інформації, адекватному інформаційному представленню національних інформаційних ресурсів у сучасному глобальному світі, виробленню експортного інформаційного продукту.

Конференція європейських національних бібліотек (CENL) серед основних завдань на сучасному етапі визначає збереження, накопичення й ефективного використання різноманітних колекцій

електронних документів, що мають бути доступними у зручному для користувачів вигляді через глобальні мережі передавання даних, а також підтримку при цьому інтересів виробників і споживачів інформації щодо дотримання авторських прав [20].

ІФЛА визначає електронну бібліотеку як організацію, що здійснює доступ до світових знань і культури та стає спеціальним навчальним середовищем [32]. Отже, електронні бібліотеки є перспективними формами складних розподілених інформаційних систем і розглядаються як основа створення глобального розподіленого сховища знання. З точки зору технічної реалізації [33, с. 45–49] інформаційної системи інтеграція передбачає об'єднання даних, додатків (програмного забезпечення) і людей (виконавців). Щодо процесу використання та організації доступу до електронних бібліотек це означає об'єднання всіх доступних електронних колекцій в єдину (можливо, «віртуальну») електронну бібліотеку.

Системи електронних бібліотек, які є сьогодні, можна визначити як інформаційні, тобто системи збереження, обробки і передавання даних, що підтримують саме електронні документи (ресурси) різного типу. Нарешті, важливим моментом сучасного поняття «електронна бібліотека» є те, що такі системи працюють у глобальних інформаційних мережах передавання даних [34]. Серед характерних особливостей електронної бібліотеки – її мозаїчний характер (електронна бібліотека не є єдиним цілим), побудова на технології для зв'язку ресурсів багатьох ЕБ та інформаційних служб. При цьому, об'єднуючи низку електронних бібліотек та інформаційних служб, вона є «прозорою» для кінцевого користувача. Фонди електронної бібліотеки не вичерпуються тільки ідентифікаторами документів-об'єктів, вони містять електронні об'єкти, які не можуть бути представлені або поширюватись у друкованій формі. Мета електронної бібліотеки – забезпечення універсального доступу до даних та інформаційних служб.

Таким чином, із цілої низки дефініцій, що в тій чи іншій мірі відображають суть цього нового феномену, найбільш адекватною видається наступна: електронна бібліотека – це розподілена інформаційна система, що забезпечує надійне зберігання й ефективне використання різномірних колекцій електронних документів (текст, графіка, аудіо, відео тощо), доступних у зручному для

користувача вигляді через глобальні мережі передачі даних. Створення і використання електронних бібліотек реалізується через накопичення, зберігання, облік і структурування електронної інформації; організацію навігації в усьому інформаційному просторі, доступному через певну електронну бібліотеку; забезпечення ефективного доступу до неї будь-якого числа користувачів через телекомунікаційні мережі, а також через навчання користувачів. Створення електронних бібліотек – досить масштабне завдання, що потребує об'єднання зусиль фахівців інформатики, обчислювальної техніки, інформаційних та комунікаційних технологій, бібліотечної, архівної та музейної справи тощо.

Нині є велика кількість систем у галузі електронних бібліотек, які варіюються від систем репозиторіїв (сховищ) до складних систем, заснованих на нових технологіях. Аналіз бібліотечних систем [35] показує їх різноманітність на кількох рівнях: на рівні інформаційної моделі, яку вони забезпечують; на рівні архітектури, яку ці системи підтримують; на рівні підтримки користувачів (і груп користувачів); на рівні функціональних можливостей електронних бібліотек. Унаслідок цієї гетерогенності дуже складно інтегрувати електронні бібліотеки, порівнювати, не кажучи вже про оцінювання або еталонне тестування таких систем.

Електронна бібліотека має забезпечувати зберігання інформації в цифровій формі практично необмежений час та розширення доступу до унікальних видань і надання всім зацікавленим споживачам якісно нових можливостей роботи з великими обсягами інформації. До таких, наприклад, можна віднести послідовний, вибірковий або паралельний перегляд безлічі документів; багатоаспектний пошук у всьому обсязі збереженої в цій електронній бібліотеці інформації (у тому числі різноманітної) з використанням як формальних ознак, так і лексики природної мови; копіювання необхідних документів або їх фрагментів; створення власних документів і, нарешті, виробництво нового знання [36, с. 17–28].

Серед переваг електронних бібліотек можна назвати той факт, що вони здатні забезпечити міграцію електронної інформації в умовах постійного розвитку обчислювальної техніки і програмних засобів, а також вдосконалений сервіс, який вже сьогодні доступний користувачам, наприклад, індивідуальне обслуговування,

засноване на «профілях користувачів», у яких відображені інформаційні потреби користувачів або є спеціальна система пошуку інформації, керована користувачем для полегшення процесу ухвалення рішення щодо релевантності документів; наявність кооперативної інфраструктури, що дає змогу групам користувачів виробляти індексування та оцінку документів із певних тем; можливість спільного використання певної інформації, що значно спрощує завдання фізичного дублювання маловикористовуваних матеріалів, а також забезпечує доступ до унікального документа, для роботи з яким раніше потрібно було приїхати до сховища, де він зберігається; здійснення інформаційного пошуку кількома мовами або запитамі у багатомовних базах даних, багатомовний інтерфейс.

Становлення електронних бібліотек, оцифровування культурної спадщини та накопичення цифрового контенту є як однією з основних тенденцій у сучасній культурі, так і об'єктивною умовою розвитку глобальної інформаційної цивілізації. Для України у цьому контексті важливий і цікавий світовий та європейський досвід, зокрема і з огляду на перспективи долучення до глобальних проєктів.

Важливу роль у збереженні культурних досягнень людства відіграє заснована у 1992 р. ЮНЕСКО, з огляду на усвідомлення тяжкого стану із забезпеченням збереження та доступу до документальної спадщини, програма «Пам'ять світу» (Memory of the World Programme) [37]. «Пам'ять світу» визначається як документальна спадщина (документована колективна пам'ять народів світу), частина світової культурної спадщини, що дає змогу простежити еволюцію думок, відкриттів і досягнень людства для нинішнього і майбутніх поколінь. У рамках програми забезпечується визнання документальної спадщини, яка має міжнародне, регіональне і національне значення, ведеться реєстр цієї спадщини, здійснюється сприяння забезпеченню збереження і недискримінаційного доступу. Ця діяльність передбачає сприяння використанню в Інтернеті цифрових копій і каталогів, а також публікацію і розповсюдження книг, компакт-дисків та іншої продукції.

На основі контракту, укладеного з Міжнародною федерацією бібліотечних асоціацій (ІФЛА), було здійснено підготовку загальних керівних принципів програми збереження, а також силами ІФЛА та Міжнародної ради архівів – складення списків безпо-

воротно втрачених бібліотечних колекцій та архівних фондів і списку бібліотек та архівних сховищ, що перебувають під загрозою зникнення, та всесвітнього списку національної кінематографічної спадщини.

Отже, беручи участь у процесах збору, зберігання, виробництва, поширення й використання загальнодоступної інформації, бібліотеки об'єктивно сприяють перетворенню її на цінний суспільний продукт, національний ресурс, від якого залежить стійкий розвиток суспільства. Причому роль бібліотек у зберіганні національних інформаційних ресурсів і забезпеченні суспільного доступу до них, з урахуванням використання інтернет-технологій, на думку експертів, неухильно зростатиме.

Зважаючи на домінування документованих знань серед продуктів інформаційного суспільства та їх ключове значення для підтримки функціонування й розвитку виробничих, управлінських, наукових, освітянських і культурологічних структур, фахівці прогнозують суттєве підвищення ролі бібліотек, як інституту, що забезпечує кумуляцію, обробку, зберігання та використання цих знань [38]. Із посередника між виробниками інформаційних ресурсів та користувачами сучасна бібліотека трансформується в системоутворювальну ланку інформаційної сфери, стає каталізатором інформаційних процесів. Розвиток комп'ютерних мереж посилюватиме інтеграційні тенденції, що приведуть до об'єднання бібліотек та інших інституцій, які беруть участь у створенні інформаційних ресурсів, у інфополіси, що спеціалізуюватимуться не лише на традиційних для бібліотек кумуляції, обробці та використанні інформації, отриманої в процесі науково-дослідної, дослідно-конструкторської, проектно-технологічної, виробничої та громадської діяльності суспільства, а й на продукуванні нових знань на базі цієї інформації.

2.3. Особливості інформаційних обмінів у інтерактивному просторі

Розвиток інформаційно-комунікаційних технологій останніх десятиліть вносить принципові зміни в усі сфери життя, пов'язані з масовою комунікацією: збільшується кількість і видова різно-

манітність медіа, ускладнюється їхній функціонал (інструменти і можливості: різномовні варіанти сайту, рейтингування авторів і контенту, голосування, форуми, інтеграція із соціальними мережами, фотогалереї тощо); підвищується інтерактивність, тобто включеність користувачів у створення, трансляцію та трансформацію контенту, – процеси, що можуть бути описані як «вибух авторства» [39]. Ці зміни визначають трансформацію всіх сфер, так чи інакше пов'язаних із медіа. Передусім, переформатовується співвідношення між типами зв'язків – зростає роль та інтенсивність горизонтальних комунікацій.

Такі комунікації представлені соціальними медіа, що охоплюють різні сервіси: соціальні мережі, призначені для забезпечення горизонтального спілкування зацікавлених у ньому абонентів, на зразок Facebook; блогосферу як сукупність блогів – періодично оновлюваних веб-сторінок із датованими записами і спільноту блогерів, які читають та коментують, посилаються один на одного, що приводить до створення нової субкультури; мікроблогінг як засіб оперативного спілкування, гібридну форму медіа, що поєднує властивості служби миттєвих повідомлень, блогів, електронної пошти та соціальних мереж; відеохостинги, користувачі яких можуть додавати, продивлятися і коментувати відеозаписи, та інші сервіси мережі [40, с. 21; 41].

Досить часто як на побутовому рівні, так і в публікаціях, інтерактивний інформаційний простір соціальних медіа описується як блогосфера (поряд із вживанням цього терміна у вужчому значенні, вказаному вище); використовуються описові терміни «фейсбук-блогер» (фейсбукер), «відеоблогер», «інстаграм-блогер». Зважаючи на низку спільних рис конвергентних текстів соціальних медіа, за всієї видової різноманітності їх, використання такого узагальнюючого поняття видається вмотивованим з огляду на соціальну значущість блогерських технологій у процесі суспільної демократизації.

Структура публікацій соціальних медіа передбачає представлення відкритих для вільного читання й коментування у стрічці новин або стрічці блогових записів (постів) інформаційних параграфів, що мають тему, дату публікації, власне зміст у форматі гіпертексту (думки автора, цитати, посилання на інші сайти

і блоги в Інтернеті, зображення, відео тощо), систему тегів і поле інтернет-коментарів. Як правило, інтернет-коментарі розміщуються разом з аватарами їхніх авторів, причому ланцюжок коментарів до одного блогowego запису вибудовується в тред.

Особистий профіль – це елемент веб-сторінки в соціальних мережах, що містить інформацію про автора. Як правило, соціальні медіа пропонують користувачам стандартні блоки для заповнення: ім'я (реальне чи вигадане – нік), дата народження, стать, освіта, місце розташування, фото автора (аватар). Головна мета соціальних медіа – це побудова комунікативного майданчика, де комуніканти можуть спілкуватися один з одним (to update, inform, or advise), виражати свої почуття (to greet or grumble, to pontificate, confess) і, звичайно, розмірковувати на різні теми (to create and to think) [42]. Процедури постингу, коментування, додавання інших користувачів у друзі, читання, застосування візуальних засобів, робота над оформленням сторінки, участь у житті співтовариства тощо вказує на те, що вести сторінки у соціальних медіа – означає перебувати і діяти в інтерактивному інформаційному просторі.

Структурно-комунікативні (сервісні) характеристики соціальних медіа передбачають можливість тегування – встановлення «міток» – ключових слів за допомогою хештегів (англ.: hash tags) і високий рівень інтегрованості в інші платформи Web 2.0. Повідомлення можуть бути передані через різні канали, включаючи інші блоги, веб-сайти, мобільні телефони, електронну пошту тощо.

Розширення видів контенту, зростання, відповідно, кількості конфігурацій його поєднання, аж до інтеграції різних типів медіа чи їхніх елементів, відбувається значним чином завдяки процесам дигіталізації (англ. digitalisation) – переведення інформації у цифровий формат. Така інтегрованість медіа (технологій і контенту) описується через поняття конвергентності (від латин. convergo – сходжусь, наближаюсь) як процесу злиття традиційних засобів масової інформації та комунікації в єдиний інформаційний ресурс [43]. Поняття «злиття», яким оперуємо визначаючи конвергентність, охоплює різнопланові процеси: не лише порушення традиційних відмінностей між ЗМІ у зв'язку з концентрацією власності, глобалізацією та фрагментацією аудиторії; об'єднання

на єдиній технологічній базі або загальній промисловій стратегії [44]. Власне, синтезованою конвергентною технологією можемо вважати Інтернет з його безмежними цифровими можливостями трансформації даних: текст, графіка, звук, відео інтегруються в єдиний інформаційний продукт, який позначають терміном «мультимедіа», і який за своєю природою є конвергентним. Відповідно, мультимедійність є одним із аспектів конвергентності.

Має місце також взаємопроникнення технологій впливу: маніпулятивних, журналістських, публіцистичних, психологічних, PR, рекламних. І це зближення різних медіа-практик створює новий дискурсивний простір зі своїми особливостями. Американська дослідниця С. Херрінг вважає їх останнім трендом у розвитку комп'ютерно-опосередкованої комунікації [45], заявляючи, що вже власне можна говорити не просто про комп'ютерно-опосередковану комунікацію, а про комп'ютерно-опосередковану комунікацію конвергентних медіа.

Згадану вище інтерактивність та перехід ключової ролі до горизонтальних комунікацій також можна розглядати в контексті конвергентних процесів. Фактично Інтернет є простором поєднання масової та індивідуальної комунікації, що спричиняє ще один наслідок – збільшення частки контенту, генерованого безпосередньо користувачем (User Generated Content). Блогосфера (тут – у ширшому значенні інтерактивного інформаційного простору соціальних медіа), визначена М. Кастельсом як простір для розгортання суспільних практик [46], характеризується демократичністю, що проявляється у відкритій для всіх учасників спілкування можливості впливу на суспільну думку.

На початковому етапі розвитку інтернет-аудиторія відрізнялася представленістю високоосвічених, політично активних професіоналів: програмістів, учених, журналістів, політичних лідерів, лобістів. Збільшення можливостей масового доступу до Інтернету на основі технологій Веб 2.0 сприяло розширенню інтернет-аудиторії за рахунок користувачів, різних за віком, освітнім, професійним, матеріальним та культурним рівнем. Зростаюча залученість аудиторії до процесу виробництва та медіації контенту надає їй нових якостей, що дає змогу назвати сучасних користувачів просьюмерами (від producer – виробник і consumer – споживач).

Щодо авторства українська дослідниця О. Горошко виділяє три типи медіаконтенту: 1) оригінальний професійний; 2) любительський, вироблений споживачами – записи у блогах, на персональних сторінках у соціальних мережах, створені споживачем фото-, відео- та аудіоконтент, інтернет-ресурси, створені користувачами з різним рівнем колаборації (від авторського до проєктів з можливістю колективної творчості); 3) продукти, створювані штучним інтелектом (новинні агрегатори і пошукові системи, які фактично структурують новинні потоки автоматично, тобто виконують фундаментальну функцію ЗМІ у встановленні пріоритетності новин). Можуть бути гібридні за авторством (поєднання професійного, користувацького та автоматичного) види контенту [47].

Відповідно, поряд із такими рівнями конвергенції, за класифікацією австралійського професора Т. Барра, як інституційна (сектори, що в разі перетину гарантують конвергентні процеси) та функціональна (контенту, технологій і трансляторів) [48, с. 23–24], з точки зору соціокомунікативістики варто додати суб'єкту, що описуватиме зрощення і змішування ролей – читача, автора, співавтора, перекладача, критика, видавця, коректора тощо.

Поширеність і доступність платформ уможливили створення блогів, що позиціонуються як ЗМІ, чи, навпаки, включення блогів до структури інтернет-медіа як розділів чи субпорталів для коментування важливих суспільних подій. Деякі інтернет-видання та портали новин складаються з блогів постійних авторів (співробітників і консультантів), які можуть розвивати тематичні напрями самих видань.

Крім того, на злиття ЗМК і блогів вказує факт дедалі частішого звернення інтернет-видань до блогів, мікроблогів, соціальних мереж, відеохостингів як до джерел інформації. Процеси **медіа-конвергенції**, що відображають стирання меж між професійними журналістами та непрофесійними учасниками блогосфери, які можуть активно залучатися до створення новинного чи публіцистичного контенту, з одного боку, дають підстави дослідникам для висновків про інформаційну експансію блогів і витіснення ними інших жанрів, а з іншого – активізують наукові та професійні дискусії щодо місця та специфіки блогів у масових комунікаціях.

Інтерактивні форми зв'язку дають користувачеві можливість брати участь у виробництві інформаційного продукту на різних його етапах – від створення до фінансування через краудфандингові проекти, формування нового рівня художньої чи медіакритики, тим самим розмиваючи межу не лише між читачем і автором, а навіть між читачем і медіа: користувач має змогу обирати, який саме контент він бажає отримувати, виходячи в мережу, налаштовуючись на читання обраних блогів, спільнот, стрічок або вікі-проектів, перебираючи на себе, таким чином, одну із функцій медіа: формування порядку денного, відбір і трансляцію значущого для своєї аудиторії. Стрічка оновлення сторінки в соціальній мережі, яку може бути сформовано таким чином, щоб вона виконувала роль агрегатора новин; спеціальні застосунки, призначені для синдикації контенту; рекомендаційні спільноти, побудовані на принципі колабораційної фільтрації, – інтегрованість конвергованих медіа спрямована на конкретного користувача, що дає змогу йому поєднувати різні ролі та функції: одночасно виробника, редактора і споживача медійного продукту.

У цьому разі можна говорити про нові тенденції не лише у виробленні та споживанні контенту, а й у його дистрибуції, що набуває виразно інтерактивного характеру, – вподобання і перепублікація (репост) виступають не лише найнижчим (мінімалістичним) рівнем соціальної активності в інформаційному просторі, а й інструментами вірусного редактора. Як суб'єктивно (фільтрування інформації за принципами домедійної епохи: «всі про це говорять»: «я читаю те, що подобається більшості»), так і об'єктивно (пошукові системи в індексуванні враховують популярність контенту; алгоритм представлення дописів у стрічці в соціальній мережі враховує популярність та реакції самого користувача), рекомендаційний принцип інтерактивного простору більше або менше впливає на доставку інформації (очевидно, що про «числий», нескорегований маркетинговими стратегіями, користувацький відбір все ж не йдеться).

Плідним видається врахування ідей американського дослідника конвергенції в культурі і медіа Г. Дженкінса, який пропонує концепцію конвергенції як стратегію еволюційних змін медіа; розглядає конвергенцію як парадигму, визначальну ієрархію, дивер-

сифікацію і взаємозв'язок медіа; поняття, яке описує технологічні, промислові, культурні та соціальні зміни. Важливо, що до опису явища він відносить не лише потік контенту на різних платформах ЗМІ, співпрацю різних засобів масової інформації, а й міграційну поведінку аудиторії медіа, яка практично у будь-якому місці знаходить інформацію чи розваги [49, с. 7–8]. Поряд з поняттям «конвергентні медіа» Г. Дженкінс оперує поняттям «трансмедіа», описуючи цим терміном взаємоперетин медіаформатів. З цієї точки зору трансмедіа – це один із способів говорити про конвергенцію як про культурну практику.

Слід мати на увазі, що М. Кіндер у своїй праці «Playing with Power in Movies, Television and Video Games» писала про «трансмедійну інтертекстуальність» [50], а Г. Дженкінс популяризував термін «трансмедійна оповідь». Автор звертає увагу на особливості трансформації контенту в разі переходу на різні медіаплатформи, розмірковує про трансмедійні перформанс, ритуал, гру, трансмедійну філософію як «іншу логіку». Феномен трансмедіа розглядається ним у контексті логіки взаємодії між різними медіа, як структура, що базується на розвитку віртуальних світів через кожне нове середовище. Одна з характеристик трансмедіа – це розкриття історії не просто через кілька медіаформатів, а за допомогою різних текстів, що являють собою різні «точки входу» для наративу.

Цей принцип, сформульований Г. Дженкінсом, може бути екстрапольований і на дискурсивні практики чи ситуації.

Відзначимо й таку характеристику конвергентних трансформацій інформаційного простору, як відмова від текстоцентризму: кількість власне текстового контенту зменшується на користь інших виражальних засобів. Важливим аспектом у цьому разі є різний рівень лінійності (нелінійності) сюжету, інтерактивних можливостей взаємодіяти з контентом.

У цьому контексті цікава також ідея Г. Дженкінса про необхідність розрізняти інтерактивність та участь. Перша, на думку дослідника, має справу з технологічними особливостями, а друга – з культурними. Очевидно, що на практиці вони можуть співіснувати: наприклад, відеоігри підкреслено інтерактивні і, таким чином, заздалегідь орієнтовані на розвагу; культура фанів засно-

вана на участі – шанувальники вкладають свої ресурси в конкретний художній твір і часто роблять акценти на тих напрямках, що не були задумані продюсерами [51]. Зі свого боку відзначимо, що реакція користувачів як участь в осмисленні, колективна рефлексія, може бути змодельованою, бути результатом соціального інжинірингу за заданими параметрами, але часто має побічні лінії, які принципово змінюють плановану реакцію.

Конвергентний інформаційний простір є водночас комунікативним простором і частиною віртуальної реальності, створеної користувачами мережі Інтернет, причому дуже індивідуалізованою, тобто дає змогу користувачам створити власне представництво у віртуальній реальності, стати комунікатором для певної аудиторії, а також задовольнити свої потреби в самореалізації та самовираженні.

Тому загальною рисою для всіх сегментів інтерактивного інформаційного простору можна назвати суб'єктивність подачі матеріалів і персоналізацію за рахунок формування в текстах власної позиції автора. Більше того, саме суб'єктивність, особистісний характер є однією з передумов успішності блогів, так само, як відомі випадки провальних рекламних кампаній, побудованих на спробах привернути увагу через фальсифікацію, створення сфабрикованих повідомлень, делегування ведення блогів від імені публічних осіб професійним авторам.

Перевагами сучасних соціальних медіа перед традиційними є гіперлокальність: блогери інформують, як правило про те, на чому розуміються найкраще, водночас автор у соціальних медіа не обмежений тематикою своєї сторінки. Виміром *стратифікації блогерів* є авторитетність, яку визначають різноманітні рейтинги за такими показниками як, наприклад, цитування, відвідування блогу, кількість читачів.

Непрофесійність і добровільність блогінгу зумовлюють *стихийне подання інформації* – тоді, коли висловитись забажає сам комунікант [52]. Водночас, хоча для соціальних медіа в силу їхньої персонально комунікаційної природи періодичність не є конституюючою ознакою, ведення успішної сторінки та утримання інтересу читачів передбачає оперативне обов'язкове оновлення текстів. Блогам загалом притаманна формальна відкритість, незаверше-

ність – автор завжди може змінити курс розвитку своїх записів, навіть видалити свої матеріали чи коментарі.

Блогосфера є простором, створеним в основному колективно, і найчастіше спирається на ресурси Web 2.0, такі, наприклад, як YouTube чи Вікі-сторінки, ніж на більш традиційну організацію новин – політично орієнтовані блогери швидше, хоча і не виключно, воліють посилатися на широкий діапазон незалежних джерел новин та інформації. За даними аналізу американської, арабської та російської блогосфери, YouTube є найчастіше цитованим сайтом для блогерів [53, с. 41]. Таким чином проявляються мультимедійні параметри блогів – поєднання тексту та невербальних компонентів – фото, відео, анімаційних заставок. Американська дослідниця інтернет-комунікацій Б. Нарді (B. Nardi) підкреслює мультимедійний характер і комунікативну специфіку блогів [54, с. 222].

З позиції ефективності соціальних медіа як складової масових комунікацій важливою є така характеристика, як оперативність, – відомі факти висвітлення блогерами подій швидше, ніж традиційними засобами масової інформації. З одного боку, у таких випадках ідеться, як правило, про поширення повідомлень очевидців, з іншого – блогери, не обмежені професійними вимогами, що висуваються до поширення новин ЗМІ, можуть поширювати інформацію без обов'язкової для професійної журналістики перевірки та обробки. Таким чином, оперативність блогосфери може супроводжуватися зниженням якості інформування – мовної та стилістичної грамотності текстів, достовірності даних; блоги мають найнижчий рівень аналітичності і містять лише суб'єктивну думку [52].

Аналіз праць фахівців у галузі соціології та психології комунікацій [55, 52] дає змогу виділити і систематизувати функції блогосфери. Серед явних функцій блогосфери, заради яких, власне, і створювалися перші мережеві щоденники та соціальні мережі, слід виділити: *інформаційно-комунікативну* – задоволення потреб учасників у інформації, розширення комунікативного діапазону; *експресивну* – функціонування блогосфери як простору вираження думок та емоцій; *самопрезентативну* – можливість оприлюднення інформації особистого характеру, орієнтованої на

реалізацію самопрезентаційних стратегій, презентації особистих якостей, що виправдовують право оцінки навколишньої дійсності; *рекреаційну*, що об'єднує розважальні інтереси користувачів; *мемуарну та рефлексивну* – за допомогою фіксації тих чи інших подій життя і думок; *психотерапевтичну* – досягнення психологічного комфорту за рахунок отримання підтримки від читачів.

До латентних функцій блогосфери можна віднести *інтеграційну* – формування колективної ідентичності через об'єднання авторів за життєвими позиціями та інтересами [56]; *культуростворчу* – самореалізація блогерів стає фактором формування віртуальної субкультури, зразки, цінності та норми якої не завжди збігаються з тими, що продукує домінуюча культура суспільств, членами яких є блогери [57].

Блогосфера здатна виступати простором накопичення *соціального капіталу* – формування та підтримання соціальних зв'язків як сукупності реальних і потенційних ресурсів, що ґрунтуються на членстві у певній групі [58]. Блогосфера може виступати майданчиком для формування громадської думки. Автори найпопулярніших блогів впливають на думку блогерів, для яких вони є авторитетами. Громадська думка, яку формують блогери, виходить за межі блогосфери, оскільки блогери є членами реальних суспільств, а не лише учасниками віртуальних спільнот у блогосфері [46]. Дійсно, блоги допомагають вести діалог влади з народом у форматі «тут і зараз», що також є фактором локалізації особистості політика у просторі Інтернет. Успіх такого діалогу забезпечується розмитістю кордонів між особистим і публічним у блозі, можливістю включення в комунікацію абсолютно будь-якого користувача Інтернету.

Користувачі блогосфери до певної міри (очевидно, що вони не є єдиним її носієм і джерелом формування) формують громадську думку, яку поширюють за межі блогосфери як самі блогери, так і представники традиційних засобів масової комунікації.

Деякі дослідники блогосфери, зокрема Д. Джилет (J. Gillett) [57], підкреслюють, що участь у житті блогосфери дає змогу її користувачам самостійно обирати джерело інформації, альтернативне традиційним засобам масової комунікації, та самим ставати джерелом інформації. Таким чином, вони основне призначення сучасної блогосфери вбачають у її *перетворенні* в альтернативний засіб

масової комунікації та поступовому перебиранні нею функції традиційних засобів масової комунікації.

З викладеного випливає, що сьогодні відбувається зміщення акценту з явних функцій блогосфери на латентні. Розвиток інтернет-технологій розширює можливості функціонування демократії внаслідок зростання масштабів використання Інтернету незалежними журналістами, політичними активістами чи пересічними громадянами для отримання та поширення інформації, створення нових платформ для дебатів, підсилення соціальних рухів тощо.

Крім явних і латентних функцій, блогосфера має і дисфункції [55; 59, с. 41]. По-перше, відбувається збільшення розриву між активними і пасивними індивідами через нерівномірність доступу до інформаційних технологій у світі.

По-друге, в індивідуалістичному характері цифрових технологій криється небезпека для громадянського суспільства через можливе ослаблення та розмивання колективних дій та зв'язків усередині реальної спільноти, декларативно-віртуальну участь у громадському житті тощо.

По-третє, непрофесійний характер масових комунікацій у блогосфері може призводити до профанації обговорюваних проблем – якщо в центр уваги користувачів блогосфери потрапляють проблеми, у яких вони некомпетентні, у них створюються спрощені чи навіть викривлені уявлення про предмети обговорення. А оскільки, як згадувалося вище, користувачі блогосфери беруть участь у формуванні громадської думки, наслідком профанації, як умисної, так і неумисної, є, зокрема, викривлення інформації та некоректне формування громадської думки.

У контексті згаданого умисного викривлення є сенс говорити про маніпулятивні технології, що реалізуються у блогосфері і належать, без сумніву, до її дисфункцій.

Фактично блоги є не просто важливим, а невід'ємним елементом сучасної системи масової комунікації. Вони нерідко виступають оперативними та достовірними джерелами фактологічної інформації. Блогосфера сьогодні є органічною та невід'ємною частиною професійної журналістики. У соціальних медіа дедалі частіше можна зустріти репортажі, журналістські розслідування, звіти та інші побудовані на конкретних фактах матеріали. Простір

соціальних медіа формує альтернативний інформаційний порядок денний, що корелюється з порядком денним ЗМІ або державної пропаганди лише частково, виступає джерелом тем, фактичного матеріалу, особистих оцінок і живих свідчень.

Сьогодні професійні ЗМІ надають можливість інформаторам завантажити фото або відео. Подібні проекти є у CNN, the Guardian, Aftonbladet (популярна шведська газета). У одному з матеріалів the Economist зазначається, що нині дедалі частіше очевидці подій публікують свої матеріали у соцмережах, а не за допомогою спеціальних платформ професійних медіа. За інформацією the Economist, у 2005 р. майже весь згенерований користувачами контент, який використовували ВВС, був наданий безпосередньо організації. Сьогодні ж половину таких матеріалів знаходять у соціальних мережах. Так, у ВВС створено окремий відділ, працівники якого здійснюють пошук, відбір і верифікацію цікавого контенту в соціальних медіа. Подібні, але менші відділи є в усіх провідних виданнях західних країн.

Таким чином, у інформаційних потоках блогосфери – розважальних, просвітницьких, політичних тощо, можна виокремити таке явище, як громадянська журналістика. З власне блогінгом громадянську журналістику пов'язують технічні платформи і форми дописів, за змістом її можна визначити як активну участь аудиторії в процесі збирання, аналізу й поширення новин та інформації. Ш. Боуман і К. Уїлліс (S. Bowman, C. Willis) у доповіді «Ми медіа: як аудиторія формує майбутнє новин та інформації», підготовленій на замовлення медіа-центру Американського інституту преси, наголошують, що метою такої участі аудиторії в журналістській діяльності є надання незалежної, надійної, точної, повної та актуальної інформації відповідно до вимог демократичного суспільства [60].

Журналіст і експерт із соцмереж А. Вельф відзначає такі очевидні переваги громадянської журналістики: чисельність «кореспондентів» – таку кореспондентську мережу не може дозволити собі утримувати жодне видання, тому більшість користувачів обирають блоги, як можливість отримати різнобічну інформацію безпосередньо від очевидців, складаючи таким чином «інтегральну картину того, що відбувається з багатьох точок зору»; неза-

лежність – інформація з перших рук, отримана від безпосередніх очевидців подій, відсутність редактури, географічних і часових меж (у блоги люди пишуть звідки завгодно і коли завгодно), багатомірність інформаційної картини; безкоштовність контенту для читачів [61].

За комунікативною метою соціальні медіа можна віднести до інформативно-оцінювальних жанрів (за Т. Шмельовою), де головними завданнями є: різні операції з інформацією, її надання або запит, підтвердження або спростування (інформативний тип); зміна почуттів учасників спілкування через співвідношення їхніх вчинків, якостей та всіх інших маніфестацій із прийнятою в цьому суспільстві шкалою цінностей (оцінювальний тип) [62].

У книзі «Багатство мереж: як соціальне виробництво трансформує ринки та свободу» Й. Бенклер (Y. Benkler) [63] стверджує, що користь мережевих систем комунікацій полягає у зміні архітектури ЗМІ – це дає змогу різноспрямованим інформаційним потокам проникати в них, а також у зниженні вартості доставки інформації до широкої аудиторії. Фізичні особи можуть стати активними творцями та виробниками політично значущої інформації, просто беручи участь в інтернет-дискусіях. Й. Бенклер описує мережеву соціальну сферу як онлайн-простір, у якому члени спільноти можуть співпрацювати, озвучувати політичні переконання і разом здійснювати контроль над суспільством за допомогою онлайнвої, спільної, створеної у співпраці моделі, яка не підкоряється державній волі. В умовах авторитарних режимів мережеві комунікації дають змогу ідеям легко обходити традиційні механізми контролю.

Водночас американські фахівці у сфері масових комунікацій, які досліджують блоги, за результатами аналізу блогосфери англійських демократичних країн займають більш критичну позицію щодо цього, стверджуючи, що Інтернет, як правило, сприяє створенню «камер відлуння», у яких користувачі зі схожими інтересами самостійно групуються в невеликі колективи зі схожими поглядами [64]. Фактично люди, які дотримуються певної політичної точки зору, читають матеріали, які лише підкріплюють їхню віру та ідеї, і ставлять лінки до блогів однодумців. Те ж саме відбувається з людьми, які дотримуються протилежної думки.

Це призводить до того, що в результаті фільтрації новин та інформації, яка не відповідає вже існуючим поглядам, думки в суспільстві поляризуються. В американській блогосфері дослідники виділяють чітко означені кластери блогерів, зосереджених на обговоренні політичних питань з певної політичної точки зору, які посилаються на ідеологічно дружні ЗМІ, а також на блогерів з такими самими політичними переконаннями. Наприклад, у американській політичній блогосфері ліберали та консерватори утворюють розмежовані кластери, кожен з цих політизованих кластерів посилається на джерела новин, які дотримуються відповідної ідеології, а також не посилається безпосередньо один на іншого, навіть для того, щоб вступити в прямі дискусії [65]. Дослідження ідеологічної гомофільії серед американських політичних блогерів виявили, що тільки близько 10–15% усіх посилань у їхніх постах перетнули «політичний кордон» [66].

К. Лорд (К. М. Lord) [67] також дотримується песимістичного погляду на інформаційну революцію з приводу її потенційного внеску в забезпечення більшої демократії та миру. К. Лорд вказує на способи, за допомогою яких нові засоби масової комунікації також передають шкідливу інформацію та дезінформацію, і як вони можуть сприяти поширенню ненависті та конфліктів з тією ж легкістю, з якою вони поширюють мир і взаєморозуміння.

Таким чином, трансформаційні процеси мережевих інформаційних ресурсів впливають на процес удосконалення соціальної структуризації суспільства, вони дають підстави говорити також про виникнення нової філософії та архітектури медіа, базованих на синтезі «традиційного» і «соціального» підходів до масової комунікації.

2.4. Особливості розвитку блогосфери в системі вітчизняних медіа-ресурсів

Блогерські технології в структурі сучасних соціальних медіа набувають особливого значення в процесі зростаючої персоналізації інформаційних обмінів. Електронні інформаційні технології надали небачені раніше можливості самовиявлення в інформа-

ційній сфері і сьогодні здійснюють помітний вплив на політичне життя, осмислення нових процесів у гуманітарних науках тощо. З'ясування специфіки розвитку української блогосфери потребує чіткого окреслення предмета аналізу.

Одним із ключових показників національного простору в мережі Інтернет виступає мова. Серед частини українських блогерів і політиків побутує думка, що український сегмент блогосфери та Інтернету загалом має визначатися за мовною ознакою. За цією ж логікою російські дослідники представляють українську блогосферу частиною загальноросійської, з огляду на домінування в ній російської мови. Так, робот Yandex.Ru, що генерує значну частину статистичної інформації, на якій базуються дослідження, автоматично вважає сервери в домені UA російськими. Показовими є результати дослідження російськомовної блогосфери Центром Беркмана при Гарвардському університеті (2010 р.) [68], де блоги, написані авторами з України, Білорусі, Ізраїлю, Вірменії, та відповідні сегменти блогосфери розглядають як регіональні складові російськомовної блогосфери.

Утім, для досліджень специфіки українських масових комунікацій виокремлення національного інформаційного простору за мовною ознакою не може вважатися репрезентативним, оскільки в умовах білінгвізму в Україні продукується як російськомовний, так і україномовний контент, паралельно з публікаціями іншими мовами. Якщо, наприклад, брати до уваги лише мовний показник, то доведеться виходити із даних, за якими на одному з найпопулярніших блогівих майданчиків – «Живому Журналі» – налічується всього 49 україномовних блогерів, які мають понад 1000 читачів, до цього понад 60% україномовних блогів на ЖЖ давно занедбані.

При цьому абсолютна більшість блогів, генерованих українцями про українські реалії, розглядатиметься або як складова російської блогосфери, причому малопрезентативна, з точки зору російських дослідників, або в невизначеній «сірій» зоні. Для прикладу можна навести російськомовний пост американського блогера, кримчанина, як він себе позиціонує, М. Міреєва «О социальных маркерах в крымскотатарском языке», опублікований на блоговому майданчику «Крим. Реалії» сайту радіо «Свобода» (<http://ru.krymr.com/content/article/26530594.html>). Отже, блог

російською мовою на українському ресурсі щодо культурних традицій кримських татар, адресований зовнішньому – українському, російському (кримські татари, очевидно, менше потребують подібних культпросвітніх пояснень) – читачеві, показує, що мовний, як і географічний, підхід до визначення національних сегментів блогосфери в українських реаліях не може вважатися ефективним.

Найбільш показовим критерієм для визначення української блогосфери видається контекстний підхід, ілюструючи який, письменник, соціальний психолог О. Покальчук зауважує: «Російські блогери не в змозі розрізнити нечисленні маніфестації лівих у Києві з нагоди річниці повстання на Арсеналі, і таке ж нечисленне – у Донецьку – вшанування правими героїв Крут. І там, і там – малі сутички, чорні та червоні прапори (до стареньких комуністів у Києві приєдналися молоді анархісти), нарікання на Москву, колишню й теперішню. Українським же – що Навальний, що Прохоров, що Красна площа, що Болотна... Усе та ж величезна Газпромія, від якої відвалюється Кавказ, у якої забуті Курили й китайський по факту Сибір, де весь час щось будують і запускають, а воно вибухає й падає» [69].

Показово, що згадане вище дослідження російськомовної блогосфери Центром Беркмана при Гарвардському університеті фіксує, що аналізовані «регіональні блогери з України» пишуть в абсолютній більшості (84%) в Україні, і більшість використуваних зовнішніх посилань – це українські новини, інформація і розважальні веб-сайти [68, с. 23, 55].

Таким чином, українською пропонується розглядати частину блогосфери, що об'єднує блогову україніку – публікації, цитати, мультимедійний контент, пов'язані гіперпосиланнями, та коментарі веб-сторінок (блогів), створені українськими користувачами, з українським хостингом, що стосуються українських реалій. І жоден із критеріїв не може вважатися абсолютним.

За авторством і цілепокладанням українського блогінгу можна виокремити особисті щоденники, що зберігають первісну ідею блогу як особисто-публічного простору; народну/громадянську журналістику як непрофесійну діяльність – складову інтернет-активізму; журналістські блоги на відомих сайтах (розглядається

як незалежний та альтернативний інформаційний майданчик, де можуть бути оприлюднені матеріали, які з різних причин – обмеження площі, жанру, особливості редакційної політики – не потрапили у формат ЗМІ).

За останні кілька років українська блогосфера змінила напрям свого розвитку від створення, просування та розвитку власних блогів до масового переходу до сервісів мікроблогінгу та соціальних мереж, таких як Twitter і Facebook. Водночас структурно українська блогосфера досить розпорошена.

Під впливом соціальних мереж (Twitter і Facebook) процеси структуризації українського простору соціальних медіа поглибилися завдяки тегуванню (від *тег*, англ. *tag* – «ярлик, етикетка, бирка» – мітка; як ключове слово для категоризації, опису та пошуку матеріалів, використовується для об'єднання матеріалів з різних розділів сайту за основною темою). Це забезпечує часткову ручну семантичну анотацію тексту, яка спрощує подальшу машинну анотацію.

Прикладом є хеш-тегування у Twitter: @<ім'я користувача> для адресації відповідей та #hash-tags для маркування подій, абстрактних і реальних сутностей. Натискаючи на такий тег, користувач може передивитись додаткове повідомлення за гіперпосиланням на цю подію. Так, твіти українською мовою хештегуються #є #ї або #г – літерами, що ідентифікують український текст; виробляються уніфіковані географічні хештеги українських населених пунктів та адміністративних одиниць.

Використання наноформатів у мікроблогінгу в поєднанні з емергентним ефектом колективного тегування відкриває значні можливості аналізу трендів, взаємозв'язків і пошуку інформації. Тегування дає змогу спростити складні методи лінгвістичного, семантичного аналізу та анотації [70, с. 61]. Статистика тегів соцмереж дає змогу аналізувати топові теми в соціальних медіа, охоплення аудиторії, динаміку обговорення. Так, 21 листопада 2013 р. хештег #євромайдан (#euromaidan, #євромайдан), став трендом соцмереж за кілька годин, з цим хештегом публікувався кожен 1000-й твіт у світі (див. рис. 2.1).

Тиждень хештеги, пов'язані з тематикою Євромайдану, сумарно забезпечували близько 0,2% світового трафіку у Twitter. А в пікові

моменти – увечері 1 грудня – до 0,5% (тобто, кожен 200-й твіт стосувався подій #євромайдан) (рис. 2.2). Таким чином, тегування є не лише засобом структуризації українського простору соціальних медіа, а й інструментом їх дослідження.

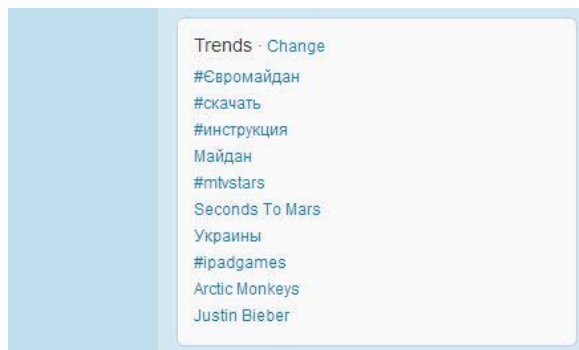

Рис. 2.1. Тренди Twitter 21 листопада 2013 р.
Джерело: <http://statweestics.com>

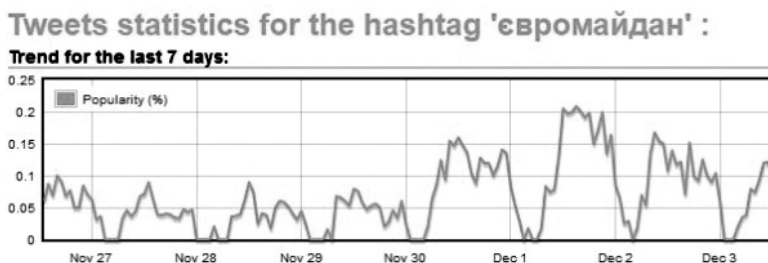

Рис. 2.2. Динаміка трендів Twitter, листопад 2013 р.
Джерело: <http://statweestics.com>

Умонтовування українських блогів у соціальні мережі спростило розвиток автономних блогів, які були й залишаються потужним інструментом особистого просування. Зростання популярності в Україні соціальних мереж сприяло розширенню кола блогерів, адже просувати, рекламувати свою сторінку за допомогою таких сервісів набагато простіше: на фото блогер і журналіст Д. Каза-

нський через свою сторінку у Facebook анонсує блог-публікацію, поширюючи посилання на свій допис у ЖЖ (рис. 2.3).

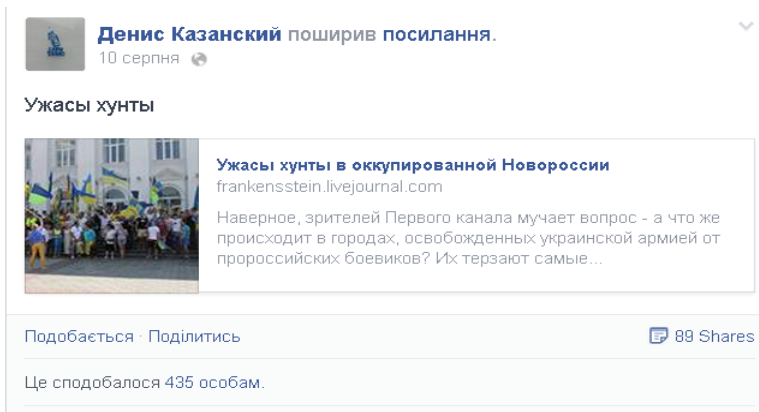

Рис. 2.3. Повідомлення на Фейсбук-сторінці блогера Дениса Казанського
Джерело: <https://www.facebook.com/den.kazansky?fref=ts>

Показово, що всеукраїнський рейтинг топ-блогерів сайту UAINFO, агрегатора українських топ-блогів Internet Freedom Organisation (див. <http://uainfo.org/rating>), включає в систему оцінювання показники найбільшої соціальної мережі – Facebook, найбільшої мікроблог-платформи – Twitter, а також блог-платформу Livejournal.com. і пропонує загальний рейтинг за сумою показників, у загальній вибірці рейтингу підсумовуються всі твіти, фоловери, читачі, лайки, друзі з усіх трьох соцмереж і блог-платформ – учасників рейтингу.

Активізація використання блог-платформ інтернет-видань є ще однією тенденцією – зазвичай вони мають ширшу аудиторію, ніж блоги на звичайних платформах, їхня тематика стосується не вузьких приватних тем, а важливих соціальних, культурних і політичних питань. Саме тому особи, які їх пишуть, мають більше потенційних можливостей стати «лідерами думок» та активно залучатися до формування громадянського суспільства в Україні.

У розділі блогів на «Українській правді», наприклад, зареєстровані переважно публічні люди (у кількох випадках – колективні

автори: Криївка, Фонд Мазоха, «Українська правда»). Серед блогерів, які працюють на блог-майданчиках «Української правди» і «Кореспондент.net», високий відсоток (понад чверть) залучені до політичної сфери, тобто є або професійними політиками, або політологами/політтехнологами. Водночас досить поширеним в Україні є використання Інтернету для написання власних блогів журналістами та громадськими активістами і представниками культурної сфери [59].

Загалом, як показує практика, для української блогосфери характерні високі показники відвідування сторінок, на яких відбувається обговорення гострих суспільних і суспільно-політичних питань (на відміну від російської та західної, де переважають розважально-інформаційні блоги). У цьому контексті важливим видається **врахування української специфіки** соціокультурних процесів – слід враховувати, як мінімум, посттоталітарний та постколоніальний характер розвитку, спричинену цим специфіку медіаполя.

Так, американська дослідниця С. Херрінг вважає, що основна функціональна роль конвергентних медіа – це розвага, а комунікативна й інформаційна функції тут відходять на задній план [45]. Такі висновки можуть відображати специфіку американських медіа, але не є релевантними для українського простору – для останнього характерна заангажованість традиційних ЗМІ (див., наприклад, проект «Моніторинг медіавласності» Інституту масової інформації та «Репортерів без кордонів», де обґрунтовується висновок про те, що в Україні 75% медіа належить політикам та олігархам [71]); висока інкорпорованість, як на інституційному [72], так і на неформальному рівні [73], українського медіа-поля з російським, навіть після тривалої та очевидної російської агресії.

Отже, специфіку вітчизняного інтерактивного інформаційного простору великою мірою визначає його альтернативність як незалежного (відносно) джерела інформації в умовах неподоланої, і навіть поглибленої недовіри до традиційних ЗМІ політично активної частини суспільства. Ця тенденція цілком суголосна зі світовими процесами: для посттоталітарних суспільств є особливо важливим зникнення монополії професійних журналістів на отримання, обробку і поширення інформації, коли, за висловом Е. Тоф-

флера, «розвиток інформаційної технології непомітно і швидко монополізує інформацію без єдиного пострілу» [74, с. 38].

Тому, власне, значна кількість «розгорнутих» – великих за розміром, складних, як за тематикою, так і за аргументацією, текстів у соціальній мережі Фейсбук та розвинена суспільно-політична блогосфера є характерною особливістю українського медіа-поля. Крім суспільно-політичної тематики, тексти соціальних медіа стосуються культури, історії, дорожніх нотаток, літописів чи хронік (наприклад, сучасних воєнних подій в Україні). Низка цікавих проєктів соціальних медіа за останні роки були опубліковані і стали успішними як книги: «Літопис самовидців: дев'ять місяців українського спротиву» О. Забужко та «Є люди» (хроніки дописів з соціальних мереж про події Революції гідності) Х. Бердинських; книга Facebook-постів «Фантомная боль #maidan»; книга військового журналіста К. Машовця «Діалоги з “нуля”».

Поява масиву інтелектуального контенту в соціальній мережі обумовлена як згаданими вище компенсаційними механізмами, так і, з високою вірогідністю, радянською традицією протидії інтелектуалів пропаганді, коли офіційним ЗМІ протиставлявся «самвидав». Тож інтерактивний інформаційний простір, особливо його суспільно заангажований сегмент, відіграє роль електронного «самвидаву» і, попри його не домінуючий за охопленням аудиторії статус, є досить впливовим чинником українського суспільного життя (телебачення все ще є головним джерелом новин для українців, проте зниження його популярності триває на тлі зростання числа українців, які спілкуються та отримують новини онлайн) [75].

Політичні події в Україні осені 2013 – літа 2014 р. кардинально змінили взаємодію людей з новинарною інформацією в Інтернеті. По-перше, різко зріс інтерес до новин суспільно-політичної тематики. За результатами експертного опитування, проведеного в січні 2014 р. Академією української преси (АУП)⁵, інтернет-ЗМІ,

⁵ АУП запропонувала 64 експертам – науковцям, викладачам, медіааналітикам, журналістам, редакторам видань, представникам недержавних організацій, пов'язаних з діяльністю медіа, та іншим медіаактивістам, оцінити повноту та достовірність висвітлення подій навколо Євромайдану. З'ясовано інтенсивність використання різних медіа громадянами України для отримання інформації та чисельність їхніх аудиторій.

соціальні мережі та блогосфера стали джерелом найбільш об'єктивної та повної інформації, а отже, повноцінною альтернативою пресі, телебаченню та радіо. Якщо у вересні 2013 р. новини щодня переглядало не більше півтора–двох мільйонів українських користувачів Інтернету, то вже узимку в окремі дні лише одна «Українська правда» мала таку аудиторію, а унікальна щоденна аудиторія українських ЗМІ наближається до семи мільйонів. По-друге, важливу роль у такому різкому зростанні трафіку відіграли соціальні медіа, посилаючись на сайти українських ЗМІ. Якщо в жовтні 2013 р., згідно з даними Liveinternet, денний трафік із соцмереж становив 180–200 тис. переходів, то в лютому – березні 2014 р. ця цифра зросла до двох–двох з половиною мільйонів переходів щодоби (рис. 2.4).

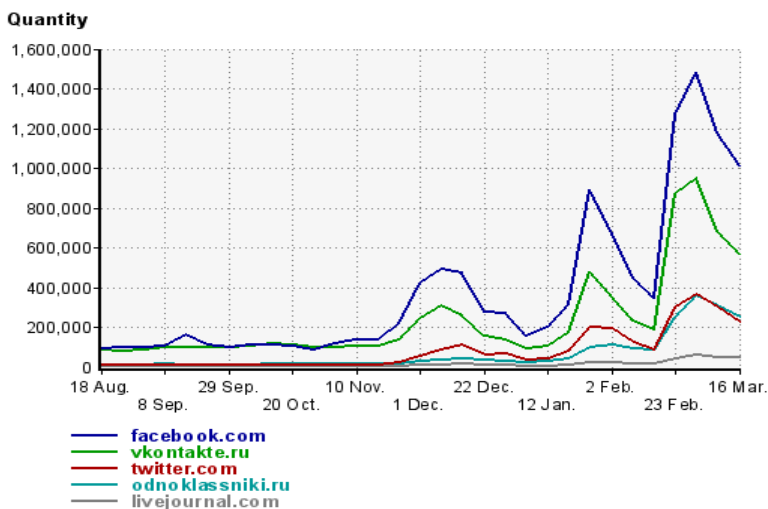

Рис. 2.4. Середньоденний трафік переходів із соцмереж на сайти українських ЗМІ

Джерело: <http://watcher.com.ua/2014/03/17/za-ostanni-5-misyatsiv-perehody-z-sotsialnyh-merezh-na-sayty-zmi-zrosly-u-8-10-raziv/>

Ці показники підтверджують таку тенденцію – «вростання» блогів у соціальні мережі, що підвищує інтерактивність блогів:

коментування, дискусії навколо викладеного матеріалу. Водночас, як констатує блогер, журналіст, колишній редактор соціальних медіа на порталі Inforporn.org.ua М. Малуха, «Facebook вбиває блогерство»: очевидно, що формат соцмереж не передбачає «журналістики опіній», характерної для суб'єктивних і публіцистичних за визначенням блог-статей. Блогер, засновник Inspired.com.ua, С. Пішковцій також констатує «перетворення блогерів у звичайних користувачів соціалок, де набагато легше і простіше висловлювати свої думки», та розмивання меж між блогом і ЗМІ [76].

Під впливом нових технологій та поширення горизонтальної (інтерактивної) моделі медіа-споживання змінюється і телепродукт: напередодні Революції гідності, влітку 2013 р., під дією низки різноманітних чинників (звільнення авторів проєктів з традиційних ЗМІ, незадоволення частини суспільства та медійників роботою українських ЗМІ, зтягування державою процесу створення класичного суспільного мовлення) стартувало одразу кілька ініціатив, наприклад проєкт «Громадське телебачення» та некомерційне громадське інтернет-телебачення – Спільнобачення. «Громадське телебачення» (Громадське.ТБ, Hromadske.tv) зареєстроване як недержавна організація, позиціонує себе як незалежний медіаканал, що фінансується напряму глядачами через краудфандинг ⁶. У листопаді 2014 р. стало відомо, що під час Революції гідності канал «Громадського телебачення» на YouTube став найбільшим каналом в історії сайту за кількістю годин, показаних у прямому ефірі: за статистикою компанії Google, ролики телеканалу переглянули 126 млн разів, а у YouTube каналу Громадське.ТБ – 307 тис. передплатників [77].

Громадське інтернет-телебачення Спільнобачення (Spilno.tv) існує з травня 2013 р. Під час Революції гідності цілодобову онлайн-трансляцію подій Євромайдану подивилося понад 50 млн людей з усього світу – це найбільша кількість переглядів для

⁶ Краудфандинг (англ. Crowdfunding, crowd – «натовп», funding – «фінансування»), також спільнокошт [1] – це співпраця людей, які добровільно об'єднують свої гроші або інші ресурси разом, як правило, через Інтернет, щоб підтримати зусилля інших людей або організацій.

інтернет–ТБ. Базується на мультимедійній платформі – поєднує відео, графіку, текст та характеризується інтерактивністю: наявністю зворотного зв'язку та постійного діалогу з глядачами. Глядачів залучають до формування програмної сітки шляхом голосування за найцікавіші проекти, вибору гостей інтернет-ТБ, що має створити додаткові соціальні люфти для експертів, які раніше були невідомі широкому загалу, що, у свою чергу, сприятиме появі нових облич у медіа-просторі. Ідеться також про поєднання професійного та аматорського контентів так званих стрімерів – осіб, які здійснюють аудіо- та/або відеотрансляцію подій у режимі реального часу через мережу Інтернет (стрім-трансляція)⁷.

Українські онлайн-мовники піднялися на політичній хвилі – виникнувши за кілька місяців до Євромайдану, журналістські ініціативи надавали громадянам та учасникам Майдану не просто альтернативну, а й максимально оперативну, в режимі онлайн, інформацію про події в Києві і країні. Їх поява й успіх засвідчили суспільну затребуваність у незаангажованих, оперативних, інтерактивних джерелах інформації. Водночас розвиток альтернативних медіа лише підтвердив неодноразово констатоване експертами падіння якості журналістики, ігнорування стандартів професії в українських ЗМІ.

Значною мірою це пов'язано з уже згадуваною олігархічною природою власності на основні медіа-активи в Україні і, відповідно, використання ЗМІ для досягнення політичних і бізнес-інтересів. Незважаючи на різноманітність медіа-середовища, більшість медіа залишаються під відчутним впливом своїх власників і політиків. Свого часу посол ЄС та голова делегації ЄС в Україні Я. Томбінський, коментуючи особливості українського медіа-бізнесу, узагальнив, що мова в ньому йде передусім про можливість політичного впливу [78].

⁷ Для прямих трансляцій використовується сервіс потокового відео Ustream – функціонально це гібрид YouTube і Skype. Сервіс після реєстрації користувача дозволяє за наявності Wi-Fi або 3 G транслювати в прямому ефірі відео із зовнішньої веб-камери або з камери, вбудованої у смартфон, планшет чи ноутбук. Після закінчення прямої трансляції відеозапис можна зберегти окремим відеороликом. Сервіс також дає змогу не тільки вести трансляцію, а й просто записати подію і подивитися пізніше. Ролики можна викласти в YouTube.

Політизованість і високий рівень професійності призводять до недорозвинутості тематичних блогів – спортивних, кулінарних, туристичних, модних тощо. Вузькоспеціалізованим блогам легше існувати в інтернаціональній блогосфері, що сприяє залученню якомога більшої кількості читачів, незалежно від національності. Тут слід також враховувати, що ці сегменти вітчизняної блогосфери не просто перетинаються з російською – універсальність тем, відсутність мовних і ментальних бар'єрів, а також істотно більша аудиторія читачів фактично інкорпують їх у російську блогосферу.

Водночас у тих галузях, де тематика блогів потребує висвітлення національної специфіки, формується українська тематична блогосфера. Так, в Україні досить активно розвиваються юридичні блоги [Події (www.podiyi.com), Клуб юристів України LegistUA, юридичний портал «Юрист-блог» (<http://jurist-blog.com.ua>), «Ліга Блоги» тощо]. У світі такий блогінг уже виділився в окремий напрям із спеціальною назвою – bLAWg (злиття слів blog і law – закон). Юридичні блоги, присвячені проблемним питанням у галузі юриспруденції, порадам (з роз'ясненнями та прикладами застосування законів, юридичними онлайн-консультаціями), ведуться кваліфікованими фахівцями – як окремими правниками, так і в рамках корпоративного блогінгу, як позиціонування на ринку правових послуг великим юридичним компаніям.

Активно розвивається професійна блогосфера – медична, педагогічна, бібліотечна тощо. Загалом, блоги, що ведуться для професійного спілкування, досить перспективні – їх відносна кількість у глобальних масштабах продовжує зростати, вони частіше залишаються активними. Автори професійних блогів працюють над створенням власної спільноти, вибудовують експертну систему. Професійні блоги складно замінити інструментами, у яких контент відходить на друге місце (Facebook) або обмежується (Twitter).

Водночас в українському сегменті активно розвиваються суспільно-політичні блоги, які у своїй сукупності утворюють політичну блогосферу. Українська політична блогосфера представлена персональними блогами суб'єктів політичного процесу: блогами політиків; блогами експертів: аналітиків, політологів, політичних оглядачів; блогами політично активних громадян, що присвячені

обговоренню політичних проблем – населеного пункту, регіону, країни, загалом чи окремим проблемам.

Характерними рисами політичних публікацій у блогосфері є вільне і найчастіше дискусійне обговорення дій влади, посадових осіб, політиків, процесів, можливість критики. Це зумовлено відкритістю та демократичністю обговорення (що не гарантує політкоректність і толерантність у дискусіях; ідеться про можливість коментування як такого, а не про його характеристики), принциповою відсутністю цензури, незалежністю блогерів від редакційної політики видання (що не виключає комерціалізацію, тобто можливість «замовного» характеру блогу чи його окремих постів). Нецензурованість, почасти й анонімність, можуть бути підґрунтям для перетворення блогів на відносно дешевий канал комунікації для поширення маніпулятивної інформації та чуток, межа між якими і політичною інформацією стає дедалі розмитішою, на що вказував М. Кастельс, зазначаючи, що «використання Інтернету не підсилює демократію шляхом підтримання знання та заохочення участі громадян, а веде до поглиблення кризи політичної легітимності, надаючи ширший базис для політичного скандалу» [79, с. 157].

Якщо для ЗМІ журналістські стандарти передбачають дотримання балансу думок/точок зору; оперативність; достовірність (посилання на джерела); відокремлення фактів від коментарів; точність; повноту представлення фактів/інформації з проблеми, то політична комунікація, як і будь-яка інша у блогосфері, характеризується суб'єктивністю.

З наведених стандартів блогери, без зниження якості публікацій, можуть нехтувати необхідністю дотримання балансу думок/точок зору та відокремлення фактів від коментарів – блогінг припускає вільне вираження політичних уподобань автора, суб'єктивізм і незалежність є ознакою блогосфери. Водночас усі інші стандарти залишаються ознакою якісного політичного блогінгу, завдяки чому впливові в силу своєї популярності та накопиченого соціального капіталу блогери здатні виступати «лідерами думок», вони часто стають ньюзмейкерами, формуючи чи, принаймні, впливаючи на формування порядку денного, задаючи напрями для політичних дискусій.

Політичний блогінг здатний не лише сприяти прозорості в політиці, а й бути «санітаром медіа» – блогери досить часто викривають недостовірний фактаж у журналістських матеріалах. Як зазначає британський журналіст П. Рейнольдс (P. Reynolds), насправді блоги існують не для того, щоб постачати людям новини та інформацію, а для того, щоб хвилювати, порушувати питання, обмінюватись інформацією та, у цілому, діяти як партизанські сили проти «масованих колон» медіа «головної течії» [80].

Сукупність описаних характеристик дає змогу блогерам стати генератором чи підсилювачем громадського активізму, що досить яскраво проявляється в Україні. Попри досить високу політичну активність української блогосфери і представленість у соціальних медіа, зокрема і блогах, українських політиків, їх присутність у мережі досить часто залишається формальною. Медіатизація політики в останні десятиліття набула гіпертрофованих форм і подекуди призвела до протилежних, ніж розраховували деякі політичні технологи, ефектів. Настало інформаційне перенасичення «екранною політикою». Її зрежисованість та одноманітність персоналій призвели до зниження ефективності традиційних засобів політичної комунікації [81, с. 19]. Саме тому залучення можливостей нових медіа, зокрема блогів, як інструменту вибудовування персоніфікованої, особистісної комунікації в політичному просторі зберігає свою актуальність. Під час масштабних подій політичного або міжнародного рівня блогери нерідко перетворюються на осередки протидії поширенню офіційної пропаганди.

Підсумовуючи, зазначимо, що популярність соціальних медіа в українському інформаційному просторі пов'язана як з доступністю цих комунікативних сервісів – необхідного для їх створення та функціонування програмного забезпечення, так і з різноекторною соціальною роллю блогу в різних комунікативних практиках. Українська блогосфера відзначається високим рівнем відображення політичних процесів, набуттям рис, характерних для розвитку демократичних процесів інформаційного суспільства.

Розділ 3

ІДЕНТИФІКАЦІЙНІ СИСТЕМИ У СУЧАСНИХ ІНФОРМАЦІЙНИХ РЕСУРСАХ

3.1. Ідентичність в інформаційному суспільстві

Виклики, що сьогодні постали перед Україною, значним чином мають світоглядний характер. Про це з розвитком інформаційних воєн в останні десятиріччя говорять дослідники [1]. Для характеристики сучасного протистояння України й Росії можуть бути застосовані такі поняття, як «неконвенційна війна» (unconventional warfare), «нерегулярна війна» (irregular warfare) чи «змішана війна» (compound warfare), або ж спонсоровані державою «гібридні війни» (State-Sponsored Hybrid). В усіх них вказується на «розмивання» обрисів військового конфлікту й залучення до нього невійськових засобів, які у звичному стані не мають прямого стосунку до класичного військового протистояння. Хоча кожен конкретний елемент гібридної війни не новий по суті і використовувався майже в усіх війнах минулого, однак унікальними є узгодженість та взаємозв'язок цих елементів, динамічність і гнучкість їх застосування, а також зростання ваги інформаційного чинника. Причому інформаційний чинник в окремих випадках стає самостійним складником і може забезпечувати досягнення остаточного результату.

Революцією цінностей з наступною війною за ідентичність російсько-українське протистояння визначила також і письменниця О. Забужко. Очевидною є ціннісна складова наві'язаної країні війни, що поряд з бойовими діями включає потужний інформаційний фактор і є за своєю природою гібридною, коли військові дії супроводжуються, як визначає Є. Бистрицький, віртуальним знищенням світоглядних цінностей супротивника, насамперед екзис-

тенційних можливостей його культури, шляхом маніпуляції всіма можливими медійними засобами [2, с. 72–73]. Більше того, сучасні реформаційні процеси (як суспільний запит на системні зміни, так і зусилля, спрямовані на реформування та, навпаки, протидію йому різних політичних гравців) є, по суті, пошуками відповіді на питання, на якій системі цінностей базуватиметься суспільство й держава в майбутній Україні.

Ці обставини актуалізують дослідження проблеми ідентичності. Загалом зазначена тема має достатньо високий рівень наукової розробки, проблемним є, швидше, те, що використання безпосередньо терміна стало настільки різноманітним і його концептуальний контекст настільки широким, що поняття соціальної ідентичності залишається розмитим завдяки перетворенню з другої половини ХХ ст. на «універсальний інструмент аналізу свідомісних конструктів» [3]. Сьогодні важливим видається завдання вписування досліджень ідентичностей у світоглядний контекст нинішньої української кризи і водночас у нові медійні реалії становлення сучасного інформаційного суспільства. В останньому випадку йдеться про декілька факторів: по-перше, зростання ролі медійного чинника в житті суспільства, відтак і зростання впливу медій та інформації; по-друге, про процеси формування так званої мережевої ідентичності, що відбувається не лише в індивідуальному (віртуальна самопрезентація), а й колективному (ототожнення себе з тією чи іншою групою, що існує в мережі) аспектах.

Особливості перебігу сучасних соціокультурних процесів на всіх рівнях – від локальних до глобального – значним чином визначаються активізацією використання інноваційних засобів комунікації і водночас виникненням нового суспільства технологічного інформаційного типу. Медіа набувають рис активної складової процесу перетворювальної діяльності суспільства, надаючи їм нового змісту та значення. Зростаюча, а інколи провідна роль засобів масової комунікації, що описується дослідниками як медіатизація суспільного життя, торкнулася практично всіх його аспектів – культурних, політичних, ідеологічних, освітніх, наукових; навіть таких донедавна консервативних, як релігія, чи таких трагічних, як війна. У сучасних наукових дослідженнях для позначення сукупності засобів масової комунікації та масової інформа-

ції активно використовується поняття «медіа-середовище», яким описують простір, де формується, поширюється і відтворюється за допомогою масових комунікацій та засобів масової інформації культура інформаційного суспільства [4]. У ширшому значенні йдеться про повсякденну сукупність умов, у контексті яких функціонує медіа-культура. Тобто це – сфера, що через посередництво засобів масової комунікації пов'язує людину з навколишнім світом, виявляє вплив на оцінки, думки й поведінку людей. Відповідно, поняття «медіа-середовище» характеризує інформаційне поле, у якому виробляються, естетизуються, транслуються культурні коди [5].

При цьому важливою рисою, що істотно впливає як на процеси творення медіа-контенту та відповідного середовища, так і на особливості його сприйняття, є стирання кордонів між професійними інформаційними працівниками й непрофесійними користувачами, які можуть активно залучатися до створення новинного або публіцистичного контенту через соціальні медіа. Фактично йдеться про процес і результат глобального впливу на мислення індивідів через медіа – від їхнього впливу на формування картини світу за допомогою специфічних медійних когніотипів (когнітивних структур пізнання й представлення реальності, які виникають при взаємодії індивіда з глобальним інформаційним простором) [6, с. 122] до зростання обсягу й ролі процесів поширення та отримання опосередкованої інформації, що замінює безпосередній досвід людей [7, с. 9]. Такі особливості сприйняття приводять до зростання можливостей використання симулякрів – ідеократично спроектованої та сконструйованої реальності, за висловом автора терміна Ж. Бодріяра, «точної копії, оригіналу якої ніколи не існувало» [8, с. 65].

Мережева ідентичність, таким чином, є однією з форм ідентифікації особою себе з певним колективним утворенням і водночас вказує на віртуальний простір як середовище самоідентифікації. Така самоідентифікація в орієнтирах інформаційно-комунікаційного простору, з одного боку, здатна підважувати інші ідентичності – етнічну чи національну, з іншого – здатна створювати нові інформаційні можливості для їх формування й утвердження, про що детальніше буде сказано нижче.

Описана колізія (мережа як простір розмивання/утвердження національної ідентичності) цілком узгоджується з логікою сучасних глобалізаційних процесів, коли соціокультурна гомогенізація світу водночас супроводжується вибухом націоналізмів і регіоналізмів – як захисної реакції від культурного й ментального нівелювання. У сучасному світі ключові позиції в інформаційному обміні зайняли країни, що лідирували як у виробництві інформації, так і у створенні відповідного устаткування. Не випадково у сфері наукових інтересів дослідників проблем сучасного глобалізму залишаються такі явища, як «інформаційний імперіалізм» або «інформаційний колоніалізм», небезпека яких цілком реальна, причому не лише щодо слаборозвинутих у технологічному плані країн, а й щодо багатьох розвинутих країн, що не володіють потужними засобами інформації [9]. Медійні компанії провідних держав фільтрують інформаційні потоки, нав'язуючи населенню різних країн певні політичні погляди, стереотипи, прагнуть сформувати в суспільстві бажані для себе уявлення про певні події, а у свідомості населення вкоренити ті чи інші ідейні цінності й норми. Медіа-імперіалізм є підґрунтям для здійснення політичної, економічної, ідеологічної, культурної, мовної експансії.

У сучасних умовах найбільш дієвим засобом культурної експансії стає поширення стереотипів масової культури, як правило, за допомогою ЗМІ, кінофільмів, повсюдної реклами тощо. Культурний імперіалізм іде пліч-о-пліч із політичним через вплив на політичну культуру населення, а також з економічним через формування культури споживання (насаджуванням стандартів масової культури) [10].

У контексті реалізації політики медіа-імперіалізму в інформаційному просторі сучасної України доводиться констатувати експансію одразу декількох, конкуруючих між собою ідеологем. Це, з одного боку, інформаційний і культурний західний імперіалізм, нав'язування стереотипів вестернізованої масової культури, що ґрунтується на культурі споживання. З іншого – російська модель інформаційного імперіалізму як один з методів збереження контролю над політичними, а відтак і економічними процесами в країнах СНД, спрямована на відродження й модернізацію історичних міфів про позитивну об'єднувальну роль Російської імперії

та Радянського Союзу тощо, фактичне існування в модифікованій формі «руського мира» історичної спільності «радянського народу».

Нинішній сплеск національних рефлексій в Україні також може розглядатися як реакція саме на агресивне нав'язування нівелюючого проекту глобалізації у її російському варіанті – спроби інкорпорувати Україну в простір євразійства «руського мира» або ж, як називає його український соціоантрополог Р. Кісь, «Азіопи» [11, с. 14]. У формулюванні ж одного з «орієнтаційних» [11, с. 14] Укрнету О. Покемонової, цей же висновок, активно підтриманий читачами Facebook (2 тис. лайків за 1 год), виглядає так: «...совки почти век потратили на то, чтобы приспать нашу генетическую память, а их скрепами деланные потомки одним движением ее разбудили. Начувайтесь» [12].

Зрозуміло, що сьогоднішній конфлікт лише інтенсифікував ті складні, часто контroversійні процеси, що мали місце в українському соціумі навколо трансформації уявлень індивідів і груп про себе як про членів певної нації – національних ідентичностей. Відтак національна ідентичність не розглядається іманентно заданою, а, навпаки, такою, що змінюється, реагуючи на зміну соціальних умов, тобто зазнає трансформацій. Отже, виходячи з конструктивістського підходу⁸, розглядатимемо націю як модерний ментальний і соціокультурний конструкт, що її італійський соціолог А. Мартінееллі, інтегруючи погляди різних дослідників проблеми ідентичності, визначає як «апелуючу до свого етнонаціонального коріння (Е. Сміт) уявлену спільноту (Б. Андерсон), сформовану в результаті діяльності націоналістично налаштованих еліт у процесі модернізації (Е. Геллнер)» [13, с. 187]. Такий підхід дає змогу говорити про націю як складне динамічне утворення, досліджувати його не лише як соціальну систему, а й через переживання спільнотою власної ідентичності.

Важливим тут видається наголошення на ідентичності «як процесу» – процесу відбору, інтеграції та диференціації різних іден-

⁸ Тоді як приморіалізм розглядає національну ідентичність іманентно притаманною особі, конструктивістська парадигма наголошує на соціальній зумовленості всіх колективних ідентичностей, звідки впливає розуміння нації як культурної побудови.

тифікацій, як на проекті, що нескінченно триває, здійснюється за допомогою різних форм медіа, які виявляються засобами формування національної ідентичності [14, с. 7–8].

Для опису відповідних значущих текстів, що охоплюють усі явища зразкового або парадигматичного характеру, німецький дослідник К. Хюбнер пропонує концепт «міфу про націю»: «Це історія, що складається з видатних подій неминущого значення, які постійно пам'ятаються: вирішальні битви, мирні договори, заснування держави, прийняття конституції, революції, дні народження і смерті видатних особистостей... Такого роду події викликаються в уяві людей регулярно повторюваними урочистостями. Почасти це проявляється також в існуючих монументах, документах, творах мистецтва, реліквіях та інших предметах споглядання і шанування..., які й сьогодні продовжують визначати наше життя» [15, с. 325–327]. Уточнюючи тезу К. Хюбнера про міфічне розуміння нації, російський філософ Г. Гутнер замість поняття «міф» пропонує оперувати терміном «наратив» у значенні значущої оповіді із включеним до неї сформованим пантеоном видатних особистостей, на які потрібно неодмінно рівнятися [16].

У цьому випадку концепція національного наративу як значущої оповіді нації про себе видається перспективною як дослідницький підхід до наповнення згаданого вище гуманітарного простору не лише інституціалізованими/упорядкованими соціальними інформаційними базами, що охоплюють свідомо виготовлену й організовану за принципом доцільності інформацію [17, с. 68], а й неструктурованою інформацією приватного порядку і виробленими на їхній основі колективними уявленнями про минуле й майбутнє групи.

Власне, про таке співіснування культурної пам'яті й абстрактного фонду енциклопедичного знання, що має універсальну значущість, але не пов'язане з конкретною ідентичністю, пише німецька дослідниця А. Ассман. Пам'ять, наголошує вона, базується на символах, служить для соціальної групи формою самовизначення й орієнтиром на майбутнє, таким чином культура створює транспоклінний простір знань і систему координат, за допомогою яких носії цієї культури оформлюють власний досвід. Культурна пам'ять є не тільки пасивною накопичувальною пам'яттю, вона

включає в себе реактивацію минулого й можливість його широкого засвоєння активною функціональною пам'яттю. Важливу роль відіграють при цьому структури перцепції, завдяки яким діють вторинні процеси індивідуального й культурного сприйняття [18].

Близькі до цієї ідеї міркування про співвідношення біографічного знання як галузі гуманітарної науки та частини національної культури, що «безпосередньо стосується світоглядних, ідеологічних засад суспільства, глибинної системи його цінностей», зустрічаємо у вітчизняного дослідника-біографіста В. Попика. Він цілком справедливо, на нашу думку, наголошує на багатоплановому впливі національної біографіки на формування національної та громадянської свідомості співвітчизників, їхніх історичних уявлень та політичних уподобань, життєвих переконань і моральних цінностей; наголошує на значенні для обґрунтування національної ідентичності, тягlosti національної історії, органічного спадкового зв'язку сучасності з минулим, утвердження громадянської солідарності. Масиви історико-біографічних даних, за його висновком, не лише репрезентують історію та культуру народу у іменах його достойників, а і «назагал формують своєрідний колективний портрет націй, великих соціальних груп, поколінь...» [19, с. 8–11].

Отже, пам'ять набуває принципового значення як сфера смислотворення, де актуальні моделі поведінки спираються на загальноприйняте, на норму, яку формують повторювані – можливо, упродовж поколінь – практики.

Таким чином, ключовими поняттями осмислення групою себе повинні стати наратив як спосіб буття розповідного тексту та пам'ять (соціальна, культурна – колективна, що принципово в цьому випадку) як «рамки»; наявність у соціальної групи певних критеріїв, згідно з якими відбирається та чи інша подія, оцінюється її значущість, визначається колективний спосіб її тлумачення й емоційне насичення [20]. Сукупність людей, які поділяють цю розповідь і практики, Б. Андерсон називає «уявленою спільнотою» (*imagined community*) – спільнота конституюється завдяки уяві: кожний її член здатний уявити діяльність та основні установки, пріоритети інших членів спільноти, не перебуваючи з ними

в безпосередньому спілкуванні. Ідеться про спільноту не вигадану, а побудовану на спільних цінностях, для усвідомлення належності до якої не потрібна безпосередня комунікація, а достатньо зв'язку опосередкованого, через цінності, світогляд. Тобто національний наратив може розглядатися як «...упорядкування, надання смислу досвідам, ... як конденсований ряд правил, який включає в себе те, що є узгодженим і успішно діє в межах цієї культури» [21, с. 36]. Наратив постає як позначення набору інструкцій і норм, що дає змогу інтегрувати той чи інший випадок у деякий узагальнений та культурно встановлений припис, – «...мінливі форми посередництва між особистими та загальними діями» [21, с. 38].

У межах наративної історії смисл події тлумачиться не як фундований онтологією історичного процесу, а як такий, що виникає в контексті розповіді про подію й іманентно пов'язаний з інтерпретацією. Наратив можна розглядати як певний метод, що використовується при описі подій, тобто упорядкування матеріалу у вигляді хронологічної послідовності, що утворює єдину розповідь [22]. Він також є методом дискурсу, за його допомогою відбувається організація переживання соціального, біографічного часу; осмислення одиничних подій як значущих частин осмисленого цілого. Отже, за його допомогою надається пояснення долі індивіда чи народу. Наративи всюдисущі як механізми організації людського досвіду, локальні з огляду на історично конкретні шляхи їх сприйняття, вони володіють соціальною інструментальністю та прагматичним потенціалом [23].

Особливістю сучасної української ідентичності дослідники й публіцисти називають її несформованість, апелюючи до понять «контroversійність», «атомізованість соціуму», «дезінтеграційні тенденції», що вказує на дефіцит чітко сформульованих і спільних для більшості громадян цінностей, ідеалів, сенсів, що закріплювали б у суспільній свідомості мотивацію існування сучасної української суверенної держави, цілісне й позитивне «уявлення-образ» України в минулому й майбутньому – відчуття «спільної долі». Також очевидними є відмінні уявлення різних груп про зміст і пріоритетність належності до української нації. Мається на увазі тлумачення українськості в радянському й націоналістичному дискурсі, причому про дихотомію йдеться лише в найбільш

радикальних світоглядах. Реально ж в Україні поширені, скоріше, проміжні й комбіновані варіанти, причому в кризовій ситуації відбувається злам такої гібридності, відмова чи, навпаки, утвердження, світоглядних преференцій. Цей висновок може бути підтверджений аналізом зрушень у світоглядних побудовах українців під впливом інформаційної і військової агресії РФ. Їх засвідчило останнє загальнонаціональне опитування населення, проведене Інститутом соціології НАН України у співпраці з благодійним фондом «Інтелектуальна перспектива». Якщо у 2004 р. 38% респондентів пишалися тим, що є громадянами України, то у 2015 р. абсолютна більшість опитаних (67%) пишаються тим, що вони є громадянами України. Причому це почуття поступово зросло: уже у 2005 р. це 53%, у 2013 р. кількість таких респондентів становила 48%, а у 2014 р. – 61%.

Отже, ідентичність конструюється в соціокультурних процесах під впливом внутрішніх і зовнішніх чинників, є самоінтерпретацією національної спільноти в культурі, у продукованих національними елітами смислах та ідеях. Надзвичайно важливим у цьому контексті є повноцінне функціонування національного інформаційно-комунікаційного простору як середовища сенсоутворення, вироблення дискурсивних стратегій та інтерпретаційних моделей, вдало проілюстроване метафорою Е. Гелнера, який наголошував, що для виробництва національної ідентичності потрібен «спеціальний завод, яким є національна освітня та комунікаційна система» [24, с. 159]. Відтак ідентичність (національна в тому числі) безпосередньо пов'язується з проблемою дискурсу, який розуміється як спосіб продукування й організації сенсів усередині певного соціального контексту.

Оскільки однією із засад ідентичності є самовіднесення людини до певної спільноти, такий спільний вимір буття реалізується через культурні практики переживання і творення (співтворення) традицій, звичаїв, норм поведінки, способів мислення, розуміння навколишнього світу й себе в ньому. Систематичне виявлення певної поведінки в повторюваних дискурсивних актах закріплює виявлювану в них ідентифікацію, впливаючи на динаміку й зміст суспільної свідомості, а відтак процеси формування колективної ідентичності соціуму. Шаблони індивідуальної

й колективної поведінки в сучасному світі значним чином формуються та транслюються мас-медіа⁹. Більше того, як вказує дослідник українських медіа В. Кулик, більшість авторитетних у сенсі приписування ідентичностей інституційних дискурсів – науковий, освітній, релігійний, політичний – досягають своїх споживачів за посередництвом медіа, тобто зазвичай у тому вигляді, який вибирають медіа [25]. Відповідно, якщо медійний дискурс є одним з визначальних чинників формування ідентичностей, то логічно розглядати дискурсний аналіз як один з основних інструментів вивчення ідентичності. Ще один висновок: зростання значення інтернет-комунікації та мережевого простору як простору перебігу соціокультурних процесів актуалізує дослідження його в контексті трансформації української національної ідентичності. Такі характеристики інтернет-комунікації, як мультимедійність, інтерактивність, глобальність, істотно змінюють її вплив порівняно з традиційним медійним дискурсом, особливо, що є важливим на сучасному етапі, в умовах інформаційної агресії.

Мультимедійність мережевих інформаційних ресурсів, що забезпечується новітніми технологіями багатоканального передавання інформації, під час якого поєднуються різні знакові системи, дає можливість об'єднати у веб-документі графіку, текст, відео, аудіо, фотографію, анімацію, звукові ефекти, звуковий супровід тощо, що розширює параметри тексту, змінює співвідношення статичної й динамічної – від перегляду «усім світом» масових заходів (спортивних, культурних, політичних подій) до перегляду бойових дій, що їх сьогодні можна спостерігати, по суті, у прямому ефірі. Таким чином формується досвід спільного переживання, сильні емоційні зв'язки. Зазначимо, що поняття типу «Укрнет» чи «Рунет» означає не лише сукупність технічних та інформаційних ресурсів, а й спільноту користувачів – вписану в глобальний інформаційний простір, але із власними зв'язками та особливостями.

Принциповою характеристикою інтернет-простору у світлі проблеми національної ідентичності є його глобальність, зумов-

⁹ Докладніше про взаємозв'язок дискурсу й ідентичності та роль медіа у творенні національної ідентичності див.: Кулик В. Дискурс українських медій: ідентичності, ідеології, владні стосунки. Київ : Критика, 2010. 655 с.

лена транснаціональністю: у мережі кордони (не розглядатимемо випадки авторитарних спроб державного контролю інтернет-простору) існують переважно лише там, де їх створює безпосередньо користувач – скажімо, мовні чи світоглядні. Вільний рух інформації є одним з найважливіших досягнень епохи Інтернету, водночас зворотною стороною медалі стала можливість інформаційної експансії потужних регіональних чи глобальних гравців у національні інформаційні поля, що стають для таких гравців «ринками збуту» як буквально (для продажу виробленого контенту й програм), так і метафорично (для поширення власних смислів, цінностей, ідеологем), що врешті-решт дає як бізнесові, так і цивілізаційні переваги носіям такого інформаційного імперіалізму.

Деякі дослідники підкреслюють демократичність і толерантність спілкування, що потенційно знижує його конфліктність і сприяє виробленню більш гнучких комунікативних стратегій, спрямованих на безпосередню співпрацю. Можна констатувати посилення в стилістиці інтернет-комунікації ліберально-демократичних рис, що йдуть від неформального розмовно-повсякденного спілкування. Недарма Н. Інніс вважав, що свобода корениться в залишках усних традицій, що збереглися в прив'язаних до простору культурах Заходу [26].

Цінностями віртуального дискурсу є анонімність, демократичність спілкування, що виявляється в легкості встановлення контактів і зав'язування знайомств без урахування вікових, соціальних, расових, статевих та інших характеристик комунікантів; необмежена доступність отримання інформації і встановлення контактів, швидкість отримання інформації та зав'язування знайомств; відсутність просторових кордонів, розмивання відстаней, стирання ролі часового чинника, свобода самовираження, що часом межує із вседозволеністю. Етичні принципи й засновані на них правила поведінки, сформульовані маргінальними течіями хакерів і кіберпанків, проголошують необмежену свободу доступу до інформації та неприпустимість створення інформаційних бар'єрів і фільтрів, введення цензури та інших регламентувальних обмежень, а також неприпустимість підпорядкування інформаційного простору єдиному центру. Ідеться про ідеологію «мережевого лібералізму» як соціальної, політичної, економічної та етичної імплікації

онтологічних принципів побудови глобальної мережі. Мережевий лібералізм знаходить своє відображення як у політичній та економічній сферах життя, так і у сфері міжособистісної комунікації, формуючи нову культуру спілкування.

Звісно, вказана демократичність спілкування, як і його толерантність, явище не абсолютне, і у багатьох випадках нівелюється проявами деструктивної поведінки, уможливленої саме цим демократизмом. Різні прояви такої деструктивної поведінки розглядаються у цій монографії окремо, тут лише зазначимо, що така деструкція може бути як стихійною – проявами особистих установок комунікантів, так і організованою. В останньому випадку йдеться про цілеспрямовані атаки «тролів», що мають на меті «засмічення» інформаційного простору агресивними та беззмістовними дописами, «вкидання» конфліктогенних тем, відповідно - зниження його потенціалу як простору конструктивної взаємодії. Загалом, незважаючи на виклики і загрози, з якими стикається мережевий лібералізм, смислотворчий, позитивний потенціал його залишається доволі високим. Сприяючи створенню горизонтальних спільнот, інтерактивний інформаційний простір стає майданчиком для осмислення, трансформації та трансляції нових ідей, оцінок та суджень. Продуковані у такому просторі смисли підхоплюються традиційними трансляторами ідентичнісних практик та ідей, знаходять ширшу аудиторію та стають складовою соціально значущою інформації, на основі якої формуються колективні ідентичності.

Отже, самоідентифікація будь-якої соціальної структури здійснюється на базі свідомо згурпованої, згідно з її суспільними функціями й завданнями, інформації, що становить власну інформаційну базу цієї структури. Таким чином, інформаційна база містить у собі обсяги інформації, необхідні для її існування, самоідентифікації, розвитку в соціальному середовищі. У сучасних умовах така база не обов'язково концентрується в одному, а може бути рознесена по багатьох загальносуспільних інформаційних центрах; водночас це певним чином організовані обсяги інформації, з обов'язковими інструментами управління.

Таким чином, описані тенденції дають змогу зробити декілька висновків. По-перше, поширення інтернет-комунікації очевидно посилює медійний фактор у житті сучасної людини, інтенсифікує

включення в комунікацію різних груп та індивідів та, відповідно зростає медійний вплив у житті сучасних спільнот. По-друге, розвиток інтернет-комунікації, з одного боку, створює додаткові можливості для структурування суспільства, зокрема ідентичнісних процесів, водночас транснаціональність таких комунікацій приводить до підважування пріоритету національної ідентичності, адже в багатьох видах цієї комунікації учасники практикують наднаціональні чи ненаціональні альтернативи.

3.2. Мережеве середовище як простір самоідентифікації і трансформації колективних ідентичностей

Природно, що в гуманітарних дослідженнях Інтернету особлива увага приділяється його соціальному виміру: культурним, мовним і психологічним особливостям взаємодії, закономірностям формування й характеристикам функціонування віртуальних груп і співтовариств, принципам самовираження особистості та зміни віртуальної ідентичності, стереотипам створення й сприйняття соціальних об'єктів, стратегіям здійснення пізнавальної та будь-якої іншої діяльності в мережі Інтернет, перспективам перенесення в реальну діяльність набутих у віртуальній реальності навичок і умінь, а також деякі інші питання. Отже, розвиток інформаційних технологій наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. сприяв не лише якісним змінам у національному й глобальному інформаційному просторі – інтенсифікації виробництва нової інформації, створенню принципово нових способів її зберігання, пошуку, подання, а й виникненню нового культурного та мовного середовища, нової соціокультурної реальності, що формується і стрімко розвивається з розширенням сфери дії сучасних засобів комунікації. Користувач мережі, виходячи в Інтернет, знаходить там відображену культуру й самостійно вписується в той чи інший її сегмент. Таким чином, актуалізуються питання дослідження інтернет-комунікацій, процесів продукування суспільно значущої інформації за участі наукових, культурних, медійних та інших інституцій; відтак питань структуризації інформаційного простору; інформаційних обмінів і проблем інформаційного суверенітету.

Основою діяльнісного виміру в мережі є інтернет-комунікація – комунікативна взаємодія суб'єктів, здійснювана через систему організації обміну інформацією між користувачем і комп'ютером та мережею Інтернет завдяки цифровим засобам забезпечення зворотного зв'язку, під час якої створюється особлива модель реальності, характеризувана ефектом присутності в ній людини, що дає змогу взаємодіяти з уявними й реальними об'єктами. Цілком виправданим видається визначення мережевого простору як «віртуальної агори та експериментального комунікативного майданчика ХХІ ст., що дає можливість реалізовуватися найфантастичнішим комунікативним практикам і прагненням» [27, с. 47].

Аналіз робіт з проблем розвитку інтернет-комунікацій показує, що щодо Інтернету можна говорити про еволюцію технологічного утворення, яке набуло рис соціального простору, заснованого на інтеракції та комунікації. При цьому комунікація й засоби її здійснення (технології) відіграють у мережі провідну роль. Відбувається процес зміни інформаційної ери комунікаційною, оскільки провідну роль відіграє не виробництво, а обмін інформацією, необхідною для здійснення спільної діяльності [28, с. 13].

Спілкування, виражене за допомогою електронних текстів, є системоутворювальною ознакою Інтернету як соціальної реальності, а відтак Інтернет є дискурсивним за своєю природою простором, будучи при цьому найбільш динамічною та наймасштабнішою (за кількістю інформації – продукованої та такої, що циркулює в ньому) складовою інформаційного простору. Таким чином, дискурс повинен розглядатися як спосіб упорядкування змістової складової інформаційного простору й чинник функціонування соціокультурного середовища.

Актуальним є сучасне наукове осмислення дискурсу як найважливішої категорії комунікації, її процесу й результату.

Термін «дискурс» досить широко використовується в сучасних соціогуманітарних дослідженнях, із середини ХХ ст. він вживався в англо-американських і французьких наукових колах на позначення мовлення, тексту загалом. Тоді вагомий внесок у його розроблення внесли З. Харріс, М. Фуко, Т. ван Дейк та ін. Поява іншого наукового підходу була спричинена намаганням учених звертатися до соціокультурних ситуацій, ментальних особливостей

учасників комунікації, правил і стратегій створення й розуміння. Дискурсивний аналіз, що оформився в 90-х роках минулого століття, ґрунтується на тезі про комунікацію як спільну діяльність людей, які намагаються висловити свої почуття, обмінятися ідеями, досвідом або вплинути один на одного. Спілкування відбувається в комунікативних ситуаціях, що їх слід розглядати в культурному контексті; комунікація включає докомунікативну й посткомунікативну стадії; текст як продукт комунікації має кілька вимірів, головними з яких є його створення та інтерпретація [29, с. 276]. У концепції Т. ван Дейка дискурс є дією: «Я розумію дискурс як специфічну форму використання мови та як специфічну форму соціальної ситуації» [30]. Український політолог В. Кулик розглядає дискурс як форму соціальної практики, середовище, простір, що охоплює значущі і впливові висловлювання [31, с. 9]. Таким чином, дискурсивний аналіз є дослідженням тексту в певній комунікативній ситуації.

Нині вже загально визнаними є трактування дискурсу як складного комунікативного явища, компонентами якого є текст і екстралінгвальні чинники (фонові знання, погляди, настанови, цілі адресата) [32, с. 57].

Отже, поняття дискурсу може бути потрактоване в межах двох глобальних підходів. Перший – дискурс як «текст, занурений у життя». У такому розумінні дискурс існує головним чином у текстах, соціально зорієнтованому мовленні. Другий підхід розглядає дискурс як тип комунікативної діяльності, інтерактивне явище, мовленнєвий потік, що має різні форми вияву, відбувається в межах конкретного каналу спілкування, регулюється стратегіями й тактиками учасників спілкування, є синтезом когнітивних, мовних і позамовних (соціальних, психологічних тощо) чинників [33].

Відповідно до наведених концепцій очевидно, що дискурс є багатогранним і складним поняттям, що існує на межі багатьох дисциплін (лінгвістика, соціологія, комунікативістика, політологія, філософія, психологія). Отже, поняття «дискурс» набуває тих чи інших ознак згідно з науковою галуззю, у якій використовується. На сучасному етапі існує велика кількість підходів як до аналізу дискурсу, так і до виокремлення різних його типів: тлумачення дискурсу як інтерактивної діяльності комунікантів, вста-

новлення й підтримання контакту, емоційний та інформаційний обмін, здійснення впливу, застосування комунікативних стратегій; виокремлення специфіки спілкування в межах певного етносу, характеристики культурних домінант певної інформаційної культури у вигляді концептів як одиниць вивчення мови, свідомості, культури; дискурс як когнітивно-семантичне явище вивчають як систему фреймів, сценаріїв, ментальних схем, різних моделей представлення спілкування у свідомості тощо.

Наведені характеристики дискурсу як соціолінгвістичного феномену сучасного комунікативного середовища й соціальної практики дають змогу виділяти інтернет-дискурс як особливий тип дискурсу, що відрізняється насамперед за каналом комунікації (на відміну від усного та письмового) – через мережу Інтернет.

Дискурс, пов'язаний із спілкуванням у кіберпросторі, розглядається сьогодні як новий тип дискурсу, щодо якого використовується визначення «комп'ютерний», «електронний», «мережевий», «віртуальний», «інтернет-дискурс».

Водночас поняття «електронний», «комп'ютерний», «комп'ютерно-опосередкований», «цифровий» дискурс – це ряд ширших визначень, ніж «інтернет-дискурс», що виходять з технологічної характеристики умов створення і сприйняття людиною тексту (ідеться про дискурс, у якому засобом та каналом зв'язку є комп'ютер і телекомунікаційні мережі). Електронна комунікація – найширше з наведених понять, є комунікативною взаємодією, опосередкованою електронним каналом. Цей термін включає в себе поняття «комп'ютерна комунікація» (комунікативна взаємодія, здійснювана за допомогою комп'ютера), у предметну галузь якого входить поняття «інтернет-комунікація» – вербальна й невербальна взає модія комунікантів у мережі Інтернет.

У фаховій та особливо у популярній літературі зустрічається інколи ототожнення Інтернету і віртуальної комунікації, а відтак дискурсу, що може бути пояснено тим фактом, що для Інтернету характерна риса, яка сприяє буденному сприйняттю його як віртуальної реальності, – дистанційність спілкування та його опосередкованість комп'ютерними пристроями, можлива завдяки комунікативним і комутаційним властивостям мережі Інтернет. Водночас діяльність у мережі не вичерпується тими видами, що можуть

бути інтерпретовані в межах теорії симулякрів або теорії децентрації, для значної кількості користувачів Інтернету не стає приводом «перереформатування» ідентичності, залишаючись насамперед інформаційною мережею або системою комунікацій.

Віртуальний дискурс характеризується абсолютним зануренням автора повідомлення в ситуацію віртуального комунікативного акту й перетворенням цього автора у віртуальну особистість. Віртуальний дискурс є текстом, зануреним у ситуацію спілкування у віртуальній реальності, для якого характерні основні властивості віртуальної реальності, і є видом символічної реальності, створеної на основі комп'ютерної й некомп'ютерної техніки, і реалізує принцип зворотного зв'язку. Віртуальна ж реальність, розгорнута через мережу Інтернет, виділяє основні властивості цього виду реальності, що є найбільш значущими в розумінні віртуального дискурсу: ініціювання, що розкривається через породження віртуальної реальності іншою реальністю; актуальність, що розкривається через існування віртуальної реальності «тут і зараз», поки існує породжуюча реальність; незалежність, яка передбачає, що віртуальна реальність задає свої хронометричні, просторові характеристики, свої внутрішні закони існування; інтерактивність, виражена у взаємодії з іншими незалежними реальностями; заглибленість, що існує за рахунок природного або штучного занурення в неї користувача.

Для віртуального дискурсу характерне все розмаїття функціональних цілей, притаманних дискурсу реальному: комунікативні, ігрові, навчальні, психотерапевтичні, соціалізуючі, маніпуляційні тощо. З огляду на основні цілі віртуального дискурсу можна говорити про виділення таких його комунікативних стратегій: організуючої, пошукової, позиціонуючої, пояснюючої, оцінюючої, сприяючої, дискредитуючої. Найбільш яскраво, порівняно з реальним дискурсом, проявляються позиціонуюча й дискредитуюча стратегії, оскільки в процесі віртуальної взаємодії, де користувачі є анонімними, мовна особистість не думає про збереження власного обличчя й може проявляти ті риси свого характеру, які змушена приховувати в процесі реального спілкування з огляду на ті чи інші конвенції.

Культуролог-постмодерніст Д. Галкін, розглядаючи мережу Інтернет як основу для розуміння віртуального дискурсу, розділяє

поняття «віртуальна реальність» і «кіберпростір». Під віртуальною реальністю розуміється реальність, відмінна від актуального, матеріального світу, базою якої будуть нематеріальні поняття – інформація і віртуальні образи. Визначаючи цей тип реальності, таким чином, можна буде відмовитися від прихильності до цифрових технологій і поставити в центр аналізу людину.

Таким чином, віртуальний дискурс співвідноситься з комп'ютерним (електронним) дискурсом, мережевим та інтернет-дискурсом, загальною характеристикою яких є опосередкованість спілкування, а відмінними ознаками, що частково накладаються одна на одну, є віртуальне комунікативне середовище (віртуальний дискурс), електронний канал спілкування (комп'ютерний/електронний дискурс), множинний режим спілкування (мережевий дискурс і його різновид – інтернет-дискурс).

Термін «комп'ютерна комунікація» та поширений у західній літературі термін «комунікація, опосередкована комп'ютером» (computer mediated communication) позначають масиви, які, крім текстів інтернет-середовища, включають у себе тексти на непаперових носіях, не підключених до інтернет-мережі. Крім спілкування в Інтернеті, він включає в себе так само спілкування в локальних мережах.

Поняття інтернет-дискурсу співзвучне поняттю «інтернет-спільнота», вміщує й нове наповнення гіпертекстової форми змістом глобального спілкування багатьох з багатьома. Інтернет-дискурс – це комп'ютерно-опосередкована комунікативна діяльність, що протікає в широкому соціокультурному контексті й матеріалізується в гіпертексті [34]. Термін «мережевий дискурс» вживатиметься як синонімічний терміну «інтернет-дискурс»: мережа Інтернет іменується для стислості «мережа» всіма її користувачами (в англійській мові: the Net, the net, the web, on the Net, замість the Internet).

Отже, інтернет-дискурс можна кваліфікувати як когнітивно-комунікативний простір глобальної мережі, у якому за допомогою електронного каналу передачі даних і гіпертекстуального механізму їх структуризації й маршрутизації за допомогою вербальних і невербальних засобів здійснюється комунікативна взаємодія, що визначається рядом особливостей.

Узагальнюючи й уточнюючи описані фахівцями конститутивні характеристики інтернет-комунікації, можна виділити ряд її визначальних рис. Серед них, зокрема, глобальність – широке трансляційне покриття (аж до необмеженої кількості учасників), досяжність інформації з будь-якої точки зв'язку з Інтернетом і доступність широкому колу осіб або навіть усім користувачам Інтернету. Інтернет-дискурс об'єднує найбільшу кількість учасників.

Інтернет є першим дійсно глобальним каналом комунікації. Це пов'язано не тільки з технічними параметрами (підключення до глобальної мережі на основі протоколу TCP/IP), а й з феноменом нової соціальної організації. Учасники інтернет-комунікації не розділені відстанями, політичними кордонами або мовними бар'єрами: мова зображення й музики зрозуміла всім, а потужні пошукові засоби Інтернету мають функцію оперативного перекладу будь-яких екранних текстів на прийнятному для загального охоплення інформації рівні. Спеціалізована інформаційна комп'ютерна мережа за короткий термін набула рис соціальної системи, основною функцією якої є комунікація.

Описана глобальність, опосередкованість (спілкування здійснюється за допомогою технічного засобу) і, відповідно, електронний сигнал¹⁰ як канал спілкування, визначають дистантність інтернет-дискурсу. Інформаційними одиницями виступають веб-сайти, або веб-вузли – специфічні електронні тексти (їх сукупність), що технологічно й культурно співвідносяться з письмовою комунікацією, а також з розмовними інтеракціями та з іншими формами електронного тексту [35].

Саме специфіка електронного тексту визначає ще одну важливу характеристику інтернет-дискурсу – гіпертекстуальність, яка базується на формі організації електронного дискурсу, що дає можливість переходити між частинами документа або різними документами, використовуючи наперед задані елементи зв'язку;

¹⁰ Електронний канал передачі сигналу, очевидно, є специфічною рисою інтернет-дискурсу, однак точніше визначати його як цифровий, щоб виокремити з інших дискурсів, опосередкованих електронними каналами інформації, – телевізійного чи радіо. При цьому в науковій літературі поняття «електронний» і «цифровий» досить широко використовуються як синонімічні.

це властивість тексту відсилати реципієнта до інших текстів, нелінійний спосіб зберігання інформації.

Ідея нелінійного тексту, яку докладно розробив Ж. Дерріда, одержала своє втілення в концепції «гіпертексту» американських учених Д. Енгельбарта й Т. Нельсона, зміст якої полягає у винесенні тексту за межі геометрично організованого простору сторінки за допомогою комп'ютера. В об'ємному просторі від кожної інформаційної одиниці тексту можна перейти до багатьох інших елементів, що на тій чи іншій підставі можуть бути з ним зіставлені. Кожний фрагмент тексту – носій змісту – має кілька таких варіантів переходу, усі фрагменти є рівноправними й доступними. Така структура може бути проілюстрована відомою метафорою «павутина», що в такому випадку передає не лише принцип зв'язку між серверами й комп'ютерними центрами чи механізм передачі даних, а й спосіб організації тексту. Гіпертекст у сучасних інформаційних технологіях організується за допомогою вузлів (nodes) і гіперпосилань (links/hyperlinks), що утворюють мережу текстів.

Визначаючи термін «гіпертекст», дослідники вказують на спосіб організації електронного тексту (знакової конструкції), що характеризується специфічною структурованістю й розгалуженою системою програмно підтримуваних внутрішньотекстових і міжтекстових переходів, з мультимедійним представленням інформації (об'єднання тексту, графіки, відео, звуку), що допускає можливість читачького інтерактивного впливу на послідовність відтворення композиційних одиниць [36, с. 14, 52].

Гіперпосилання роблять тексти багаторівневими, «звільняючи від зайвих пояснень у самому тексті, але не обмежуючи їхньої кількості за його межами. У мережевому спілкуванні вони зазвичай замінюють перекази різних історій» [37, с. 105]. Зчитування користувачем інформації формує новий «гіпертекстовий документ», який відрізняється від традиційних текстів нелінійністю, нескінченністю, незавершеністю, відкритістю, зняттям протиставлення автор – читач, численністю авторства, а відтак часто відсутністю точного авторства, об'єктивністю, багатовимірністю, неоднорідністю, дискретністю. Гіпертекстуальність реалізує опозицію сегментація – інтеграція, характерну для інтернет-дискурсу, дає змогу враховувати постійне співіснування, взаємодію

протилежних тенденцій до інтеграції інформації і водночас до її сегментування. Таким чином, категорія «гіпертекстуальність» має двоїсту природу: з одного боку, це засіб оформлення дискретності, вибудовування нелінійного тексту відповідно до хаотичності й атомізованості сучасного світу; з іншого – гіпертекстуальність забезпечує цілісність сприйняття тексту – як форми відображення множинності сучасного стану інформаційного світу.

Гіпертекст не має ні ієрархічної структури, ні фіксованих початку й кінця, ні замкнутості, властивих звичному лінійному тексту, він принципово відкритий доповненню й навіть потребує від свого споживача активного співробітництва. Таким чином, як зауважує В. Штанько, екранна культура «ґрунтується не на оповіданні, на якому базується практично вся традиційна письмова культура, а на діалозі, що переходить у полілог» [38, с. 137]. Але цей екранний діалог має істотні відмінності від традиційного діалогу, у якому учасники перебувають у безпосередньому контакті.

У зв'язку з поширенням гіпертекстуальних повідомлень спостерігається така тенденція: у сфері міжособистісних відносин дедалі менше значення має особисте ставлення співрозмовника до того або іншого тексту. Спілкування стає інструментальним, у певному розумінні можна говорити навіть про його «виродження», тому що для користувача немає майже ніякої різниці між тим, щоб поставити запитання на інтернет-конференції, тобто «спитати у людей», або набрати його в програмі-пошуку, тобто «зробити запит системи». Результатом в обох випадках буде гіперпосилання, яке миттєво може надати потрібну інформацію.

Існування інформації в глибинному вимірі гіпертексту, що його можна «викликати», активізувати для сприйняття, детермінує віртуальний характер інтернет-дискурсу, складові частини якого мають скомпресований характер, що означає обов'язкову опору на віртуальні тексти, «заховані» в глибині інформаційного поля. Тут варто вказати на мозаїчність інтернет-дискурсу, яка загалом притаманна, за визначенням М. Кастельса, «культурі реальної віртуальності» – створеної комп'ютерами в кіберпросторі, що представляє собою «безперервний процес створення і руйнування». Відповідно, попередні форми причетності до сталих спільнот, стабільної структурованості світу, традиційних культурних утворень

у такому суспільстві поступаються місцем ефемерним формам, які весь час змінюються. Як зазначає М. Кастельс, «це справді культура, але культура ефемерного, культура кожного стратегічного рішення, скоріше, клаптикова ковдра, зшита з досвіду й інтересів, ніж хартія прав і обов'язків» [39, с. 197]. Концепція мозаїчності світу Г. Інніса (Harold Innis), яку розвинув М. Маклюен [40], приводить до втілення різноманіття світу в «колажній картині» гіпертексту, матричній формі подання. Гіпертекст заснований на тенденціях, що проявилися ще в літературних експериментах письменників ХХ ст., і знаменує перехід від лінійних, структурованих і ієрархічних форм письмової комунікації до дискретних, децентралізованих і мобільних засобів інформації [41, с. 121–127].

Електронне спілкування є складною комбінацією дискурсів: побутового, ділового, наукового, політичного, рекламного та ін. Структуру дискурсивного комплексу Інтернету формують субдискурси у складі основного, складеного дискурсу, що належать до тієї ж предметно-інформаційної галузі й розкривають її. Така дискурсивна комплексна система будується як єдине ціле, що складається з багатьох компонентів, виражених різними кодами. Всесвітня мережа утворює мережевий простір, усередині якого розгортається процес не лінійної, а просторової та багатовимірної комунікації.

Гіпертекстовий простір як електронне середовище мережі Інтернет виступає як медіатор між автором і масовою аудиторією. Синергетичний ефект гіпертекстуальності – додатковий результат, отриманий від тісної злагодженої взаємодії окремих елементів системи, виділяє нову характеристику текстів мережі Інтернет – когнітивну взаємодію. Суть когнітивної взаємодії проявляється в співіснуванні великої кількості смислових сфер у одному смисловому полі, сайті, сторінці в Інтернеті в умовах постійного оновлення, зміни, збагачення чи, навпаки, збіднення.

Наступні характерні риси інтернет-дискурсу – інтерактивність і мультимедійність – також пов'язані гіпертекстуальністю. Гіпертекст у мережі Інтернет є технічна форма існування інтернет-дискурсу у віртуальному просторі, одночасно в багатьох точках простору й моментах часу, доступний для необмеженої кількості авторів, співавторів, читачів і співчитачів, інтерактивно

пов'язаних за допомогою мультимедійного середовища мережі Інтернет, що можуть у реальному просторі й часі формувати, передавати, проглядати, продовжувати, змінювати, структурувати текст відповідно до запитів. Зазначені процеси дає змогу реалізувати така характеристика нових медіа, зокрема й інтернет-дискурсу, як інтерактивність (від англ. interaction – взаємодія) як реактивна (запит – відповідь) або діалогова взаємодія, а також операбельність гіпертексту, що включає допоміжний інструментарій, який дає змогу прискорити отримання потрібної інформації та її використання. Найпростіший варіант прояву інтерактивності – посилання в електронному тексті, за якими користувач може переміщатися від одного документа до іншого (а може ігнорувати). Загалом Інтернет як особливий тип комунікації передбачає діалогічність, постійний і повноцінний зворотний зв'язок, реалізований у нових комунікативних форматах.

Окремо слід наголосити на мультимедійності гіпертексту й загалом комунікації в Інтернеті. Мультимедійність (multimedia, від англ. multi – багато й media – носій, середовище) забезпечується новітніми технологіями та об'єднує в собі всі доступні форми подання інформації: графіку, текст, відео, аудіо, фотографію, анімацію, звукові ефекти, звуковий супровід тощо. Веб-документи містять, крім тексту, картинки, графіки, відео- та аудіофрагменти, що розширюють параметри тексту, змінюють співвідношення статичної й динаміки. Така багатоканальна передача інформації, під час якої поєднуються різні знакові системи (мова, звук, зображення), виступає конститутивним принципом інтернет-комунікації. Еволюція електронних засобів масової комунікації у бік спочатку самодостатньої візуальності, а потім й іконічної графічності була передбачена теоретиком мас-медіа М. Маклюеном, який писав, що «мова набуває графічного, або іконічного характеру, значення якого майже ніяк не пов'язане із семантичним універсумом і взагалі не належить республіці букв» [42, с. 222].

Продуктом мультимедійності є креолізовані комп'ютерні тексти – відповідне поняття введено для позначення текстів, фактура яких складається з вербальної й невербальної (належних до інших знакових систем) частин. Креолізованість, що розуміється як наявність у тексті графічної інформації, є логічним нас-

лідком мультимедійності як характеристики комп'ютерного дискурсу. Креолізований текст, таким чином, є текстом змішаного типу, що містить вербальний та іконічний елементи.

Крім переважання креолізованного тексту, у мережевому дискурсі підвищується питома вага невербальних компонентів комунікації: характерним є тактильний аналізатор, включений у процес оперування клавіатурою, мишкою, планшетом (учасник малює або пише рукописний текст), джойстиком (учасник керує подіями віртуальної реальності в симуляторах і мережевих іграх); кінестетичний – використовується анімація для банерів.

Гіпертекст – не просто сукупність текстів, мультимедійно пов'язаних між собою. Кращим підтвердженням цьому є те, що письмові й усні види комунікації включені в цей рівень на правах складових нового об'єданого комунікаційного простору. При цьому вони зберігають усі свої особливості, якщо розглядати їх у межах їхнього рівня, але набувають нових якостей, якщо функціонують як елемент нової системи. Традиційний письмовий текст, потрапляючи в інформаційний простір, змінюється, набуваючи гіпертекстової форми. Гіпертекст, об'єднаний у єдине функціональне ціле за допомогою системи міжтекстових переходів, – це одночасно і зручна візуальна форма, яка може бути адекватно сприйнята з екрана монітора, і реалізація переваг комп'ютерних технологій, що дають змогу матеріалізувати інтертекстуальність.

Інтертекстуальність, таким чином, є у смисловому плані одним із засобів оформлення гіпертекстуальності електронного дискурсу: будь-яка алюзія може бути перевірена переміщенням по гіпертексту до джерела, розширена й продовжена. Не випадково в англійській мові для позначення процесу пошуку інформації в мережі Інтернет використовується термін *to surf* – серфінгувати, перелітати по гребенях з хвилі на хвилю. Таким чином, передається й конотація поверховості, неглибокого пізнання, «хапання вершків», яскравого та привабливого на противагу вдумливого рефлексуванню, спогаду й асоціюванню при читанні паперового тексту книги. При цьому в інформаційному періоді здатність швидко знаходити, осмислювати, оцінювати і використовувати інформацію з усіма її зв'язками в глобальній інформаційній

системі передається прямим значенням дієслова «перелітати з одного веб-сайту на інший».

Доступність споживчих властивостей інформації віртуального дискурсу забезпечує багаторазово переважаюче охоплення аудиторії, швидкий і всеохоплюючий інформаційний пошук у сучасному світі стає істотною конкурентною перевагою, віртуальний дискурс перемагає саме внаслідок гіпертекстуальності його втілення. Одна з головних ознак гіпертексту – доступність інформації: інтелектуальна (зрозумілість), комерційна, фізична. Читач може отримати пояснення будь-якого факту на будь-якому рівні складності: можна знайти будь-яке джерело в діапазоні від енциклопедичних словників до форуму, де простими словами користувачі пояснюють один одному будь-які поняття; картинки й карикатури, відеоролики на ту ж тему. Віртуальний дискурс не обмежений тільки зоровим сприйняттям: для людей з обмеженнями по зору існують системи звукового спілкування з комп'ютером, які дають змогу створювати аудіовіртуальні дискурси. З огляду на описані тенденції можна зробити припущення, що віртуальний дискурс Інтернету забезпечує тенденцію подавати інформацію в зручній формі, що не потребує додаткових зусиль для її осягнення й осмислення.

Водночас інтернет-дискурсу притаманна важливість емоційного компонента спілкування: утрудненість, обмеженість у засобах вираження з огляду на незначну кількість невербальної інформації і водночас стійке прагнення до емоційного наповнення тексту. Специфічною рисою мережевого спілкування є використання письмової форми мови, яка в результаті еволюції технічних засобів набула певних особливостей. Потрібно зазначити, що нині популярності набуває усне спілкування за допомогою веб-камер, однак до цього часу воно не одержало масового поширення. Однією з причин можна назвати дорожнечу технічних засобів, другою – бажання зберігати маску «віртуальної особистості», «залишатися схованим» під псевдонімом.

Неможливість або небажання використовувати значну частину невербальних засобів спілкування приводить до того, що підвищується роль візуалізації тексту. У процесі текстуальної комунікації практично кожний учасник доповнює своє висловлення певними символами.

Використання особливих графічних елементів – емотиконів (ідеограм, що зображають емоції), розділових знаків чи верхнього регістру, що, наприклад, під час спілкування в соціальних мережах сприймається як «крик», так само, як і використання понад двох знаків окликів, свідчить про намагання заповнити лакуни невербального спілкування, спричинені відсутністю візуального контакту між співрозмовниками. Вони покликані передати емоційний стан учасників спілкування. Використання смайлів стало необхідним і найчастіше визнається єдино адекватним у повсякденному мережевому спілкуванні. Наприклад, якщо в процесі комунікації розповідається анекдот, влучний жарт, то реакцією схвалення на нього буде смайл посмішки, текстуальна реакція «дякую, смішно» може бути сприйнята як іронія над браком гумору.

По суті, практична відсутність елементів невербального спілкування в мережі, що впливає на особливості функціонування мови в Інтернеті, розвиває компенсаторні практики, пов'язані із заміною чи винаходом способів, покликаних компенсувати цю сторону спілкування, особливо на емоційному рівні, заміщення при спілкуванні, коли мінімум інформації про віртуального співрозмовника ініціює особливу увагу до метатекстової інформації та її добудовування. Таким чином, для інтернет-дискурсу характерна компенсаторна віртуальна емоційність.

Нестача невербальної інформації посилюється такою рисою інтернет-дискурсу, як анонімність – дистантність учасників поліфонічного дискурсу при бажанні забезпечує можливість учасникам спілкування надавати про себе відомості в обмеженому/неповному форматі або ж такі, що не відповідають дійсності. Прояв цих характеристик середовища досить відносний – від практично повної анонімності форумів чи чатів до відкритої публічності соціальних мереж або саморозкриття особистості на персональній веб-сторінці. Водночас під анонімністю опублікованої інформації розумітимемо принципovu неможливість перевірити достовірність інформації про співрозмовника чи повноту інформації про нього. Анонімність обумовлює психологічний комфорт комунікантів, звільняючи користувача від необхідності справжньої самопрезентації, тобто відповідності в процесі комунікації своєму реальному

«я», і тим самим відкриває можливість для конструювання альтернативних самопрезентацій. Як зазначають А. Асмолов та Г. Асмолов [43], розвиток соціальних мереж і блогів розвивається в бік стабільної ідентичності, відмови від анонімності, яка була характерна для більш раннього періоду інтернет-комунікації. Це вказує на те, що в блогах «я» здобуває перемогу в боротьбі з «над-я», особистість у віртуальному світі усвідомлює себе, свій статус і репутацію. Однак в Інтернеті є розділи, користувачі яких зберігають повну анонімність. Для позначення такої групи можна скористатися самоназвою «анонімуси», що вказує на одну з основних характеристик поведінки представників цієї субкультури в мережі. Крім анонімності, вони мають також інші поведінкові й ціннісні особливості (підкреслення індивідуальності, свободи, справедливості, відсутність заборон і прагнення до комерційної вигоди тощо), що поряд з виробленням норм комунікативної поведінки в різних інтернет-спільнотах дають змогу говорити про початковий етап формування комп'ютерної, точніше, інтернет-етики – сукупності принципів та правил поведінки людей, що спілкуються в інтернет-середовищі. Паралельно відбувається вироблення комп'ютерного етикету, сформованого у вигляді правил, виконання яких покликане мінімізувати дискомфорт при спілкуванні в інтернет-середовищі: дотримання теми спілкування; уникання категоричності суджень; обмеження обсягу тексту, використання мережевих скорочень (PMJi – Pardon My Jumping in; IMHO – In My Humble Opinion; ROTFL – Rolling On The Floor Laughing; ASAP – As Soon As Possible); використання загальноприйнятих графічних символів для оперативного сприйняття інформації (уже згадуване правило, згідно з яким набрані прописними літерами слова сприймаються як крик); незастосування агресивних виразів та ігнорування порушників мережевого етикету; необхідність зазначати тему повідомлень тощо. Водночас визначальною рисою спілкування в мережі залишається не його нормативність, а, навпаки, неформальність.

Фактично існує єдиний просторово-часовий континуум Інтернету, до якого кожний може підключитися в будь-який момент, отримати інформацію, залишити відгук, узявши участь у його формуванні, змінивши його своєю присутністю. Учасник інтернет-дискурсу бере участь не тільки в сприйнятті, але і у створенні

та зміні тексту за певними правилами чи без правил. У процесі спілкування у віртуальному середовищі особистість змінює ставлення до часу, моделі комунікації, пріоритети, відбувається нівелювання ряду параметрів, що становлять невід'ємну частину особистості в реальному спілкуванні. Так, наприклад, зовнішність, стать, раса, національність втрачають свою значущість у процесі віртуальної взаємодії. Так само відбувається стирання межі між особистісно орієнтованим і статусно орієнтованим спілкуванням. З'являються нові цінності, серед яких анонімність, демократичність спілкування, необмежена доступність і швидкість отримання інформації та зав'язування контактів, відсутність просторових кордонів, розмивання відстаней, стирання ролі часового чинника, свобода самовираження.

3.3. Ідентичнісні практики в конвергентному медіа-просторі

Інтернет формує віртуальні спільноти, стирає кордони між державами, елімінує відстані, що роз'єднують людей, і в результаті створює навколо себе специфічну форму культури – кіберкультуру. Уточнюючи соціальні функції мережі Інтернет, можна виділити серед них інформаційну, комунікаційну, репрезентативну, конструктивістську або ж перетворюючу, реабілітаційну, рекреаційну, креативну, мобілізуючу, компенсаційну функції. Із зростанням мережі Інтернет і її поступовим перетворенням на засіб глобальної комунікації зростає значення консолідуючої (інтегруючої) функції, що сприяє інтенсивній соціалізації людей і виникненню нових соціальних груп (віртуальних спільнот). Інтернет дійсно не тільки мережа комп'ютерів, а й спільнота людей, що змушує говорити про нього як про соціальну віртуальну реальність, де спілкування відбувається опосередковано.

Таким чином, Інтернет може трактуватися як дійсність, що оточує людину в мережі, і якій притаманний ряд системних властивостей: штучність, глобальність, неперервність, нелінійність, колаборативність (Інтернет як результат колективної розподіленої діяльності), антро поцентричність.

Інтернет-комунікація більшим або меншим чином тяжіє до інтерактивності, коли визначальною є діалогова взаємодія користувачів. Якщо на ранньому етапі функціонування мережевого інформаційного простору мало сенс розмежування ресурсів і можливостей на веб 1.0 та веб 2.0 (щоб остання назва вказувала на інтерактивність, тоді як ресурси першого покоління веб не передбачали участі користувача в співтворенні контенту), то сучасні процеси конвергенції приводять до набуття більших чи менших рис інтерактивності майже на всіх рівнях інтернет-комунікації. Найвищий рівень інтерактивності притаманний соціальним медіа, найнижчий – із зрозумілих причин – офіційним сайтам урядових чи, скажімо, наукових установ. Соціальні медіа охоплюють різні сервіси: соціальні мережі, призначені для забезпечення горизонтального спілкування зацікавлених у ньому абонентів, на зразок Facebook чи «ВКонтакте»; блогосферу як сукупність блогів – періодично оновлюваних веб-сторінок з датованими записами та спільноту блогерів, які читають і коментують, посиляються один на одного, що приводить до створення нової субкультури; мікроблогінг як засіб оперативного спілкування, гібридну форму медіа, що поєднує властивості служби миттєвих повідомлень, блогів, електронної пошти та соціальних мереж; відеохостинги, користувачі яких можуть додавати, продивлятися й коментувати відеозаписи та інші сервіси мережі. Блогосфера також може розглядатися як жанровий різновид конвергенції в медіа, що характеризується злиттям елементів форм подачі матеріалу: інформація, коментар до неї, актуальне інтерв'ю тощо [44, с. 2].

Водночас для офіційних інтернет-представництв, що не прагнуть, як правило, до інтерактивності, як і для більшості інших ресурсів, характерне представлення в соціальних медіа, коли інтерактивне представництво й одностороння комунікація здійснюються паралельно. У випадку із ЗМІ (їхніх інтернет-версій чи, власне, онлайн-версій ЗМІ, що не мають офлайн-аналогів) частіше йдеться про вмонтовування інтерактивних можливостей безпосередньо в сайти. Найстарішою формою полілогічної комунікації можна на таких сайтах вважати форуми, де читачі могли одразу висловлювати власні думки щодо прочитаного, вступати в дискусії між собою чи з редакцією, та опитування. Сьогодні частина

видань перенесла можливість обговорення в соціальні мережі (для українських ЗМІ це найчастіше Facebook, Twitter, «ВКонтакте», Google+, YouTube), оскільки це дає можливість відмовитися від модерування дискусій (на сайті ЗМІ така необхідність є, оскільки все, що написано користувачами, стає частиною контенту сайту з необхідністю нести за це відповідальність), залучити значно більшу аудиторію (будь-яка активність читачів видання в соцмережах дає змогу залучити «читачів читачів», створюючи ефект вірусного поширення контенту). Водночас можна говорити про «вбудовування» у власне електронне ЗМІ елементів соціальних медіа – для українських ЗМІ характерне створення блогівих майданчиків на більшості популярних ресурсів. Таким чином залучаються ресурси блогосфери – майже всі професійні українські інтернет-видання містять блоги, які ведуть відомі журналісти, політичні або суспільні діячі, представники культури та пересічні користувачі мережі, телепрограми включають коментарі з блогів і соціальних мереж у свої сюжети. У сайти професійних ЗМІ може вмонтовуватися Twitter-стрічка, що, фактично, виконує функції оптимально швидко оновлюваної стрічки новин від десятків «кореспондентів» – така практика характерна, наприклад, для «Української правди» та інтернет-версії «Українського тижня». Використовуються також стріми і відеоконтент із відеохостингу YouTube (як джерело, ілюстрація в статті, як окремий матеріал чи навіть самостійний жанр фото- або відеорепортажу, відеоблогу), трансляція теле- чи радіомовників (hromadske.tv на «Українській правді»; «FM Галичина» – газетою «День»).

Ще одна тенденція, яку можна назвати зовнішньою інтерактивністю, пов'язана з поширенням мобільних пристроїв і зростанням частки виходу в Інтернет саме з них. Ці технологічні новації привели до поширення ефекту «другого екрана» (second screen): глядач перед телевізором одночасно виходить в Інтернет з мобільного пристрою та або отримує декілька потоків інформації, або включається в обговорення телевізійного контенту з інтернет-користувачами. Таке інтегроване споживання інформації може бути або передбачене авторами контенту (сайт з можливістю обговорення, створений телеканалом), або непередбачене, стихійне (користувачі організують у соціальних медіа). Цей

феномен можна спостерігати під час популярних спортивних змагань, коли стрічка Facebook сповнюється «вигуків» вболівальників, або під час трансляції по телебаченню звичних для українського телеглядача багатогодинних політичних ток-шоу. Окремі резонансні епізоди умовного «Шустера» обговорюються в соцмережах під час програми й після її закінчення – найрезонансніші уривки через YouTube актуалізуються лідерами думок для подальшого обговорення. Фактично йдеться про зовнішню інтерактивність більшості медійних продуктів.

Отже, якщо візуальний канал – «телекартинка» не передбачає й не потребує «додавання-домислення» [45, с. 400], пропонує готові смисли, то описана набута зовнішня інтерактивність змінює цю характеристику. Відтак можна говорити про вирішальну роль споживача не лише у створенні продукту, у визначенні часу та способу споживання, а також про появу нової якості медіа-критики – користувачької та вплив таким чином на роботу професіоналів-медійників [46].

З іншого боку, інтернет-простір створює можливості для впливу користувачів на контент, що їм пропонується. Це і можливість відбору через рекомендації інших користувачів, і використання соціальних медіа як свого роду агрегатора новин: і Facebook, і Twitter дають можливість вибрати для читання як ЗМІ, так і окремих блогерів, сформувані тематичні, регіональні чи інші інформаційні кластери та модерувати власну стрічку залежно від бажаного результату. Інформаційний порядок денний сучасного споживача медійного продукту формують не традиційні ЗМІ, такі як ефірні телеканали чи популярні газети, а френдстрічка – сукупність дописів і рекомендацій тих людей, брендів та організацій, з якими він перебуває в постійному контакті і взаємодії. Це зумовлює існування механізму фільтрації й посилення інформаційних сигналів, що його медіа-дослідники називають «вірусним редактором».

Переважно статусна рівноправність у віртуальному світі, нехай і досить формальна, сприяє підтримці Інтернетом ілюзії свободи, сприяє безпрецедентному об'єднанню учасників інтернет-дискурсу в глобальне співтовариство. Високий рівень анонімності спілкування дає змогу долати комунікативні бар'єри, пов'язані із зовнішністю, статтю, віком і соціальним статусом його учас-

ників. Така статусна рівноправність дає більше творчої свободи, а також сильно скорочує соціальну дистанцію порівняно з традиційним спілкуванням. Своєрідність протікання процесів міжособистісного сприйняття в Інтернеті призводить до того, що територіальна доступність і фізична привабливість втрачають своє регулююче значення, а спілкування будується завдяки подібності установок, переконань і цінностей. Саме тому для інтернет-дискурсу характерний істотний вплив лідерів думки – учасників, інформація від яких сприймається, транслюється і використовується значною аудиторією (ідеться про мільйони фоловерів публічних осіб із світовою популярністю).

Свобода самовираження в інтернет-дискурсі формує ще одну його рису – креативність. Водночас креативність можна розглядати і як наслідок добровільності контактів, вимушений захід, коли автор повідомлення або тексту намагається привернути увагу співрозмовника та, більше того, компенсувати відсутність невербальної інформації. При цьому спостерігається тенденція до нетипової, ненормативної поведінки.

Водночас досить часто прояви креативності в мережі стають об'єктом вірусного поширення й масового тиражування, що знайшло своє відображення в концепції реплікатора – об'єкта, що самовідтворюється в соціокультурних процесах. Концепція була запропонована Р. Докінзом у 1976 р. Учений запропонував поняття «мем», використовуване ним для опису процесів зберігання й розповсюдження окремих елементів культури. Р. Докінз визначає мем як стійкі елементи людської культури, що передаються каналами лінгвістичної інформації, – «мелодії, ідеї, модні слівця й вислови, способи варіння юшки або спорудження арок», а також традиції, норми, стереотипи поведінки. Найбільш поширеним є трактування мема у вузькому специфічному значенні як існуючої в мережі репродукованої одиниці культурної інформації, оскільки вона фіксує новий історично безпрецедентний соціально-культурний феномен.

Досить популярним сьогодні є й дещо вужче трактування мема – ототожнення його з інтернет-жартом. «Заряджені сміхом» мему виникають у особливих локусах (форумах, блогах, відеосерверах, іміджбордах), звідки вже поширюються мережею та офлайн,

де існують як «колективне несвідоме в момент здобуття словесної форми» [47].

Процес розповсюдження мемів у сучасному комунікаційному просторі завдяки ЗМІ отримав назву «медіа-вірус». Цей термін увів Д. Рашкофф у книзі «Медіа-вірус. Як поп-культура таємно впливає на вашу свідомість». Меми й мемокомплекси, на його думку, розповсюджуються в інфосфері подібно до вірусів, викликаючи суспільний резонанс і впливаючи на подальший розвиток подій [37, с. 8–12]. Однією з головних сфер розповсюдження медіа-вірусів є Інтернет. До медіа-вірусів можна віднести, наприклад, появу мережевих неологізмів, стандартних реакцій на певні події тощо.

Меми активно побутують у блогах, чатах, на форумах, в електронній пошті; використовуються в рекламі, друкованій продукції; проникають у мовну практику мільйонів людей. Отже, вони стали потужним, хоча й прихованим чинником формування громадської думки, інакше кажучи, соціально-культурним явищем, з яким не можна не рахуватися.

Як елемент, що перебуває у фазі активного становлення глобальної культури постмодерності, мем – явище комплексне: у ньому об'єднуються елементи постфольклору електронної цивілізації на етапі «вторинної усності», передбаченої класиком теорії масових комунікацій М. Маклюеном; субкультур мережевого андеграунду; нової «видовищної культури» циркулюючих у масовому обігу відредагованих фото, колажів, відеороликів з небаченими можливостями миттєвого поширення й безмежного тиражування, дарованими інформаційною революцією. Будучи технокультурним феноменом, мем, зародившись на одному з ресурсів мережі, у випадку його успішності під час ланцюгової реакції «перепостів», по суті, перетворюється на «мембот», джерело автоматичного тиражування стереотипної реакції та, можливо, фрагмент прихованої інформаційної кампанії.

Пояснення популярності стереотипного відтворення «чужої» інформації, анонімізуючої людину-користувача, перетворюючої її з комунікатора в ретранслятор у електронному просторі вільного самовираження й позірною «безперешкодного креативу», лежить у площині припущення про те, що йдеться про «нові міхи» для «старого вина» масової культури, спонтанну актуалізацію

її установок на тиражування форматів, технологічний бекграунд і персоналізацію без індивідуалізації, оскільки культурні практики суспільства Web.2.0 (соціальні мережі, блогінг, тролінг тощо), по суті, є мутацією глобальної масової культури в її електронному інобутті [47]. І. Дацкевич іменує цей новий тип масової культури, стимульований глобальною електронною цивілізацією, comment-культурою (коментуючою культурою), що оперує з інформацією, головним чином, у рамках двох парадигм: remark (зауваження, висловлювання) і remix (перемішування). Існуючи в гіпертекстовому кіберпросторі з його інтерактивністю і віртуальністю, мем відтворює в інформаційно-комунікативному середовищі такі видові характеристики масової культури, як спрощена подача проблематики, опора на стереотип, орієнтованість на гомогенну аудиторію, доступність, швидкоплинність, короткотривалість.

Американський фахівець у галузі рекламної справи Д. Левінсон констатує: «Дедалі частіше маркетологи приходять до думки, що мем – переломний момент у культурній і соціальній еволюції людства. Меми змінюють поведінку людей, трансформують їхній розум, ставлять під сумнів усталені переконання, змінюють суспільство, не кажучи вже про їхній безпрецедентний вплив на купівельну поведінку...» [48]. Тут варто вказати на стихійність як характерну рису інтернет-дискурсу й побутування в ньому мемів: можна погодитися з фахівцями в тому, що успішність використання мемів з комерційною, політичною чи іншою метою різко падає, якщо користувач дешифрує його цільові завдання, усвідомлює як штучний, нав'язаний характер (forced – за американською термінологією); найбільш успішні меми, як правило, зароджуються спонтанно; штучні меми швидко виявляються, не реплікуються і, власне, мемами не є.

Слід також додати, що згадана вище анонімність інтернет-спілкування спонукає до гри з особистісною самопрезентацією й надає можливість керувати враженням про себе, «втєкти з власного тіла», сприяє психологічній розкутості, ненормативності, більшій свободі у виборі висловів або вчинків, у програванні ролей і сценаріїв, які не можуть бути реалізовані в реальному житті.

Інтернет надає також унікальну можливість поєднати комунікацію й автокомунікацію: тексти, що посилаються іншому, одно-

часно стають доступні як адресату, так і відправнику. Те, що зазвичай рознесено в часі й потребує поділу ролей, в Інтернеті реалізується тут і зараз. Автокомунікація принципово змінює психологічні умови для користувача як особистості. Так, якщо комунікативна система я – він забезпечує лише передачу деякого константного обсягу інформації, то в каналі я – я відбувається її якісна трансформація, яка приводить до перебудови безпосередньо цього я [49, с. 26].

Водночас для інтернет-дискурсу характерний високий маніпулятивний потенціал, що зумовлений такою його рисою, як компенсаційна емоційність, мозаїчність, гіпертекстуальність. Одночасне знання «усіма всієї інформації» про події в усьому світі породжує колективну участь мас у сприйнятті світу, чим може сприяти формуванню, з одного боку, відчуття єдності з огляду на комунікаційну взаємодію в спільному емоційному кліматі, а з іншого – відчуття інформаційного перевантаження, свого роду «емоційного вигорання», втрати здатності раціонально оцінювати інформацію.

При цьому поширеність стратегії добудовування комунікативної ситуації або образу партнера з огляду на вищезгадані елементи (анонімність і відсутність невербального спілкування) посилює вплив стереотипів і установок, що потенційно може підвищити рівень маніпулятивності всього комунікативного процесу в цілому. Маніпуляція є видом психологічного впливу, використання якого призводить до прихованого збудження в реципієнта намірів, що не збігаються з його актуальними бажаннями. Підвищена маніпулятивність є, скоріше, не визначальною характеристикою інтернет-дискурсу, а рисою мас-медійного дискурсу сьогодення загалом. З тим лише уточненням, що Інтернет надає додаткові технологічні та з огляду на описані вище специфічні риси інтернет-дискурсу психологічні можливості для маніпуляцій.

У звичайному тексті інтертекстуальність звертається до кругозору, начитаності, освіченості читача – письмовий текст влітає у свою основу інтертекстуальні посилання на раніше прочитані та вивчені тексти; у випадку ж віртуального дискурсу інтернет-мережі знижується поріг вимог до необхідного цивілізаційного багажу читача. Структура й послідовність письмового тексту ідеа-

льно пристосовані для вираження ідеї: перманентність письмового тексту, простота фіксації, зберігання й перенесення інформації в часі і відстані, багаторазовість прочитання для повного розуміння та запам'ятовування. У «глобальному селі» ж вплив прихованих форм масової комунікації на індивідуальну свідомість відключає раціональне й критичне мислення, приводить до становлення масової культури.

Аналіз мікроблогінгу дає змогу говорити про нього як про новий жанр інтернет-комунікації, у якому проявилася гібридна й конвергентна сутність нових соціальних медіа та інтернет-жанрів у цілому. Це, скоріше, не традиційний блог, а засіб оперативного спілкування, гібридна форма, що поєднала в собі властивості декількох інтернет-сервісів – служби миттєвих повідомлень, блогів, електронної пошти, соціальних мереж. Так, Twitter може виступати і як комунікативний майданчик, що служить для об'єднання й консолідації віртуального співтовариства, і як новинний портал, що надає оперативну інформацію про події в навколишньому світі. Він може відігравати роль «користувацького термометра», що показує всі нюанси в змінах настроїв і статусів його користувачів [50].

До найбільш відпрацьованих інтерактивних практик, що досить активно використовуються і у сфері індивідуальних інформаційних обмінів, і установами пам'яті, можна віднести колаборативні проекти. Одним з найвідоміших серед таких проектів і водночас високоавторитетним ресурсом є «Вікіпедія»: цей проект існує з 15 січня 2001 р. як «відкрита багатомовна вікі-енциклопедія»¹¹, засновником якої є американська Wikimedia Foundation Inc. Користувачі з усього світу розміщують і редагують інформаційні матеріали, постійно доповнюють енциклопедію, роблячи це на волон-

¹¹ Цей проект повністю підпорядковується концепту «вікі» (специфічна форма Web 2.0). Це означає, що будь-який користувач має право на вільне створення нових статей, редагування змісту будь-якої вже існуючої статті, поширення інформації з енциклопедії, що не потребує навіть реєстрації. Ніхто в такому разі не може претендувати на авторські права на матеріали, які були викладені у «Вікіпедії». Хоча прізвище автора зберігається, але не виключено, що його матеріал буде змінено, доповнено або частково видалено. Таким чином, принцип «вікі» певним чином відповідає принципу «відкритого коду».

терській основі, наповнюють її інформацією найрізноманітнішої тематики. Перші спроби створити українську «Вікіпедію» зафіксовано в грудні 2003 – січні 2004 р. Це стало важливим кроком для поширення енциклопедичної інформації в українській мережі. Перша стаття з'явилася 30 січня 2004 р., але українську частину «Вікіпедії» було активовано лише через кілька місяців потому, коли кількість статей сягла 1 тис. Українська «Вікіпедія» станом на 4 серпня 2017 р. має 367 тис. 235 зареєстрованих користувачів, 40 адміністраторів. Загальна кількість сторінок в українській «Вікіпедії» – понад 2 млн; кількість статей – понад 700 тис., за цим показником вона перебуває на 16 місці серед усіх мовних розділів, на 11 місці серед європейських вікіпедій, на третьому місці серед вікіпедій слов'янськими мовами. Метою «Вікіпедії» стало створення відкритої, повної, нейтральної, вільної від авторських прав енциклопедії на всіх існуючих мовах. Тому не дивно, що «Вікіпедія» – найбільша в наш час енциклопедія. Вона перетворилася на один з найбільш відвідуваних сайтів світу та розглядається багатьома як потужний освітній ресурс, визнаний у всьому світі.

З іншого боку, колективне творення текстів актуалізує питання впливів світоглядних преференцій користувачів і досягнення об'єктивності текстів, що претендують на енциклопедичний статус чи, навпаки, перетворення популярного ресурсу на джерело ворожих смислових інфільтрацій. Виявами цих тенденцій стають так звані війни редагувань – агресивне використання механізму редагувань з метою перемогти в суперечці про зміст статті, причому не як у одиничній дії, а з метою загальної налаштованості учасника чи учасників на конфронтацію в тому, що стосується змісту статей.

Сторінки української «Вікіпедії» в умовах російської агресії стали фактично авторитетним джерелом інформації: ретельний хронологічний і змістовний виклад подій українсько-російського конфлікту; одним з найбільш вдалих прикладів вичерпної інформативності можна назвати набір статей щодо втрат українського війська на Донбасі – унікальний волонтерський проект із найповнішим поіменним мартирологом жертв російської агресії. Водночас, зважаючи на двомовність, поширену в українському суспільстві, авторитетною для багатьох українців залишається

російська «Вікіпедія», що є потужним інструментом поширення російської візії історії й сучасних подій. Так, свого часу адміністратору російської «Вікіпедії» довелося пояснити зникнення терміна «Київська Русь» і заміну його на «Давньоруська держава» [51]. Показово, що ці правки було внесено ще до початку російської агресії у 2013 р.

Цікаві результати дав аналіз інформації про події в Криму російською, українською та англійською мовами, проведений ресурсом MediaSapiens [52]. Навіть порівняння назв статей є промовистим. В українській версії представлено три статті: «Анексія Криму Росією» (2014), «Кримська криза», «Російська інтервенція до Криму» (2014). У російській версії термін «анексія» не вживали, тому стаття-відповідник називається просто «Присоединение Крыма к Российской Федерации». Інша зберегла назву й залишилася «Крымским кризисом», а от сторінка про російську інтервенцію відсутня взагалі. Англійською мовою про події в Криму можна знайти лише одну сторінку – Annexation of Crimea by the Russian Federation, проте це узагальнюючий матеріал щодо найважливішої інформації з усіх статей. Тобто принципово різняться суть матеріалу: українська «Вікіпедія» описує агресію Росії, анексію Криму, інспірований «референдум», «нелегітимність захоплення з точки зору міжнародного права» й невизнання анексії міжнародними організаціями, репресії на окупованому півострові проти українців і татар, цензуру та обмеження слова, залякування інакодумців, економічні втрати й екологічні проблеми півострова внаслідок окупації. Інформація з російської версії «Вікіпедії» подає події як легітимне приєднання Криму до Російської Федерації після довгих антиурядових протестів в Україні. З англійської «Вікіпедії» випливає, що 18 березня Росія анексувала український Крим – з того часу півострів де-факто став російською територією, анексія супроводжувалася військовою інтервенцією, яка була частиною ширших заворушень у Південно-Східній Україні.

Хоча здебільшого хронологія та основні факти інформації про кримський конфлікт залишаються незмінними, у кожному разі інакшою стає форма подачі й лексика, яка передає інтенції тексту і впливає на його сприйняття. Показовою є частота вживань слів-маркерів «анексія» та «окупація» в кожній зі статей-відповідників,

підрахована MediaSapiens. В україномовній статті слово «анексія» вживалося 23 рази, «окупація» – 23 рази; в англomовній: annexation – 44 рази, occupation – вісім разів; у російськомовній статті: «аннексія» – три рази, «окупуация» – п'ять разів, причому ці слова вжито як демонстрацію позиції України або західних держав. Натомість автори статті вважають за доцільне вживати терміни «отделение» та «присоединение».

Отже, українська форма подачі з усіх трьох версій є найрізкішою: «насилницьке відторгнення», «так званий референдум», «буцімто проголосували», «настрої зрежисовані», «масові репресії та залякування інакодумців», «командири завербовані» – лексика створює негативне забарвлення подій і підкреслює саме факт окупації. Російська версія, навпаки, є найм'якшою з усіх і намагається згладити гострі кути на користь РФ. Навіть повідомляючи про позицію міжнародної спільноти, у статті запропонували альтернативні аргументи й точки зору, що виправдовують РФ. Англomовна стаття про Крим найбільш витримана. Хоча її автори замість слова «окупація» воліють уживати слово «анексія» (це не тотожні терміни), вони не стверджують, що події в Криму – це легітимне приєднання. Крім того, в англomовній версії практично відсутня емоційна лексика, а також подано багато фактів, про які зовсім нічого не згадано в обох інших випадках. Показово, що кардинально відрізняються джерела, на основі яких створювали сторінки про кримські події. Автори в усіх трьох випадках здебільшого посилаються на публікації в медіа, тобто війни редагувань у «Вікіпедії» виходять далеко за межі вікі-простору, їхніми передумовами є зовсім не енциклопедичні знання: здебільшого інформацію про конфлікт подано на основі того, як його висвітлюють журналісти [52].

Протиборство між українською та російською вікіпедіями можна поділити на два типи: активне (війна редагувань, «вандалізм» правок) і пасивне (доступність різних мовних версій). У випадку з «Вікіпедією» вирішальну роль має не фактор активного російського втручання в український ресурс, а пасивне домінування російського контенту над українською інтернет-сферою. Інакше кажучи, проблема не в тому, що стаття «Анексія Криму Росією» (2014) зазнає редагування з боку проросійськи налашто-

ваних авторів, а в тому, що пересічний користувач може отримати через пошукову індексацію посилання на сторінку «Присоединение Крыма к Российской Федерации». Ключовим моментом в обох випадках є мова тексту: проросійських «вандалів» в українській «Вікіпедії» значною мірою спиняє мовний бар'єр, зате частина українських користувачів, з огляду на мовні ж переваги, звертається до текстів російської «Вікіпедії», отримуючи відповідні інтенції.

За даними проекту stats.wikimedia.org, станом на жовтень 2016 р., дві третини нашого трафіку у використанні «Вікіпедії» (63,5%) припадає на російську версію. Натомість українська «Вікіпедія» охоплює 25,2% читацького інтересу. Англійська версія привабила 9,4% трафіку, а на інші мови припадає 1,9% (див. рисунок). Такий розрив є яскравим маркером вкоріненості українців у російський медіа-простір. І хоча українські «вікіпедисти» називають ряд об'єктивних причин, які сприяють популярності російської версії, усе ж вони роблять висновок, що основна причина – медійна зросійщеність України.

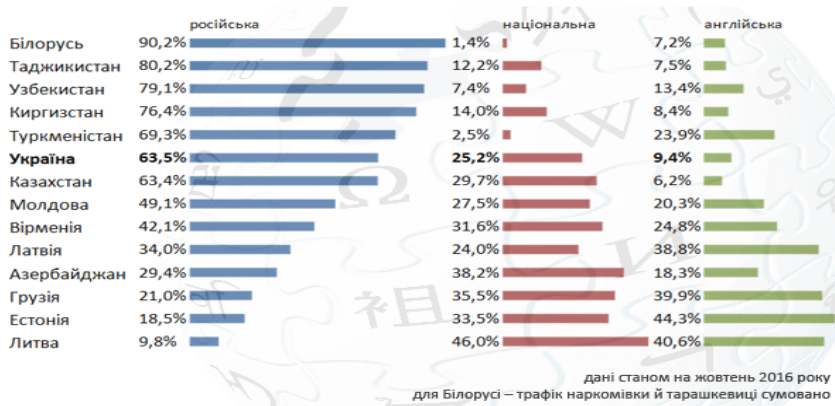

Рис. Використання різних версій «Вікіпедії»

Джерело: <https://zbruc.eu/node/61215>

При цьому українцям вплинути на російську версію складно через сильну протидію значної кількості проросійськи налашто-

ваних учасників. Звісно, можна говорити про динаміку відмови українців від російської візи, особливо після початку російської агресії. За приблизними підрахунками ¹² можна констатувати зменшення розриву між російською та українською версіями від семикратного до випередження російської версії в Україні у 2,5 рази з 2010 до 2016 р. [53].

Важливо також враховувати таку рису інтернет-простору, як зовнішня, додана інтерактивність: через створення гіпертексту інтерактивними, такими, що залучають участь користувачів, можуть стати будь-які тексти, навіть такі, що при створенні не передбачали елементів розвитку в режимі колективного авторства. Таке інтегроване споживання інформації може бути і передбаченим авторами контенту (сайт з можливістю обговорення, створений телеканалом), і непередбаченим, стихійним, ініційованим користувачами в соціальних медіа. Зовнішня інтерактивність може проявлятися як новий рівень критики: користувачької – у стислому вигляді представлена на форумах різного роду рекомендаційних сервісів (книжкових, кінематографічних, ігрових); у розгорнутому – практика написання аматорських рецензій на спеціалізованих сервісах або ж у соціальних мережах. Практика, що здатна інтенсифікувати практики колективної рефлексії над художніми текстами.

Як актуальний приклад можна навести реакцію українського сегмента інтерактивного простору на гучну кінематографічну прем'єру 2017 р. художнього фільму «Дюнкерк» (англ. Dunkirk) К. Нолана. Фільм присвячений драматичним подіям евакуації формувань британських і французьких військ, затиснутих вермахтом на Атлантичному узбережжі під час битви за Дюнкерк на північному сході Франції (Друга світова війна). Аналіз активного обговорення фільму в українській блогосфері Facebook дає можливість виявити спільні риси таких рефлексій. По-перше, осмислення текстів через особисті досвіди, пряма їх екстраполяція на смисли, закла-

¹² Отримати точну аналітику неможливо, оскільки «Вікіпедія» змінювала методику підрахунку трафіку; наведені дані ґрунтуються на припущенні, що пропорція розподілу кліків між мовними версіями зберігалася в межах методики.

дені авторами, «переклад» їх на свою символічну мову. При цьому саме сприйняття не є одноставним – від *«все показано максимально консервативно и пораженчески... все люди в фильме выглядят пешками и конца, что очень важно, – нет...»* [54] до *«головна ідея фільму – навіть після таких масштабних поразок, як окупація Франції і відступ з Дюнкерка – нація здатна боротись і врешті-решт перемогти...»* [55]. Водночас перенесення образів і осмислення досвіду – одна з найпоширеніших реакцій.

Ідеться про досвід війни – в українському суспільстві сьогодні досить багато людей, які мають власні переживання війни, дехто з них, можливо, і готовий до обговорення цього досвіду публічно: *«Дюнкерк заставил вспомнить о том, что такое страх, сжимающий все внутри до размеров ушка иголки, про бегающий по спине леденящий холод, порождаемый бесконечным ожиданием, про попытки вести себя достойно в ситуациях, когда это труднее всего, про то, что конец не приносит успокоения. Люди, говорящие о том, что фильму не хватает ужасов войны, просто не знают, что главный ужас на войне – это происходящее в твоей голове, а к мясу достаточно быстро привыкаешь. Тем, кому не хватило диалогов, просто не знают, что в таких ситуациях люди в основном молчат. Тем, кому не хватило раскрытых персонажей, просто не понимают, что там, в дюне ты просто точка без имени»* [56]. Загалом перелік таких асоціацій досить великий: *«[...]оточені армії в Дюнкерку – оточені вздовж рос.-укр. кордону бригади ЗСУ в 2014-му; героїзм британських льотчиків – подвиг наших повітряних сил під час рейсів в Луганський аеропорт; флоти рибальських і прогулянкових суден – масовий волонтерський рух 2014-го; чай на пірсі, яким зустрічають евакуйованих солдатів жителі прибережних міст – приємні спогади про чай і бутерброди на Майдані в 2013-му. Що й не дивно, усі війни мають набір спільних рис [...]»*. Із коментарів: *«Весь фільм просидів в напрузі та співпереживанні до героїв і одночасно уявляв, як нашим хлопцям непереливки на сході»* [55].

Однією з найбільш артикульованих асоціацій стала очевидна для українського глядача паралель: допомога мирного населення своїм військовим. *«Коли в фільмі на допомогу військовим виходять приватні рядові катери, катерки, яхти, буксири – у мене одразу в пам'яті озвалося «Київ, вставай!», коли 11 грудня київський*

народ серед ночі пішки біг на Майдан. Абсолютно однозначна асоціація» [57]. «Ті ж самі англійські старенькі рибачки і яхтсмени, які вивозили своїх солдатів, не через примус, а за покликом серця, це те ж, що наші волонтери (скільки вони витягнули солдат з-під Ловайська і Дебальцевого)» [58].

*«Головна ідея фільму: воює не тільки армія – воює народ. Армія може зазнати поразки, але це не має значення, якщо народ готовий битися до перемоги. [...] Кристофер Нолан робить, фактично, **оду волонтерському руху** [виділення наше. – Авт.] 13 – знімає як англійці на рибальських човнах і прогулянкових яхтах рятують власну армію. Вони не могли повернутися додому, і тоді дім прийшов по них». «Половину вояків справді рятували риболовецькі судна і приватні поромчики. Це класичне військове волонтерство, побачене нами в 2014 у Нолана, не без надмірної романтизації – оці тости з джемом і чашечка чаю – це так по-англійськи... але, сука, і так по-людськи. Мій прадід після форсування Дніпра зжер мертвого зайця, якого сам і знайшов. Оце різниця – між людським ставленням і баби ще нарожають» [59].*

Паралель із власною сімейною пам'яттю про Другу світову війну наведена в останній цитаті з тією метою, щоб показати, що порівняння ставлення Англії та СРСР до власних солдатів має місце в діапазоні від згадки про трагедії окремої сім'ї («*И да, они все сделали, чтобы вытащить своих, а не бросили подыхать на берегу, как моего деда в Севастополе*» [60]) до порівняльної публіцистики про Дюнкеркську евакуацію (1940 р.) та оборону Севастополя (1941–1942) [61].

Авторський прийом режисера – безликість ворога [у фільмі фактично немає жодного кадру з обличчям німця (читай – ворога), зрідка – фюзеляжі літаків з хрестом; вермахт, мов стихійне лихо, присутній десь за кадром, що невмолимо знищує кораблі й піхоту союзників] спонукає до рефлексій щодо сприйняття ворога і війни сучасним українським суспільством. Тож тут можна говорити про таку атрибутивну характеристику наративу, як його самодостат-

¹³ Термін «волонтерство» для опису загальнонаціонального руху під час війни, допомоги армії з боку мирного населення характерний якраз для дискурсу російсько-української війни, а не для Другої світової війни.

ність і самоцінність. Як зазначає Р. Барт, процесуальність розповіді розгортається «заради самої розповіді, а не заради прямого впливу на дійсність, тобто в підсумку поза будь-якою функцією, крім символічної діяльності як такої» [62, с. 656–658].

Визначальною рисою спілкування в мережі залишається не його нормативність, а, навпаки, неформальність. Прояв цього – розкутість, явище, що є наслідком анонімності й дистантності, формує дві протилежні тенденції, характерні для інтернет-дискурсу: з одного боку, свободу в інтернет-дискусії (можливість вільно висловлювати свої думки, без страху перед наслідками); з іншого – посилення девіантної комунікативної поведінки.

Отже, зниження до мінімуму відповідальності за поведінку в мережі призводить до поширення таких деструктивних моделей поведінки, як спам, флуд, тролінг або флейм. Спам (англ. spam) – масове розсилання інформації особам, які не проявляли бажання її отримувати. Флуд (англ. flood – повінь) – розміщення однотипної інформації, повторюваних фраз, символів, букв, слів, однакових графічних файлів або просто повторюваних коротких повідомлень на різних гілках одного форуму, різних форумах, чатах і блогах. Тролінг – розміщення в Інтернеті (на форумах, у дискусійних групах, вікі-проектах, ЖЖ тощо) брутальних або провокаційних повідомлень, образ на адресу учасників обговорення. Термін «тролінг» походить зі сленгу учасників віртуальних спільнот і не має прямого стосунку до сфери наукового дискурсу. У дослівному перекладі з англійської мови trolling означає «рибалити на блешню». Очевидно, слово набуло популярності з огляду на етимологічний зв'язок з назвою потворних і неприємних героїв скандинавського фольклору. Слово «тролінг» може характеризувати одне конкретне повідомлення або розміщення таких повідомлень загалом. Поняття «тролінг» також використовується, щоб описати діяльність тролів узагалі. Флейм (від англ. Flame – вогонь, полум'я) – «суперечка заради суперечки», обмін повідомленнями в мережевому спілкуванні (наприклад, інтернет-форуми, чати тощо), яке являє собою словесну війну, що нерідко втрачає зв'язок з приводом до дискусії й набуває відверто деструктивного характеру.

3.4. Розважальний контент як інструмент трансформації ідентичності

У сучасному суспільстві, зважаючи на його інформаційну природу, набуває принципового значення інтерактивний комунікаційний простір як сфера смислотворення, де актуальні моделі поведінки спираються на загальноприйняте, «норму», яку формують практики. У новому за своїми характеристиками комунікаційному просторі функціонує (у явному або прихованому – латентному – вигляді) національний нарратив, що його можна розглядати як «...упорядкування, надання смислу досвідам, ...як конденсований ряд правил, який включає в себе те, що є узгодженим і успішно діє в межах певної культури» [63]. Н. Яковенко, говорячи про комунікативну пам'ять, або комунікативний код культури як систему сенсів, знакових для певної спільноти, що сприймається її членами за обов'язковий набір цінностей і забезпечує «адекватність» повсякденної поведінки із щоразу новою, на виклик часу, інтерпретацією сприйняття «нашого» минулого, наголошує, що формують цей комунікативний код література, мистецтво, ЗМІ [64].

Відтворення, трансляцію та трансформацію національного нарратива як значущої оповіді нації про себе забезпечують різні джерела – від академічних чи політичних до розважальних і неформальних. Останні тенденції пов'язані зі змінами медіаспоживання (зміни користувачької поведінки стабільно фіксуються медіа-дослідниками) і трансформацією архітектури медіаполя. Загалом художні тексти історичної тематики – фільми, ігри, книги – є потужним джерелом впливу на суспільну свідомість і колективну пам'ять.

Художні тексти історичної тематики (фільми, ігри, книги), а також аналогічні за способами впливу, наприклад, фантастичні історії, моделюючи, зокрема, у вигаданому світі аналоги звичних нам відносин (економічних, політичних, соціальних), є потужним джерелом впливу на суспільну свідомість і колективну пам'ять. За висновком дослідниці психології сприйняття медіа-текстів М. Грін, сила художніх нарративів підкреслює цікаву відмінність між риторичною комунікацією й нарративами: на впливі аргументів позначається достовірність джерела або сприйняття інтенцій мовця, проте у випадку «чарівного нарративу» знижується кри-

тичне сприйняття джерела, на емоційному рівні історії сприймаються незалежно від того, чи відповідають вони реальності [65].

Не менш перспективними видаються дослідження, спрямовані на з'ясування побутування практик коменорації. Пам'ять виникає новими шляхами через такі сайти, як Facebook, Instagram, стираючи межі між індивідуальною та колективною пам'яттю. Водночас поширення дезінформації з Інтернету, як, наприклад, обговорювані сайти фейкових новин, має потенціал руйнування індивідуальної й колективної пам'яті [66]. Психологи досить активно досліджують основні процеси формування колективних спогадів, зокрема соціально обумовлені помилки пам'яті. Вони показують, що соціальні мережі мають істотний вплив на формування пам'яті, вказують на можливість коригувати спогади індивіда, оскільки учасники виявляють сильну тенденцію відповідати помилковим спогадам групи. Таким чином, маємо висновок про те, що конвергенція пам'яті частіше трапляється в соціальних групах, ніж між ними, і, навпаки, конвергенція пам'яті посилює груповий зв'язок: «Тепер, коли ми поділяємо пам'ять, ми можемо мати сильну ідентичність і більше турбуватися один про одного». Більше того, сформовані в групах деформації «первинного опромінення помилковою інформацією» ускладнюють виправлення таких впливів пізніше: коли група узгоджує свої уявлення про подію, колективна пам'ять стає відносно стійкою до конкуруючої інформації [67].

Конструювання історії в цьому плані стає схожим на конструювання новин. Тільки конструювання новин виконує тактичні завдання, а конструювання історії – стратегічні. Вони є впровадженими в колективну пам'ять певними стратегічними межами, що відділяють хороше «моє» від поганого «чужого». Причому досить часто це робиться не тільки за допомогою підручників, а й за допомогою кіно та серіалів, які впливають на мозок емоційно, на відміну від раціонального впливу офіційного дискурсу [68].

Іншою стороною інтерактивності як включеності користувачів у створення, трансляцію та трансформацію контенту є «вибух авторства» та, відповідно, зростання контенту, що змінює також специфіку дистрибуції та споживання: якщо ера Гутенберга характеризується інформуванням як завданням, то в Інтернеті вже стоїть

завдання утримати увагу, що приводить до зростання образності продукованих текстів, спрямованої на те, щоб «вихопити» увагу користувача до свого елемента інформації у її загальному потоці; орієнтація не стільки на раціональне мислення (на нього просто немає часу), скільки на емоції, чуттєве мислення. Звідси зростання впливу мозаїчної культури, для якої характерна презумпція колажності – потоки інформації настільки великі й змінюються настільки швидко, що для їх оброблення найкраще годиться вихоплення суті окремих знаків, формування певної мозаїки. На зміну раціонально організованого процесу пізнання (знання впорядковане, чітко структуроване, у цілому ієрархічно вибудоване) приходять посилення впливу мозаїчного світобачення – різнорідне, хаотичне, уривчасте поєднання інформації, причому людина пізнає навколишній світ шляхом спроб і помилок, її уявлення зав'язані на власний досвід, на конкретні інформаційні потоки, з якими вона має справу. Ця нова культура заснована на символах, кодах, моделях інтелектуальних презентацій, переважанні емоційного над раціональним.

Говорячи про семіотичну природу культури, маємо на увазі її інформаційну близькість, легкість, переконливість почуттів і образів, які транслюються. Часто йдеться про заміщення абстрактного об'єкта чуттєвими образами. Це, з одного боку, приводить до дієвості символів, а з іншого – спонукає уважніше придивитися до слабких сторін такого сприйняття, яке загалом обертається меншою продуктивністю, здатністю трансформувати зміст аж до повного викривлення.

Показовим прикладом сприйняття найрізноманітніших соціокультурних процесів через образи й метафори є вплив масової культури та стрімке зростання пояснювального потенціалу розтиражованих медійних образів. Серед таких культових ¹⁴ транс-

¹⁴ Культовим називатимемо текст [книга, фільм, серіал, графічні романи (комікси)], довкола якого формується стала група споживачів, що створюють практики вшанування – регулярні й символічні відтворювання текстів (перегляди, інсценізації, ритуали), аж до створення субкультури й навіть релігії на основі вигаданого світу (як, наприклад, у випадку світу «Зоряних війн»). Знаковий текст, що відкрив нову епоху у своїй галузі, якісно відрізняється від попередніх, є проривом для свого часу й об'єктом наслідування.

медійних текстів¹⁵ – світи «Гри престолів», «Володаря перснів», «Гаррі Поттера»¹⁶ та ін. Наприклад, через альянзи на «Гру престолів» сприймається виборча кампанія 2016 р. у США та її учасники [герої вигаданого світу стикаються з кризою біженців, кліматичними загрозами, зброєю масового знищення (дракони, за визнанням самого автора, – це система ядерного стримування)] [69, 70]. На прикладі оповіді серіалу й книги дослідниками вивчаються економічні моделі, соціально-економічні уявлення, особливо ідеї про соціальний порядок і роль, яку відіграють мирне співробітництво, торгівля та гроші в організації суспільства [71].

Інший приклад – дослідження щодо того, наскільки ідеї «Гаррі Поттера» вплинули на політичні цінності й перспективи покоління, що росло на цій історії. Науковцями висунута емпірично обґрунтована теорія про те, що саме історії про хлопчика-чарівника могли мати вплив на формування вищого рівня політичної толерантності, меншу схильність до авторитаризму, більшу підтримку рівності та більшу протидію застосуванню насильства й тортур у сучасному світі. У доробку італійських дослідників з цієї теми плідною видається засаднича для їхніх праць ідея про перенесення когнітивних і емоційних реакцій на медійні персонажі та ситуації, а також на прямі контакти в реальному світі [72, 73].

Для українських інтерактивних практик також характерні приклади апеляції до художніх образів, створених названими транс-

¹⁵ Термін «трансмедійний текст» (оповідь) вказує на сучасну медіа-конвергенцію як культурну практику. Одна з характеристик трансмедіа – розкриття історії не просто через кілька медіа-форматів, а за допомогою різних текстів, що представляють собою різні «точки входу» для наративу. У таких випадках прийнято використовувати формулювання «світ» певної історії, розказаної через книги, фільми, комікси, ігри паралельно. (Див.: Половинчак Ю. Конвергентні процеси в сучасному інфопросторі: трансформації текстів, практик, ієрархій. *Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського*. 2017. Вип. 46. С. 21–30).

¹⁶ «Гра престолів» (англ. Game of Thrones) – американський телесеріал у жанрі фентезі, створений за мотивами циклу романів «Пісня льоду й полум'я» Д. Мартіна; «Володар перснів» (англ. The Lord of the Rings) – епічний роман у жанрі фентезі, створений філологом професором Оксфордського університету Д. Толкіном, що фактично започаткував цей напрям у літературі; «Гаррі Поттер» (англ. Harry Potter) – серія фантастичних романів англійської письменниці Д. Роулінг. У кожному випадку існують екранізації романів, комп'ютерні ігри й навіть віртуальні світи за їхніми мотивами.

медійними оповідями. Так, один із центральних образів світу «Гри престолів» – залізний трон – було обіграно в досить резонансному перформансі українських військових і волонтерів (додаток 1).

Цікаві тут і рівень використання популярних образів (фото об'єкта у своєму Facebook опублікувало Міністерство оборони України, інформація була розтиражована як українськими, так і зарубіжними ЗМІ), і символічність акції. Не менш цікаві й характеристики метафоричності символічної комунікації, що їх можна проілюструвати на прикладі цієї акції. Отже, показовою в наведеному прикладі є інформаційна компресія – здатність у стислому вигляді передавати значні масиви інформації: образи влади (держави) і війн покликані утворити їх та утримати (залізний трон викували з мечів переможених ворогів; він високий, незручний і небезпечний); гасло «Зима близько» (англ. Winter Is Coming) – девіз роду Старків, що уособлюють честь та самовідданість, попередження/засторогу про наближення ворога й постійну готовність до рішучої битви.

Очевидною є конвенційність таких образів: сприйняття їх за домовленістю, прочитування смислів усіма учасниками спільноти шанувальників, значення типове, що не потребує додаткових пояснень. Одночасно таке дешифрування окреслює групу «своїх», тобто тих, хто говорить однією символічною мовою, і якщо офіційна структура (у нашому випадку – Міноборони) зможе бути природною в такій неформальній комунікації, вона може бути включена до такої групи й почута значно краще, ніж за умови офіційної комунікації. Ця характеристика окреслює інтеграційний потенціал символічних образів. Очевидними також є такі риси, як прецедентність (часта повторюваність, упізнаваність), адаптивність (спрощення інформації для масової свідомості), ефективність у донесенні меседжа.

Можливо, менш атрактивним, відтак менш резонансним, але значно глибшим, на нашу думку, є образ стіни, «здичавілих» і «білих ходоків» з того ж світу «Гри престолів», що стали в мережі досить популярними метафорами для опису українсько-російського протистояння. Стіна як образ останнього рубежу, обітниця її захисників закрити собою цивілізований світ від зла переκληкається з перспективною науковою концепцією «фронтиру», циві-

лізаційного прикордоння, яким історично впродовж століть були українські землі. Україна як форпост Європи прочитується у цьому образі; Росія – агресивний «чужий», що загрожує «нашому світу». Метафори для означення такого ворожого чужого запозичуються й з інших текстів, наприклад образи інших культових книги і фільмів «Володар перснів»: «Мордор» як імперія зла; «орки» як деструктивні сили, що атакують мирні народи, несуть пільму й руйнування. Російська агресія породила в українському патріотичному дискурсі ряд етнофолізмів ¹⁷, породжених (актуалізованих і масовізованих) конфліктом та спрямованих на дегуманізацію, формування образу «чужого», зокрема, і засобами художніх образів.

У сучасних дослідженнях зазначається, що «серед іноземної культурної продукції, особливо російської, яка циркулює в інформаційному просторі України, найбільшу частку становлять продукти невибагливої масової культури, яка має певне ідеологічне наповнення. З точки зору стратегічного ведення інформаційної війни, масова культура є ідеальним інструментом» [7]. При цьому треба зазначити, що цей інструмент є двобічним як для об'єкта, так і для суб'єкта впливу. І це також мають враховувати інформаційні працівники сторони, проти якої проявляється агресія.

Наведені приклади демонструють високий рівень впливовості фільмів і книг, тобто принципово емоційних нарративів, а також художніх образів як пояснювальних схем та соціальних метафор. Також можна говорити про пріоритетність візуальних і яскравих образних текстів у сучасних інформаційних потоках. Тексти сприймаються за законами художньої реальності: реальність справжня занадто «бліда» та прісна поряд з насиченою художньою. У текстах апелювали до вигаданих світів і свідчать, скоріше за все, про формування підходів до осмислення навколишнього світу та оцінних суджень. Водночас, за вдалою метафорою Г. Почепцова, якщо минулі покоління вчилися за підручниками історії, то сьогоднішні та майбутні – за серіалами [74].

Підсумовуючи, зазначимо, що явище цифрової культури є знаковим, оскільки вказує на домінуючу форму соціалізації сучас-

¹⁷ Етнофолізм – екзоетнонім (зовнішній етнонім) з негативною конотацією, належить до пейоративної лексики просторіччя.

ного суспільства – інформаційно-віртуальну. Завдяки цифровим телекомунікаціям стають можливими принципи поліфонічної, безперервної, перманентної трансляції, коли постійні потоки повідомлень про ті чи інші процеси набувають статусу окремої гіперреальності. Сучасні інформаційно-комунікаційні системи дають змогу виробляти певною мірою одну з форм громадянського політичного солідаризму. Швидкими темпами відбувається процес формування як віртуальних спільнот і віртуальних соціальних груп, так і формування вже цілком відмінних від попередніх цифрових поколінь, зі своїми формами соціалізації та соціальної поведінки, зокрема й на побутовому рівні.

Засвоєння розважальних історій і художніх текстів з високою вірогідністю формує вищу сприйнятливість до політично релевантних меседжів. Водночас психологічно ми схильні читати та сприймати те, що вже відповідає, а не суперечить нашій моделі світу. Відповідно, книги, фільми, серіали, ігри швидше закріплюють уже наявні уявлення, а не впроваджують абсолютно нові; пропонують пояснювальні схеми, яскраві метафори. Важливим чинником можна вважати й теорію про те, що інтерактивна комунікація поляризує думки та погляди в суспільстві: реципієнту необхідно або відстоювати свою точку зору, формулюючи аргументи, або виходити з дискусії, захищаючи таким чином свої погляди від атак, або погоджуватися з аргументами опонента. Останній випадок трапляється рідше. Два перші випадки, скоріше, зміцнюють переконання, ніж примушують їх змінити (що, звісно, не виключено) – або як логічно обґрунтовані, або як загрожені. Дискусії на різних майданчиках утверджують уже існуючі інтенції. Цікавими у цьому контексті є ті, хто не визначився зі своєю позицією з того чи іншого питання. Вони, скоріше за все, виходять із «сірої зони» і займають той чи інший бік, акцентуючи світоглядні переваги, але й поляризуючи, як було сказано, суспільство.

Серед найбільш ефективних засобів формування суспільних уявлень про минуле та розуміння історії – кінематограф і телепродукція, що потребує додаткових досліджень та виявлення механізмів зв'язків між створюваними образами, історією та пам'яттю. Усвідомлення ефективності цих інструментів у конструюванні сприйняття минулого призводить до прямих чи непрямих спроб

політичного маніпулювання та, з іншого боку, до зростання актуальності дослідження фільмів і серіалів як виняткової форми написання історії, з'ясування ролі відеоконтенту у формуванні історичних наративів.

Власне, сьогодні важливо враховувати, що теле- та кінонаратив передбачає існування досить складної структури. Це, по-перше, власне кіновиробництво, зокрема його зміст. З точки зору формування національного наративу значення насамперед має розкриття певних тем – твори, сюжет яких так чи інакше зачіпає події, явища, постаті, що впливають на формування бачення власного минулого, оцінки сучасності, відтак бачення майбутнього. Донедавна українські уявлення про власне минуле формувалися переважно російським кінематографом – проєкт екранізації «История государства Российского» М. Карамзіна; проєкт телеканалу «Інтер» «Україна. Історія міст і сіл» (має сліди російської історіографії: якщо постать І. Мазепи вже подано як українського політика, з точки зору державного інтересу, то, наприклад, висвітлення постаті І. Виговського й Конотопської битви тяжіє до російського наративу. У радянському ключі подано історію Другої світової війни (Великої Вітчизняної війни).

Має значення і вибір історичного матеріалу для художнього чи публіцистичного осмислення – у «білій плямі» опиняються важливі для України, але не спрямовані на підтримання посилення російського наративу події (битва на Синіх Водах, або яку ще називають як битва під Оршею). Фактично донедавна український наратив формувався на рівні кінематографа як невід'ємна складова російського. Досить показовими у цьому плані можуть бути російські контраверсійні стрічки, наприклад «Тарас Бульба», де формується сервільний щодо російської монархії («царя руського, православного») образ козацтва. По-друге, дискурс, що формується у цих творах, – поняття «своїх» і «чужих» (наприклад, образ українців у фільмах).

Іншим важливим аспектом є асортимент теле- та кінопродукції, тобто здатність національного виробництва задовольнити культурні, розважальні потреби. Очевидно, що в Україні відповідний сектор, хоча і фіксує відчутне поживлення (від виробництва для масового глядача до конкурсних, артхаузних робіт високої

якості), таких потреб не задовольняє й близько. Відповідно, важливого значення набуває питання поширення в Україні зарубіжної кіно- та телепродукції. Це питання має дві складові: офіційний кіноринок – переклад, локалізація, дистрибуція іноземних фільмів і неофіційний. Останній реалізується через різноманітні файлообмінні спільноти, що включають мережі (як комп’ютерні, так і користувачські – з правилами, рейтингами, форумами для коментування) спільного використання файлів, засновані на рівноправності учасників обміну [75].

Не будучи в прямому розумінні соціальними мережами, файлообмінні (піратські) спільноти набувають ряду характерних для них рис, що дає змогу говорити про них як про соціальні медіа [76].

В Україні файлообмінні спільноти популярні й поширені, причому головною причиною такої популярності є безкоштовність контенту. Тут ідеться як про обмеженість можливостей легально оплачувати ліцензійний (більшість світових сервісів, призначених для цього, в Україні донедавна були недоступні, та й сьогодні ці можливості неповні), так і про вартість ліцензійних програмного забезпечення й контенту. (У розвинутих країнах вона визначається високою платоспроможністю попиту, більше того, в Україні вона вища, ніж у країнах Заходу і США). Дається взнаки й історично сформоване полегке ставлення українців до прав інтелектуальної власності – більшість користувачів поширення медіа-контенту не сприймають як щось незаконне й неетичне.

Нарешті, в Україні просто немає сервісу, який би пропонував схожу кількість українського й україномовного контенту, який пропонує відео, музику, аудіокниги, програми, ігри, літературу (наприклад, файлообмінник «Торрент-толока “Гуртом”»), що має понад 700 тис. зареєстрованих учасників, які одночасно завантажують і роздають понад 104 Тбайти інформації). Тут зібрано унікальний контент – як за розмірами й різнобічністю колекцій, так і за представленістю раритетних видань чи відео. Перегляд відео, у тому числі фільмів і телесеріалів, можливий у соціальних мережах (YouTube, «ВКонтакте», причому заборона в Україні останньої мережі доступ до неї швидше ускладнила, ніж унеможливила).

Інша ніша комерційної дистрибуції відносно нова – онлайн-кінотеатри, тобто відеосервіси, що надають послуги з перегляду

онлайн-відеоконтенту та телевізійних каналів. Один з найбільш популярних таких сервісів на пострадянському просторі – Mego-go.net. Він позиціонувався як найбільший у світі VOD/OTT відео-сервіс для російськомовної аудиторії, доступний безкоштовно за рекламною моделлю для територій 15 країн – колишніх республік СРСР і за передплатою – для користувачів з усього світу. Станом на 2016 р., бібліотека онлайн-кінотеатру нараховувала понад 75 тис. медіа-творів: художніх і документальних фільмів, мультфільмів, серіалів, ТВ-програм та шоу, спортивних і культурних подій, новин, музичних кліпів. Переважна більшість відеоконтенту на сайті доступна з російською аудіодоріжкою й субтитрами, деякі відео також доступні з аудіодоріжкою або субтитрами українською, англійською, латиською, литовською, естонською, грузинською, турецькою, угорською, польською мовами. За твердженнями адміністрації сервісу, станом на 2016 р., щомісячна глобальна аудиторія сервісу становила понад 40 млн відвідувачів.

За даними сайту Alexa.com, станом на січень 2017 р., більшість користувачів (44,4%) сервісу були з Росії, проте сайт також популярний у країнах з великою російською діаспорою. Зокрема, сервіс має доволі високий відсоток відвідувачів сайту з України (18,0%), Німеччини (6,4%), Казахстану (5,1%).

Важливу роль відіграє пов'язана з кіно- та теледистрибуцією інформаційна інфраструктура – спеціалізовані сайти, що містять рецензії, рейтинги, додаткову інформацію. Нові принципи медіа-споживання підвищують роль згаданої вище інформаційної інфраструктури, що визначає споживання кіно- й телепродукції. Користувачі не просто дивляться фільми в кінотеатрах, відповідні програми по телебаченню. Зростає відсоток тих, хто дивиться відповідну продукцію через інтернет-телебачення, скачує фільми (серіали, програми тощо) через різного роду файлообмінні спільноти. Відповідно, зростає значення як процесу відбору контенту для перегляду – починаючи з прохання в соціальних мережах поради фільми/серіали для перегляду (книги для читання), закінчуючи популярністю публікацій тематичних списків (жанрових, новинок тощо).

Важливий аспект – комерціалізація відповідних проектів і їхній високий рівень капіталізації. Форуми, де обговорюються фільми

і відповідні сервіси, що забезпечують принцип рекомендаційного відбору, формують нове явище, таке як користувацька медіакритика. Важливо, що для сучасних користувачів має значення колективне постосмислення: висловити враження [у різних форматах – від розлогих дописів-рецензій у соціальних мережах чи спеціалізованих спільнотах до короткої репліки у форумах кінотеатрів і файлообмінних спільнот, що здатні перетворюватися на запеклі суперечки; від виставляння оцінки («зірочки») до складання рекомендаційних списків]; обговорення, створення мемів аж до фанфіків – свого роду мережевої літератури, користувацьких фанатських «продовжень», альтернативних фіналів, колажів, кліпів. Тобто для сучасного користувача важлива включеність і різносторонність процесу, який усвідомлено чи ні формує національний наратив.

Інший важливий тренд споживання медіа – гейміфікація (або ігрофікація) – останнім часом являє собою своєрідний інструментарний тренд, який активно застосовують у найрізноманітніших сферах: від інтернет-маркетингу та рекламних кампаній до різнорівневої освіти й механізмів побудови корпоративної культури. Гейміфікація являє собою використання ігрових практик і механізмів у неігровому контексті. Основне її завдання – залучення користувача, стимулювання його до певних дій і формування позитивного досвіду взаємодії. Розуміння психології людини і її внутрішніх стимулів є одним з основоположних аспектів застосування подібних ігрових механік. Процес гейміфікації базується на використанні природних людських інстинктів: прагнення до перемоги і визнання, схильність до конкуренції (змагальності), подолання перешкод та здобуття певних статусів/бонусів, азарт і бажання отримати винагороду. Саме вони є тими факторами, що гарантують позитивну реакцію реципієнта на пропозицію ігрових елементів практично в будь-якому контексті.

Гейміфікація активно включається сучасними медіа до засобів побудови ефективної інтерактивної взаємодії з аудиторією. Однак ігрові механіки не лише вбудовуються як додатковий розважальний матеріал на базі тих чи інших інформаційних ресурсів, а й активно інтегруються в новинний контент. Результатом такої інтеграції стають явища новинних ігор та інтерактивних візуалізацій. Ігри популярні серед аудиторії, оскільки прості у використанні, потре-

бують залучення читача, створюють штучне напруження завдяки часовим обмеженням. Також можна сказати, що ігри є вірусним контентом, бо змушують грати знову й знову, щоб поліпшити результат. Закордонні медіа, безперечно, на вищому рівні в плані використання ігрових технік у форматі сторітелінгу (тут треба згадати відомий проєкт Aljazeera «Піратська риболовля» або проєкт «Відновлюючи Гаїті», створений за підтримки Європейського журналістського центру).

Водночас галузь виробництва й дистрибуції розважального контенту має високий рівень глобалізації, крім того, ринок комерційних відеоігор, що, з огляду на свою масову популярність і високий рівень емоційного включення, має потужний вплив на формування світоглядних преференцій українців, насамперед молоді, перебуває значним чином «у тіні» російського. Відеоігри, що становлять важливу частину дозвілля значної частини сучасних підлітків, українську локалізацію мають, скоріше, як виняток. Це, наприклад, українські розробки початку 2000-х років, що здобули популярність у світі: серії «Козаки», історична стратегія в реальному часі; шутер («стрілялка») S.T.A.L.K.E.R. По-перше, це розробки української студії GSC Game World; по-друге, події, відображені в обох проєктах, розгортаються на території України (період козацтва та на території Чорнобильської зони відповідно). Власне, навіть за наявності такої локалізації гравці можуть обирати не український варіант гри. У випадках, коли сюжет гри не передбачав українського елемента (таких більшість), українські геймери часто використовують англomовний оригінал або російські переклади.

Відповідно, формується викривлене лінгвокультурне середовище, коли інтереси українських читачів, глядачів, геймерів у принципі не можуть бути задоволені українською мовою, не кажучи вже про те, що локалізація передбачає часто і смислові нюанси: жарти, історичні чи етнічні акценти. Наприклад, в оригінальній версії комп'ютерної гри Sniper Elite головний герой рятував ядерні розробки Третього рейху від росіян, у локалізованій версії сюжет було змінено з врахуванням етнічної належності негативних героїв. Відтак молодь, споживаючи інформаційну продукцію з та для «російського світу», усвідомлює себе його частиною. Відповідно, офіційний

дискурс, покликаний формувати ідентичність, – освітній, науковий, художній – вступає у конфронтацію із дискурсом неофіційним, що, без сумніву, впливає на формування ідентичності, зокрема збереження навіть у представників нових поколінь незалежної України згаданих раніше контроверсійності в загальноукраїнському масштабі (умовні українська й радянська ідентичності) та атомізованості в індивідуальному вимірі (поєднання заявленої українськості із сприйняттям російського як «свого»).

З точки зору комп'ютерної гри як інструмента впливу на свідомість гравців показовою видається практика користувачької локалізації деяких проєктів. У багатьох стратегіях¹⁸ сценарій передбачає можливість грати від імені існуючих та історичних держав, наближаючи гру до історичних реалій. У такому випадку українці обмежені у виборі ігрового поля – «виступати» від імені України вони можуть не в кожній грі. Наприклад, у RTS-стратегії «Козаки» доступна гра за Україну. Гравець може вступити у війну з іншою країною, «як слід проникнутися атмосферою українського козацтва». Стратегія від Paradox Interactive «Europa Universalis IV» дає можливість гравцю керувати будь-якою країною, яка існує з періоду Середньовіччя до Нового часу, у тому числі й Україною (Україні навіть було виділено окреме доповнення, назване «Козаки»).

Предметом ігрових сюжетів стали події Революції гідності та російсько-української війни. Наприклад, «Сила і революція» (Power & Revolution: Geopolitical Simulator 4), геополітичний симулятор, дає можливість керувати всіма аспектами життя країни, змінити будь-який елемент: державний лад, економічну політику, податки, встановити нову владу, удосконалювати міста. У списку доступних ігрових країн присутня й Україна, передбачено два варіанти: вільна гра за Україну та сценарій. У вільній грі гравець бере на себе роль президента й керує країною (в умовах нестабільної економіки, недосконалого парламентаризму, терорис-

¹⁸ Стратегічна відеогра – гра, побудована на плануванні дій та виробленні певної стратегії для досягнення якоїсь конкретної мети. Гравець керує не персонажем, а масштабними утвореннями (імперіями, планетами, галактиками), при цьому займаючись всіма аспектами їхнього життя.

тичних організацій на Сході країни і високого рівня невдоволення населення). Запропоновані сценарії в грі, як випливає із заявленої назви, стосуються революційних подій. Гравцям пропонують пройти шлях від початку революції до звільнення територій Донбасу.

Водночас у багатьох стратегіях зіграти «за Україну» неможливо. Наприклад, у глобальній стратегії *Victoria 2* гравець може спробувати себе в ролі правителя будь-якої існуючої держави в період з 1836 по 1936 р., реалізувати власну стратегію у всіх аспектах державного життя: економіка, наука, армія, дипломатія, внутрішня політика. Оскільки Україна у визначений період не була самостійною державою, вона представлена в грі як колонія, відповідно «грати за Україну» в початковому сценарії неможливо, необхідно відокремитися від Російської імперії або дочекатися її розпаду. Мотивовані гравці можуть прискорити цей процес. На спеціалізованому геймерському ресурсі *LeoGaming* пропонується інструкція для політично та національно свідомих українських геймерів, що передбачає своєрідний механізм «українізації» [77]¹⁹. Гравцям пропонується розпочати гру з двох акаунтів – Російської та Австрійської імперій і створити ігрову Україну в Російській імперії через «меню створення сателітів». Після отримання можливості грати за Україну (лише в статусі сателіта, без змоги проводити свою зовнішню політику) досвідчені геймери радять оголосити «визвольну війну» за Україну, програти її і від імені Росії визнати незалежність України. Таким чином Україна стане незалежною від Російської імперії, при цьому гравець отримує можливість розвивати «потужну промисловість, забудувати країну залізницями, зібрати армію» і, відповідно, добитися статусу колоніальної держави, «вести активну зовнішню політику, подалі від війни». При цьому редакція *LeoGaming* рекомендує гравцям захопити Єгипет заради побудови Суецького каналу, Оман – заради нафти. Остання порада ілюструє характерну рису подібних стратегій – пріоритетність імперського дискурсу: більшість стратегій орієнтовані на нарощування військової могутності

¹⁹ Див. детальніше: Как играть за независимую Украину в Europa Universalis (видео). URL: <https://www.youtube.com/watch?v=K37vWeCwnZM>.

та розгортання територіальної експансії. Тут досить показовий відгук про гру Super Power 2 – глобальну стратегію, що в загальних рисах нагадує геополітичний симулятор: гравці можуть керувати економікою, армією, політичними відносинами. Події Super Power 2 відбуваються у 2001 р., коли Україна була державою зі стабільною економікою та однією з найбільших армій Європи. Виходячи з цих обставин, гравці рекомендують починати анексію інших країн (додаток 2).

Зазначені питання актуалізують міждисциплінарні дослідження, спрямовані на виявлення зв'язку між образами, створюваними й трансльованими в національних культурних просторах, історією та пам'яттю. Візуальні образи в сучасних соціокультурних процесах виступають у різних ролях: як свідки історії, як засоби матеріалізації спогадів чи як засіб впливу на зміст пам'яті, зокрема формування такого явища, як постпам'ять. Візуалізація ключових моментів національної історії створює основу для культури історичної іконографії, яка повторюється в підручниках, ілюстраціях, аматорських зображеннях (демотиваторах, плакатах, що поширюються в інтерактивному просторі, впливають на іконографію медіа) та інших засобах формування суспільної уяви. Дослідження динаміки історичних наративів, їх візуалізації та спогадів дадуть можливість розширити уявлення про індивідуальні й колективні процеси та механізми пам'яті.

Не менш важливим аспектом може вважатися медіа-конструювання історії з використанням зображень з політичною метою й маніпулювання пам'яттю. Це включає в себе всі види практики для створення впливових ікон політично корисної пам'яті, включаючи зміни значення, етичних ієрархів і оцінок, а також прищеплення штучної та пропагандованої пам'яті.

Розділ 4

ІНФОРМАЦІЙНО-АНАЛІТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ БІБЛІОТЕК У СТРУКТУРИЗАЦІЇ ІНФОРМАЦІЙНИХ ПОТОКІВ ІНТЕРАКТИВНИХ ІНТЕРНЕТ-СЕРВІСІВ

4.1. Проекти цифрового збереження даних інтерактивних інтернет-сервісів як частини національної пам'яті

Сучасне соціокультурне середовище характеризується динамікою суспільних подій, розширенням і активізацією різних сфер людської діяльності, зокрема зростанням інформаційного простору й потужними комунікативними зв'язками. Значна частина основних соціальних функцій мережі Інтернет так чи інакше пов'язана з інфотворчим процесом – інформаційна, комунікаційна, репрезентативна, перетворююча, креативна, мобілізуюча, компенсаційна функції визначають різке зростання як кількості цифрових ресурсів, так і їхньої частки в інформаційному просторі.

Національний наратив, що є сукупністю ідентичнісних текстів, яка формує уявлення нації про себе, твориться й переосмислюється в різноманітних практиках – від наукових пошуків до художніх рефлексій чи розважальних атракцій. Одним із хранителів, трансляторів і водночас творців національного наратива виступають бібліотеки. По-перше, бібліотеки, зокрема національні, мають статусне значення як символи державної незалежності й культурної самобутності нації. По-друге, вони орієнтовані на здійснення меморіальної функції, формуючи фонди, покликані максимально вичерпно відображати духовно-інтелектуальні здобутки нації, її колективну пам'ять та забезпечувати потенціал її постійного розвитку.

Одним з напрямів відповідної діяльності бібліотек є реалізація ними кумулятивної функції, причому зростання кількості та якості

мережевих документів у всьому світі актуалізували завдання акумуляції, зберігання й забезпечення доступу до інформації, створеної в цифровому форматі. Важливим аспектом проблеми є той факт, що частина електронних документів, які часто не мають друкованих аналогів, може являти історичну, культурну чи наукову цінність. При цьому застосування традиційних прийомів і методів формування та використання фондів до мережевих документів видається малоефективним з огляду на принципово іншу природу й характеристики цих документів. Якщо для традиційного бібліотечного фонду механізми надходження документів (обов'язковий примірник, придбання, книгообмін) визначено та регламентовано, то аналогічні процеси відбору мережевих документів визначаються різними бібліотеками й архівними установами ситуативно, виходячи з технічних, фінансових та інших аспектів. Фахівцям із збереження доводиться мати справу з документом, що не має фіксованого фізичного обсягу та лінійної структури, зміст і обсяг якого може змінюватися протягом часу, а з огляду на гіпертекстуальну множинність зв'язків між мережевими документами часто ускладнено навіть виявлення ознак, що визначають його національну належність. Значна група проблем, що виникають при вирішенні завдань збереження електронних документів, пов'язана з їх залежністю від програмних і апаратних засобів, термін актуальності яких коливається в межах 10 років.

Показово, що однією з проблем, що порушувалися бібліотечними фахівцями під час Всесвітнього бібліотечного та інформаційного конгресу ІФЛА у 2016 р., було обговорення зусиль для збору цифрових даних і забезпечення легкого доступу громадськості до них як питання цілісності, збереження текстів, що генеруються людством, максимально повними й неущкодженими як матеріалів і джерел для дослідників. Фахівці наголошували на загрозі здатності досліджувати і вивчати історію та сучасний стан світу у випадку зникнення чи змін матеріалів, створених у цифровому вигляді. Не виключалася навіть можливість «цифрових темних віків». При цьому проблема артикулювалася як така, що визначає «майбутнє бібліотек і світу», та підкреслювалася відповідальність сучасних фахівців перед майбутніми поколіннями в питанні збору й збереження контенту, створеного в цифровому форматі. «Чи

можемо ми написати точні історії світу, якщо створений “у цифрі” контент зникне?» – так стояло питання при обговоренні [1, 2]. Науковців і фахівців, що працюють з текстами, створеними в мережі, турбує також те, що під час обговорення питання електронного збереження зберігається тенденція спочатку думати про оцифровані, а не про створені в електронному форматі матеріали [3].

Отже, бібліотеки, беручи на себе відповідальність за те, щоб опубліковані документи незалежно від формату були збережені й доступні в подальшому, почали роботу над створенням інструментів і технологій для збору, реєстрації та архівування інтернет-ресурсів з метою їх довгострокового зберігання. Таким чином, акумуляція цифрової спадщини ставить завдання збору в умовах інформаційного вибуху, що, у свою чергу, актуалізує необхідність перегляду принципів, об’єктів відбору та збереження, вироблення нових технологічних і методологічних підходів. На сьогодні для відбору та збереження документів «першого вебу»²⁰, тобто одностороннього потоку інформації через веб-сайти у форматі «автор – читач», підходи більш-менш вироблено [4]. Проте проблема збереження документів, згенерованих у інтерактивному інформаційному просторі соціальних медіа, що характеризуються нелінійністю, мультиформатністю, гіпертекстуальністю, незавершеністю, колективним авторством, ставить перед документознавцями, архівістами, комунікативістами нові виклики. Згадана відмінність між документами, щодо яких стоїть завдання акумуляції, може бути описана і як відмінність електронних інформаційних ресурсів, що представлені в мережі Інтернет як закінчений інформаційний продукт, та динамічних інтернет-документів, що є результатом діяльності користувачів мережі й частка яких у мережевому документному потоці постійно зростає [5].

Експонентне зростання кількості інформації, продукованої в цифровому вигляді, такої, що не має аналогових варіантів,

²⁰ Web 1.0 і Web 2.0 – поняття, що використовуються для опису принципових технологічних змін, а вслід за ними змін у тенденціях медіа-творення та медіа-споживання: перехід від одностороннього потоку інформації через веб-сайти, що містять матеріал «тільки для читання», до інтерактивного, децентралізованого процесу накопичення інформації за участі користувачів у процесі її створення, коригування й трансляції.

ставить її збереження як надскладне завдання, вирішення якого поки не має повних фінансових чи технічних відповідей. У цьому напрямі доводиться визнавати обмеженість можливостей найпотужніших бібліотек як, наприклад, у випадку заявленого проекту Бібліотеки Конгресу США із створення архіву всіх публікацій (твітів) соціальної мережі Twitter. Необхідність його реалізації обґрунтовується відображенням суспільних процесів у соціальних медіа, які доповнюють, а в деяких випадках витісняють інші засоби зв'язку і творчого самовираження. Фактично, цей проект Бібліотеки Конгресу ілюструє один з підходів до акумуляції контенту для поповнення інформаційних баз: максимальний, по можливості вичерпний збір цифрових матеріалів. Утім, його повноцінна реалізація, зважаючи на технічні, фінансові та інші причини є досить складним завданням. Уже до кінця 2017 р. Бібліотека Конгресу відмовилася від початкової стратегії вичерпного архівування [6]. Згідно з новим підходом бібліотека прийматиме на зберігання Twitter-повідомлення лише вибірково, відповідно до політики комплектування, ті, які мають суспільний інтерес.

Так, вибірковий принцип роботи з архівування соціальних мереж використовує шведське відомство державного архіваріуса, одне із завдань якого є збереження культурної спадщини в різних її формах, у тому числі архівування інформації, що публікується в електронних ЗМІ. Починаючи з 2014 р., Національний архів Великої Британії архівує Twitter-повідомлення і відеоматеріали на YouTube, опубліковані органами центрального уряду Великої Британії у їхніх офіційних облікових записах у соціальних мережах. Ця подія є кульмінацією складного технічного проекту із захоплення контенту соціальних мереж для веб-архіву уряду Великої Британії (UK Government Web Archive) і забезпечення їх довгострокової схоронності як офіційних державних документів. Архів матеріалів із соціальних мереж уряду Великої Британії охоплює деякі ключові події недавньої історії країни, такі як діамантовий ювілей королеви, Олімпійські ігри 2012 р. у Лондоні, публікація бюджету, формування коаліційного уряду після загальних виборів у 2010 р.

Виконуючий обов'язки виконавчого директора та зберігача Національного архіву К. Бройер (C. Brohier) коментує: «Соціальні

мережі на сьогодні відіграють важливу роль у взаємодії уряду з його органами. І Twitter використовується для уточнення питань політики, а YouTube – для просування ініціатив. З цієї причини національним архівам необхідно було розробити системи, що підтримують архівацію контенту соціальних мереж, і забезпечити довгострокове зберігання цих форматів як частини офіційної документації... Це вражаючий крок уперед для архівів і для історії – у нинішнього й майбутніх поколінь, для того щоб зрозуміти перебіг історичних подій, з'являється можливість переглядати твіти, подібно до того, як ми це робимо сьогодні з історичними телеграмами». Національні архіви працювали спільно з Фондом інтернет-пам'яті (Internet Memory Foundation, <http://internetmemory.org/en>) над розробленням інструментів для захоплення документів у контексті, у якому вони спочатку були опубліковані, зберігаючи контент і роблячи його постійно доступним через сайт веб-архіву уряду Великої Британії (<http://www.nationalarchives.gov.uk/webarchive>). Починаючи з 2003 р., Національний архів узяв на зберігання понад 3 млрд об'єктів, які були опубліковані в мережі органами уряду Великої Британії, включаючи веб-сторінки документів, інтерактивних ігор. І тепер, з додаванням в електронний архів контенту соціальних мереж, обсяги архіву неминуче стрімко зростатимуть.

Національний архів продовжить на регулярній основі архівувати твіти і відеоканали органів центрального уряду Великої Британії та має намір розвивати архів контенту із соціальних мереж з метою його повної інтеграції з рештою веб-архіву уряду Великої Британії. Паралельно Національний архів Великої Британії автоматизовано сканує сайти органів місцевої влади та NHS-сайти (сайти Національної служби охорони здоров'я Великої Британії), щоб у найближчі два роки охопити широкий спектр інформації місцевого значення, включаючи ті дані, які ще не поповнили сайт data.gov.uk.

Про намір забезпечити до 2020 р. архівацію матеріалів соціальних мереж заявив Національний архів США. Відповідно до Директиви з управління державними документами-2012 (Managing Government Records Directive M-12-18), федеральні органи виконавчої влади зобов'язані до кінця 2019 р. забезпечити управ-

ління в електронному форматі всіма електронними документами постійного терміну зберігання (у тому числі в соціальних мережах) і взаємопов'язаними з ними метаданими. Зазначені проекти націлені насамперед на збирання й депонування офіційних сторінок соціальних медіа як нового виду інформації державних органів. Як близькі до вказаних можуть розглядатися проекти, орієнтовані на збереження інформації сайтів, що припинили своє існування (наприклад, CyberCemetery – архів державних сайтів розформованих відомств США, підтримуваний університетом Північного Техасу).

Наведені приклади можуть служити як ілюстрацією масштабності поставлених завдань та важливості вироблення дієвих підходів до їх вирішення, так і практичної неможливості за наявних ресурсів та технологій реалізувати вичерпний чи хоча б максимальний збір цифрових матеріалів. Цей висновок актуалізує визначення підходів до архівування мережевих інформаційних ресурсів: вибіркове збирання інформації за критеріями суспільної, наукової, історичної або культурної цінності; архівування національних сегментів мережі Інтернет – «мережевої україніки».

Крім згаданої вище ініціативи Бібліотеки Конгресу, можна вказати проект зі збору контенту соціальних мереж для веб-архіву уряду Великої Британії (UK Government Web Archive) і забезпечення його довгострокової збереженості як офіційних державних документів; наміри Національних архівів США забезпечити до 2020 р. архівацію матеріалів соціальних мереж, що дає змогу зробити висновок про реалізацію на сьогодні проектів, націлених насамперед на збирання й депонування офіційних сторінок соціальних медіа як нового виду інформації державних органів. При цьому існує величезний пласт інформації, що відображає сучасні соціокультурні процеси, але залишається поза рамками офіційного дискурсу та має водночас не менший інтерес для дослідників різних напрямів.

Оскільки такі характеристики інтернет-комунікації, як мультимедійність, інтерактивність, глобальність, істотно посилюють її вплив порівняно з традиційним медійним дискурсом, соціальні мережі мають властивість проявляти й консолідувати інформацію, впливаючи на формування думок, поглядів, настроїв. Ство-

рюється загальний вимір буття різних груп, який реалізується через культурні практики переживання і створення (співтворення) традицій, звичаїв, норм поведінки, способів мислення й розуміння навколишнього світу та себе в ньому.

Сьогодні можна говорити про те, що паралельно з офіційними каналами трансляції національного наративу як способу буття тексту й пам'яті (соціальної, культурної – колективної, що принципово в цьому випадку) активно розвиваються неформальні канали на основі сучасних соціальних медіа. У цьому випадку концепція національного наративу як значущої розповіді нації про себе розширюється і включає в себе не лише інституціалізовані, упорядковані соціальні інформаційні бази, а також неструктуровану інформацію приватного порядку та вироблені на її основі колективні уявлення про минуле й майбутнє групи. Тож оскільки інтерактивне інформаційне середовище інтенсифікує та трансформує соціальні практики, сприяє продукуванню нових, питання відбору ресурсів, що відображають зазначені практики, лежить у площині реалізації кумуляційної функції бібліотек.

Українські бібліотекознавці вже порушували у фаховій літературі цю проблему. Зокрема, Д. Карпюк, міркуючи над структурою електронних ресурсів соціальних медіа як об'єкта депонування, не обмежується інформацією офіційних сторінок, пропонує кумулювати ресурси, що так чи інакше висвітлюють особисті погляди й публічну діяльність або досягнення українських політичних, громадських діячів, науковців, діячів культури та мистецтва; урядових, громадських, науково-дослідних організацій чи об'єднань; ресурси з певних галузей знань українською мовою або ресурси, авторами яких є українці, українські установи, заклади, організації й об'єднання або іноземні організації, предметом діяльності яких є Україна; ресурси наукових видань, телевізійних чи радіо-програм [5]. Такий підхід, на нашу думку, сприятиме більш повному й репрезентативному формуванню мережевої інтерактивної україніки. Водночас чітка прив'язка до авторства як критерію відбору не враховує полілогічного характеру соціальних медіа, соціально активні учасники яких здатні впливати на суспільно-політичну ситуацію, створюючи «інформаційно пасіонарне» ядро. Очевидно, що такими інформаційними вузлами здатні стати сторінки

впливових і авторитетних учасників соцмереж (так званих лідерів думок, *opinion leader*) – медійних персон, які мають істотний вплив на думки та світогляд інших людей, здатні впливати чи навіть формувати громадську думку. Таким чином, логічним видається кореляція пропонованого Д. Карпюком підходу, де визначальним критерієм є авторство, у комунікативному контексті. Ідеться про специфіку соціальних медіа, де важливим є не стільки офіційний статус учасника комунікації й навіть не статистичні дані щодо аудиторії, а з огляду на інтерактивність як ключову ознаку встановлювані зв'язки та генеровані смисли. Відповідно, перспективними з наукової точки зору об'єктами депонування можуть стати сторінки соціальних медіа, що виступають свого роду комунікативними хабами й акумулюють значний матеріал, що висвітлює важливі соціокультурні процеси. Ключові маркери, за якими можна виявити найвпливовіших учасників мережі або її національного сегмента з метою вивчення та збереження впливових текстів інтерактивного мережевого простору, детальніше розглядатимуться в наступному розділі.

Крім проблеми визначення об'єктів депонування, актуальним залишається питання стратегій відповідної діяльності. На сьогодні можна говорити про напрацювання різними бібліотеками декількох підходів. Серед найпоширеніших – автоматичне «захоплення» контенту, тобто процес фіксації електронних документів мережі в певний проміжок часу, що здійснюється пошуковими роботами, які аналізують змістове наповнення ресурсу з подальшим занесенням посилань на нього в індексну базу.

У контексті проблеми збору мережевих інформаційних ресурсів для цілей тривалого зберігання більш-менш розробленим може вважатися напрям, пов'язаний з відбором через пошукові системи й каталоги Інтернету, або з автоматичним відбором за допомогою програм-роботів, або шляхом вибіркового відбору, глибокого збору та архівування сайтів. Водночас цей метод недостатньо ефективний для збору та збереження таких інтернет-ресурсів, як потокові відео й аудіоресурси, результати роботи веб-камер, інтерактивні документи, цифрові матеріали різних типів, що зберігаються в базах даних. При такому відборі досить важко поставити маркери, що дають змогу знаходити всі матеріали, які потребують

збереження: мережеві публікації не є лінійними та закінченими, включають у себе ресурси різних форматів (текст, статичні зображення, відео й аудіофрагменти, потокові відео та аудіо), мають складну структуру. Часто складно встановити автора і видавця матеріалу. Дата публікації також може бути розмитим поняттям, враховуючи динамічність і постійне оновлення сайтів. Потребують особливого підходу також інтернет-ресурси з коротким життєвим циклом – необхідний вибірковий тематичний відбір з глибоким багаторівневим збором і архівуванням таких матеріалів.

Утім, у результаті автоматичного збору мережевих ресурсів, званого також веб-харвестінгом, утворюються величезні обсяги інформації для зберігання. Ця інформація не може бути каталогізована звичайним способом, тому для автоматичного анотування та структурування розробляються і використовуються спеціальні програми, засновані на методах семантичного вебу.

Інший підхід – аналітичний: визначення тематики та джерел з подальшим відбором, систематизацією й попереднім аналізом зафіксованих матеріалів – відповідна практика напрацьовується, зокрема, інформаційно-аналітичними підрозділами НБУВ. Успішним досвідом у цьому напрямі є діяльність Служби інформаційно-аналітичного забезпечення органів державної влади та Національної юридичної бібліотеки, що працює в структурі Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського. Однією з важливих складових джерельної бази інформаційно-аналітичних продуктів цих підрозділів є мережеві ресурси – інтернет-видання, електронні версії друкованих ЗМІ, спеціальні інтернет-проекти, сайти владних структур, наукових установ, громадських і політичних організацій, галузеві електронні ресурси. Моніторинг і відбір інформації здійснюється за визначеними напрямками, серед яких громадська думка про правотворення, конституційний процес в Україні, розвиток науки, проблеми інформатизації, українсько-російські відносини, регіональні конфлікти, розвиток соціальних мереж тощо. Таким чином бібліотека надає не лише технічні можливості доступу до первинної, необробленої інформації, а й створює якісно інший рівень доступу – інтелектуальний, який надає структуровану, систематизовану інформацію, зріз з певної проблеми, зроблений на основі аналізу великих масивів первинних джерел.

Це значно скорочує час пошуку й обробки необхідної інформації, підвищує ефективність її використання, водночас потребуючи значних інтелектуальних і наукових технологій [7].

На аналітичному підході базується і стратегія Національної бібліотеки Австралії, у якій відбір веб-ресурсів для депонування здійснюється персоналом бібліотеки на основі аналізу змісту і визначення цінності [8].

Ще один підхід можна описати як модеруючий, за якого бібліотека визначає тематику, формат інформації, створює відповідні майданчики (сайти або сторінки), де може бути опублікований користувацький контент, і звертається із закликом до користувачів про потребу в такій інформації. Як успішний приклад такого підходу можна назвати проект віртуального архіву Європейської цифрової бібліотеки, присвяченого подіям Першої світової війни, Europeana 1914–1918, що включає, серед іншого, тисячі об'єктів, наданих приватними особами із сімейних архівів (організаторами була передбачена можливість завантаження матеріалів, пов'язаних із цією темою із сімейних архівів). В українській практиці установами пам'яті такий підхід також застосовується. Наприклад, таким чином збір світлин і артефактів, пов'язаних з Євромайданом, проводив меморіальний музей тоталітарних режимів «Територія терору». У процесі реалізації проекту було отримано понад 1 тис. фото з різних куточків України.

На сучасному етапі рано говорити про вироблення єдиної універсальної стратегії кумуляції цифрової спадщини інтерактивного простору. Усі названі підходи – автоматичний, аналітичний, модеруючий – мають як свої переваги, так і недоліки. Очевидно, що оптимальним є поєднання різних підходів, виходячи із специфіки матеріалу, що потребує архівування та збереження.

Загалом діяльність бібліотек, спрямована на кумуляцію інформації, виходячи з особливостей інтерактивного інтернет-контенту, дає змогу розв'язувати проблеми дослідницького характеру – пошук способів комплексного аналізу мультiformатного представлення тексту, інтерактивної діяльності комунікантів, здійснення впливу, застосування комунікативних стратегій – аж до виявлення характеристик культурних доміант певного інформаційного середовища. Сучасні підходи, з огляду на принципову

неможливість забезпечити повноту архівування в інтерактивному інформаційному середовищі, передбачають виокремлення інформаційних потоків як циркулюючої культурної інформації, використовуваної суб'єктами інформаційної взаємодії як засоби соціальної діяльності, виходячи з принципів значущості, інформативності, репрезентативності, релевантності, а також розроблення інструментарію збору й аналізу даних, які узгоджуються з медійною специфікою онлайн-дискурсів.

Оскільки значна частина електронних документальних ресурсів існує тільки в глобальних комп'ютерних мережах, серйозним викликом для сучасної наукової гуманітаристики стають як практичні зусилля для збереження масивів інформації, так і теоретичне осмислення цих процесів. До того ж гігантські обсяги вже накопиченої інформації, безперервне зростання її кількості, різномірний і роз'єднаний за багатьма ознаками характер зберігання й поширення, відсутність уніфікованого доступу до неї створюють істотні й зростаючі проблеми, що утруднюють ефективне використання інформації. Отже, завдання відбору мережевих ресурсів, їх накопичення, довготривале зберігання й організація доступу для їх подальшого використання на сьогодні набуває особливої актуальності для інформаційного суспільства та наукової бібліотеки як невід'ємної її частини.

Водночас у сучасному бібліотекознавстві це питання не знайшло достатнього висвітлення та перебуває, скоріше, у процесі відпрацювання окремих проектів і виокремлення проблем, що потребують розв'язання. По-перше, процеси, які потребують наукового осмислення, постійно розвиваються й ускладнюються, їхня динамічність змушує документознавців, архівістів, бібліотекарів шукати відповіді на нові виклики в «наздоганяючому» режимі. По-друге, масштаби поставлених завдань потребують комплексного рішення: вироблення методичних підходів відбору, упорядкування й обслуговування користувачів, вирішення фінансових і технологічних питань тривалого зберігання грандіозних обсягів інформації.

Виходячи з того що дискурс – це форма соціальної практики, середовище, що охоплює значущі та впливові тексти, виникає проблема фіксації дискурсів соціальних медіа як об'єкта ряду нау-

кових рефлексій. Її розв'язання ускладнюється рядом труднощів, пов'язаних, по-перше, з масштабами продукування інформації в інтерактивному просторі, коли кожний учасник комунікації є і автором, і реципієнтом, а також рівнем «інформаційного шуму». По-друге, з дисперсним характером онлайн-дискурсів – будь-який текст може бути тиражований декількома авторами на різних інформаційних платформах, трансформований будь-яким чином, маючи при цьому сумарний вплив, який треба враховувати. Важливо також брати до уваги ще один аспект – конвергенцію традиційних і нових медіа, причому саме в онлайн-просторі: у структуру онлайн-дискурсу, крім уже звичних текстів, фото, відео та аудіо, додаються онлайн-трансляції, прямі ефіри. Це істотно знижує ефективність класичних проблемного та проблемно-хронологічного підходів, використання яких при збереженні інформації, що характеризує соціокультурні практики в інтерактивному середовищі, є досить обмеженим інструментом. Відповідно, необхідність у системному підході дає змогу розглядати як перспективний дискурсивний принцип збереження історико-культурної пам'яті в інтерактивному середовищі та відповідно вироблення інструментарію збору й аналізу даних для вивчення онлайн-дискурсів як соціальних практик. Дискурсивний підхід, що дає змогу фіксувати інформацію, дає можливість розв'язувати проблеми дослідницького характеру – пошук способів комплексного аналізу мультимедійного представлення тексту, інтерактивної діяльності комунікантів, здійснення впливу, застосування комунікативних стратегій – аж до виявлення характеристик культурних домінант певного інформаційного середовища.

Дискурсивний підхід, з огляду на принципову неможливість забезпечити повноту архівування в інтерактивному інформаційному середовищі, передбачає виокремлення інформаційних потоків як циркулюючої культурної інформації, використовуваної суб'єктами інформаційної взаємодії як засобів соціальної діяльності, виходячи з принципів значущості, інформативності, репрезентативності, релевантності, а також розроблення інструментарію збору й аналізу даних, які узгоджуються з медійною специфікою онлайн-дискурсів. Хоча основний масив аспектів цифрового збереження, що потребують пошуку шляхів вирішення,

мають технічний характер, розвиток цього процесу не може бути відокремлений від соціальних, економічних, правових і організаційних умов, що лежать в її основі. Соціальна складова цифрового збереження визначається не в останню чергу тим, що постійний доступ до цінної інформації є життєво важливим для багатьох галузей суспільного життя, включно з науковими дослідженнями, освітнім та культурним розвитком.

Сьогодні цифрове збереження передбачає активне управління контентом, що визначається як «ряд дій і заходів, необхідних для забезпечення безперервного і надійного доступу до цифрових об'єктів, доки вони представляють цінність» [9]. При цьому західні дослідники [10] розглядають цифрове збереження як багатоаспектний процес і наголошують, що значуща взаємодія із цифровим середовищем інформації – наукових ресурсів, навчальних матеріалів і культурних артефактів, інтегрованих, доступних, організованих таким чином, щоб сприяти традиційному використанню та продукувати, заохочувати нові його види, – залежить від ряду умов, серед яких передбачуваність і комплексність. Ідеться про те, що цифрові ресурси мають бути згруповані – у випадку неповного охоплення, наявності інформаційних лакун, невпорядкованості їхня ефективність істотно знижуватиметься.

Не менш важливою умовою є взаємодія: цифровий контент повинен легко розділитися між послугами або користувачами й так само легко згруповуватися у випадку потреби; використовуватися без спеціальних інструментів; мати можливість бути представленим у різних середовищах, а також підтримувати послідовні методи для виявлення і взаємодії. Необхідні також механізми для авторитетного атрибутування (упізнання) контенту, сервісів і користувачів, що взаємодіють у рамках інформаційного середовища; для управління правами інтелектуальної власності та конфіденційності; забезпечення цілісності й автентичності змісту та послуг.

Збереження як одна з найактуальніших проблем управління цифровими ресурсами має на меті забезпечити їх тривале майбутнє як для того, щоб захистити інвестиції в цифрові колекції, так і щоб наукові й культурні ресурси були представлені в нинішніх та майбутніх зібраннях з історичною спадкоємністю й різноманітністю.

Таким чином, актуальні проблеми наразі мають менше спільного із цифровим збереженням як технічним питанням як таким, скоріше, вписуються в ширшу тему цифрового управління (digital stewardship), виходячи з розуміння, що цифрове збереження є не ізольованим процесом, а одним з компонентів широкої сукупності взаємопов'язаних послуг, політики й зацікавлених сторін, що, власне, і формує цифрове інформаційне середовище. Це, у свою чергу, потребує розглядати цифрове збереження не тільки як механізм для забезпечення послідовностей бітів інформації, а як процес, що передбачає повний спектр послуг підтримки електронних інформаційних середовищ, а також як всеосяжні економічні, правові й соціальні контексти.

Отже, цифрове збереження доцільно розглядати як постійну, безперервну діяльність, оскільки цифрові методи збереження втрачають або істотно знижують свою дієвість після погіршення стану об'єкта збереження, вони є найбільш ефективні у випадку їх превентивного застосування, оскільки пошкоджений або застарілий об'єкт часто неможливо (або дуже дорого) відновити. Таким чином, збереження поступово стає елементом управління цифровими матеріалами.

Цифровий контент часто втілює ступінь структурної складності, непритаманний фізичним матеріалам. Він може поєднувати декілька форматів, включаючи одночасно текст, зображення, анімацію, звук і відео; може бути інтерактивним, надаючи користувачам інструменти для створення альтернативного виду або посилання на новий зміст; змінним – може бути оновлений або розширений протягом тривалого часу чи, навпаки, розділеним на частини, з тим щоб елементи поширювалися та використовувалися окремо або повторно об'єднувалися для створення нових ресурсів. Таким чином, цифровий контент може включати в себе функції, що не мають еквівалента в аналоговому світі. У зв'язку з цим виникають питання, пов'язані з особливими вимогами і функціями цифрового об'єкта: для деяких цілей він повинен бути ідеальним заміном оригіналу, з повним спектром функціональних можливостей, ідентичним візуальним образом; водночас не виключені ситуації, коли збереження інтелектуального змісту об'єкта достатньо.

Ще однією точкою дискусії є період збереження цифрових архівних копій: для одних об'єктів – безстрокове, для інших – лише на визначений термін. Отже, вибір стратегії збереження повинен відображати консенсус усіх зацікавлених сторін, пов'язаних з архівуванням цифрових матеріалів. Тут важливо чітко сформулювати мету збереження, що дасть змогу визначитися з додатковими умовами.

Паралельно виникає проблема відбору, оскільки 100-відсоткове збереження з очевидних причин є завданням нездійсненним, як, утім, і непотрібним. Тут фахівці обговорюють два варіанти: максимальний збір цифрових матеріалів, з подальшим «просіюванням із плином часу», тобто відбору для тривалого зберігання. Інша стратегія базується на визначенні суспільно значущих ресурсів і виробленні заходів для управління протягом усього їхнього життєвого циклу. Визначення значущості ресурсів залежатиме, зокрема, і від культурних пріоритетів, економічної доцільності.

У зв'язку з цим постає питання формування підходу до цифрового збереження як до економічно стійкої діяльності. Цікавим видається американський досвід, що дає можливість українським практикам прогнозувати проблеми, з якими вже зіткнулися у США. Так, фахівці ще у 2003 р. констатували, що в контексті рішень про фінансування необхідність вживати постійні заходи для збереження цифрових колекцій зазвичай залишається в тіні бажання створювати й поширювати нові форми цифрового контенту [11]. По-друге, що вже сьогодні актуально для України, виділені кошти надаються, як правило, на тимчасовій основі, часто як гранти для підтримки спеціальних проектів. Тому актуальною проблемою світової практики цифрового збереження можна вважати «величезні», як їх визначають західні дослідники, витрати. Причому прогнозувати їхні точні розміри складно, оскільки вони залежатимуть від таких факторів, як архітектура системи, тривалість архівного збереження, масштаби, стратегії збереження. Навіть для західних баз даних, що у своєму розвитку випереджають вітчизняні, ідеться про початковий етап цифрового збереження у випадку стартових витрат: переформатування, створення цифрового сховища, приймання матеріалів тощо. Економічна стійкість – це здатність мобілізувати достатні ресурси на постійній

основі, щоб забезпечити збереження від практики залучення грантів до досягнення рентабельності.

Водночас фінансові проблеми якщо не розв'язуються, то спрощуються за рахунок кооперації установ пам'яті: скоординований підхід обіцяє бути більш економічно ефективним, поширюючи постійні витрати на більшу кількість інститутів, і навіть зробити певні види вузькоспеціалізованого («нішевого») цифрового збереження економічно обґрунтованими завдяки розширенню масштабів інформаційного обслуговування.

У деяких випадках цифрове збереження сприймається як загроза правам інтелектуальної власності, що пов'язано з існуючою невизначеністю стосовно авторського права (щодо ставлення до цифрових матеріалів); принципи справедливого використання й обов'язкового примірника, зокрема, потребують уточнення.

Можна говорити про існування кількох функціональних шарів системи цифрового збереження: нижній шар включає в себе обладнання, програмне забезпечення та мережеву інфраструктуру підтримки зберігання й розподілу цифрового контенту. Наступний шар складається з більш спеціалізованих послуг з управління змістом архіву, у тому числі створення й управління метаданими, перевірки матеріалів на предмет автентичності, цілісності. Заходи збереження здійснюються в наступному шарі послуг, включаючи моніторинг цифрового середовища сховища для змін, які можуть вплинути на можливість доступу і використання архіву змісту, а також ініціювання процесів, таких як міграція, чи протидія цим змінам. Верхній шар включає в себе послуги, які підтримують перегляд або пошук, доступ, запиту, перевірку прав доступу, а також організацію доставки.

Хоча багато що ще належить зробити для розв'язання проблем, характерних для збереження цифрових матеріалів, проте варто ставити питання про те, як цифрові механізми збереження будуть інтегровані в широкий спектр інших послуг цифрової бібліотеки. Насамперед цифрові сховища функціонуватимуть не лише як гарантії забезпечення довгострокової життєздатності колекцій, а також як шлюзи доступу. Оскільки збереження відіграватиме дедалі більшу роль в управлінні цифровими колекціями, ці процеси співіснуватимуть, а деколи й працюватимуть у

взаємодії з іншими регулярними функціями, такими як придбання, опис, надання через МБА. Цифрові системи керування контентом повинні знайти способи інтеграції збереження інструментів і послуг.

Перспективи довгострокового збереження цифрових матеріалів залежать від трьох чинників: визначення й розроблення стандартів для підтримки цифрового збереження; відповідні критерії та оціночні процедури для оцінювання результатів збереження, а також механізми для сертифікації дотримання стандартів цифрових сховищ. Сертифікація означатиме, що сховища відповідають певним мінімальним вимогам, вважаються кращими в поточній практиці цифрового збереження.

Для деяких матеріалів, створених (не переведених) у цифровій формі, не може бути іншого вибору, як зберегти їх як цифрові об'єкти. Водночас існує група матеріалів, у тому числі цифрових сурогатів аналогових елементів, а також споконвічно цифрових об'єктів, для яких можуть бути створені аналогові еквіваленти. Рішення про збереження в цифровій або аналоговій формі може ухвалюватися, виходячи з простого порівняння вартості двох підходів, але, в ідеалі, треба також враховувати переваги користувачів.

Масштабні глобальні проекти, такі, зокрема, як згадана вище Світова цифрова бібліотека, не лише зосереджують культурне, наукове, історичне надбання людства, забезпечуючи до них доступ широкому колу користувачів, а й напрацьовують методику роботи з інтегрованим контентом у глобальних масштабах, створюючи, апробовуючи і відтак пропонуючи до використання бібліотечним фахівцям методики в багатьох сферах.

Наразі існує кілька десятків систем метаданих, розроблених для різних цілей. У посібнику зі збереження цифрової спадщини, що вийшов друком під егідою ЮНЕСКО у 2004 р., наведено схему метаданих, необхідних для виконання процесів збереження цифрового об'єкта [12]. Ця схема містить такі групи елементів: опис цифрового об'єкта; опис процесів, пов'язаних з об'єктом (включаючи створення); опис технічних характеристик усіх файлів, що становлять цифровий об'єкт; опис змін у метаданих.

Ефективним напрацюванням Світової цифрової бібліотеки є, зокрема, уніфіковані метадані: кожен об'єкт описується за допомо-

гою стандартного набору бібліографічної інформації (метаданих), що характеризує його за географічним, хронологічним і тематичним аспектом, поряд з іншими вимогами. Уніфіковані метадані забезпечують основу для сайту й підвищують імовірність виходу на сайт через зовнішні пошукові системи.

Однією з найбільш вражаючих особливостей Світової цифрової бібліотеки є описи кожного об'єкта. Ця інформація, написана кураторами й іншими експертами, забезпечує важливий контекст для користувачів. Робочі групи Світової цифрової бібліотеки працюють з новітніми інструментами та інноваційними технологіями, що привело до вдосконалення у сфері каталогізації й розробки багатомовних веб-сайтів. Зокрема, було розроблено новий додаток каталогізації для підтримки вимог метаданих; використано централізований інструмент з перекладацькою пам'яттю, що дає змогу перекладачам не повертатися до однієї й тієї ж фрази чи слова двічі; розроблено інтерфейс, що заохочує вивчення першоджерел.

Ефективним інструментом, що може використовуватися в незалежних проектах, є визначення критеріїв внесення об'єктів до глобальних цифрових проектів. Так, «Порадник щодо відбору матеріалів до Світової цифрової бібліотеки» [13], зокрема, узагальнює філософію відбору, визначаючи пріоритетними рідкісні та цінні книги, що мають представляти історію, культуру, літературу, науку країни різними мовами; карти, атласи, особливо рукописні, раннього друку, друківані картографічні матеріали, що відіграли особливу роль в історії науки й культури країни, у тому числі сучасні карти, які представляють промисловість, транспорт, етнографічні, лінгвістичні характеристики регіону; проспекти, каталоги, рекламну продукцію, що може бути корисним при вивченні народної культури та побуту країни; малюнки, зображення дофотографічної епохи, що відображають важливі події в історії країни в цілому чи окремі віхи; зображення видатних осіб, які вплинули на перебіг історії; фотографії, що є важливими для представлення історії країни чи її окремих громадян; зображення національних пам'яток історії, культури, архітектури; фільми і звукові записи, що представляють важливі історичні події або культурні заходи, видатних осіб та пам'ятки усної історії. Вироблено також технічні

вимоги до відбору документів для представлення у Світовій цифровій бібліотеці.

Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського є ініціатором створення єдиної інформаційної основи для збереження цифрових колекцій, що відображають шлях історичного розвитку України в культурній, науковій і соціальній сферах [14].

Таким чином, бібліотеки, поряд з функцією збереження знань, у відповідь на формовані суспільством нові потреби, створюючи цифрові колекції, входячи у міжнародні проекти, присвячені збереженню культурних надбань у електронному середовищі, реалізують і функцію їхнього розвитку. Розвиток глобального інформаційного простору змінює традиційні функції та соціальні ролі діючих інформаційних систем, зокрема бібліотечних. До традиційних для бібліотек функцій просвітницького характеру, збереження й примноження культурної спадщини суспільства додається функція інформаційного центру, який надає доступ до національних і світових інформаційних ресурсів, а також функція посередника між користувачем і світом інформації в цілому, між реальним і віртуальним знанням.

Збереження цифрової спадщини є більшим ніж просто технічний процес увічнення цифрових сигналів. Це також соціальні й культурні процеси в сенсі вибору: які матеріали повинні бути збережені, у якій формі; це економічний процес у сенсі узгодження обмежених коштів з амбітними цілями; це юридичний процес, це питання відповідальності та стимулів, а також формування й організації нових форм кураторської практики. Інноваційна модель розвитку будь-якої країни, у тому числі й нашої, обов'язково має враховувати соціогуманістичне начало. Тільки тоді можна сподіватися на успішне розв'язання в умовах глобалізації таких важливих проблем сучасності, як збереження національної ідентичності народів і розвиток розмаїття світу в його інтеграційній єдності.

Творення єдиного загальнонаціонального культурного простору, забезпечення самоцінності, незалежності культури й мистецтва в усіх їх численних проявах, збереження багатой національної культурної спадщини, забезпечення свободи творчості, найширшого доступу громадян, особливо молодого покоління,

до культурних надбань виступають як цілісний консолідуючий фактор становлення та зміцнення української національної державності.

Для бібліотек України на сьогодні важливо активізувати діяльність, спрямовану на формування електронної культури, що сприятиме широкому розповсюдженню електронних версій об'єктів культури й культурної спадщини, суспільного надбання; інтеграції культури народів України у європейський і світовий інформаційний простір, зміцненню культурних зв'язків і формування позитивного іміджу України у світі. Збільшення обсягу українського цифрового контенту внаслідок оцифрування національної культурної й наукової спадщини та представлення її в Інтернеті є фактором сприяння розвитку цифрової економіки та стимулювання інноваційної діяльності.

4.2. Підходи до аналізу цифрових соціальних медіа як засобу ідентифікації соціальних трансформацій

У сучасних соціальних комунікаціях зростає роль соціальних медіа, що об'єднують цифрові медіа та онлайн-комунікацію та відзначаються високим рівнем інтерактивності, тобто можливості не лише споживати, а й створювати чи змінювати контент з боку реципієнтів. Цей принципово новий вид засобів масової комунікації характеризується зростаючим значенням як інструмента маркетингових стратегій, політичного впливу, простору формування громадської думки, становлення громадянського суспільства.

Зростання як кількості, так і значення соціальних медіа, сукупність яких формує інтерактивний інформаційно-комунікаційний простір, за два останні десятиліття актуалізувало необхідність практичного вивчення відповідних інформаційних процесів і наукового осмислення цього явища в контексті комунікативістики.

Типова й жанрова неоднорідність є важливими характеристиками інтернет-дискурсу. Мова Інтернету, поєднуючи в собі ознаки усної та письмової форм мови, відрізняється від них. Д. Крістал охарактеризував сутність цього виду комунікації такою формулою: «усна форма мови + письмова форма мови + ознаки, опосе-

редковані комп'ютером» [15, с. 10]. Показово, що сьогодні сучасна література запозичує специфіку інтернет-дискурсу: з'являються художні тексти, написані в жанрі блогу з елементами живого журналу (live journal), з використанням емотиконів, скорочень, мережних ніків, замість імен, з рубриками FAQ (frequently asked questions), де, як і в блогах, запитання учасників і відповіді «господаря» блогу розділені графічно; романи-квести, створені за принципом комп'ютерної гри, де герої переходять з рівня на рівень та має місце інтерактивність тексту.

Водночас важливо підкреслити, що йдеться про спосіб комунікації, що є більше, ніж просто гібридом письма й мови. Електронні тексти виявляють динамічність, синхронність (будучи доступними на багатьох комп'ютерах одразу), для них характерні взаємопроникні межі (через можливість тексту бути об'єднаним усередині інших текстів чи містити посилання на інші тексти). Усі ці особливості накладають відбиток на мову та разом з ознаками, властивими усній і письмовій формі мови, створюють новий вид комунікації, а не є просто поєднанням усного й письмового каналів.

Типова неоднорідність інтернет-дискурсу проявляється в розмежуванні персонального (особистісно-орієнтованого) – листування електронною поштою, спілкування в чатах – та інституційного (галузевого або статусно-орієнтованого) – спілкування на конференціях, участь у форумах, рекламно-інформаційні дошки оголошень. Під час персонального дискурсу комуніканти – адресант і адресат – спілкуються в координатах міжособистісної комунікації, однак у парадигмі інституційного дискурсу ролі адресанта та адресата розгортаються в заданих координатах статусно-рольових відносин: один з комунікантів виконує роль представника певного соціального інституту – освітнього, медичного, юридичного, газетного та ін. агента, а інший комунікант є клієнтом, який користується послугами соціального інституту.

Інтернет-дискурсу притаманна також жанрова неоднорідність, причому з притаманними власними, характерними лише для нього жанрами, систематизація яких перебуває на етапі наукового осмислення. Існує досить багато класифікацій жанрів інтернет-дискурсу [16; 17, с. 469–473; 18, с. 33; 15, с. 10–14], проте вичерпними

їх на нинішньому етапі назвати не можна. Така ситуація зумовлена, з одного боку, ускладненою системою архітекtonіки мережевої комунікації, а з іншого – її динамічністю, оскільки, як зазначає автор однієї з найбільш авторитетних класифікацій жанрів інтернет-дискурсу Д. Кристал, «швидкі технологічні зміни спровокують, без сумніву, нову ситуативну різноманітність, яка призведе до швидкого “старіння” будь-якої класифікації» [15, с. 10]. Науковець свого часу (2001 р.) виділив жанри електронної пошти (Electronic mail); груп чатів (Chatgroups) – синхронні (synchronous) та асинхронні (asynchronous); віртуальні світи (Virtual worlds); всесвітню павутину (World Wide Web). Очевидними змінами, що актуалізували уточнення жанрової класифікації складових інтернет-дискурсу, стало запровадження у 2005 р. нової методики проектування комп’ютерних мереж Web 2.0. Тому сьогодні цей перелік розширюється форматом спілкування в соціальних мережах (Facebook, Instagram), де міжособистісне спілкування на основі миттєвих повідомлень (Instant Messaging, IM) доповнюється різноманітними мультимедійними й інтерактивними можливостями. Жанр соціальних мереж зіставний з асинхронним жанром інтернет-дискурсу, до якого можна віднести будь-які тексти, створені за допомогою систем, що дають можливість асинхронно спілкуватися в Інтернеті (передбачає наявність декількох комунікантів; збереження повідомлень на тривалий час, їх доступність; розрив у часі від декількох секунд до декількох місяців): інтернет-форуми, живі журнали, блоги, системи обміну повідомленнями в соціальних мережах, а також спілкування в коментарях на сайтах будь-якої тематики.

Заслуговує на увагу класифікація інтернет-жанрів Я. Шмідта, який виділяє особисті й загальнодоступні тексти приватних осіб, професійно розроблені загальнодоступні тексти, тексти інформативного та наукового характеру, поклавши в основу лише одну ознаку – стильову особливість комунікативної ситуації [19, с. 105–174]. Є сенс також виділяти загально-інформаційні жанри (новинні сайти), науково-освітні та спеціальні інформаційні жанри (електронні видання, наприклад монографії, наукові статті, інтерактивні навчальні курси), художньо-літературні жанри, що містять оцифровані твори світової класики, а також літературні

твори, які із самого початку створюються для публікації лише в глобальній мережі (так звана мережература).

Загалом «інформаційний ландшафт» Інтернету відзначається високою неоднорідністю та значною мірою «анархічною організацією». Якість розміщених у мережі документів коливається в досить широких межах: від авторитетних, добре структурованих та інформативних матеріалів (наприклад, онлайн-каталоги найбільших світових бібліотек) до непідвладних цензурі публікацій антисуспільного характеру. Певним чином це стосується й здійснюваного в Інтернеті процесу комунікації: тут знайшли своє місце і видозмінилися традиційна преса й листування, на чисельних форумах та в блогах обговорюються як суспільно важливі питання, так і теми особистого характеру; проте з огляду на відповідні функціонально-структурні особливості комунікативного простору Інтернету тут процвітають також спам та флейм як види непродуктивної комунікації.

Наявність у мережі масиву різномірної інформації та можливості здійснення в різних форматах процесу комунікації (масової, групової, міжособистісної) дає змогу говорити про багатоплановість інтернет-дискурсу, поєднання в ньому рис різних дискурсів: побутового, публіцистичного, ділового, рекламного, політичного, навчального тощо, а також про його дифузний характер. Різноманітні комунікаційні практики, що реалізуються в інтернет-просторі, є важливою складовою ідентифікаційних процесів, співвіднесення користувачем себе із спільнотами, виявлення тих чи інших моделей поведінки, відповідно, такі практики та продуктовані ними дискурси є важливим об'єктом досліджень сучасної соціогуманітаристики.

Наголосимо, що перед дослідником з огляду на масштабність і різномірність інформаційних потоків стоїть завдання вироблення підходів до вибірки й акумуляції текстів мережі з подальшим аналізом значущих висловлювань, а також вибору продуктивних для аналізу об'єктів дослідження методів. Такими об'єктами можуть бути тексти (у випадку соціальних медіа текстами можуть бути як окремі дописи, так і треди ²¹ коментарів, посилань тощо);

²¹ Треди (англ. Thread – нитка) в інтернет-форумах, блогах, списках розсилок, конференціях – відповіді на повідомлення, що показуються у вигляді

дискурсивні ситуації як відбиток знань про фрагменти соціально значущих явищ, репрезентованих не лише в окремому тексті, а в комплексі медійних повідомлень, кожне з яких розширює й доповнює структури інформації, спрямовані на формування суспільних уявлень; дискурсивні практики як сукупний ефект повторюваних дій. У випадках аналізів текстів ключовими є виявлення інтерпретаційних рамок; сукупність текстів, що сприймається кумулятивно (наприклад, одна тема за певний час), здійснюючи сукупний вплив, формує порядок денний (про це говорять: важливо, що ігнорується, яка ієрархія тем) і створює репрезентаційний контекст.

Дослідження впливу інформаційно-комунікаційних процесів на трансформацію національної ідентичності, у свою чергу, ставить похідне завдання: окреслення українського інтернет-дискурсу як емпіричного поля дослідження. З цією метою необхідно з'ясувати коло ресурсів, що утворюють саме український сегмент інформаційно-комунікативного простору, як сукупності розміщених в Інтернеті засобів масової інформації та комунікації, у яких можуть застосовуватися інтерактивні форми роботи з аудиторією й на сторінках яких з певною регулярністю розміщуються розраховані на масову аудиторію суспільно значущі медіа-тексти.

Важливо, що, хоча Інтернет і є глобальною мережею, особливості національних процесів інформатизації, а також специфіка політичного, економічного, культурного життя в різних країнах дає змогу говорити про формування національних сегментів інформаційного простору, у якому функціонують ресурси з доволі вираженими національними особливостями. З'ясування специфіки розвитку українського інтерактивного простору потребує чіткого окреслення предмета аналізу та, відповідно, визначення його меж. Одразу доводиться констатувати, що однозначно розмежувати національні сегменти навряд чи можливо – і з огляду на такі конституюючі ознаки інтернет-простору, як глобальність

пов'язаної послідовності (гілки), якщо їх об'єднує спільна тема або загальний ідентифікатор (Див.: Wolsey T. D. Literature discussion in cyberspace: Young adolescents using threaded discussion groups to talk about books. Reading Online. 2004. Jan./Feb. № 7 (4). URL: http://www.readingonline.org/articles/art_index.asp?HREF=wolsey/index.html).

та доступність, і враховуючи надвисоку рухливість та динамічність інформаційного середовища вебу, і через специфіку вітчизняного інформаційного простору, що значною мірою залишається пострадянським та інкорпорованим з потужним російським. Саме з огляду на останній аспект найбільш актуальним, хоча і не єдиним завданням тут є розмежування Рунету та Укрнету як дослідницького поля дискурсивних практик.

Найпростішим і очевидним видається формальний підхід до диференціації національних сегментів інтернет-простору – покладення в основу визначення юридичного (адміністративного) принципу, згідно з яким доменні імена із сукупністю IP-адрес користувачів, а також мереж, що проходять по території країни, є демаркаційною ознакою при описі національного сегмента Інтернету. До адміністративних критеріїв може бути віднесений і критерій розташування хостингу (комп'ютерів і відповідного програмного забезпечення) для розміщення фізичної інформації на сервері. Утім, вибір хостинг-провайдера чи реєстрація доменного імені доволі часто визначаються фінансовими, маркетинговими чинниками чи безпекою. Відповідно, формальні критерії не можуть переконливо свідчити про належність чи, навпаки, неналежність ресурсу до національного сегмента інфопростору.

Одним із ключових показників національного простору в мережі Інтернет виступає мова. Відповідно, серед окремих українських блогерів і дослідників побутує думка, що український сегмент соціальних медіа та Інтернету загалом має визначатися за мовною ознакою. За цією ж логікою російськомовні дискурси, продукovanі українцями, розглядаються як частина загальноросійського інтерактивного простору [20].

Утім, для досліджень специфіки українських масових комунікацій виокремлення національного інформаційного простору за мовною ознакою не може вважатися репрезентативним, оскільки в умовах білінгвізму в Україні продукується як російськомовний, так і україномовний контент, паралельно з публікаціями іншими мовами. Якщо врахувати, що багато інтернет-ресурсів існують у кількох мовних версіях, стає неминучим перетин і накладення меж національних інтернет-сегментів, що суперечить безпосередньо логіці сегментації й демаркації кордонів географічного

простору. Комунікація користувачів українських соціальних медіа за неписаним етикетом (нетикетом) є полімовною – користувачі дописують тією мовою, якою комунікують; більшість тредів, як мінімум, двомовні, в окремих спільнотах послуговуються також білоруською та польською. Деякі користувачі дублюють дописи двома мовами (наприклад, поет Б. Херсонський). У будь-якому разі, практика деяких російських ресурсів (блогів, файлообмінників, спільнот у соціальних мережах) забороняє «размещение сообщений на любых других языках, кроме русского, а также сообщений, написанных транслитом» (пошукова система Google на відповідний запит пропонує понад 12 тис. результатів) для українських ресурсів не є характерною. Загалом мовні практики в інтерактивному просторі доволі складні й заслуговують на окреме дослідження, проте навіть поверховий огляд дає змогу говорити, що мовний підхід до визначення національних сегментів інфопростору цілком справедливо може вважатися оптимальним для лінгвістичного аналізу, проте дослідження онлайн-дискурсу як простору продукування та трансляції смислів потребує вибору більш адекватних критеріїв. Власне, нерелевантність мовного підходу у випадку, коли предметом аналізу є процеси смислотворення, підтверджують навіть ті дослідники, які наполягають на розмежуванні Рунету й Укрнету як сукупності відповідно російськомовних та україномовних ресурсів, визначаючи при цьому «межі політичного сегмента Рунету» (очевидно, як простору значущих висловлювань), орієнтуючись на «інтерес широких кіл політизованої аудиторії» [21, с. 70].

Показовим видається також висновок дослідження російськомовної блогосфери Центром Беркмана при Гарвардському університеті (2010 р.), заснованого саме на мовному критерії, про слабкість якого йшлося вище. Його результати фіксують, що аналізовані «регіональні блогери з України», які розглядаються як учасники російської блогосфери, пишуть в абсолютній більшості (84%) в Україні, використовуючи переважно українські зовнішні посилання [22, с. 23, 55]. Відповідно, логічним було б говорити не про «регіональних учасників російської блогосфери», а про власне українську блогосферу, яка об'єднує блогіву україніку, – публікації, цитати, мультимедійний контент, що стосуються українсь-

ких реалій і пов'язані гіперпосиланнями, і коментарі веб-сторінок (блогів), створені українськими користувачами, з українським хостингом.

Таким чином, у політичних, соціальних, соціокультурних дослідженнях мережі логічно відштовхуватися від користуваче-центричного підходу, коли в основу виділення національного сегмента може бути покладено поняття аудиторії Інтернету. Відповідно, український онлайн-дискурс охоплюватиме сукупність текстів, розрахованих насамперед на українську аудиторію та спрямованих на висвітлення в першу чергу подій в Україні чи закордонних з точки зору українського користувача [23]. У зв'язку з цим для визначення українського онлайн-дискурсу як мережевої україніки пропонуються підходи, розроблені в документознавстві для створення україніки як українського національного бібліографічного репертуару творів, що безпосередньо або непрямо стосуються всіх сторін життя України, документів з української тематики [24].

Такий підхід логічно поширювати на весь контент і визначати Укрнет як сукупність усіх ресурсів і дискурсів, створених українцями, українською та іншими мовами, що прямо чи опосередковано стосуються української тематики. Включення до переліку не лише ресурсів і контенту, а й дискурсу пов'язане з такою важливою характеристикою інтернет-комунікації, як інтерактивність – участь користувачів у творенні контенту. Тобто якщо російський (польський, білоруський чи будь-який інший) журналіст, блогер, політик на російському ресурсі висловлює власну точку зору щодо української проблематики. Ідеться про неукраїнський інтернет-дискурс, але тільки до того моменту, коли українські користувачі включаються в обговорення, створюючи через коментарі значущий (мається на увазі зміст і кількість інформації) контент. Відповідно, дискурсивний акт, для якого неукраїнська публікація стала лише інформаційним приводом, створює тред коментарів, посилань тощо, які включають це повідомлення в український дискурс.

Характерним прикладом може бути обговорення так званих декомунізаційних законів навесні – улітку 2015 р. Зміни, обов'язкові до внесення в інформаційний і символічний простір України,

є доволі дискусійними як серед фахівців, так і серед пересічних громадян. Парадоксально, але для дослідження дискусій української Facebook-спільноти більш перспективною може стати сторінка російського ресурсу, популярного і серед українців²², ніж української патріотичної спільноти. Остання об'єднує, скоріше, однодумців, що підтримують рішення, позиція противників представлена слабо. В обговореннях проблеми на Facebook-сторінці російського ресурсу має місце максимально широкий набір аргументів як російських, так і українських користувачів.

В інших ситуаціях включення в український дискурс «зовнішніх» текстів, що публікуються українським користувачем і супроводжуються при цьому оцінками й коментарями, приводить до набуття ними нових (відмінних від попередньо заданих чи навіть протилежних) значень. Так, фото і відеоролик про проблеми російських громадян, які їдуть улітку 2014 р. до анексованого Криму (кількадобові затори на Керченській переправі, спека, побутові незручності тощо), опубліковані й обговорювані українськими учасниками Facebook-спільноти [понад 200 коментарів, 3 тис. реакцій (уподобань, поширень)] [25], створюють якісно новий текст, принципово відмінний від початкового повідомлення: замість невдоволення дискомфортом ситуація набуває протилежного значення – підтвердження тези про неприйнятність територіальних зазіхань як «крадіжок» («бажання злодюжки пощупать свіжовкрадену річ», «преступники... всегда возвращаются на место преступления», «...все испортили, сделали из Крыма какую-то зону отчуждения и теперь едут туда же...», «...поспешают на скупку краденого?...»).

У процесі вирішення дослідницьких завдань предметом дослідження може бути як повна вибірка контенту щодо певної проблеми, так і виявлення інформаційних вузлів, у яких відбува-

²² Кількість і впливовість таких ресурсів поступово знижується в контексті російсько-української війни, проте і у 2017 р. зберігається явище кроснаціональної аудиторії російських ліберальних чи українських російськомовних ресурсів (зокрема, популярних блогерів), у тредах яких можна прослідкувати перспективні для виявлення світоглядних пререференцій дискусії. Окремою проблемою є високий рівень «шуму» (агресивної, неконструктивної поведінки) у таких дискусіях, проте наведений приклад усе ще зберігає актуальність.

ється найбільш потужне генерування смислів у процесі полілогу. Здатність соціальних медіа до так званого вірусного поширення інформації і їх конвергентність (взаємна пов'язаність, що припускає цитування й передачу різного контенту) приводять до інформаційного розгортання обговорення проблеми, що викликає інтерес аудиторії. Причому, хоча користувачі соціальних медіа далеко не всі є активними в суспільно-політичних процесах (значна частина їх розглядає мережеву комунікацію як розвагу), соціально активні учасники все одно здатні впливати на суспільно-політичну ситуацію через «інформаційно пасіонарне» ядро. Очевидно, що такими інформаційними вузлами можуть стати сторінки впливових і авторитетних учасників соцмереж (так званих лідерів думок, opinion leader) – медійних персон, які мають істотний вплив на думки і світогляд інших людей, здатні впливати чи навіть формувати громадську думку. Зважаючи на описане вище явище конвергенції і той факт, що лідери думок присутні, як правило, у кількох медіа одночасно (сторінки у Facebook, Twitter, блог чи кілька на різних майданчиках, колумністика в інтернет-ЗМІ), вважаємо за доцільне використовувати термін «блогер» для позначення автора, що пише в інтерактивному просторі.

Судження, вчинки та ідеї таких лідерів думок сприймаються, обговорюються й транслюються сотнями тисяч читачів. Доволі показовим видається порівняння: всеукраїнська щоденна суспільно-політична газета «Сьогодні», яка, за даними дослідної компанії TNS (Тейлор Нельсон Софрез), станом на 2015 р. є лідером серед усіх друкованих видань в Україні, має аудиторію 665 тис. читачів. Аудиторія кожного з 10 найрейтинговіших, за даними Watcher (спеціалізованого ресурсу, присвяченого висвітленню інтернет-комунікацій), українських користувачів Facebook – від 300 до 100 тис. читачів. Тобто сторінки українських лідерів думок за розмірами аудиторії порівнюювані з традиційними ЗМІ. Водночас для соціальних медіа набагато важливішими, ніж статистичні дані щодо аудиторії, є з огляду на інтерактивність як ключову ознаку встановлювані зв'язки й генеровані смисли. Отже, впровадження новітніх технологій змінює стандарти спілкування та обміну інформацією, відтак потребує не лише наукового осмислення, а й з огляду на формування відповідних масивів

даних у режимі інформаційного вибуху одночасного вироблення оновленої інструментарію досліджень, виявлення оптимальних маркерів також певних індикаторів, критеріїв-показників для вибірки та аналізу дискурсивних актів, результатом яких стають треди публікацій, коментарів, цитат, посилань тощо. Потреба політологів, експертів, журналістів, партій (рекрутування нових облич) у рейтингах впливових постатей соціальних медіа приводить до формування й побутування рейтингів різного статусу і якості. Під рейтингом розумітимемо список учасників спільнот, організований за принципом ієрархії – від більш популярних до менш популярних – за визначеними маркерами. Відповідно, маркерами називатимемо певні критерії-показники, за якими здійснюється порівняння учасників рейтингів.

Рейтинги можуть бути автоматичними (підрахунок здійснюється й оприлюднюється для всіх учасників спільноти, а порівняння результатів представлено у вигляді списку, де верхні позиції посідають учасники з найбільшими показниками. Такий підхід, наприклад, використовує блог-платформа LiveJournal). Інший варіант за вибором учасника, коли для підрахунку з подальшим ранжуванням він повинен включити свою сторінку в процес рейтингування [використовує сервіс Klout (<http://klout.com/home>), який оцінює акаунт (або з'єднані акаунти однієї особи) за 35 параметрами]. Як уже було сказано, в Інтернеті присутні десятки рейтингів – від ранжування учасників окремих ресурсів до зведених списків, де на місце розташування учасника впливає сума його показників впливовості на різних ресурсах.

До ключових маркерів, за якими можна виявити найвпливовіших учасників мережі або її національного сегмента, можуть бути віднесені охоплення аудиторії – кількість друзів, читачів/учасників мереж, що підписалися на отримання сповіщень про активність блогера (опція «стежити» в соціальних мережах).

Вид та інтенсивність взаємодій, здійснюваних у межах соціальних медіа, зумовлює той факт, що вимірювати їх лише за допомогою показників, які відображають користування з інтернет-сторінки, недостатньо. Спробою розв'язання цієї проблеми є пропозиції введення до досліджень Інтернету додаткового показника (або показників), що ілюструє інтенсивність використання

цього сервісу та ангажування користувача (engagement, рівень зацікавленості, залучення аудиторії) – визначення кола інтерактивних користувачів, а також дає змогу дослідити взаємодію користувачів, є співвідношенням розмірів аудиторії та загальної кількості дій користувачів (уподобання, поширення, згадування, позначення як «обране», рекомендації) за певний проміжок часу, що характеризує інтенсивність інтерактивності, кількість і якість дискусій, швидкість поширення контенту, інтенсивність розмови, поведінку (тон висловлювання, думки), а також показників впливу на користувачів [26, с. 193–194].

Важливо також враховувати якісні характеристики аудиторії: наявність у ній лідерів думок, журналістів, громадських активістів, чия аудиторія в разі їх залучення додається до оцінюваної. Ще один елемент – визнання успішним блогером, що виявляється в експертних публікаціях у галузевих медіа, перетворенні дописів на інформприводи. Ефективним показником може вважатися конверсія (conversion – перехід з одного стану в інший), коли автор здатен мобілізувати аудиторію. За приклад можуть правити збір коштів волонтерами, організація толоки чи акцій підтримки/протесту, висвітлення журналістами подій без прес-релізів і запитань.

Попри неідеальний характер (закритість критеріїв, не враховує зовнішню аудиторію), перспективним видається один з показників, на якому будується рейтинг користувачів LiveJournal, – «соціальний капітал», розроблений адміністрацією платформи. Формула враховує ряд критичних параметрів у оцінюванні впливовості блогера: відвідуваність блогу, якість аудиторії, регулярність публікацій тощо.

Крім того, залежно від характеру й завдань дослідження можуть розроблятися і використовуватися ситуативні маркери, як, наприклад, рівень конструктивності, динаміка, унікальна відвідуваність, відсоток повернення; відвідувачі ключового регіону; індекс якості контенту (comments/posts); індекс якості друзів (friends/comments). Кінцеві показники варто вираховувати залежно від цілей і загальної стратегії дослідження.

Загалом, з огляду на дисперсність (лідери думок доволі часто мають кілька акаунтів з різною аудиторією, обговорення може

паралельно здійснюватися як у треді оригінального посту, так і при його поширенні), мозаїчність та кліповість (сторінки являють собою набір найчастіше незв'язаних повідомлень), принципів для соціальних медіа особистісний підхід і, відповідно, суб'єктивність створеного контенту ускладнюється дослідження простору соціальних медіа.

Описані характеристики часто унеможливають ефективне використання методології дослідження традиційних медіа. Здатність соціальних медіа до так званого вірусного поширення інформації і їх конвергентність приводять до інформаційного розгортання обговорення – від інтерв'ю регіональному каналу до поширення через відеохостинг та коментування в десятках публікацій.

Отже, впровадження новітніх технологій змінює стандарти спілкування та обміну інформацією, відтак потребує не лише наукового осмислення, а й з огляду на формування відповідних масивів даних у режимі інформаційного вибуху одночасного вироблення інструментарію досліджень. Відповідно, вироблення ефективних, коректних і оптимально інформативних індикаторів для досліджень соціальних медіа як дискурсивного простору, застосування й осмислення запропонованих маркерів науковцями різних галузей, що працюють в інтерактивних мережах, є завданням, вирішення якого сприятиме ефективним науковим рефлексіям щодо нової інформаційної, відтак соціокультурної реальності.

Зважаючи на розширення дискурсивних практик участі в поясненні й конструюванні інформаційної реальності через залучення широких верств населення до комунікації в інтернет-просторі та активізацію такої комунікації, актуальності набуває не лише необхідність вивчення культурних текстів, що створюються різними семіотичними засобами, а й залучення до вирішення цього завдання напрацювань з різних суміжних дисциплін, методів аналізу, орієнтованих на вивчення символічного відображення соціокультурного простору.

4.3. Методологія аналізу інтерактивного інформаційного простору

Вивчення специфіки комунікації в інтернет-просторі є актуальним завданням у доволі широкому полі соціокультурних досліджень, пов'язаних з аналізом функціонування інформаційного поля, і з точки зору бібліотекознавчих студій як їхньої складової. Такі рефлексії мають теоретичне значення для сучасної інфогуманітаристики загалом – мовознавчої, культурологічної, політичної, соціальної, і бібліотеки здатні виступати тими науковими центрами, що інтегрують відповідні міждисциплінарні дослідження. Водночас вони корисні в прикладних розвідках власне бібліотечних досліджень, оскільки описувані закономірності функціонування інформаційного поля є дієвими для роботи в сучасному інфопросторі бібліотек. Вироблені підходи залишаються актуальними для вимірювання результативності бібліотечної роботи (ширше – роботи наукових, культурних установ, установ пам'яті тощо) в інтернет-просторі, так само як і для спеціальних досліджень у інтерактивному просторі інформаційно-аналітичних підрозділів, через завдання, що постають перед ними – як джерела інформації та з огляду на вплив медіа на суспільні процеси.

Дослідження ідентичнісних преференцій потребує комплексного підходу. Свідченням їхньої специфіки можуть бути результати соціологічних опитувань громадської думки, що дає змогу виявити спільні для різних прошарків і груп населення вже існуючі настрої як певним чином результат функціонування гуманітарного простору. Такі дані лише опосередковано дають можливість виявити фрагментацію інфополя чи припустити існування цілеспрямованих деструктивних інфільтрацій, оскільки презентують уже сформовані переференції – процеси й механізми можна лише реконструювати чи екстраполювати через результат. Більш перспективним виглядає дослідження інформаційних обмінів – інституціалізованих і неформальних. Нарешті третім, глибинним рівнем дослідження може стати аналіз інформаційно-комунікаційних процесів: практик і дискурсів, змістів використаних текстів як результатів і слідів комунікаційної діяльності, під час якої формуються (розвиваються) світоглядно-ціннісні орієнтації та сенсожиттєві настанови, що підлягають вивченню й дослідженню.

Перспективність для дослідження світоглядних трансформацій саме інтерактивного сегмента інформаційного простору зумовлена тим, що він оптимально унаочнює інформаційні тренди, що характеризують споживання інформації тією частиною суспільства, чий порядок денний формують нові медіа. Для такого сучасного споживача медійного продукту ключові теми інфопростору задають не традиційні ЗМІ, такі як ефірні телеканали чи популярні газети, а френдстрічка – сукупність дописів та рекомендацій тих людей, брендів і організацій, з якими користувач перебуває в постійному контакті та взаємодії. Це зумовлює існування механізму фільтрації та посилення інформаційних сигналів, що його медіадослідники називають терміном «вірусний редактор». Тобто нові медіа мають здатність «вихоплювати» ключові тренди інформаційних потоків з огляду на концентрованість останніх саме в інтерактивному просторі (ефект рекомендаційного відбору і вірусного поширення). Цим самим соціальні медіа посилюють вплив на медіа традиційні, що дедалі частіше транслюють ідеї, образи, смисли, вироблені соціальними медіа. При цьому аналіз інтерактивного простору характеризується оперативністю (швидкість виявлення реакції), здатністю відображати динаміку процесів, операбельністю (зручність як у фіксації, так і в аналізі отриманих результатів, у тому числі машинному), методологічною перспективністю (інтерактивність дає змогу розширити методи дослідження – від статистичних та дискурсивних, що задіюються при дослідженні традиційних медіа, до соціологічних і психологічних, таких як включене спостереження чи експеримент).

З точки зору поставлених у цьому дослідженні завдань – виявлення й аналіз світоглядних практик та ідентичнісних процесів, пов'язаних із східноукраїнською кризою і її наслідками, – видається перспективним саме аналіз дискурсивних практик соціальних медіа як способу продукування та організації сенсів усередині певного соціального контексту.

Інформативними в цьому контексті можуть бути й електоральні показники (саме до аналізу електоральних уподобань досить часто, на наш погляд, навіть переоцінюючи цей маркер, звертаються дослідники регіональної специфіки сучасної України). З іншого боку, для оцінювання процесів, що все ще перебу-

вають у активній фазі, цей критерій хвибує інерційністю: результати, скажімо, місцевих виборів 2016 р., хоча й показали динаміку електоральних уподобань, виявили далеко не всі зрушення (значним чином виборці, особливо Сходу і Півдня України, голосували за «старих», «знайомих» політиків; результати можуть свідчити і про збереження адміністративного ресурсу). Соціологічні заміри, що досить активно проводяться фахівцями останнім часом як у національному, так і регіональному зрізі, фіксують погляди «тут і зараз». Виявлення ж світоглядних зрушень потребує тривалої фіксації з подальшим виявленням динаміки.

На відміну від названих напрямів досліджень (що ніяк не применшує їхню цінність), аналіз дискурсивних практик дає змогу виділити напрями й механізми світоглядних тектонічних зрушень, зафіксувати їх наявність ще до унаочнення в конкретних світоглядних перевагах. Крім того, ідентичні процеси, що відображаються в інформаційному просторі, причому особливо явно, до того ж найбільш оперативно «знімаються» дослідником. На відміну від інших агентів соціалізації – школи, традиційних медіа, церкви, результативність впливу яких проявляється з часом та потребує спеціальних замірів, у випадку соціальних медіа механізми впливу (які саме елементи і як впливають) та потужність (сила реакції користувачів) фіксуються дослідником практично одразу, хоча й не в повному обсязі, з можливими деформаціями, зумовленими специфікою дослідницького матеріалу.

Отже, соціальні медіа та ідентичні практики, що розгортаються в них, розглядаються як один з найперспективніших напрямів досліджень соціокультурних трансформацій. Що ж до методології таких досліджень, то вона передбачає використання комплексу методів: спостереження, експерименту, статистичних. Одним з найперспективніших напрямів аналізу видається дискурс-аналіз, що, за Д. Поттером, приділяє особливу увагу способам організації версій навколишнього світу, суспільства, подій і внутрішніх психологічних світів, вироблених у дискурсі [18, с. 6]. Основне завдання, яке вирішується в процесі дискурсивного аналізу, – визначення смислового навантаження, комплексу ідей і уявлень, продукованих у соціокомунікативних процесах; дослідження способів організації версій навколишнього світу, суспіль-

ства, подій, внутрішніх психологічних світів, вироблених у дискурсі [27; 28, с. 6].

Варто погодитися з думкою дослідника українських медіа В. Кулика щодо ролі статистичних методів (у нашому випадку – у науковому осмисленні соціальних медіа як простору смислотворення). Статистичні показники, зокрема контент-аналіз (кількісний аналіз текстових масивів, суть якого полягає у виявленні й порівнянні частоти появи об'єктів), важливі для підтвердження або спростування гіпотез, висунутих на підставі інтуїтивних «загальних вражень» через аналіз великого масиву текстів [29].

Коли йдеться про соціальні медіа, будь-які механічні підрахунки демонструють неефективність статистичного підходу, оскільки не враховують критичних для оцінювання впливів натяків, підтекстів, сарказму; артикуляції різними, у тому числі графічними способами винесення певного елемента в заголовки чи супровідні для перепосту коментарі. Важливо також враховувати контекст. Наприклад, фото патріотичних мітингів у Донецьку, вишиванкової ходи довоєнного періоду, що засвідчують присутність українського патріотизму на цих територіях; так само як висвітлення українських акцій в Одесі чи Маріуполі чи «вибухова українськість» Дніпра мають вищий рівень важливості, ніж свідчення патріотизму Львова, Тернополя чи Києва, для яких це позиціонування доведено до рівня буденності зі статусом самоочевидності. Отже, кількісні і якісні підходи є взаємодоповнюваними.

Що ж до дискурсивного аналізу, то основне завдання, яке вирішується в процесі, визначення смислового навантаження, комплексу ідей і уявлень, продукованих у соціокомунікативних процесах. Відповідно, аналіз дискурсу досліджує не мовлення й тексти, а їхній вплив на суспільні відносини [30, с. 66–68]. Ідеться про виявлення й аналіз стратегій, що впливають на конструювання значення соціальної реальності: стратегію представлення [наприклад, хрестоматійний для аналізу англомовних текстів і актуалізований в останні роки для України вибір між називанням: *terrorists/rebels* (терористи/повстанці)].

Дискурс-аналіз дає змогу виявити стратегію переназивання, спрямовану на зміну усталеного уявлення з певною ідеологічною метою. У нашому випадку на поверхні лежить ряд етнофолізмів,

породжених (актуалізованих і масовізованих) конфліктом: «укри», «бандери», «укропи», «лугандон», «домбabwe», «дира», а також спрямованих на дегуманізацію, формування образу «чужого», поширюваного на частину населення. Інші евфемізми періоду початку війни – «ввічливі люди» (замість «військові без розпізнавальних знаків»), «повернення, включення» (замість «анексія») – ілюструють стратегію переназивання, спрямовану на зміну усталеного уявлення з певною ідеологічною метою. Застосування такої стратегії давало змогу навесні 2014 р. згладити (принаймні в інформаційному просторі) елемент агресії, що не менш важливо, створити невизначене інформаційне тло і, відповідно, сприйняття подій.

Зазначимо, що характерне для соціальних медіа цитування й коментування ускладнює структуру тексту і створює об'єкт багаторівневого аналізу. Подібні прийоми характерні для багатьох соціальних медіа: вищу інформаційну цінність на сторінці кожного користувача мають авторські тексти, передрук цікавого з точки зору учасника комунікації тексту має супроводжуватися більшим чи меншим авторським коментарем (механічні «репости» є ознакою неякісного блогінгу). Таким чином, для соціальних медіа поширеною практикою є умисне чи неартикульоване інформаційне «передування». До нього, наприклад, апелюють Ш. Ієнгар і Д. Кіндер [30], розуміючи під «ефектом передування» вплив попереднього контексту на сприйняття інформації – аж до прямих настанов під час пред'явлення інформації для забезпечення напрямів її інтерпретації. Наприклад, Facebook-сторінка «Український інформаційний простір» 18 липня 2016 р. поширює новину від видання Gazeta.Ua «Цієї ночі в Зайцевому загинули чотири бійці 53-ї бригади».

Водночас адміністратор сторінки супроводжує цю новину власним представленням, створюючи, таким чином, ще один заголовок, під яким, власне, новину читатиме та сприйматиме аудиторія: «Російські окупанти вбили чотирьох наших хлопців». У цьому новому заголовку привертає увагу посилення наголошення пари «ми – вони»: вираз «бійці 53-ї бригади» було замінено на «наші хлопці», означивши таким чином свою (автора і читачів) залученість до групи, на яку вчинено замах (підсилення попереднього «загинули бійці» через вказівку конкретного, означеного винуватця – «вбили російські окупанти»). Таким чином було

артикульовано включення загиблих до колективного «ми» (відповідно, й удару було завдано «нам») і виокремлено образ ворога. Тобто кожний перепост (таких десятки, інколи – сотні, тисячі) може посилювати (як у наведеному випадку) чи іншим чином змінювати інтерпретаційні рамки тексту.

Показовою також може бути історія різномовних варіантів фільму «За двома зайцями», досить популярна в спеціалізованих спільнотах кіноманів, що поширювалася й обговорювалася неодноразово на різних ресурсах. Пов'язана вона з віднайденням на складі Маріупольської бази кінопрокату єдиної україномовної копії стрічки (як вважалося раніше, втраченої). У повідомленні про цю знахідку і її історію наголошується, що перший, оригінальний варіант фільму зняли українською мовою, потім було зроблено російське озвучування, а україномовний варіант радянська влада майже весь знищила (наголошується саме на умисному знищенні). У підсумку в російському озвучуванні результатом штаф ефект, що полягає в зміні сприйняття та формування враження «нормальності» російськомовності й штучного створення протиставлення російськомовні – суржикомовні, замість закладеного авторами україномовні – суржикомовні [31] (додаток 3). Цитований текст цікавий саме тим, що ілюструє дискурсивні стратегії як встановлення та застосування інтерпретаційних рамок сприйняття, а також тим, що є прикладом формування нового явища – користувачької (аматорської, колективної, інтерактивної) медіа-критики зі спробами деконструкції маніпуляцій у аналізованому тексті (фільмі).

Відповідно, у випадку соціальних медіа йдеться не лише про виявлення, як для традиційних ЗМІ, інтерпретаційних рамок, а також про дослідження їх трансформації, динаміку. Крім того, треба враховувати, що соціальні медіа не просто формують громадську думку, а водночас трансльовані ними тексти є результатом колективної думки, її виразом у цій конкретній ситуації.

Водночас важливим фактором, способом і рівнем соціального конструювання реальності є легітимізація смислів, соціальних інститутів тощо (їх розуміння, підтримка, сприйняття індивідами). При цьому в дискурсі, який підлягає аналізу, мають бути включені не тільки ті ідеї та уявлення, які були представлені відкрито (експліцитно), а й ті, які користувач міг отримати в резуль-

таті власної інтерпретації представленого контексту, а також інтенції, притаманні представленим текстам, їх спрямованість на реалізацію певного результату (наприклад, легітимацію певної соціальної проблеми), приховані (імпліцитні або латентні) значення, контекст їх творення [32, с. 15].

Важливо також враховувати ще один аспект: конвергенцію традиційних і нових медіа, причому саме в онлайн-просторі. У структуру онлайн-дискурсу, крім уже звичних текстів, фото, відео та аудіо, додаються онлайн-трансляції, прямі ефіри; динамічно розвивається паралельне використання двох і більше медіа, яке отримало назву *second screen*. Наприклад, приєднана комунікація після або під час перегляду телевізійних передач дедалі частіше здійснюється в соціальних мережах (насамперед у Twitter) через мобільні пристрої та комп'ютери. Це потребує від дослідників дискурсів більш системного підходу, яким видається мультимодальний дискурс-аналіз, що інтерпретує семіотичне утворення як багатовимірну сутність, інтегровані компоненти різної природи та з різних джерел. Поняття «мультимодальність» близьке до поняття «мультимедійність», воно описує формування значень за допомогою різних семіотичних засобів – модусів і пов'язаних з ними соціокультурних конвенцій. Мультимодальні дослідження сконцентрували свою увагу на вивченні ефектів, створюваних поєднанням двох або більше подібних модусів, ставши таким собі об'єднуючим терміном, що синтезує численні напрацювання соціальних наук у галузі досліджень продуктів культури й комунікації. Унаслідок комбінації модальностей їхнє значення трансформує загальний зміст повідомлення, тобто відбувається ресеміотизація (*resemiotization*) [33].

Більшість західних дослідників у рамках цього напрямку дотримуються дискурсивного підходу до аналізу мультимодальних феноменів, адаптуючи широке трактування дискурсу як соціально обумовленої когнітивної структури, що знаходить своє матеріальне втілення в текстах-репрезентаціях. На сьогодні аналіз комунікації в соціальних медіа часто зводиться до аналізу лексики, ключових слів і тематичних тредів, що не дає повного уявлення про онлайн-дискурси. Відповідно, актуальним є вироблення методологічних підходів до мультимодального дискурс-аналізу. Заслуговує

на увагу проект «Онлайн-дискурси. Методичний інструментарій збору і аналізу даних для визначення онлайн-дискурсів як соціальних практик», здійснений під керівництвом авторитетних німецьких дослідників – лінгвіста К. Фрассо та фахівців з онлайн-комунікації Ш. Мейєра та К. Пентцольда [34]. Методологічно проект спирається на відомі підходи до дослідження дискурсу – фреймовий і соціосеміотичний, але при цьому основна увага приділяється формулюванню нових вимог до збору й аналізу онлайн-даних. Проект передбачає розроблення інструментарію аналізу, узгоджується з медійною специфікою онлайн-дискурсів.

Основними цілями проекту є розроблення циркулярного та процесуального методу збору й аналізу даних, а також критеріїв для вибору відповідного методу аналізу для онлайн-комунікації. Підкреслюється, що вибір повинен здійснюватися з урахуванням особливостей конкретної комунікативної практики в онлайн-просторі. Так, наприклад, міжособистісну онлайн-комунікацію, скоріше за все, варто вивчати за допомогою лінгвістичного аналізу дискурсу, блоги – за допомогою аргументаційного аналізу, фотогалерею – за допомогою семіотичного аналізу [35]. І, нарешті, потрібно створити дієві інтерпретаційні зразки за принципом «потрійного метаметоду», що являє собою інтеграцію фреймових підходів з лінгвістики, соціології знань і теорії комунікації.

Цікавий і перспективний підхід до вивчення політичних дискурсів у Twitter представлений у колективному дослідженні під керівництвом К. Тімм «Контекстуалізація через хештеги». За допомогою соціальних медіа відкриваються «нові (політичні) простори дій (Handlungsspielraum), у яких розвиваються мовні ігри та аудіовізуальні символічні дії» [36, с. 139]. Через хештег ідентифікуються та структуруються дискурси і стає можливим створення тематичної когерентності, секвенціальності, інтертекстуальності й тим самим дискурсивності [36, с. 156].

Очевидно, що зростання інформації, а в епоху цифрових технологій цей процес відбувається в експонентному режимі, актуалізує проблему оптимальних методів роботи з нею. Способи фіксації та збереження необхідної інформації, виділення головного, виявлення взаємозв'язків і тенденцій, оптимізація операцій з інформацією (можливість переходити на різні рівні деталі-

зації даних, додавати нові параметри, змінювати вигляд), гнучкі форми подання результатів аналізу в рази підвищують зручність роботи з даними та спрощують їх інтерпретацію. Тому сучасні методи візуалізації даних стають не просто затребуваним інструментом представлення та інтерпретації інформації, а еволюціонують до систем підтримки прийняття рішень. Графічне зображення – один з найефективніших інструментів у цій галузі. Його, очевидно, досить складно назвати характерним лише для сучасної доби, проте технічні можливості інформаційної епохи дають можливість говорити про принципово новий етап використання інфографічних проєктів, що в ситуації надлишку інформації є продуктивним прийомом структуризації потоків даних і максимально зрозумілого й наочного донесення інформації до аудиторії. Відповідно, на часі не лише активне використання на практиці, а й методологічне та теоретичне осмислення інфографіки як напряму аналітики, журналістики й нового явища інформаційного простору.

Отже, із зростанням кількості даних, що потребують аналізу, інформації, яку необхідно узагальнити, зростає роль схематичного або графічного представлення цієї інформації. Відповідно, для позначення візуального подання інформації, знань або даних у зручному для сприйняття вигляді використовується поняття «інфографіка». Під цим терміном, як правило, розуміють будь-яке поєднання графіки й тексту від найпростіших варіантів – діаграм, карт, таблиць, логічних схем – до складних блоків візуальної та текстової інформації, що може містити комбінації фотографій, текстових блоків, таблиць, діаграм, реконструкцію подій, пояснюючі схеми й бути представленою у вигляді коміксів, карикатур, емблем, ілюстрацій тощо. Фактично в сучасній інфографіці використовується будь-який образ чи схематичне позначення, що може ефективно передавати комплексну інформацію й забезпечувати оптимальне її сприйняття. Інфографіка як спосіб осмислення й подання інформації включає сьогодні декілька напрямів: журналістика даних (*open data journalists*, дата-журналістика) – як галузь журналістики, що використовує для надання інформації доступні бази даних і через сучасні інструменти візуалізації створює максимально наочний інформаційний продукт; візуальна

аналітика – як інформаційно-аналітична діяльність, спрямована на створення візуальних моделей структурованих і слабо структурованих даних, виявлення через візуалізацію динаміки, тенденцій процесів, відображених в інформації.

Візуальна аналітика видається перспективною при виявленні та зіставленні різнопланової інформації – офіційної, новинної, масивів даних соціальних медіа тощо. Можна виокремити різні підходи до відбору й структурування інформації, що залежатимуть від завдань, поставлених перед дослідником. Вибір методик роботи залежить від поставлених перед аналітиками завдань, як і способи графічної подачі, на які впливають також характер та кількість даних. Зокрема, ефективним з точки зору дослідження головних тенденцій і динаміки змін в інформаційному просторі у вітчизняних чи іноземних ЗМІ є аналіз новинних потоків за генетичним принципом, що передбачає максимально вичерпний відбір новин за походженням – українських ЗМІ, регіональних, зарубіжної новинної україніки; офіційних, продукуваних певною політичною силою, окремим виданням чи журналістом тощо. Іншим підходом можна назвати тематичний, коли об'єктом аналізу є вся наявна, незалежно від походження інформація з тієї чи іншої теми. Крім тематичного підходу, що передбачає постійний моніторинг тієї чи іншої теми, можна виділити проблемний, що видається доцільним у випадку, коли є необхідність виявити тенденції висвітлення не протяжних у часі процесів, а окремих подій, явищ чи ситуацій, що не передбачає дослідження динамічних аспектів (додаток 4).

Подібний проблемний підхід у візуальній аналітиці досить ефективний при аналізі даних соціальних мереж, особливо тоді, коли йдеться про резонансні питання, обговорювані на різних майданчиках, що передбачає значно більші потоки інформації, ніж у випадку, описаному вище, а також обмеженість вибірки (при аналізі даних соціальних медіа використовується або автоматичний відбір, що істотно знижує релевантність результатів, або ручний, що відповідно виключає можливість вичерпного відбору). Загалом, кожний з описаних підходів – генетичний, тематичний чи проблемний – застосовується залежно від мети дослідження, результати якого мають бути візуалізовані, від специфіки аналізованого матеріалу й запитів кінцевого споживача.

Розділ 5

СИМВОЛІЧНА РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ В ІНТЕРНЕТ-ПРОСТОРИ

5.1. Сучасна бібліотека як суб'єкт національного гуманітарного інтернет-простору

Характеристики інформаційного простору, де виробляються, транслуються, трансформуються світоглядно-ціннісні орієнтації, значним чином визначають суспільно-політичну діяльність індивідів та груп. По-перше, саме в інфопросторі відбувається продукування та організація сенсів, вироблення ціннісних орієнтирів, що, власне, і визначають систему ідентифікацій, тобто ознак, які служать критерієм для ототожнення суб'єкта з певними суспільними, культурними й історичними групами. Морально-етичні норми, цінності й уявлення визначають ставлення індивіда до навколишнього світу взагалі, а отже, і ставлення до держави та її інститутів, до оточуючих явищ суспільного й політичного життя. В інформаційно-комунікаційному просторі як середовищі сенсоутворення визначається і ступінь значущості тих чи тих суспільних явищ, отже, вибудовується їх певна ієрархія.

Вказані аспекти актуалізують завдання дослідження інформаційно-комунікаційного середовища формування й трансляції шаблонів індивідуальної та колективної поведінки, стратегій та інтерпретаційних моделей. У вітчизняній соціогуманітаристиці відсутній єдиний термін для опису смислотворчої реальності, що детермінує різні сфери життєдіяльності соціуму. Науковці ²³

²³ Степико М. Цілісність гуманітарного простору України як об'єкт національної безпеки держави : аналіт. зап. 2015. Нац. ін-т стратег. дослідж. URL:

оперують поняттями гуманітарний простір, описуючи за його допомогою середовище, у якому виробляється та функціонує в інформаційно-комунікативному просторі система ідей, цінностей, ідеалів, міфів, стереотипів, образів, що впливають на свідомість людей. У цьому просторі функціонує історична пам'ять, розгортаються конкуруючі ідеології, які борються за вплив на суспільну свідомість. Відповідно, гуманітарний простір як складова інформаційного формується взаємодією систем освіти, культури, виховання, засобів масової інформації тощо.

Важливою рисою, яка на сучасному етапі істотно впливає на процеси інфотворення та відповідного середовища, а також на особливості його сприйняття, є зростання залученості аудиторії в процес виробництва інформації та розвиток нових видів масових комунікацій – соціальних медіа. Ці трансформації сучасного гуманітарного простору актуалізують питання зміни ролі традиційних суб'єктів, зокрема бібліотек, у його функціонуванні.

На сучасному етапі бібліотека зберігає статус одного із символів культурної самобутності та самодостатності спільноти – не дарма становлення національних бібліотек припадає на період модерного націєтворення. Сьогодні, в інформаційну добу, бібліотеки зберігають цей символічний статус, виступаючи ініціаторами і виконавцями потужних національних та наднаціональних електронних проектів. Серед них «Пам'ять Америки» (American Memory, <http://memory.loc.gov>), що надає вільний і відкритий доступ до текстів, звукозаписів, зображень, відеоматеріалів тощо, які документують американську спадщину. Матеріали з колекцій Бібліотеки Конгресу США й інших установ формують ресурс цифрового збереження американської історії і творчості, відображення подій, людей, місць та ідей, які сформували Америку. На надання широкого доступу до канадської документальної спадщини в цифровому форматі орієнтована коаліція культурних установ і бібліотек «Канадіана» (Canadiana, <http://www.canadiana.ca>).

www.niss.gov.ua/articles/1871/; Карлова В. Місце та роль гуманітарного простору держави у формуванні національної самосвідомості. *Вісн. Нац. акад. держ. упр. при Президентові України*. 2011. Вип. 1. С. 40–47; Гуменюк А. Г., Денисенко К. Ю. Інтеграція України в загальноєвропейський гуманітарний простір. *Наук. вісн. Дипломат. акад. України*. 2010. Вип. 16. С. 71–83.

Проект спрямований на збереження та забезпечення вільного онлайн-доступу до документальної історії Канади в цифрових матеріалах. За підтримки основних інститутів пам'яті «Канадіана» ідентифікує, каталогізує та оцифровує документальну спадщину: книги, газети, періодичні видання, зображення, національно значущі архівні матеріали; поєднує їх у спеціалізованих пошукових базах даних, що представляють хроніку країни й народу протягом XVII–XX ст.; надає доступ до різних електронних колекцій багатьох канадських бібліотек, музеїв та архівів.

Цифрова бібліотека Німеччини (нім. Deutsche Digitale Bibliothek, <https://www.deutsche-digitale-bibliothek.de>) покликана об'єднати всі німецькі культурні й наукові установи з їхніми онлайн-бібліотеками та інтегрувати у європейський проект Europeana, цим самим забезпечуючи доступ до десятків тисяч колекцій книг, архівів, фотографій пам'ятників, репродукцій картин, аудіозаписів і фільмів. Мета проекту – надання кожному доступу до культурної та наукової спадщини Німеччини, забезпечуючи зв'язки й конкурентоспроможність у науці та освіті, а також доступність до унікальної культурної спадщини для всіх через єдину точку доступу.

«Галліка» (Gallica, gallica.bnf.fr) – цифрова онлайн-бібліотека Національної бібліотеки Франції, у якій представлено книги, журнали, газети, фотографії, карикатури, плакати, карти, рукописи, партитури, аудіоматеріали, книжкові мініатюри та багато інших бібліотечних цифрових проектів.

Польський національний проект «Полона» (Polona, <https://polona.pl>) надає доступ до зібрань Національної бібліотеки та інших культурних інститутів Польщі, які мають у собі найбільш важливі видання польської літератури, наукові матеріали, історичні документи, журнали, графіку, фотографії та карти. Головною метою проекту є представлення польської культури і традицій.

Серед наднаціональних проектів можна виділити європейську електронну бібліотеку «Європіану» (Europeana) – загальноєвропейський портал доступу до культурного надбання в цифровому вигляді з фондів бібліотек та архівів і музеїв Європи; Світову цифрову бібліотеку (World Digital Library), створену за підтримки ЮНЕСКО та Бібліотеки Конгресу США. Таким чином, бібліотека

залишається елементом національного нарративу як значущої оповіді нації про себе. По-друге, бібліотека є суб'єктом творення національного нарративу, реалізуючи меморіальну функцію збереження зафіксованої у документному вигляді пам'яті спільноти. При цьому відбувається актуалізація фондів бібліотек через наповнення їх інформацією, створеною в цифровому форматі. Національні бібліотеки, беручи на себе відповідальність за те, щоб будь-який виданий документ був збережений і доступний у майбутньому, розгортають роботу над створенням інструментів та технологій для збору, реєстрації та архівування інтернет-ресурсів з метою їх довгострокового зберігання, реалізують таким чином кумулятивну функцію.

Водночас бібліотека транслює національний нарратив, представляючи через виставкову діяльність, формування електронних колекцій і бібліотек значущі тексти, репрезентуючи їх у глобальних колекціях як інтелектуальний та культурний образ нації. На поширення бібліотеками політичних та соціокультурних ідей і смислів спрямована також їх участь у практиках комеморації – створення спільних спогадів через вироблення ритуалів увічнення (вшанування, святкування тощо) певних постатей, пам'ятних дат, конструювання таким чином «місць пам'яті» (за П. Нора). Власне, бібліотеки, завдяки представленню на своїх ресурсах відповідної інформації, формують, як зазначає О. Воскобойнікова-Гузева, «особливий зріз національного інформаційного простору, який транслює світові позицію держави, громадянського суспільства, окремого громадянина стосовно історичних подій в Україні» [1, с. 12]. Причому йдеться не лише про трансляцію, а й вироблення відповідних смислів у процесі комунікації.

Потенціал такого смислотворення зростає в процесі залучення користувачів до вироблення соціокультурного дискурсу. Готовність користувачів Інтернету, насамперед соцмереж, не просто пасивно споживати інформацію, а активно генерувати власний контент дедалі активніше залучають інституційні установи пам'яті: архіви й бібліотеки активно збирають нові історичні свідчення (наприклад, Бібліотека Конгресу збирає історичні фотографії на фотоплатформі Flickr; німецький проект «Пам'ять нації»; проект Європейської

віртуальної бібліотеки Europeana 1914–1918). Проект Transcribathon (у рамках «Європеани») у форматі своєрідного змагання звертає увагу на значну кількість оцифрованих, однак нерозпізнаних листів учасників Першої світової війни, написаних багатьма європейськими мовами. Опрацювання цих рукописних матеріалів фактично неможливе без залучення так званого краудсорсингу.

Таким чином, «Європеана» організувала свого роду марафон, де кожний може долучитися до транскрибування листів військових і їхніх родин. У транскрибуванні вже взяло участь 839 користувачів, які опрацювали 7 тис. 188 документів. За підсумками їхньої роботи ведеться рейтинг учасників марафонів. Крім того, «Європеана» організовує події в ряді європейських міст, під час яких команди змагаються між собою у швидкості і якості транскрибування матеріалів. Транскрибовані матеріали перебувають у відкритому доступі. Проект покликаний звернути увагу на нові джерела для досліджень.

Ще однією ініціативою із залучення волонтерів до транскрибування листів періоду Першої світової війни є Letters1916. maunothuniversity.org, створений за координації Університету в Мейноті (Ірландія). З 2013 р. цей ресурс оцифровує й транскрибує колекцію листів періоду Великоднього повстання в Ірландії, зібраних з фондів 35 ірландських і міжнародних інституцій. Часові межі для проекту вибрано з 1 листопада 1915 р. до 31 жовтня 1916 р. Базу даних з понад 1 тис. 300 транскрибованих листів створили за принципом краудсорсингу. Матеріали згруповано за тематикою, датою й належністю до колекції. Проект супроводжувала серія навчальних воркшопів для вчителів. Окремі листи були також вкладені в контекст їх написання через окреслення детальніших відомостей про авторів, тематику й період появи. Проект продовжує наповнення бази даних і нещодавно отримав додаткове фінансування на розширення фокусу до пізнішого періоду англо-ірландської війни та Громадянської війни в Ірландії.

Іншим кількарічним проектом про історію Першої світової війни є La Grande Guerra+100. Це онлайн-календар, який щомісяця публікує матеріали про події війни. Проект за координації Трентського університету розпочався у 2014 р. Публікація епізодів завершиться в грудні 2018 р. Робота над календарем відбувається за

партнерської співпраці Трентського університету з Ягеллонським університетом у Кракові, Університетом Іннзбрука та Університетом Монпельє III. Технічну підтримку надає організація WW1-dentro la Grande guerra di Milano.

За словами авторів проекту, співпраця ряду інституцій дає змогу побудувати в календарі наднарративний дискурс і передбачити порівняльні перспективи на перебіг та наслідки Великої війни не лише в Італії, а й ширше – у Європі. Матеріали про учасників основних битв і життя у війну доповнені історичними документами й мистецькими рефлексіями на тему пов'язаних подій. Додатково для календаря створили інфографіки й панорамні знімки ряду ключових місць на італійському та західному фронті. Публікації супроводжують наукові семінари й академічні зустрічі зі студентами партнерських університетів і локальних шкіл [2].

Українські проекти подібного роду менш масштабні, реалізуються, як правило, без фінансової державної підтримки фахівцями-ентузіастами і волонтерами-користувачами. Так, проект «1939–1945: Неписана історія» ініційовано ресурсом «Історична правда», що звернувся до своїх читачів із закликом опублікувати сімейні розповіді й перекази про те, як батьки, бабусі, діди та прадіди кожного з нас пережили цю війну.

«Саме це, – наголошує команда ресурсу, – наша спільна історична пам'ять, а не те, як її інтерпретують політики». (Проект було ініційовано у 2011 р., офіційний дискурс пам'яті на той момент вибудовувався в Україні в руслі пострадянського. Проект виступає як презентація альтернативної й навіть контрпам'яті на той момент). «Друга світова війна залишила слід у кожній українській родині. Як правило, учасники тих подій, хоч би з якого боку вони воювали, досі не хочуть розповідати подробиці. Правду про війну іноді довіряли лише найближчим родичам. Влада забирає цю правду в нас, приватизуючи її і створюючи “єдино правильну” версію. Але воювала не влада, а народ. Воювали наші предки – конкретні люди, чий маленькі правди й утворюють різнобарвну картину буття народу у кривавому світовому конфлікті», – пояснює завдання проекту команда, за результатами реалізації якого було опубліковано ряд спогадів, наданих користувачами [3].

Проект «Голодомор 1932–1933: родинні історії»²⁴, спрямований на створення єдиної електронної бази свідчень жертв голодомору, реалізовується в рамках міжнародної гуманітарно-просвітницької програми «Голодомор 1932–1933 років: пам'ять в ім'я майбуття». Єдину електронну базу символічно започаткувала колекція свідчень про голодомор на Луганщині (аудіо, фото, документи), що їх десятиліттями збирала, а кілька років тому вивезла з охопленого війною Сходу України й передала до HREC in Ukraine вчитель, волонтер В. Анусова. У єдиній Глобальній електронній базі свідчень жертв Голодомору (www.holodomor.org.ua) буде дві рубрики: «Голодомор: колекції (від А до Я)» і «Голодомор: родинні історії». У першій частині опублікують ті спогади, які записані давно. Люди, які системно збирали свідчення про голодомор, зможуть їх оприлюднити на порталі. Буде здійснено паспортизацію й подано інформацію про збирача, а також про місце збереження колекції. Друга частина проекту – це родинні історії про голодомор. Люди зможуть передати до центру або самі створити власну сторінку на веб-сайті, де виставлятимуть інформацію й доповнюватимуть її архівними фотографіями, документами. При цьому свідчення не редагуватимуть. Адже вони можуть знадобитися для вивчення мови якогось регіону чи для роботи психологів, які вивчатимуть потік думок людини. У перспективі база свідчень буде сполучена з 3-D мапою «Місця поховання, пам'ятники і пам'ятні знаки жертвам Голодомору». Зайшовши на цей ресурс, почитавши свідчення, можна буде подивитися інформацію, що сьогодні відбувається в тому чи іншому селі, чи вшановується пам'ять загиблих від голоду, чи впорядковане місце масових поховань, яка історія села, які інші родинні історії пов'язані з цим місцем [4].

Привертає також увагу менш масштабний, але інтерактивний проект радіо «Свобода». Видання зібрало історії про голодо-

²⁴ Проект ініціював і реалізовує Український науково-дослідний та освітній центр вивчення Голодомору (HREC in Ukraine) у тісній співпраці з Українським інститутом національної пам'яті, Інститутом історії України НАН України, Національним музеєм історії України, Українським науково-освітнім консорціумом вивчення Голодомору (HREC) Канадського інституту українських студій Альбертського університету за підтримки Міністерства молоді та спорту України, Міністерства освіти та науки України.

мор 1932–1933 рр., розказані в коментарях на сторінці у Facebook. Публікуючи цикл відео зі спогадами, редакція закликала розповісти історію своєї родини – надсилати історії, фотографії, відео і свої контактні дані [5–8]. Люди з усіх регіонів України та із-за кордону, нащадки тих, кому вдалося вижити під час більшовицького терору голодом, переповідають почуте від своїх рідних. Результатом став окремий матеріал – відеосюжети, підготовлені раніше, поєднані зі спогадами, написаними в коментарях: посилення на редакційний текст і коментар користувача. Пряма мова носіїв сімейної пам'яті включає індивідуальні історії в національну пам'ять [9].

Загалом проекти, пов'язані з фамільною історією, користуються високим рівнем популярності, яку також можна констатувати для різного роду біографічних проектів: користувачі досить активно беруть участь як у створенні таких баз, так і проявляють зацікавленість у їх поширенні, обговоренні, використанні. Так, український проект rqa.in.ua надає можливість створити своє родинне дерево у єдиній системній базі. Це найбільша база жителів території України, народжених між 1650–1920 рр., з безкоштовним доступом і можливістю, зареєструвавшись, створити власний профіль та розробляти власне генеалогічне дерево: вносити в базу своїх дітей, батьків, дідів тощо. Менше ніж за місяць роботи сайту на ньому зареєструвалося майже 110 тис. осіб, які побудували 84 тис. родоводів. Платформа передбачає обмін інформацією між користувачами, які додають у базу інформацію, розміщують фотокопії сканів тощо, а також залучає волонтерів для атрибуції документів (прізвище, ім'я, роки народження, смерті, населений пункт, де ця людина згадувалася), внесення її після перевірки до загальної бази. Розробники планують запуснути аналітичну систему [rqa analytics](http://rqa.in.ua/analytics), що зіставлятиме дані родоводу користувача з усіма оновленнями в базі. У випадку ряду однакових параметрів повідомлятиме про це користувачу [10].

Ініційовані фахівцями проекти можуть набувати нових рис через інтерактивність. Наприклад, проект «Карта прізвищ» (<http://ridni.org>) генеалогічного товариства «Рідні», яким у перший день скористалися понад 120 тис. українців з усього світу. Карта найпоширеніших прізвищ, міст і сіл, серед іншого, досить активно поши-

рювалася в соціальних мережах як розважальний і рекреаційний ресурс: «Смотрите, какая крутая штука. Биг-дата на службе генеалогии. Сайт, на котором можно узнать, в какой местности Украины чаще встречается твоя фамилия». Утім, самі ж користувачі усвідомлюють і потенціал проекту як комеморативної практики усвідомлення власного коріння, «щоб гратися. Або щоб прозрівати». Найчастіші коментарі є свого роду «перекличкою», вказівкою, хто звідкіля та «скільки нас», наскільки рідкісне/поширене прізвище [11].

Досліджуючи відповідні практики Бібліотеки Конгресу США, Т. Гранчак доходить висновку, що представлений соціокультурний дискурс може розглядатись не лише як інструмент збереження національної пам'яті, зміцнення та консервації ідентичності, а і як інструмент їх формування й трансформацій відповідно до тих змін, які переживає суспільство. Причому, враховуючи участь у формуванні соціокультурного дискурсу Бібліотеки Конгресу користувачької аудиторії, отримані в результаті основні ідейно-ціннісні маркери ідентичності й національної пам'яті стають відображенням розвитку спільноти, її самоусвідомлення самою себе в глобалізованому світі [12].

Таким чином, бібліотека сьогодні виступає як фокус поєднання минулого, як відповіді на питання «Хто ми є?», і майбутнього, як інформаційна база розвитку нації. Плідним у цьому контексті видається концепт соціальних інформаційних баз (В. Горовий) як інформаційної основи національного інформаційного простору. За висновком автора концепції, характерними рисами соціальних інформаційних баз є певним чином згуртовані, відповідно організовані і використовувані масиви інформації. При цьому йдеться про свідомо виготовлену й організовану інформацію за принципом доцільності [13, с. 64, 68]. Відповідно, гуманітарний простір доцільно розглядати як простір функціонування системи соціальних інформаційних баз гуманітарної спеціалізації, об'єднаних між собою та з користувачами інформаційних ресурсів системою соціальних інформаційних комунікацій.

Відповідно, проблематизація простору формування і трансляції світоглядно-ціннісних орієнтацій може призвести до дезорієнтації в суспільстві, апатії, незахищеності від інтервенцій ідей

і смислів, формування поведінки, що несе загрозу для самого існування суспільства, базованого на певних цінностях та ідеях. Отже, зі специфікою розвитку загальнонаціонального культурно-комунікаційного середовища пов'язане поняття «гуманітарна безпека» держави – у випадку появи тут істотних диспропорцій, фрагментації, недорозвинутості чи гіпертрофованості окремих елементів ці процеси становлять загрозу чи продукують ризики для національної безпеки – як з точки зору ослаблення суспільного імунітету, незахищеності від ксенофобії, тоталітарної свідомості, популізму, патерналізму, релігійного фанатизму чи інших форм деструктивних суспільних проявів, так і з точки зору вразливості до зовнішніх світоглядних інтервенцій. У нашому випадку йдеться про спроби, і далеко не завжди невдалі, інфільтрації та трансляції в українському інформаційному просторі ворожих українській ідентичності та державі смислів, зокрема заперечення суб'єктності Української держави, окремішності українців як народу, відсутності політичної нації та навіть передумов для її існування. Зокрема, Стратегія національної безпеки України серед національних загроз визначає дії, спрямовані на підтримку маріонеткових квазідержавних утворень; інформаційно-психологічну війну, приниження української мови й культури, фальшування української історії, формування альтернативної до дійсності викривленої інформаційної картини світу [14].

Отже, у контексті визначення гуманітарної безпеки вслід за В. Пироженком говоритимемо про захищеність тих інтересів людини й суспільства, які визначаються світоглядно-ціннісними орієнтаціями; відсутність системоруйнівальних загроз, тобто тих з них, які не можуть бути органічно подолані в рамках механізмів, іманентних даних соціально-економічній системі. Із цього випливає, що гуманітарна безпека, точніше, гуманітарна складова національної безпеки – це ступінь захищеності життєво важливих інтересів суспільних і політичних суб'єктів, що визначаються їхніми специфічними світоглядно-ціннісними орієнтаціями [15].

У цьому контексті зростає роль бібліотек як установ, що, як уже згадувалось, транслиють національний нарратив як систему достовірної, якісної, суспільно значущої інформації й реалізують заходи для поширення медійної та інформаційної грамотності –

комбінації знань і навичок, необхідних сучасному суспільству, що дають змогу аналізувати й критично оцінювати інформацію з різних типів медіа.

Отже, підсумовуючи, зазначимо, що в інформаційному суспільстві роль бібліотек як суб'єктів формування й функціонування гуманітарного інформаційного простору зростає та інтенсифікується одночасно із зростанням відповідальності бібліотек за збереження пам'яті нації в документних масивах різного, у тому числі й електронного походження. Зважаючи на зростання впливу на процеси інфотворення залученості аудиторії у виробництва інформації й розвиток нових видів масових комунікацій, бібліотека надає платформу та ініціює процес суспільного осмислення і створення соціокультурного дискурсу – формування та визначення актуальних смислів відбувається знизу. У цьому випадку йдеться, по-перше, про відображення демократичних суспільних практик, по-друге, про акцентування важливості інформаційної грамотності та відповідального інформаційного споживання. Фактично, ідеться про посилення та інтенсифікацію в сучасних умовах реалізації інформаційної, меморіальної, просвітницької та аксіологічної функцій бібліотек.

5.2. Модернізація історичної пам'яті та політики пам'яті в електронному середовищі

Важливою складовою світоглядного дискурсу є дискурс минулого: пам'ять і контрпам'ять, «придушена» та «витіснена» пам'ять; комеморація як створення спільних спогадів; політика пам'яті, проекти пам'яті й конструювання місць пам'яті; політизація історії та пов'язані з нею «битви за минуле» чи «історичні війни». Очевидним є той факт, що концепти «пам'ять», «колективна пам'ять» не є чимось метафізичним і абстрактним, вони постійно беруть участь у процесах конструювання, артикуляції й мобілізації ідентичностей, потрапляючи тим самим у простір політики [16] й актуалізуючи відповідні дослідження. Визнаючи амбівалентність впливів мережі Інтернет як гіпотетичної трибуни для пошуку компромісів і водночас додаткового чинника поляризації, вітчиз-

няні науковці схильні все ж вбачати в ньому фактор ослаблення комунікаційного поля під впливом віртуальної гіперреальності, різкого скорочення можливостей діалогу, зростання можливостей для використання маніпулятивних технологій, формування «зони безвідповідальності, де свобода дедалі більше обертається хаосом» [17, с. 201–203]. Хоча такі застереження мають під собою ґрунт, соціокультурні трансформації під впливом поширення інформаційних технологій видаються процесами, що не можуть бути схарактеризовані в ключі головним чином ризиків. Сьогодні поза сферою наукового осмислення залишаються особливості функціонування місць пам'яті у цифровому форматі, специфіка комеморації з огляду на потенціал інтерактивності, створюваний соціальними медіа, характеристики «битв за минуле» у віртуальному просторі, перспективи реалізації політики пам'яті в умовах мережевого суспільства. Загалом, існуючих досліджень, присвячених питанням національної пам'яті в інтернет-просторі [18, 19], недостатньо для розкриття проблематики, що на сучасному етапі формує окремий напрям історичних студій та цифрової гуманістики. Використання цифрових медіа та інструментів для фіксації суспільно значущих подій минулого чи сьогодення, досліджень, представлення, популяризації історії та комеморації може бути описане як цифрова історія. Ідеться про новий підхід до досліджень та представлення історії, що передбачає застосування інформаційних технологій: баз даних, мультимедійних проєктів, гіпертексту, можливостей інтеракції у мережі.

Віртуальна репрезентація дискурсу пам'яті можлива на кількох рівнях (за М. Ферро): інституційному – створення, коригування, ревізії офіційної історичної концепції, здійснюваних політичною та інтелектуальною елітою; рівні контрпам'яті – репрезентацій, що не відповідають офіційній версії історичних подій; рівні масового дискурсу індивідуально-колективної пам'яті.

Власне, про таке співіснування «культурної пам'яті» та «абстрактного фонду енциклопедичного знання», що має універсальне значення, але не пов'язане з конкретною ідентичністю, пише німецька дослідниця А. Ассман. Пам'ять, наголошує вона, базується на символах, служить для соціальної групи формою самовизначення і орієнтиром на майбутнє, таким чином культура створює

транспоколінний простір знань і систему координат, за допомогою яких носії цієї культури оформляють власний досвід. Культурна пам'ять є не тільки пасивною накопичувальною пам'яттю, вона містить у собі реактивацію минулого й можливість його широкого засвоєння активною функціональною пам'яттю.

Важливу роль відіграють при цьому структури перцепції, завдяки яким діють вторинні процеси індивідуального й культурного сприйняття [20]. Отже, пам'ять набуває принципового значення як сфера смислотворення, де актуальні моделі поведінки спираються на загальноприйняте, «норму», яку формують повторювані, можливо, упродовж поколінь практики. Тобто національний наратив може розглядатись як «...впорядкування, надання смислу досвідам... як конденсований ряд правил, який включає в себе те, що є узгодженим та успішно діє в межах даної культури» [21, с. 36]. Н. Яковенко, говорячи про систему сенсів, знакових для певної спільноти, що сприймається її членами за обов'язковий набір цінностей, які забезпечують «адекватність» повсякденної поведінки як комунікативну пам'ять або комунікативний код культури, із щоразу новою, на виклик часу інтерпретацією/сприйняттям «нашого» минулого, наголошує, що формують цей комунікативний код література, мистецтво, ЗМІ [22].

Сьогодні акумуляція матеріалів, що сприяють комеморації, відбувається на різних ресурсах: від офіційних інтернет-порталів державних структур, покликаних реалізовувати політику пам'яті, сайтів наукових установ, що, по суті, репрезентують через власні віртуальні представництва результати своєї роботи, до електронних колекцій бібліотек та архівів, віртуальних експозицій музеїв, що на сучасному етапі досягають рівня міжнародних і глобальних проєктів. В інтернет-просторі знаходить відображення діяльність громадських організацій – меморіальних, присвячених виявленню і збереженню інформації про травматичні події (репресії, депортації, локальні та глобальні воєнні конфлікти, їхній вплив на долі народів і окремих людей), пам'яткоохоронних та краєзнавчих, що працюють з місцями пам'яті.

Значний вплив на формування історичного наративу мають електронні ЗМІ – сьогодні значна їх частина веде спеціальні рубрики чи проєкти в рамках видання, як, наприклад, «Україна

Інкогніта» (газета «День»), «Історія» («Гиждень»), «Історична Правда» («Українська Правда»), «Усвідомлюючи себе через пам'ять» (радіо «Свобода»); розвиваються й окремі сайти. Водночас саме спеціалізовані сайти чи рубрики популярних видань можна назвати серед майданчиків для розгортання «війн пам'яті» чи навіть інформаційної агресії проти України (таке потрактування видається цілком виправданим з огляду на незначну чи навіть повну відсутність інформаційної протидії нав'язуваному наративу), у якій «битви за минуле» відіграють провідну роль. Відзначимо, що лише влітку 2014 р. в Україні з'явився, і то зусиллями громадськості, сайт «Лікбез. Історичний спротив», де публікуються матеріали на тему суперечливих питань українсько-російських відносин. Метою проекту, як зазначено на сайті, є створення багатомовного інтернет-ресурсу, що акумулював би достатній обсяг інформації стосовно історії України, формування Української держави, витоків українсько-російських конфліктів тощо. Це, по-суті, поки єдиний потужний проект, що декларує серед своїх завдань, як вказується в описі проекту, надання «надійних джерел та фактів, які можна використовувати як для свого усвідомлення, так і для ідеологічних дискусій».

Простір пам'яті формують і комерційні проекти, для яких історичний контент є допоміжним, що, утім, за умови якісної підготовки матеріалів не знижує його пізнавальної цінності. Це – туристичні сайти, представництва спеціалізованих видавництв, аукціонів вінтажних чи антикварних предметів тощо. Наприклад, проект «Київ. Фотолітопис» (photohistory.kiev.ua) – цифровий архів видавництва «Варто», що спеціалізується на випуску книг та мультимедійної продукції про Київ і Україну: цифрові копії книг, журналів та газет київської тематики, що видавались із середини XIX ст. до нашого часу, карт Києва, листівок, малюнків; фото, відео та кінохроніка. Цікаво, що такі проекти доволі часто є відкритими – запрошують до співробітництва небайдужих користувачів, використовуючи таким чином можливості взаємодії автор – користувач, створювані інтерактивністю інтернет-комунікацій.

Найвищий рівень такої взаємодії характерний для соціальних медіа, що виступають потужним джерелом залучення громадянсь-

кої активності, зокрема і в дискурсі національної пам'яті. Широке обговорення опублікованих пам'яток, документів, розвідок, якість яких варіюється від наукових матеріалів до графомансько-сенсаційних і відверто маніпуляційних, характеризує смисли, погляди, оцінки меморіального та історичного дискурсу. Соціальні медіа впливають на формування регіональних особливостей ландшафту пам'яті; тут функціонують ностальгічні спільноти, популяризується онлайн-туризм, розвивається інтернет-активізм, спрямований на пам'яткоохоронну проблематику. Пам'ять як сфера смислотворення формується в різних практиках, що розгортаються у двох основних площинах – як родинна пам'ять і пам'ять офіційна, трансльована через систему освіти, національних практик комеморації (вироблення ритуалів вшанування, святкування тощо), художні образи, що сукупно формують національне або регіональне культурне поле. Родинна пам'ять і офіційна можуть збігатися, відчутно посилюючи одна одну – у нашому суспільстві як характерний приклад такого співзвучання може розглядатися значна частина пам'яті про Другу світову. Немає сенсу заперечувати той факт, що образ «Великої Вітчизняної» був ідеологічним конструктом радянської пропаганди, але саме тому, що цей конструкт спирався на родинну та індивідуальну пам'ять, він настільки сильно вкорінений у пам'ять соціальну. Родинна пам'ять може підважувати офіційну, як, наприклад, для Західної України – пам'ять про радянізацію і Другі визвольні змагання, виступаючи таким чином щодо офіційної контрпам'яттю. Маємо також приклади, коли офіційна пам'ять знищувала родинну, створюючи або поглиблюючи травми пам'яті – такою знищеною чи загнаною у невисловлене для багатьох українських родин була пам'ять про голодомор, пам'ятати і говорити про який у тоталітарному суспільстві небезпечно, тому маємо родинні історії про непроговорену травму, що відкриваються лише сьогодні.

Окремим сегментом дослідження проблеми пам'яті можна вважати функціонування так званих ностальгічних спільнот, для яких характерна реконструкція побуту, інших рис життя в минулому, емоційна, експресивно-оціночна, а не фактологічна складова його обговорення, що дає змогу виокремлювати ностальгічні практики серед історичних. Актуальність досліджень

ностальгії як спроби утопічного конструювання минулого, «туга за домом, якого більше немає або, можливо, ніколи не було», утопія, звернена не в майбутнє, а в минуле, спроба перетворити історичний час у міфологічний простір [23] у вітчизняному і, ширше, пострадянському просторі підтверджується зростанням її проявів протягом останнього десятиліття, їх комерціалізацією та використанням в ідеологічних побудовах, що є елементами політичної боротьби та інформаційних впливів, у тому числі зовнішніх.

Ряд особливостей інтернет-дискурсу (усно-писемне мовлення, мультимедійність, інтерактивність, полілогічність, емоційність та емпатія) дають змогу говорити про ностальгічні практики в інтернет-просторі як про явище, що набуває якісно нових рис і є достатньо масовим, щоб бути предметом спеціального дослідження. Організований структурований ностальгічний інтернет-дискурс (ностальгія за радянським загалом) – тематичні форуми і блоги, спеціалізовані спільноти є переважно російськими, за участі учасників з України. Стихійні та спорадичні спільноти виникають навколо окремих публікацій і ностальгічних обговорень їхнього змісту на форумах. Для ностальгування за радянським «золотим віком» не характерні національні особливості: він переживається як спільне радянське минуле, в одному треді можуть поєднуватися згадування та обговорення Москви, Києва чи Ашхабаду часів «застою». Радянське українське минуле, як правило, не є самостійним предметом обговорення, а розглядається в загальному контексті, що є цілком логічним з огляду на те, що учасники обговорення, які ідентифікують себе як представників «покоління народжених у СРСР», найчастіше ігнорують національні особливості, що виходять за межі національної політики Союзу («у СРСР видавалось більше українських книг, ніж у незалежній Україні»).

Тим часом носії української національної ідентичності байдужі або негативно налаштовані щодо радянського минулого: окремі спроби його «експропріації» (наголошування українськості артефактів періоду УРСР) спостерігаються в інтернет-дискурсі лише в контексті російсько-українського протистояння, інформаційного, у тому числі останнього часу. Загалом же «радянськість»

і «українськість» потрактовуються, скоріше, як антагоністичні, у класичній парадигмі українського дисидентського дискурсу.

Як виняток можна розглядати ностальгічні треди, пов'язані з ностальгією щодо конкретної місцевості та періоду: Львова польського періоду, повоєнної Одеси, Києва епохи «застою» тощо. У цьому випадку ностальгування об'єднує учасників, фактично чи ментально пов'язаних з тим чи іншим містом, формуючи умовно національний сегмент радянського ностальгічного дискурсу – за мовою, проблематикою, статусом учасників. Назвемо його умовно (ситуативно) національним, як через необов'язковість цієї ознаки, так і з огляду на існування іншого, виразно національного пласту ностальгічного інтернет-дискурсу українців, пов'язаного з періодом другої половини ХХ ст. Сюди можна віднести як романтизацію українських визвольних змагань, що в соціальних медіа доволі часто розглядаються через фамільну історію, рустикальне ностальгування за «сільським дитинством» чи «канікулами у бабусі», що має місце на українських форумах соціальних медіа, так і спогади, пов'язані з традиціями, укоріненими в дорадянському періоді (як-от напівлегальні святкування Різдва чи Великодня).

Водночас ностальгічні практики, за умови їхньої інструменталізації, можуть стати світоглядними «гачками», на які чіплятимуть інфільтровані смисли ворожої пропаганди. Зокрема, для частини українців важливою все ще залишається радянська чи, швидше, пострадянська ідентичність: ностальгічні переживання ідеалізують роки минулого, критичне сприйняття далекого від економічного та соціального ідеалу рівня життя в сучасній Україні лише консервує такі уявлення, які до всього ж закріплюються рядом комерціалізованих медійних практик (кінофільми, музика, стилізовані ресторани тощо). У регіональному зрізі такі настрої більш виявлені для урбанізованого Сходу та частково Півдня з ряду причин: завершальний етап формування індустріального регіону припав на другу половину ХХ ст., при цьому в радянський період компоненти культурної пам'яті завдяки активному втручанням держави заповнювалися не національними складовими, а державницькими радянськими ідеологемами [24, с. 122]; крім того, за радянських часів, особливо в 1960–1970-ті роки,

Донбас був своєрідною «вітриною соціалізму», що відбивалось як на добробуті населення, так і на відчутті успішності та причетності до великої держави. Відповідно, крах СРСР відчувався в цьому регіоні як трагедія впродовж десятиліть з об'єктивних причин, а «ностальгія за радянським» має особливе значення для українського індустріального Сходу України. Очевидно, що саме на такі настрої розраховували російські технологи, просуваючи в інформаційному просторі щодо регіонів, на які покладалися надії на «парад суверенітетів» у 2014 р. спільної назви – «Новоросія». В інформаційному ж просторі йшлося про утвердження символізації історичної тяглості цього краю як частини «руського мира» та нівеляції історії Півдня України: і як Дикого Поля, і як території Козаччини; підкреслення території умовного «південного сходу» як території російської колонізації кінця XVII–XIX ст. (російської не в етнічному, а в імперському сенсі).

Якщо ж розглядати цей конструкт глибше, то очевидно, що назва мала б символізувати історичну тяглисть цього краю як частини «руського мира», заперечуючи таку тяглисть для української національної традиції на цих землях, відсікаючи історію Півдня України: і як Дикого Поля, і як території Козаччини. Історична «Новоросія» виникла як наслідок ряду військово-політичних управлінських та адміністративних практик середини XVIII ст., упродовж XIX ст. проурядові культурні й освітні практики мали спричинитися до формування більш-менш однотипних образів південних і південно-східних земель як невід'ємної частини імперії, попри істотні етнокультурні відмінності цього регіону та його стародавню історію. Таким чином, «Новоросія» сучасними українськими дослідниками розглядається як складова відомої візії «руського мира» та один з наріжних елементів, пов'язаних з конструюванням «великоруської ідентичності» [25].

Дуже показовими в цьому ключі є дискусії навколо перейменування в контексті декомунізації: на Півдні України вони унаочнили наявність і впливовість «губернського», по факту «новоросійського» дискурсу, тобто побудову самоідентифікації на ґрунті пам'яті про перебування в складі Російської імперії. З одного боку, це ерзац проросійсько-радянської риторики, до якої вдаються політики, замінюючи дискредитовану «радянську сім'ю народів»

її старішою версією, менше пов'язаною у суспільній свідомості із злочинами радянського тоталітарного режиму чи із сучасною РФ як агресором. Населенням така версія сприймається нейтрально-позитивно – віддаленість у часі, прийнята на віру проголошена успішність Російської імперії є способом легітимізації місцевих спільнот як пов'язаних з історією регіону, укорінених у ній. Важливо також, що ідеологічний конструкт пропонує історію успіху на заміну розбитій радянській історії «індустріальних гігантів» – такій, що втратила актуальність, перестала виконувати легітимізаційну функцію історії радянського періоду, що була для багатьох мешканців світоглядноформуючою.

Серед найбільш резонансних і перспективних з точки зору дослідження світоглядних преференцій є дискусії на фоні перейменування м. Кіровоград, де проросійські сили активно лобіювали ідею про повернення місту старої назви Єлисаветград. Під час місцевих виборів 2015 р. у місті навіть було проведено опитування щодо назви, щоправда, доволі маніпулятивне: кожен охочий міг «проголосувати» стільки разів, на скільки йому вистачало часу. Водночас проти виступив Інститут національної пам'яті, його співробітники рядом публікацій у соціальних медіа ²⁵ започаткували дискусію щодо спроб встановити імперську назву (додаток 5).

Загалом аналіз понад 300 коментарів різного рівня конструктивності (за практичної відсутності російських дописувачів, що, загалом, мало характерно для подібних обговорень) дає змогу зробити висновок про те, що проблема розглядається саме в контексті інтервенцій в український символічний простір ідеологічних конструктів Російської імперії. Прибічники повернення місту імперської назви наголошували на значенні імперії для розвитку

²⁵ В'ятрович В. Єлисаветградський синдром. *Українська правда*. URL: https://www.facebook.com/volodymyr.viatrovych/posts/10205191616289477?comment_tracking=%7B%22tn%22%3A%22O%22%7D.2015 (109 коментарів на УП, 58 коментарів на Facebook); допис Вахтанга Кіпіані на особистій сторінці в Facebook від 28 жовтня. URL: <https://www.facebook.com/vakhtang.kipiani/posts/10153655054107410?commenttracking=%7B%22tn%22%3A%22O%22%7D> (546 уподобань, 146 коментарів, 60 поширень); Виступ Шпак Аліни (Інститут пам'яті), обговорення на Facebook-сторінці Volodymyr Viatrovych 28 жовтня (33 коментарі).

регіону, вказуючи на його включення до складу України «силою російської зброї», захист від татар. Паралельно з цим популярною є апеляція до українського «сліду» в розбудові імперії.

В обох випадках покажемо, що прибічники імперської версії назви артикулюють спільне, причому часто позитивно міфологізоване минуле українських земель у складі Російської імперії. Подібні погляди українців експлуатує російська модель інформаційного імперіалізму, спрямована на відродження і модернізацію історичних міфів про позитивну об'єднувальну роль Російської імперії, згодом – Радянського Союзу, фактичне існування в модифікованій формі «русского мира» чи історичної спільності «радянського народу», що актуалізує ще один наріжний камінь ідеологічних побудов смислової експансії – радянську ідентичність.

Паралельно із збереженням радянської ідентичності та ностальгічними практиками її переживання в інтерактивному просторі, зважаючи на його високий рівень політизації, розгортається і доволі сильний антирадянський дискурс, що найбільш опукло виявляється у підтримці різних практик, пов'язаних з декомунізацією, зокрема символічного та інформаційного простору. Хоча декомунізація як процес відображення та осмислення процесу очищення фізичного й символічного простору від об'єктів, що репрезентують комуністичну ідеологію, розпочалася ще в період розпаду СРСР, проте її стихійна активізація припадає на період Революції гідності; офіційного статусу процес декомунізації набув у 2015 р. з ухваленням Верховною Радою України пакета «декомунізаційних законів». Отже, сучасний декомунізаційний інтернет-дискурс формує сукупність різних за походженням, якістю, авторством, медіа-носієм текстів: академічні дискусії, публіцистичні рефлексії, довідкові статті, просвітницькі матеріали; опитування, обговорення в соціальних мережах, суперечки на форумах; петиції на сайтах органів влади та місцевого самоврядування; публікація копій історичних документів і фото; інтерактивні карти; інсталяції, «фотожаби» та демотиватори ²⁶ відповідної тематики; стріми ²⁷

²⁶ Фотожаба – графічна карикатура, результат фотомонтажу, переробки зображення із застосуванням комп'ютерного дизайну; демотиватор – сатиричне зображення, створене за схемою: картинка (фото) в рамці та напис-слоган.

²⁷ Стрім (від Live-Streaming) відео-трансляція наживо певних подій, доступна

«ленінопаду» – хвилі демонтажів і пошкоджень пам'ятників радянським політичним діячам, що їх можна розглядати як політичний перформанс, як і «перевдягання» радянських пам'ятників – найвідомішою акцією став вінок, вдягнений руфером Мустангом²⁸ на монумент Батьківщини-Матері у 2015 р.; відео, фото цих акцій тощо. Кожен з перелічених текстів може бути «точкою входу» для участі в суспільному осмисленні на різних рівнях – автора, співавтора, читача – декомунізації як явища сучасного життя чи окремого інформаційно-комунікаційного акту.

Для прикладу можна навести конфліктний дискурс пам'яті, пов'язаний із Другою світовою війною в Україні – у суспільстві присутні кілька візій війни: радянська, європейська, українська націоналістична, єврейська та інші, що можуть бути як сумісними, так і антагоністичними одна щодо одної. «Війна пам'ятей» активізувалась у контексті російсько-українського протистояння, що увиразнило концепцію «Великої Перемоги» як одного з елементів інформаційної політики Кремля, суть якої – відновлення (збереження) російського впливу на пострадянському просторі. У 2017 р. акцентування окремими політичними силами позиціонування в суспільстві та відповідне висвітлення в медіа «святкування Дня Перемоги» на противагу «відзначенню Дня пам'яті», з одного боку, дало очікуваний результат – було створено «телекартинку» для російських і проросійських каналів, що демонструє підтримку в Україні ідеї «Безсмертного полку»²⁹ та ширше – спільність простору пам'яті для частини громадян України із сучасним російським, навіть не пост-, а неорадянським, символічним простором. Також увиразнюється розкол в українському суспільстві по лінії

для перегляду у режимі реального часу через мережу Інтернет, як правило – користувацький контент, що створюється безпосередніми учасниками за допомогою мобільних пристроїв.

²⁸ Руфери (від англ. Roof – дах) – субкультура міських альпіністів-екстремалів. Mustang Wanted – нікнейм популярного українського руфера, відомого рядом політичних акцій.

²⁹ «Безсмертний полк» – російська пропагандистська громадська організація, що проводить однойменні акції-марші з портретами та виступами-вшануваннями учасників війни. У 2017 р. у кількох українських містах було організовано такі марші, що спричинили конфлікти між їхніми прибічниками та противниками.

різних практик комеморації – радянських, європейських, націоналістичних.

Водночас ці події каталізують маргіналізацію однієї з найбільш виразно радянських і при цьому живучих через суспільну сакралізацію практик: радянська практика «святкування» перемоги у Другій світовій доволі чітко вписується в асоціативний ряд із «сепарським шабашем», ідея «безсмертного полку» як вшанування пам'яті переможців (ставлення до якої в суспільстві лояльне попри виразний російський пропагандистський присмак саме з пошани до експлуатованих пропагандистами образів ветеранів) дискредитується включенням до героїчного пантеону бойовиків «ДНР/ЛНР». Тобто трансмедійність відповідного дискурсу створює «побічні» сюжетні лінії і реакції, що можуть виявитись більш важливими або такими, що мають глибші, далекосяжніші наслідки, ніж основні.

Важливим елементом декомунізаційного дискурсу можна вважати колективне осмислення травматичного минулого користувачами соціальних медіа. Зокрема, у розділі 4.1 розглядалися цифрові проекти, пов'язані з осмисленням сімейної пам'яті про Голодомор. Іншим показовим прикладом «війни пам'ятей та ідентичностей» може вважатися обговорення в соціальних мережах проекту «Моя Україна: Спогади та самобутність» (російськомовний варіант проекту має ще промовистішу назву: «Моя Украина: Осознавая себя через память») ³⁰ (додаток 6) [26].

Обговорення проекту на Facebook-сторінці Radio Svoboda (Facebook-сторінка Radio Svoboda. Допис від 28 січня 2015 р.) ³¹ засвідчило високий інтерес серед українців до родинної пам'яті: з одного боку, як власне фамільної історії, з іншого – як до фокусу осмислення історії країни й народу через минуле власної родини

³⁰ Кореспондент радіо «Свобода», чеська журналістка Д. Сінделар відвідала шість українських міст: Київ, Львів, Ужгород, Одесу, Дніпропетровськ і Харків. Чотирнадцять українців поділилися своїми історіями та фотографіями для проекту «Моя Україна».

³¹ Тут і далі як приклади наводяться найбільш показові, на нашу думку, коментарі; також такі, що отримали найбільшу підтримку (у цьому дописі – сотні «вподобань» учасників обговорення). У наведених цитатах зберігається мова оригіналу.

(цей допис отримав понад 11 тис. уподобань, понад 1323 поширень і понад 200 коментарів). Ідеологічна заангажованість подібних проєктів виявляється в достатньо високому інтересі російських і проросійських коментаторів, серед головних посилів яких заперечення факту існування українців у минулому і сучасному, відстоювання ідеї «спільності слов'янських народів», «братства» чи «єдності (єдиності)» українців та росіян.

Характерною рисою цього дискурсу є заперечення (применшення, нівелювання) чи навіть пряме виправдання репресій, депортацій, Голодомору у ХХ ст., ідея відмови від пам'яті про національні трагедії задля «слов'янської єдності». Для аргументів опонентів наведених вище тез характерна чітка прив'язка до сьогодення, виявлення зв'язку злочинів сталінського тоталітарного режиму з його сучасними ідейними спадкоємцями. Тобто важливою складовою української протидії описаним міфологемам є розуміння та артикулювання того факту, що сучасна російська держава не змінила сутнісних ознак порівняно з радянськими і царськими часами, українська державність суперечить російським національним інтересам і вважається тимчасовим непорозумінням.

Особливо масштабного розголосу питання травматичного минулого, його подолання та переживання набуло в контексті участі й перемоги української співачки кримськотатарського походження Джамали (С. Джамаладінова) у пісенному конкурсі «Євробачення» у 2016 р. Рівень впливу цієї події на громадську думку як в Україні, так і за її межами, а отже, і перспективність дослідження цього впливу зумовлені, по-перше, ефективністю масової культури як ретранслятора емоцій та ідей (естетична привабливість і образність «носія» – пісні чи концертного номера та відеокліпу в цьому випадку – сприяє швидкості, легкості, масштабності поширення трансльованих смислів і їх стійкості, як унаслідок емоційного впливу, так і через повторюваність). По-друге, очевидність (хоч і не акцентована принципово в позиціонуванні номера Джамали, та все ж явно присутня) паралелей історичного матеріалу з подіями сучасності перевела участь України та реакцію на виступ Джамали у світі на рівень потужної інформаційної події. Вибір як об'єкта дослідження відображення цієї події в інформаційному просторі дає змогу проаналізувати комплекс

матеріалів – відео власне виконання музичної композиції і специфіка його поширення в мережі Інтернет, у тому числі через соціальні медіа (офіційні відеоролики, масив користувацьких відео, кавер-версії пісні Джамали); висвітлення події та пов'язаних з нею дискусій у ЗМІ (публікації в іноземних ЗМІ аналізуються за матеріалами проекту Національної юридичної бібліотеки «Інформаційні акценти»); активне обговорення в соціальних мережах (для дослідження було використано метод включеного спостереження й аналізу та соціально-культурної інтерпретації текстів).

Власне, подією в інформаційному просторі участь Джамали стала ще на етапі національного відбору за право представляти Україну на міжнародному пісенному конкурсі в лютому 2016 р. Співачка представила композицію «1944», написану двома мовами – англійською та кримськотатарською, яка передає трагедію кримськотатарського народу і сім'ї співачки зокрема.

Під час національного відбору рекордна кількість українців – 382,5 тис. осіб узяли участь у смс-голосуванні. Пояснити такий інтерес в Україні до розважального конкурсу можна саме тим контекстом, який актуалізував події понад 70-літньої давності і виявив паралелі із сучасною політичною ситуацією. Очевидно, що участь у голосуванні в національному відборі взяли українці, для яких важливо було виявити свою громадянську позицію. Показово тут видається реакція української Facebook-спільноти, що стала одним з майданчиків мобілізації прихильників «громадянської» (на противагу «мистецькій», «розважальній») позиції. Участь у конкурсі української виконавиці з глибоким та пафосним твором, «важкою» піснею – як емоційно, так і за смисловим навантаженням: історія родини, роду, народу, країни; трагедія та сила, за болем і відчаєм минулого – пам'ять сьогоднішніх поколінь – підтримувалася далеко не всіма українцями.

Головним аргументом противників участі у європейському конкурсі саме цієї композиції був розважальний, «легкий» характер «Євробачення» і, відповідно, «неформат» пісні «1944». Ці дискусії фактично виявили два бачення головного завдання національного відбору: обрати пісню – гіпотетичного переможця «Євробачення» (такими вбачалися «легкі» пісні розважального формату конкурсу. Звідси основні аргументи проти Джамали: «такого

не наспівуватимеш... не прохідна») чи виконавця, гідного представити Україну, артиста, здатного стати її «голосом» [27, 28].

Дійсно, треба також враховувати, що, згідно з правилами «Євробачення», жителі анексованого Криму не мали права голосувати в українському національному відборі (більшість земляків Джамали не могли віддати голоси), тому фактично Україна голосувала за Крим і замість Криму, виявляючи таким чином свою підтримку і солідарність [29]. Утім, навіть національний відбір не залишився власне внутрішньою українською справою – уже на цьому етапі відбувалися потужні медіа-атаки з боку офіційних і неофіційних представників Російської Федерації та окупаційної адміністрації Криму. Україну звинувачували в політизації конкурсу та спекуляціях на минулому. У результаті проведеної експертизи керівництво Європейської спілки мовників (EBU) не знайшло політичного підтексту в пісні, що присвячена депортації кримських татар у 1944 р. При цьому результатом розголосу стала значна кількість матеріалів у зарубіжних ЗМІ, що розкривають історичний та політичний контекст пісні.

Можна вважати, що навіть у тих випадках, коли йшлося про висвітлення в ключі «українська конкурсантка розлютила Росію своєю піснею» і подібне позиціонування України не схвалювалося редакцією того чи іншого ЗМІ як недоцільне на аполітичному пісенному конкурсі, такі публікації все одно давали ефект значного розголосу. Цим самим створювався інформаційний зв'язок між історичними й сучасними подіями та деструктивною роллю в останніх РФ як спадкоємиці СРСР. Водночас Крим та його корінний народ опинялися в центрі уваги, у європейських громадян формувалася популярна думка про долю цього корінного народу.

Виходячи з тези про те, що важливим елементом «м'якої сили» в умовах протиборства є непрямі дії: морально-психологічний, інформаційно-пропагандистський вплив на противника [30], – «Євробачення-2016» можна вважати успіхом української «культурної дипломатії» та м'якої сили громадянського суспільства за посередництва соціальних медіа. Зрозуміло, що далеко не весь користувацький контент є якісним, оригінальним, актуальним і суспільно корисним, швидше навпаки, проте інформаційні технології, демократизуючи процеси інфотворення, сприяють напов-

ненню інформаційного простору новою (у тому числі новою за якісними характеристиками) інформацією. Принципово, що, порівняно з традиційним механізмом лобювання ідеологічних проєктів через проєкти історичні, веб-формат є найбільш демократичним і масовим, перетворюючи в потенційного суб'єкта дискурсу пам'яті кожного, хто підключився до глобальної мережі.

Отже, розвиток інформаційних технологій наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. сприяв не лише змінам у національному та глобальному інформаційному просторі – інтенсифікації виробництва нової інформації, створенню принципово нових способів її зберігання, пошуку і подання, а й виникненню нового культурного, мовного, інформаційного середовища, нової соціокультурної реальності, що формується та стрімко розвивається з розширенням сфер впливу сучасних засобів комунікації. Активне впровадження новітніх технологій змінює стандарти спілкування та обміну інформацією, сприяє залученню до створення контенту користувачів, розширюючи можливості співпраці й співтворчості, трансформуючи тим самим і практики та дискурси, пов'язані з трансформаціями ідентичностей.

5.3. Культурні змісти в електронному середовищі та їх світоглядний вимір

Символи й символічна репрезентація є важливою складовою самоінтерпретації національної спільноти в культурі, у продукованих національними елітами смислах та ідеях. Як символи можуть виступати територія, мова, традиції, стереотипи поведінки, самоназва, візуальні знаки; система символів, проявляючись через ритуали, тексти, символічні атрибути, є способом кодування уявлень групи про себе. Символи транслують та зберігають, модернізують і забезпечують функціонування у сприйнятній формі значущої для соціуму інформації. Через символізацію учасники комунікації «прочитують» культуру один одного, визначають «своїх» та виокремлюють «інших»; культурні практики спільного переживання традицій, осмислення навколишнього світу і себе в ньому визначають самовіднесення людини до певної спільноти.

Систематичне ж виявлення певної поведінки в повторюваних дискурсивних актах закріплює представлену в них ідентифікацію, впливаючи на динаміку та зміст суспільної свідомості, визначаючи процеси формування колективної ідентичності [31].

Виступаючи як інструмент пізнання, так і конструювання соціальної реальності, символ охоплює широке коло суспільних відносин, що стимулює розвиток різних напрямів досліджень проблем символічного. Методологічною основою для визначення символічної системи як «посередника» між людиною і зовнішнім світом виступає філософія символічних форм, розроблена Є. Кассіером. Постмодернізм наділяє символ властивостями інструменту дослідження сучасного суспільства та його ціннісних преференцій через його здатність опосередковувати досвід. Наукові рефлексії, пов'язані з феноменом символічного, пропонують різні дисципліни: антропологію, політологію, культурологію, соціологію, психологію, лінгвістику³².

Символічна репрезентація у сучасному світі набуває нового виміру та специфічних характеристик з огляду на функціонування в інформаційно-комунікативному просторі в умовах медіатизації соціокультурних процесів. Зростання потоків інформації в інформаційному суспільстві впливає на її якісні характеристики: інформація далеко не завжди передається на рівні понять, дедалі частіше на символічному рівні як смислово заміщенні абстрактного об'єкта чуттєвим образом. Формуючись під впливом різнорідного, хаотичного і переривчастого потоку інформації, поширюється новий тип культури – «мозаїчної» (за А. Модем). Сучасну людину, яка живе в мозаїчній культурі, оточують символи, що

³² Див.: Эко У. Отсутствующая структура. Введение в семиологию. Санкт-Петербург : Логос, 1998. 443 с.; Бутиріна М. Символ як інструмент прикладних соціально-комунікаційних технологій. *Ученые зап. Тавр. нац. ун-та им. В. И. Вернадского*. 2011. Т. 24 (63). С. 396–401; Пелагеша Н. Україна у смислових війнах постмодерну: трансформація української національної ідентичності в умовах глобалізації. Київ : НІСД, 2008. С. 4; Лісовський В. М. Символізація суспільно-політичних процесів. *Наук. пр. Т. 93*. Вип. 80. С. 124–128; Ярошенко В. М., Присяженко І. О. Символічна політика та символи в інформаційно-комунікативному просторі: аспекти впливу. *Наук. пр. Політологія*. Вип. 236. Т. 248. С. 28–33.

стають інструментами впорядкування інфополя, маркуючи, означаючи його складові [32, с. 45], формується новий образний (читай символічний) ряд [33, с. 278]. З такого калейдоскопу образів, символів складається «мозаїка» відносин особистості та соціуму, формуються погляди, потреби, норми поведінки. Саме ця обставина дала можливість М. Маклюену проголосити, що на зміну лінійному способу мислення приходить більш глобальне сприйняття через образи. Таким чином, зростає важливість символічного рівня інформаційної продукції – «інформації в сенсі відчуттів, значень та ідентичності», за визначенням М. Кастельса [34, с. 179].

Ці тенденції дедалі більше зумовлюють пошуки нових теоретико-методологічних підходів до визначення впливу символів на процеси конструювання та трансформації ідентичностей в умовах інформатизації дійсності. Заслужують на окремий аналіз механізми та інструменти трансляції символів в умовах медіатизації соціокультурних процесів. Дослідження впливу засобів символізації на індивідуальну та масову свідомість громадян в умовах медіатизації політичної дійсності потребує ретельного аналізу з огляду як на високий комунікативний потенціал символу загалом, так і враховуючи той аспект, що сучасний інформаційний простір став значним чином сферою виробництва символів.

Фактично інтернет-простір через електронні бібліотеки, файлообмінні колекції, віртуальні музеї, комунікацію в соціальних мережах містить у собі всі площини формування і транслявання національного нарративу [35] – літературу, мистецтво, кінематограф як смислоутворювальні та утверджувальні проекти; гуманітарних досліджень, що є механізмами соціокультурного синтезу, систему інституцій пам'яті (музеїв, архівів, бібліотек), що сприяють укоріненню нації в історії; спорт як засіб згуртування спільноти і потужний чинник ідентифікації з нею; символізацію національного буття (уведення в інформаційний простір національної символіки); масові заходи, національні свята та театралізовані дійства. Ці традиційні практики в інтернет-просторі або інтенсифікуються, або набувають нових рис, або ж продукують нові, нехарактерні для офлайнових дискурсів.

Сучасна символізація соціокультурної дійсності багато в чому зобов'язана своїм масовим впливом на суспільство візуальному

дискурсу. Більшого впливу набувають не тексти або аргументи, а яскраві символи та кадри, що легко запам'ятовуються. Візуалізація як специфіка нової культури визначається її семіотичною природою і технічними можливостями засобів її реалізації. Інтернет створює додаткові можливості залучення користувачів до спільної участі в медійних ритуалах національної радості та скорботи: візуальне оформлення скорботи чи, навпаки, потік привітань з національними чи релігійними святами створює ефект одночасної участі членів спільноти у важливих для всіх подіях як вияву так званого банального націоналізму, а соціальні медіа надають їй додаткових характеристик і ефекту прямої участі. Характерним може також бути приклад масової зміни аватарів³³ учасників української Facebook-спільноти на траурні (чорні, зображення свічки тощо) у зв'язку з початком війни. Наступний активний сплеск поширення патріотичних мотивів у самопрезентації учасників (використання національних кольорів, символіки, військових елементів, тематичних зображень). Символізація інтерактивного простору – наповнення національною символікою (жовто-блакитний прапор, тризуб, гімн; святковий, кулінарний, спортивний та інші інтернет-дискурси, що маркують національне світосприйняття та самовираження). Ідеться також про посилення його як дискурсивного простору вироблення, осмислення і реалізації стратегій символізації через різні комунікативні практики. Ними можуть бути дискусії, наприклад, пов'язані з очищенням від атрибутів радянської доби символічного простору та наповнення новою (відновленою) національною символікою, з відродженням традиційної української топоніміки; перегляд традицій святкування – відмова від радянських (або ж їх захист, консервація, музеєфікація) та повернення до національних свят, вироблення й утвердження нових святкових традицій саме в інтерактивному інтернет-просторі. Таким чином, учасники інтернет-дискурсу, з одного боку, є носіями і трансляторами, зокрема і в інтерактивному просторі, цінностей, які засвоїли в процесі соціалізації, відтворюючи ці

³³ Аватар – невелике зображення (фотографія або малюнок), що відображається в профілі зареєстрованого користувача форуму, сайту, соцмережі разом з ніком (псевдонімом), покликаний презентувати користувача в комунікації.

цінності в щоденній практиці. З іншого – є учасниками трансформацій та модифікацій (відбору для збереження чи забування, фіксації у повторюваних практиках нових). Крім того, саме інтерактивний інтернет-простір є одним з механізмів відбору тих образів, дій і явищ, що набувають символічного капіталу. Через комунікативні практики вірусного поширення інформації учасники дискурсу або транслюють (обговорюють, поширюють, трансформують ті чи інші символи), або ігнорують, прирікаючи тим самим до забуття. Таким чином характеризується дуальність системи: учасники інтернет-дискурсу одночасно є продуктом системи цінностей і через свою діяльність є творцями цієї системи.

Саме в останні три роки відбувалося активне продукування контенту, пов'язаного з утвердженням національної символіки в українському просторі. Як приклад можна навести появу тисяч вражаючих своєю експресивністю відео з виконанням гімну України – різними мовами і представниками різних етносів української нації, професійними співаками та спортсменами, воїнами, дітьми, учасниками Євромайдану (пошукова система YouTube видає на результат запиту «гімн України» понад 73 тис. відеосюжетів, серед яких відео з дуже високою популярністю – понад мільйон, сотні тисяч переглядів).

У випадку знакових подій має місце не просто одночасне поінформування/участь, що вже саме по собі створює ефект спільного переживання, а й спільну дію – обговорення концепції, виготовлення/поширення святкової атрибутики (відеороликів, інтернет-листівок тощо), привітання. Показовими можуть вважатися дискусії навколо святкування Дня Незалежності в умовах війни, спровоковані виступами окремих учасників інтернет-спільноти проти параду з паралельними дискусіями щодо суті самого свята. Наприклад, один з популярних акаунтів у Facebook, волонтер, музикант і блогер Алекс Мочанов у інтерв'ю телеканалу Blacksea tv заявив про «штучність» і «нав'язаність» українських національних (державних) свят, яке набуло чималого розголосу (ролик на відеохостингу YouTube має понад 100 тис. переглядів).

Пояснюючи на своїй Facebook-сторінці висловлену позицію, він написав, що «Незалежність в результаті путча и ГКЧП Язова-Янаева 1991 года досталась нам в подарок, в наследство от совка.

С этим наследием мы и живём вот уже без двух недель 24 года. Кровь мы за свою Независимость тогда не проливали, флаг над Верховным Советом, ставшим Верховной Радой – появился без боя» [36]. До обговорення долучились десятки популярних блогерів і їхні читачі³⁴ – сумарно йдеться про інтерактивну аудиторію, що забезпечує сотні тисяч переглядів і тисячі коментарів. Аналіз практики коментування дає змогу визначити фактори впливу (додаток 8). Так, доволі частими в обговоренні є відсилання до символів як точок, емоційних якорів, що утримували психологічно в найскладніші часи (ідеться в першу чергу про переломні моменти Революції гідності чи російської агресії), що визначає потужність впливу такої символізації. Показово, що саме регіональні сегменти соціальних медіа Півдня і Сходу набагато активніші в осмисленні свого простору, що фіксується самими користувачами. Така диспропорція (Одеса чи Маріуполь активніше порівняно з Львовом чи Києвом продукують контент, спрямований на символізацію простору як українського) має декілька вимірів. Акцентування усвідомленої українськості окреслює спільноту однодумців [37]. Не менш показовим видається ставлення до гімну – популярним є не лише поширення різних відеороликів, а й ідентифікація «свої/чужі» за тим, чи приєднуються публічні особи до його виконання з подальшим обговоренням (часто доволі експресивним) [38, 39].

Заповнення простору українською символікою розглядається як оберіг – не в архаїчному значенні, а буквально, як сигнал і видиме підтвердження українськості краю [37]. Таке тлумачення базується на популярності тези про те, що «русский мир» приходить туди, де його чекають, що цілком відбиває логіку гібридної

³⁴ Facebook-сторінка Пилипа Духлія 9 серпня. URL: <https://www.facebook.com/pylyp.d/posts/1075008305843905?commenttracking=%7B%22tn%22%3A%22O%22%7D>; Facebook-сторінка Єгора Чечеринди від 9 серпня 2015 р. URL: <https://www.facebook.com/checherynda/posts/876171182462867?commenttracking=%7B%22tn%22%3A%22O%22%7D>; Facebook-сторінка Романа Кулика від 9 серпня. URL: <https://www.facebook.com/kulykromanviktors/posts/85916411143709?commenttracking=%7B%22tn%22%3A%22O%22%7D>; Facebook-сторінка Анна Амарго від 9 серпня. URL: <https://www.facebook.com/anna.amargo/posts/676335422467147?commenttracking=%7B%22tn%22%3A%22O%22%7D>; URL: <https://www.facebook.com/anna.amargopots/676350272465662?commenttracking=%7B%22tn%22%3A%22O%22%7D>.

війни – інспірування «громадянського конфлікту», маскуванню зовнішньої агресії під дію «місцевих жителів». Відповідно, максимальне наповнення свого світу українською символікою і гранично широка трансляція її в інформаційному просторі розглядаються як спосіб зірвати подібну тактику, засвідчивши лояльність населеного пункту чи регіону України.

Так, наприклад, улітку 2016 р. широко висвітлювалися й обговорювалися в соціальних мережах вуличні масові заходи, приурочені до річниці звільнення українськими військовими Слов'янська і Краматорська від бойовиків – у Краматорську відбувся концерт Джамали, на вулиці вийшли тисячі людей з українськими прапорами та іншою символікою. Невдоволення з цього приводу в публіках прибічників «Новоросії» привернуло увагу українських блогерів [40]. З приводу цього ж концерту наголошувалося на єдності поколінь у прагненні до миру у своєму місті [41]. Піднесення патріотизму українських міст Сходу і Півдня засвідчує шанс для тих територій, що залишаються під контролем бойовиків [42].

У контексті окупованого Донбасу поширення образів регіону, наповнених українською символікою, має на меті підкреслити штучність, чужість антиукраїнської вакханалії там [43].

Культурних смислів у дискурсивному просторі набувають навіть банальні побутові практики, як, наприклад, споживання їжі, що попри індивідуальний характер, на перший погляд, є явищем багатоаспектним – їжа не може бути зведена до процесу задоволення фізіологічних потреб, навпаки, створює простір для своєї культурної символізації. Така, на перший погляд, банальна подія, як спільна трапеза, входить, утім, до сфери суспільної взаємодії, їжа в ній стає символом, знаком. Кулінарні та гастрономічні символи певного суспільства здатні виступати ідентичнісними маркерами (допомагають визначати «своїх») і проводити демаркаційну лінію в процесах іншування), бути механізмами об'єднання культурного та фізичного простору й тим самим активізувати інтеграційні, консолідаційні процеси внутрішньогрупової взаємодії. Уперше зв'язок повсякденного харчування із системою культури було описано в працях представників школи «Анналів», зокрема Ф. Броделя, який зробив спробу систематизованого дослідження гастрономічної культури в контексті епохи, а також її соціальних

функцій. У роботах К. Леві-Стросса, П. Бурдьє, Т. Веблена їжа розглядається як один з видів специфічного культурного коду. Сучасні західні дослідники розглядають процес приготування та споживання їжі в рамках досліджень повсякденності, як носій ряду культурних значень, чинник самоідентифікації людини, індикатор культурної, національної, расової належності. Таким чином, на сьогодні проблема дослідження гастрономічних практик формує галузевий напрям соціокультурних досліджень, що тематизується як *food studies* і об'єднує істориків, етнографів, антропологів, соціологів, які розглядають їжу як соціокультурне явище, симбіоз історичних, соціальних і культурних контекстів.

Відзначимо, що згадана вище культурна символізація їжі може мати етнічний, локальний, статусний, релігійний чи інший характер, що виводить *food studies* у поле досліджень ідентичностей. У цьому контексті привертають увагу рефлексії французьких дослідників В. Райт і А. Аннес навколо розуміння харчових кордонів і «розрізнення» націй як стратегії, спрямованої на зміцнення національної ідентичності. Автори, виходячи з тези про продукти харчування та харчові звички як символічні маркери культури, фактори формування індивідуальної та колективної ідентичності, обґрунтовують висновок, що харчування окреслює соціальні, культурні, національні кордони і є водночас важливою ареною, де національні ідентичності часто підважуються, а часом і зовсім переписуються [44]. З точки зору дослідження їжі в контексті ідентичнісних практик цікавими видаються також розвідки в галузі культурної антропології, присвячені вивченню взаємозв'язку їжі та пам'яті [45, 46].

Смислотворча для кулінарно-гастрономічного дискурсу рефлексія може мати різні форми – це і твори мистецтва, що торкаються теми їжі, і особливий «кулінарний» жанр, що перебуває на межі літератури та публіцистики і створює в художніх тестах образи їжі й кухні; спеціальна література – кулінарні книги зі специфічною граматиною, семантикою, прагматикою та візуальним рядом, що об'єднують рецепти, які є артефактом культури, продуктом кулінарної традиції [47, с. 56]; кулінарні шоу, які можна розглядати як специфічний, візуалізований і насичений усною риторикою навчання й інформування аналог кулінарної книги [48, с. 90].

Розвиток Інтернету як особливого комунікативного середовища приводить до трансформації названих форм гастрономічної рефлексії, у першу чергу з акцентом на їхню інтерактивність, візуальність та зростання ролі користувачького контенту, до формування нових, таких, як кулінарні сайти, блоги, форуми, навіть комп'ютерні ігри. Популярною останнім часом є візуальна репрезентація їжі на особистих сторінках у соціальних мережах. Такі публікації можуть розглядатися або як статусні чи самопрезентаційні, або ж як нові форми соціальної солідарності на основі спільного гастрономічного досвіду, який транслюється візуальними каналами ЗМІ та Інтернету.

Відзначимо, що в цьому дослідженні їжа як така не є предметом вивчення – ідеться про осмислення залученості в ті чи інші соціальні відносини через гастрономічні практики в інтерактивному просторі мережі Інтернет. Відповідно, це дослідження має на меті з'ясувати, як транслюються традиції харчової культури в умовах «глобального села», дослідити, як рефлексується, усвідомлюється ідентичність через зв'язки з гастрономічними традиціями, у яких саме аспектах кулінарно-гастрономічний дискурс є ресурсом формування та підтримки етнічної, регіональної, національної ідентичності.

Матеріал, на якому здійснюється дослідження, охоплює різні форми гастрономічної рефлексії. Як зразок кулінарної прози взято цикл есеїв української журналістки С. Пиркало – її збірка «Кухня егоїста» стала результатом інтернет-колумністики. Автор тематизує жанр власної книги, означуючи його як «тексти про їжу, світ і ментальність», що народилися із «щотижневої колонки із такими собі кухонними балачками про все на світі» [49].

Автори блогів – як кулінари-професіонали, так і любителі – публікують опис та фото своїх гастрономічних експериментів чи досвіду. Крім рецептів, блог може містити більшу або меншу культурологічну (походження страви), валеологічну (вказівка на корисні або лікувальні властивості), комеморативну (апеляція до спогадів, пов'язаних із стравами) складову. Дотичними до кулінарних блогів є неспеціалізовані персональні сторінки в соціальних мережах, автори яких спорадично звертаються до гастрономічної тематики. Як об'єкт дослідження першого типу текстів

було обрано сторінки львівської кулінарної блогерки Пані Стефи – ресурси цього автора (сайт «Пані Стефа. Переписи і нотеси», <http://panistefa.com>) та Facebook-сторінка є спеціалізованими кулінарними ресурсами. У свою чергу, особисті Facebook-сторінки письменника Богдана Марциняка Волошина, політика Віталія Чепиноги (Vitalii Cherynoga), блогерки Татусі Бо, хоч і не є власне кулінарними, містять популярні дописи, що торкаються теми їжі та кулінарії. Критеріями для відбору репрезентативних сторінок стали: по-перше, представленість значущих текстів – не просто рецептів, а власне рефлексії на тему гастрономічної культури; по-друге – рівень залучення аудиторії. Ідеться не лише про кількість читачів блогера ³⁵, а й, що не менш важливо, взаємодією з ними: наявність уподобань, передруків, коментарів до авторських дописів. Популярні дописи завдяки такій взаємодії утворюють треди, що містять не лише авторський текст, а й сотні, інколи тисячі коментарів читачів.

Аналіз текстів інтернет-дискурсу, об'єднаних темою кулінарії (додаток 9), дає підстави зробити висновок про те, що колективна рефлексія навколо гастрономічних практик має потенціал як посилювати солідаризаційні процеси всередині соціальної групи, так і визначати кордони між своїми й чужими. Ілюстрацією до цієї тези може бути «тема борщу» як українського символу, регіональної константи та національного бренду. Говорячи про цю страву, учасники українського кулінарно-гастрономічного дискурсу визначають її як нематеріальну цінність ³⁶. Борщ зустрічаємо як символ ностальгії за власною оселею і миром у вислові бійця АТО.

³⁵ Богдан Марциняк Волошин має 2,5 тис. читачів; Пані Стефа – понад 7 тис.; Татуся Бо – 37,5 тис.; Vitalii Cherynoga – 91,5 тис. Водночас ці показники не враховують публікації авторів на інших інтернет-ресурсах (наприклад, частина дописів Татусі Бо на її Facebook-сторінці виявилися недоступними для читачів після блокування, тому представлені на ресурсі «Репка клуб») та передруки їхніх дописів іншими популярними користувачами, що може істотно розширювати аудиторію завдяки характерному для соціальних мереж «вірусному поширенню» чи навіть перетворенню авторських текстів на інтернет-фольклор.

³⁶ Збережено мову та орфографію авторів. Варто відзначити існування в українському сегменті інтернет-простору практики стилізації мови під «суржик» для підкреслення іронічності та неформальності допису.

Ситуації, у яких має місце «замах» на український борщ (чи то варіаціями рецептів зарубіжних кулінарів, чи то визначенням страви як російської чи польської) потребують чіткого смислового розмежування – м'якого, якщо йдеться про європейську кухню, і достатньо експресивного, з протиставленням на стереотипах, у випадку «російської експропріації». У цьому контексті є цілком очікуваним переведення кулінарної дискусії у площину політичну.

Традиції приготування борщу здатні виступати територіальним маркером і регіональною константою: різноманітність локальних чи сімейних рецептів лише підкреслює загальнонаціональну унікальність. Загалом образи регіонів достатньо часто транслюються через гастрономічні особливості – львівський сирник чи одеські «синенькі»; у цьому ж ключі можна розглядати самоіронічне чи ліричне зображення локальних гастрономічних особливостей, як от «мистецтво їсти карпову голову запеченої риби», що є «найпишнішою стравою в родинах галицької інтелігенції і дрібних службовців, що походять зі шляхетних, але зубожілих родів». Обговорення подібних тез, як правило, супроводжуються своєрідними «перекличками» в коментарях: учасники в коротких репліках вказують регіон і особливості приготування певної страви чи кухні загалом. Часто в одному треді наводяться сотні коментарів, що підкреслює регіональну різноманітність як основу багатства національної кухні та водночас підгрунтя для єдності, протиставляючи, фактично, цю ідею маніпулятивному дискурсу щодо деструктивного потенціалу українського регіоналізму.

Крім того, важливим мотивом українського кулінарно-гастрономічного дискурсу є звернення до забутих традицій, докладення зусиль до їх відновлення та одночасна задекларована або не артикульована відмова від безликої, дефіцитної й уніфікованої радянської кулінарної традиції. Так, С. Пиркало характеризує менталітет українців через ті страви радянської кухні, що стали складовою сучасної української – «олів'є, котлети, торт Наполеон». Йдеться про консервативну прихильність до страв, де «всі продукти покриті, змелені, перемішані один з одним» і не мають окремого смаку, як і люди, що на той час мали бути «коліщатком і гвинтиком одного єдиного механізму...». Автор закликає до змін у національній свідомості, у тому числі і в кулінарії: «Час розжитися

здоровим європейським егоїзмом – як у житті, так і на кухні» [49]. При цьому достатньо потужним залишається і протилежний – ностальгійний радянський кулінарний дискурс з ідеалізованою «пам'яттю» чи уявленнями (серед учасників ностальгійних спільнот доволі багато молоді, людей, які через вікові особливості не можуть пам'ятати події радянської доби) про щирість сімейних застіль та тугою за «золотим віком» екологічно чистих і натуральних продуктів. Кулінарні мотиви, апеляція до гастрономічних аргументів займають істотне місце в інтернет-дискусіях щодо радянського минулого.

Окремим напрямом дослідження може бути святковий гастрономічний дискурс, наприклад, різдвяний чи великодній, коли мільйони учасників публікують фото святкових страв, діляться сімейними рецептами, традиціями святкування. Популярність подібних дописів настільки висока, що в таких обмінах гастрономічним досвідом бере участь навіть вище державне керівництво (прикладом може бути допис на Facebook-сторінці П. Порошенка від 9 квітня 2015 р. «Рецепт святкової паски від Марини»). При цьому прес-служба Президента, очевидно, слідує за загальнонаціональним трендом і використовує його. Фактично йдеться про розширення комунікативних можливостей – символічний обмін образами їжі створює особливі форми соціальної спорідненості [48]. Ідеться, відповідно, про своєрідну форму бенкетування – колективну (віртуальну в нашому випадку) трапезу, нові форми соціальної солідарності на основі спільного гастрономічного досвіду, який транслюється візуальними каналами ЗМІ та Інтернету.

Отже, історичні функції гастрономічних практик як чинників ідентифікації та інтеграції доволі рельєфно фіксуються дослідженнями, незважаючи на впливи глобалізаційної уніфікації. Хоча повсякдення в сучасному мультикультурному місті має тенденцію до розмивання національних відмінностей, та все ж зберігається актуальність традицій – як сімейних, що дають змогу підтримувати міжгенераційну єдність, так і локальних та етнонаціональних, здатних служити своєрідним способом укорінення у мінливому світі. Тому попри динамічність сучасних харчових ритуалів, висновок про гастрономічну культуру як ресурс національної ідентичності залишається актуальним.

Розглянуті приклади ілюструють характерні риси символізації в інформаційному просторі. До таких належить, зокрема, інформаційна компресія – поєднання лаконічності форми із здатністю передавати накопичені значення (стиснення плану означального за збереження плану означуваного), результатом якої є універсальність символу. Пов'язана з вказаною характеристикою множинність значень, компресія ідей в одному образі аж до поляризації значень, що передаються одним образом на різних семантичних полюсах. «Зчитування» значень залежить як від знань, почуттів, досвіду реципієнта, так і від зовнішніх обставин. Важливу роль відіграє також емоційний супровід – емоції, пов'язані з реальними подіями, переносяться на символ і можуть бути викликані не безпосередньою подією, а символізацією.

5.4. Регіональна ідентичність та образ регіону в інтернет-просторі

Загалом регіоналізм як наукова проблема та економічне, політичне й соціокультурне явище українськими науковцями досліджувався доволі активно, зокрема, і як поділеність територій країни, що за певних умов стоїть на заваді формуванню єдиної політичної спільноти в межах кордонів держави та несе загрозу суспільно-політичній дезінтеграції. Водночас фактично поза увагою фахівців виявилися особливості формування, трансформації та трансляції регіональної ідентичності у просторі соціальних медіа, що з огляду на вплив інформаційного чинника створює істотну лакуну як у дослідженнях регіоналізму, так і у вивченні безпекових проблем. Тож наукове осмислення регіоналізму як соціокультурного феномену з його специфікою функціонування в сучасному інформаційно-комунікаційному просторі видається не лише актуальним, а й суспільно затребуваним завданням.

Сучасні глобалізаційні процеси, зокрема їхня інформаційна складова, можуть бути схарактеризовані як всеохопні, що описують ситуацію, коли продукovanі лідерами глобалізаційних процесів смисли проникають у національні інформаційні простори,

створюючи нові системи цінностей, нові стилі життя та нові види ідентифікацій для громадян, призводячи цим самим до уніфікації світоглядних установок. Новітні мас-медіа набули характеру єдиної комплексної системи масової комунікації глобального характеру з можливістю визначати особливості сприйняття людиною тих чи інших подій, формувати її смаки, уподобання, поведінку, світогляд. По суті, саме система комунікації, що панує в суспільстві, моделює та керує аксіологічним полем на глобальному та локальному рівнях [50, с. 23].

Водночас у відкритому інформаційному просторі має місце свідомо або неусвідомлена протидія знеособленим глобальним символам, відповідно, активізується національна свідомість, у тому числі локальна ідентичність як компенсатор розмивання ціннісних орієнтирів у сучасному медіатизованому суспільстві. При цьому сучасні інформаційні технології створюють нові й додаткові можливості для реалізації цього спротиву глобальній уніфікації, зокрема, і через звернення до локальної ідентичності, що виявляється у зростанні інтересу до регіональних особливостей, емоційної прив'язаності до рідних населених пунктів, врешті вкоріненості у фамільній історії. Звідси зростання ролі інституцій, що так чи інакше виступають хранителями колективної пам'яті людства – бібліотек, музеїв, архівів, останнім часом їхніх віртуальних представництв чи спеціальних проєктів. Важливо, що саме бібліотека активно бере участь також у процесах ретрансляції культури, тобто передачі колективній пам'яті від людини до людини, від покоління до покоління, що багато в чому зближує її із сферою освіти. Меморіальна і ретранслююча (освітня) функції бібліотек найповніше реалізуються в краєзнавчій роботі, у контексті процесу музеєфікації бібліотек [51], а також формування системи інформаційної підтримки освіти.

Не менш важливим аспектом видається дослідження специфіки формування інформаційного поля регіонів – як з огляду на загальні тенденції інфології, так і зважаючи на вплив інформаційного чинника у світоглядних, відповідно, політичних перевагах жителів регіонів. Сучасні засоби зв'язку і масової інформації фактично формують інформаційний простір кожного регіону і виконують одночасно дві взаємопов'язані функції: з одного боку,

є прямим відображенням розвитку регіональної самосвідомості на конкретній території, а з іншого – виступають як один з важливих факторів його формування та впливу на розвиток регіональної самоідентичності. Фактично Інтернет, як показують сучасні дослідження, є не тільки «провідником» сучасних процесів глобалізації у світі, а стає дедалі більше відображенням власне локальних взаємозв'язків на конкретній території, що зумовлено зростанням інтернет-послуг, які мають чітку територіальну прив'язку: регіональні дошки оголошень, новини, дозвілля, туризм, освіта, знайомства, екологія, спортивне вболівання тощо. Неформальне спілкування в межах регіону, населеного пункту чи навіть його окремих районів інтенсифікується через регіональні форуми – далеко неповний список таких комунікаційних майданчиків українців представлений, наприклад, на вікі-проекті «Енциклопедія Драматики».

У результаті сукупність регіональних інтернет-проектів і сервісів для регіональних користувачів створюють віртуальний інформаційний простір регіону, що є водночас відображенням його когнітивного образу.

Особливо перспективними видаються ідентифікаційні процеси, зокрема, пов'язані з регіональною ідентичністю, що протікають в інтерактивному інформаційному просторі, об'єднуваному назвою «соціальні медіа».

Сьогодні можна констатувати, і як світовий тренд, і як характерну рису вітчизняного інформаційного інтерактивного простору, формування регіональних блогосфер: цілком логічним є розвиток блогів, що висвітлюють місцеву специфіку – від актуальних, головним чином, для земляків, до авторитетних загальнонаціональних майданчиків, що висвітлюють регіональні події з точки зору знання ситуації на макрорівні, маючи власні джерела інформування³⁷. Сьогодні можна вже говорити про те, що українська блогосфера має яскраві та впізнавані регіональні обличчя. Так, наприклад, один з «топових» українських блогерів у LiveJournal О. Коваленко, що пише під ніком «Злий одесит» (zloy_odesit, користується, крім LJ, й іншими майданчиками – Facebook

³⁷ Блогосфера. НБУВ. 2014.

і Twitter, відеоканал на Youtube), за власним зізнанням, свою чітку проукраїнську позицію прагне донести в інформаційний простір російського сегмента мережі. Одеська проблематика, супроводжувана доволі часто підкресленим регіональним колоритом – у мові, назвах, іронічній манері викладу, активно представлена в інтернет-просторі в дописах таких відомих блогерів, як художник О. Ройтбурда, активіст громадської організації «Мій дім Одеса» і журналіста Я. Гоппа (відомого як «Яша з “Джентльменшоу”»).

Опубліковане одеською блогеркою Цілею Зінгельшухер (справжнє ім'я популярної авторки залишається невідомим) «Звернення одеситки до Путіна» [52], написане (і як текст, і як відеоблог) з використанням впізнаваних виразів та інтонацій із закликком «оставить таки Одессу в покое» та «не делают Одессе нервы», стало одним з найпопулярніших українських роликів на YouTube, зібравши за кілька днів 1 млн переглядів і 5 тис. коментарів.

Не менш впізнаваним «фірмовим» регіональним стилем відзначаються львівські блогери, що в соціальних мережах доволі активно послуговуються колоритною «львівською гварою» чи «львівським балаком», що розглядаються мовознавцями як галицьке койне – специфічне мовленнєве утворення, що виникло під сильними впливами польської, німецької мов, ідиш тощо [53]. Особливостями закарпатської говірки для надання оригінальності та яскравості своїм дописам послуговуються учасники місцевого гумористичного проекту «КлуніДжорджаклуні».

Загалом роль соціальних медіа у популяризації регіональних говірок аж до їх міфологізації, посилюваної комерціалізацією таких соціокультурних феноменів, заслуговує на окремі дослідження. Відзначимо лише, що популярність слів і виразів з яскравою регіональною специфікою в соціальних медіа зумовлена не лише необхідністю збереження місцевих діалектів, а й потребами інтернет-комунікації, що характеризується, серед іншого, неформальністю. Іронічність і неофіційність інтернет-дискурсу за умови слабкості стихійних форм існування мови, зокрема таких як сленг чи жаргони, виявляє лакуни соціальної диференціації мови та примушує до пошуків способів їх заповнення – як з іноземних мов, так і історичними й регіональними виразами. Загалом

можна висловити попереднє припущення, що такі процеси здатні сприяти зміцненню комунікативної потужності української мови, а взаємне проникнення діалектизмів, використання і популяризацію їх через комунікацію в соціальних мережах варто виділити як перспективну проблему сучасних соціокультурних досліджень.

Ще одним важливим аспектом міжрегіональної комунікації в українському сегменті інтерактивного інформаційного простору є поява блогерів, що стали «голосом» окупованих територій – проблема, що набула в сучасному українському соціумі особливої актуальності. З одного боку, це відомі ще до війни громадські активісти, що виїхали з охопленого конфліктом Донбасу – цілком логічно зросла аудиторія Д. Казанського, відомого своїми репортажами про Донбас у «Живому журналі» під ніком frankensstein ще з 2009 р.; відомого луганського блогера і публіциста С. Іванова. «Відкриттям» для багатьох користувачів українського інтерактивного простору останніх років стала луганська правозахисниця О. Степова, що прославилася своєю серією розповідей очевидця про опір війні – моральний, психологічний, урешті-решт інформаційний. Після того як вона була змушена виїхати з окупованого Свердловська на територію «Великої України», продовжує писати про життя земляків, їздить із презентаціями своєї книги «Все буде Україна, або Історії із зони АТО» (фактично збірника текстів, які раніше О. Степова оприлюднила в соціальній мережі Facebook), займається волонтерською роботою, перекладом своїх інтернет-текстів для видання їх в Італії й Франції, Німеччині та Росії. З території окупованого Донецька активно пише блогер, відомий під псевдонімом Фашик Донецький, причому, незважаючи на специфічний авторський стиль, якому притаманні високий рівень аграматизму та обценної лексики, саркастичні зарисовки з окупованого міста – «новости гистапа», як іронізує сам автор, активно передруковуються як інтернет-користувачами, так і всеукраїнськими інтернет-ЗМІ (див., наприклад, добірку блогів «Фашика» на сайті видання «Обозреватель»: <http://obozrevatel.com/person/fashik-donetskij.htm>).

Можна також констатувати становлення яскравих дніпропетровської та харківської «шкіл» блогінгу і регіональних опініон

лідерів, представниками яких є, наприклад, дніпропетровці Є. Гендін, популярний сатирик і блогер; харківська волонтерка, яка допомагає переселенцям і активно пише під ніком Олена Монова та інші популярні автори.

Саме авторитетні регіональні блогери стають агрегаторами громадянської активності та джерелом інформації про життя земляків, у тому числі для ЗМІ. Так, ще у 2013 р. консорціумом Асоціації «Спільний простір» та Комітету «Рівність можливостей» було запущено проект «Громадський моніторинговий блог» з метою висвітлення регіональних виборчих процесів, на які, як пояснювали ініціатори проекту, столичні журналісти не завжди можуть звернути увагу, а регіональні ЗМІ, які часто контролюються місцевими політичними та бізнесовими середовищами, не завжди мають змогу поширити інформацію. Проект доволі активно висвітлював виборчу кампанію-2015 (<http://www.prostir-monitor.org/blog?CAT=8>).

Розвитку інформаційного поля регіону в соціальних мережах сприяє також розвиток такого явища, як інтернет-туризм. Ідеться, з одного боку, про використання можливостей мережі для планування, бронювання, оплати – фактично повного інформаційного забезпечення подорожей та розвитку відповідної інформаційної інфраструктури українських міст чи інших туристичних об'єктів, яскравим і успішним прикладом чого можна вважати Lviv.Travel – офіційний туристичний сайт Львова. З іншого боку, інтернет-комунікація сприяла відновленню жанру подорожніх нотаток у новітньому форматі і в потужних масштабах – публікації світлин з подорожей у соціальних мережах на зразок Instagram, ведення фотоблогів, відгуків на туристичних форумах, спеціальних блогів про мандрівки й туризм стали потужним напрямом сучасної користувацької творчості.

Активно розвиваються локальні спільноти в соціальних мережах найрізноманітнішого спрямування: краєзнавчі, історичні, туристичні, розважальні, громадські, екологічні (створені для обміну корисною для мешканців міста чи району інформацією або представлення регіону в національному інформаційному просторі). Так, великі українські міста представлені рядом популярних спільнот, що можуть об'єднувати десятки тисяч користувачів.

Лише у Facebook активно діють спільноти «Так люблю той Львів, що бракує ми слів», «Ретро-Львів», «Файне місто Тернопіль», «Чернівці life», «Наш Киев», «Секреты Киева», «Це Київ, лялю, незвичний Київ», «Перспективи Киева», «Подземелья и крыши Киева», «Неинтересный Киев», «Исторический Киев», «Это Днепр, детка», «Одесса как она есть», «Культурометр Одесса», «Свободный Мариуполь», «Украинский Юго-Восток», «Харьков и харьковчане», «Харьков City», «Запоріжжя онлайн». Проект «Локальна історія» присвячено дослідженню історії невеликих міст та сіл Галичини; «Замки і фортеці України» популяризує пам'ятки оборонної архітектури України; більші чи менші спільноти створюють інтернет-активісти областей: «Мальовнича Черкащина», «Полтавщина Гайдамацька» тощо. Публікація фото, ретро-образів, туристичних зарисовок, волонтерських проектів, краєзнавчих досліджень, політичних чи історичних дискусій, обговорень культурних подій формує образ міста та регіону.

Користувацький контент регіональної тематики може істотно різнитися за якістю – від аматорських світлин, цікавих невеликому колу друзів (при цьому розміри аудиторії за емоційним впливом цілком можуть бути компенсовані її включеністю, а кількість таких малих груп охоплювати значну частину інтернет-користувачів) до авторських матеріалів високої художньої вартості. Останнім часом зростає роль колаборативних проектів, як наприклад, ініційованої Бібліотекою Конгресу США у своєму акаунті в мережі Flickr практики соціального тегування: користувачі можуть додавати теги та коментарі до фото в колекціях 1930 s-40 s in colour та News in the 1910 s; допомагають ідентифікувати людей та фотографів у колекції Liljenquist Family Collection of Civil War Photographs. Українським прикладом таких практик може бути проект «Київ. Фотолітопис» (photohistory.kiev.ua) – цифровий архів видавництва «Варто», що спеціалізується на випуску книг і мультимедійної продукції про Київ і Україну. Сайт представляє цифрові копії книг, журналів і газет київської тематики, що видавались із середини ХІХ ст. до нашого часу, карт Києва, листівок, малюнків; фото, відео та кінохроніку, причому це відкритий проект, що запрошує до співпраці небайдужих киян, киевознавців, працівників музейних установ і власників домашніх архівів.

Уся сукупність описаних вище регіональних інтернет-проектів створює віртуальний інформаційний простір кожного регіону, що відображає його когнітивний образ як результат розвитку регіональної ідентичності з характерними регіональними міфами, лінгвокультурними особливостями, власним простором пам'яті, нарешті власними способами самоідентифікації. Стереотипізований образ регіону чи населеного пункту, сформований у масовій свідомості як на основі конкретних особистих вражень, так і опосередкованим чином, з матеріалів мас-медіа, літературних і кінематографічних джерел, на основі розповідей очевидців, чуток і домислів може розглядатись як його імідж, що об'єднує уявлення про соціокультурні, історичні, соціально-економічні, політичні та інші особливості цієї території. Урешті-решт, виходячи з ринкової логіки, за якою прибуток можуть приносити не лише товари і послуги, а й нематеріальні активи, у тому числі того чи іншого географічного простору, зауважимо, що популярність і унікальність міст та регіонів цілком може бути конвертована в прибутки. У цьому випадку можна говорити про бренд міста або регіону як його конкурентну ідентичність, суму всіх матеріальних і символічних елементів, які роблять місто (регіон) унікальним, власне, його комерціалізований образ. Більше того, у випадку з брендингом ідеться не просто про багатовимірний конструкт, функціональні, емоційні та матеріальні елементи якого в сукупності створюють унікальний набір асоціацій з місцем у суспільній свідомості, а й про цілеспрямоване формування цих асоціацій [54].

Прикладом успішного брендингу в Україні може вважатися створений – на основі стихійних чи цілеспрямовано формованих образів, що склалися в стійкий імідж, та врешті комерціалізований як успішний туристичний об'єкт – бренд Львова. Більше того, на його прикладі, на нашу думку, можна простежити конвертацію сформованого бренду не лише в бізнесові та інвестиційні дивіденди, а й у політичні. Саме такими дивідендами може вважатися успіх партії «Самопоміч» у парламентській кампанії 2014 р. Особливо цікавим видається той факт, що результат виборчих перегонів партії у Києві був кращим за результат у рідному Львові. Можна погодитись з експертами, які висловлювали думку про те, що на результати електоральної симпатії вплинув саме транслюо-

ваний медіа бренд Львова як успішного проекту, до якого доклався А. Садовий. Попит на образ Львова як розвинутого проєвропейського міста, культурного центру міг забезпечити «Самопоміч» високий рейтинг у багатьох українських містах – не лише в Києві, а й у Сумах, Одесі, Харкові, Херсоні. Утім питання професійного брендингу територій для більшості українських міст і регіонів поки що залишається справою майбутнього, тоді як значним чином стихійне творення їхнього іміджу доволі активно відбувається в інтернет-просторі. Загалом важливою рисою описаних регіональних сегментів інформаційного простору є те, що вони в інформаційному плані не лише відображають особливості регіональної самоідентифікації, а й фактично транслюють образ регіону, витворений регіональною громадою за межі цього регіону, що, по-перше, сприяє формуванню впізнаваних регіональних образів у свідомості українців, при цьому подальшому розвитку регіональної ідентичності на основі протиставлення її образам інших регіонів і всієї країни загалом. Таким чином, регіональна ідентичність – це об'єктивний стан, що ґрунтується на рефлексивному почутті особистої самототожності, безперервності в часі як результату когнітивного, ціннісного, емоційного процесів усвідомлення належності індивіда до регіональної спільноти. Залежно від дослідницького інтересу, регіональна ідентичність може бути розглянута в дуже широкому діапазоні – від символічного освоєння простору до регіональної культури, від ціннісної основи закріплення соціальної спільноти до використання регіональної унікальності в прагматичних політичних цілях еліт.

Очевидно, що регіональна ідентичність здатна виступати як потужний ресурс розвитку: підвищення ефективності управління, становлення громадянського суспільства, зростання інвестиційної привабливості, розвитку внутрішнього і в'їзного туризму.

Утім, хоча регіоналізм і має потужний конструктивний потенціал, українські реалії засвідчують не просто відсутність його ефективної реалізації, а й за умови активного використання як маніпулятивного об'єкта як внутрішніми, так і зовнішніми гравцями деструктивні перспективи. Розгорнута проти України війна значним чином базується на інформаційних моделях і симулякрах – ідеократично спроектованій та сконструйованій реальності

[55, с. 65], що не має ніяких референтів. Підготовка та розгортання агресії проти України включали підміну через систему інформаційно-комунікаційних механізмів, покликаних розмити будь-яку відмінність між реальним та удаваним (ілюзорним) об'єктивних уявлень цільових груп про характер конфлікту тими «інформаційними фантомами», які потрібні агресору. Дослідження цих процесів і явищ передбачає, з одного боку, з'ясування механізмів інфільтрації та трансляції в українському інформаційному просторі ворожих українській ідентичності й державі смислів. З іншого – виділення світоглядної основи, на якій вибудовуються інфільтровані симулякри. Ідеться про світоглядні преференції громадян України, базуючись на яких російськими пропагандистами вироблялись ворожі чи, скоріше, перетворювалися на токсичні раніше сформовані смисли. Саме прищеплення на вже існуючі ідеологічні конструкти робить насажені ідеологеми «чіпкими», примушує реципієнта вважати їх «своїми» та захищати від спроб деконструкції.

Конструювання реальності при підготовці агресії та в її процесі значним чином спиралося на ту регіональну ідентичність, що трактувалася не лише російськими політтехнологами, а й багатьма українськими політиками і науковцями як «південно-східна». Механізм цього опертя можна простежити за використанням та нав'язуванням в інформаційному просторі таких пропагандистських конструктів, як «народ Донбасу», що його за аналогією з успішним використанням симулякра «народ Криму» намагалися експлуатувати як легітимізуючий конструкт при російській агресії на Сході. Характерною ілюстрацією може бути мем³⁸ українського сегмента Інтернету про «розділені братські народи ЛНР і ДНР», що містять у собі іронічне запитання, над яким «вже третій рік б'ються аналітики ЦРУ», про причини такої «розлуки».

³⁸ Мем – у вузькому специфічному значенні розглядається як існуюча в мережі репродукована одиниця культурної інформації. Дещо вужче трактування мема – ототожнення його з інтернет-жартом. «Заряджені сміхом» меми виникають в особливих «локусах» (форумах, блогах, відеосерверах, іміджбордах), звідки вже поширюються мережею і офлайн, де існують як «колективне несвідоме в момент здобуття словесної форми». (Детальніше див: Половинчак Ю. Інтернет-дискурс. 2014).

Питання може бути як риторичним, так і перетворюватися на привід для змагань на найдотепнішу відповідь, з подальшим тиражуванням їх у своєрідних антологіях інтернет-сторінками, що спеціалізуються на політичній сатири³⁹.

Власне, попри те що така карнавалізація – висміювання, доведення до абсурду як спосіб деконструкції симулякрів заслуговує на окрему увагу, як з огляду на дієвість, так і враховуючи активність її використання українським громадянським суспільством в інформаційному протистоянні нинішньої війни, опис тут цієї дискурсивної ситуації покликаний проілюструвати один з аспектів використання регіоналізму у його викривленому, токсичному форматі для інспірування сепаратизму чи хоча б маскуванню зовнішньої агресії.

У цьому ж контексті треба розглядати просування політико-географічних симулякрів типу «Новоросія» (симулякром цей вираз може вважатися хоча б тому, що історично застосовувався лише кабінетно і стосувався південних областей України – Донецьк і Луганськ ніколи не входили до регіону, що в Російській імперії описувався цим терміном; до того ж термін має неавтохтонне походження і не є самоназвою).

Інфільтрація цього виразу готувала та супроводжувала в інформаційному полі спроби інспірувати захоплення адміністративних будівель з подальшими «парадами суверенітетів» «російської весни» в Донецькій, Луганській, Харківській, Миколаївській, Херсонській, Дніпропетровській, Одеській, Запорізькій областях.

Використання симулякру «Новоросія», попередньо «розкрученого», попри його неактуальність для українського політичного поля і практичну відсутність (маргінальність) у інфопросторі у значенні територій, що прагнуть до відокремлення та мають історичне обґрунтування для таких прагнень, як і тотожність сценаріїв розвитку подій для регіонів, що мали влаштувати «парад суверенітетів», опосередковано вказує на масштаби планів агресії на Сході. На деяких картах, тиражованих російськими чи проросійськими ресурсами, міфічна «Новоросія» не обмежувалася

³⁹ Див., напр.: Чим ДНР відрізняється від ЛНР: соцмережі змагаються в гумористичних версіях. URL: <http://m.online.ua/ukr/news/740308/>.

простором, що колись входив до складу Новоросійської губернії Російської імперії, а включав у себе то Полтавщину, то Кіровоградщину, а іноді й Черкащину чи навіть незалежну Молдову. У цьому ж ключі варто розглядати заяви бутафорних «лідерів» самопроголошених «республік» про те, що до складу «майбутньої держави» мають увійти Чернігівська та Вінницька області України. Описані підходи, так само як віртуальне конструювання «Новоросії» як «союзу незалежних держав», який мав би включити шість чи більше «народних республік», можуть свідчити про прагнення витворити в реальності невизнане квазідержавне утворення на зразок Придністров'я чи, як мінімум, створити пояс нестабільності вздовж північного узбережжя Чорного моря з виходом до невизнаної ПМР.

Нейтральний аналог для локалізації території, що описується в проросійському дискурсі як «Новоросія», використовуваний, у тому числі українськими ЗМІ і політиками, «Юго-Восток України» також не відповідає суспільно-політичним реаліям. При цьому зв'язок інтенсифікації використання виразу з агресією теж не залишився непоміченим [56]. Привертає також увагу показова деталь: у 2016 р. Facebook-сторінку «Юго-Восток» було переіменовано на «Український Схід». Показовою видається навіть не перехід на українську мову, а відмова від конструкту «Юго-Восток».

Спроби описувати українські Південь і Схід (здійснювані не так науковцями, як публіцистами і політологами) як єдиний історико-географічний регіон не лише не відповідають реаліям, а й підтримують інформаційно російські ідеологічні конструкти, так само як і продукована ще наприкінці минулого століття та законсервована окремими дослідниками до сьогодні традиція апелювати до відмінностей у ментальності, ціннісних орієнтаціях та поведінці мешканців Західної України та «решти областей України» [57, с. 238–239]. Власне, схильністю зводити регіональні відмінності до різниці в електоральних преференціях і отожднювати її з баченням майбутнього країни чи навіть з ідентичністю хибує певна частина вітчизняної регіоналістики, і відповіддю на такі узагальнення може стати розширення поля досліджень, акцентування в них специфіки розвитку інформаційно-комунікаційних процесів.

Російська агресія, що базується, зокрема, і на симулякрі «штучної України», у якому природна гетерогенність країни трактується як сума «подарованих» територій, з одного боку, актуалізувала, а з іншого – дала достатньо емпіричного матеріалу для переосмислення проблеми українського регіоналізму, зокрема його відображення в інформаційному просторі. Ідеться не лише про наукове осмислення, а й про саморефлексії українського суспільства, що додатково актуалізує проблему дослідження інтерактивного інформаційного простору як перспективної джерельної бази і своєрідної «лабораторії» для вивчення процесів ідентифікації. Контент регіональної тематики – туристичних зарисовок, волонтерських проєктів, краєзнавчих досліджень, політичних чи історичних дискусій дає змогу, наприклад, зробити користувачам висновки про ментальну близькість туристичних Львова і Одеси чи «копачів» вугілля на Донбасі та бурштину на Волині. Тобто як ситуація успіху, так і безвідповідальний і хижацький споживацько-патерналістський світогляд осмислюються тут через крос-регіональний контекст. Таке зіставлення чи «накладання» образів в інформаційному полі для виявлення спільних смислів забезпечується специфікою соціальних медіа.

Особливості формування, трансформації та трансляції регіональної ідентичності в просторі соціальних медіа, осмислення регіоналізму як соціокультурного феномену, з його специфікою функціонування в сучасному інформаційно-комунікаційному просторі, дослідження особливостей формування інформаційного поля регіонів видається не лише актуальним, а й суспільно затребуваним завданням – як з огляду на загальні тенденції інфології, так і зважаючи на вплив інформаційного чинника у світоглядних, відповідно, політичних преференціях жителів регіонів.

Очевидно, що хоча регіоналізм має потужний конструктивний потенціал, українські реалії засвідчують не просто відсутність його ефективної реалізації, а й за умови активного використання як маніпулятивного об'єкта як внутрішніми, так і зовнішніми гравцями деструктивні перспективи [58, с. 35–38].

Потенційним конфліктогенним фактором, особливо за умови відсутності на державному рівні цілеспрямованої політики національної єдності та вироблення спільного бачення розвитку країни,

може бути характерна для України наявність регіональних відмінностей у ставленні до історичних подій та постатей, до суспільного шляху розвитку, соціокультурної ідентифікації громадян різних регіонів України, їх ставлення до основних церков в Україні та основних мов спілкування. Зазначена особливість, загалом природна, набуває конфліктогенного характеру за умови використання різними політиками існуючих відмінностей для отримання політичних переваг. Українському суспільству не вдалося уникнути маніпулювання регіональними світоглядами через насадження контрверсійних поглядів на минуле і майбутнє країни іззовні, що, на тлі характерної для України проблеми відсутності культури політичного і суспільного діалогу, стало передумовою використання світоглядної та ідентичнісної кризи для підважування української державності загалом.

Прикметно, що за весь час існування незалежної України ми не маємо жодного серйозного прецеденту, який дав би змогу стверджувати про існування ідеологічного розколу країни. При очевидних амбівалентності та навіть антагоністичності переважаючих у регіонах ідеологій маємо як результат відсутність реальних конфліктів. Навіть у Криму РФ довелося задіяти регулярні військові частини, оскільки без їхньої участі реалізація «референдуму» як симулякра для маскування анексії була неможливою, тим більше безперспективним виглядав «природний» розкол на Сході України, де, згідно з даними Pew Research Center та Київського міжнародного інституту соціології, у квітні 2014 р. за від'єднання від України висловлювалося від 15 до 18% населення, при цьому 70% виступили за єдину Україну [59]. Проте попри очевидну штучність нинішнього інспірованого «розколу», залишається фактом, що підставою та декораціями для зовнішнього втручання стало невдоволення носіїв певного типу ідентичностей – як мінімум лояльних до українсько-російського братства та радянського минулого. Саме ці настрої, що виявилися як пасивне невдоволення (у більшості випадків), та відкрита антиукраїнська позиція з готовністю до активних дій (у меншості) були використані для інспірування «громадянського конфлікту» як інформаційного прикриття прямого вторгнення.

Водночас провал «російської весни» у запланованих масштабах (про інформаційне забезпечення яких ішлося вище) може стати

переломною точкою в динаміці регіональної ідентичності південних та східних областей. По-перше, увиразнення української ідентичності тих територій, що врятувалися від реалізації новоросійського сценарію зусиллями громадянського суспільства (має значення і рівень підтримки українського проекту місцевими елітами), звільнених та граничних (тих, що є, по-суті, прифронтовими і перебувають під загрозою якщо не окупації, то військових ударів). Відповідні зрушення у свідомості можуть бути зафіксовані, виходячи, наприклад, з електоральної динаміки. Так, згідно з аналізом результатів місцевих виборів 2010 та 2015 р., здійсненого командою інтернет-ресурсу Texty.org.ua, що спеціалізується на журналістиці даних, підтримка проукраїнських партій⁴⁰ на Сході та Півдні зростає: у більшості районів за результатами місцевих виборів 2015 р. зникла монополія комуністів і «регіоналів», позитивна різниця на користь проукраїнської позиції коливається від 10 до 60% на Донбасі та від 10 до 70% на Луганщині [60]. Ці ж зрушення в динаміці можна зафіксувати за результатами аналізу українського сегмента інтерактивного простору.

Ресурси, що створюють віртуальний інформаційний простір регіонів, відображаючи когнітивний образ: регіональна блогосфера (сьогодні можна констатувати становлення яскравих одеської, дніпровської, запорізької, харківської «шкіл» блогінгу та регіональних опініон лідерів); локальні спільноти в соціальних мережах найрізноманітнішого спрямування; волонтерські проекти, Twitter- та Facebook-сторінки регіональних ЗМІ – засвідчують поступове формування «українськості» інформаційного простору як норми. Ідеться не стільки і не тільки про мовний показник, хоча частка україномовного контенту продовжує зростати, скільки про український світогляд – такий, що пов'язує майбутнє особисте і свого регіону з Україною. Акцентування українськості інтерактивного простору відчутно прослідковується через його символізацію – наповнення національною символікою (жовто-блакитний прапор, тризуб, гімн; святковий, кулінарний, спортивний та інші інтернет-дискурси, що маркують націо-

⁴⁰ Ідеться про порівняння партій і політиків, що використовують проукраїнську чи проросійську (включно з ідеями українсько-російського «братства») риторику.

нальне світосприйняття та самовираження). Такі процеси цілком закономірні: регіональна ідентичність не виходить на перший план в ієрархії самоусвідомлення у стабільному суспільстві із стійкою національною ідентичністю, проте в умовах ослаблення або кризи національної вона здатна, особливо за умови політичного педалювання існуючих відмінностей у самоідентифікації, історичній пам'яті, скласти конкуренцію національній і, отримавши політичний відтінок, поставити під загрозу єдність країни. З іншого боку, регіональна ідентичність здатна виступати як потужний ресурс розвитку.

Розділ 6

СВІТОГЛЯДНИЙ ТА ІДЕНТИЧНІСНИЙ ФАКТОР У ПСИХОЛОГІЧНИХ/ІНФОРМАЦІЙНИХ ВІЙНАХ У МЕРЕЖЕВОМУ ПРОСТОРІ

6.1. Конкуренція культурних смислів в інтерактивному просторі

У глобалізованому під впливом розвитку електронних інформаційних технологій сучасному світі зростає значення іміджевих характеристик суб'єктів міжнародних відносин. Те, «як суспільства пам'ятають», безпосередньо впливає на умови, характер і способи їх функціонування, на умови їх еволюції, трансформації в національному й міжнародному вимірі. Яскравою метафорою для ілюстрації цієї тези видається запропонований О. Забужко в одному з виступів образ французької дитячої книги – мапи-розмальовки, де кожна країна позначена тим чи іншим символом. Метафоричність цієї дитячої книги для осмислення проблеми сприйняття України, як внутрішнього, так і зовнішнього, полягає у тому, що на мапі там, де має бути Україна, зображено ліс. Книга просто не пропонує французьким дітям образу, який міг би асоціюватися з Україною.

Цей конкретний приклад є лише елементом, що характеризує відсутність загальної візії України, вірніше, її фрагментарність у європейському та ширше – глобальному контексті. Саме в цьому ключі О. Забужко пропонує шукати відповіді на важливі для нас запитання: «Чому вони (французи) нас не розуміють? Чому об'єднують зусилля для боротьби з тероризмом з такою ж терористичною Росією? Чому не зважають на весь контекст минулих двох (виступ, на який посилаємось, мав місце у 2015 р.) років?!».

Відповідь, з урахуванням наявних проблем сприйняття України та українців за рубезем, доволі промовиста: «Та тому що тут ростуть ялинки!». Україна не говорить про себе всі роки своєї незалежності, вона не запропонувала світу своєї власної story. Коли йдеться про так звані старі демократії, наполягає письменниця, треба зважати на те, що традиція співпраці в імперській парадигмі, у цьому випадку з Росією, залишається інерційною: «СРСР є наступником Російської імперії, а Росія є наступником СРСР. І ця спадкоємність постійно підкреслюється. Більше того, вона є важливою парадигмою державної політики» [1].

Отже, доводиться констатувати, що сьогодні, коли «війна йде за те, хто продасть світу переконливішу story, Україна далеко не завжди має вироблені, продуковані і підтримувані культурним простором, причому системні, а не спорадичні, образи і смисли, придатні для експорту, експансії». До того ж йдеться про актуальність вироблення пропозицій як для внутрішнього, так і для зовнішнього споживача. Повертаючись до використаної вище метафори, зауважимо, що Україна сьогодні все ще може сприйматися як «поросла ялинками» територія не лише іноземцями, а й певною частиною її громадян, які мислять у парадигмі, запропонованій іншим, не українським, інтерпретатором минулого, відповідно, і майбутнього.

Водночас, на нашу думку, не менш промовистим за наведений образ є свіжіший приклад, що ілюструє, з одного боку, російську політику формування та утримання згаданої інерційної імперської парадигми та інтенсифікацію зусиль України для їх подолання – з іншого. Ідеться про боротьбу за «Київську спадщину», поштовх до активізації якої у травні 2017 р. дав російський президент В. Путін, заявивши під час зустрічі з президентом Франції Е. Макроном, що донька князя Ярослава Мудрого Анна була «русской» (додаток 11). В. Путін апелював до «освіченої французької публіки», яка має знати про «русскую Анну» – королеву Франції. Заява, побудована на характерному для російського історичного дискурсу отождненні «Русі» та «Росії», викликала в Україні та в російському інформаційному просторі бурхливу реакцію, в основному з протилежними знаками. Першими під «інформаційний вибух» спродували українські соціальні мережі – обурення, насмішки,

історичні аргументи та емоційні оцінки лише зростали в геометричній прогресії, особливо зважаючи на підключення до дискусій прибічників російської точки зору на династичні питання майже тисячолітньої давності. Найпопулярнішим в українському сегменті мережі виявився аргумент (сформульований у різних варіаціях) про те, що після того як Анна стала королевою Франції, Москви як початку російської держави – «Московії» – не існувало ще довгих 70 років (від того, наскільки такі ототожнення корелюються з науковими історичними концепціями, їхня популярність залежить мало) [2].

Загалом спостереження за обговоренням згаданої репліки російського президента дало змогу виявити понад 50 дописів протягом тижня у стрічці новин Facebook та Twitter, причому у цьому разі значення має не лише кількість дописів, а й ангажованість у дискусії популярних і, відповідно, впливових блогерів, а також інтенсивність дискусій – кількість коментарів та інших форм включеності аудиторії.

Найяскравішою сторінкою протистояння можна вважати «Twitter-батл» за київську княжну між офіційним акаунтом України у Twitter, який спільно ведуть представники прес-служб Адміністрації Президента і МЗС, та офіційним російським акаунтом. Перший же допис України апелював до згаданого вище протиставлення «послідовності подій»: Анна Київська, королева Франції, Vs берізки на місці майбутньої Москви. У відповідь офіційний акаунт Росії нагадував про спільну історію: «Ми пишаємося нашою спільною історією і спільною історичною спадщиною, яка має об'єднувати, а не роз'єднувати». Український акаунт відповів на це гіфкою з мультсеріалу «Сімпсони» та риторичним запитанням: «Росіє, ти справді не міняєшся, чи не так?». Останнім був пост акаунта України з гіфкою із серіалу ВВС «Шерлок» з коментарем: «Київська Русь також охоплювала сучасні території Естонії, Литви, Латвії, Польщі, Чехії та Румунії. Так що, будь ласка, без дурниць про триєдину націю і дотримуйтеся міжнародного права».

З подачі соцмереж практично одразу зреагували українські ЗМІ, у заголовках яких або згадувалося про «привласнення» Путіним київського князя, або ж цитувалася його заява про «нашого

любимого князя» [3]. Заяви про «російську Анну Ярославну» були відкоментовані українським політикумом, головним чином з акаунтів соціальних мереж. Інформаційним «контрольним пострілом» у боротьбі «за Анну» стала заява президента Е. Макрона про те, що київська княжна Анна Ярославна є символом давніх відносин Франції та України. Е. Макрон сказав ці слова на спільній прес-конференції з Президентом України П. Порошенком у Парижі через місяць після озвучених російським президентом претензій на київську символічну спадщину.

Цікаво, що описані «історичні війни» знайшли відображення й у зарубіжній пресі. Так, французький часопис *Libération* написав про «спроби президента Росії анексувати не лише територію України, а й українську історію». *Libération* пояснює, що в 1051 р., коли донька київського князя виходила заміж за короля Генріха, ані Росії, ані України, ані Франції не існувало у сучасному сенсі значення цих назв. Київська княжна Анна стала королевою франків, а Київ був столицею Русі. Російської столиці Москви взагалі тоді не існувало (аж до 1147 р.). У Франції київську принцесу називають Анною Київською, а українці, як підкреслює видання, абсолютно справедливо розглядають її як одну з постатей своєї національної історії. Тож, як пише французька газета, В. Путін здійснив спробу «анексувати» княжну Анну, зробивши з неї росіянку. Та більше, росіяни дедалі гучніше називають київського князя Ярослава Мудрого одним з перших російських монархів. Французький часопис додає, що це все одно, якби французи називали римського імператора Юлія Цезаря першим французьким королем [4].

Згаданий вище «Twitter-батл» між Україною та Росією доволі активно коментували західні ЗМІ. Так, американське інтернет-видання *Daily beast* зазначило, що Україна «зробила» Росію у Twitter. Крім того, протистояння України та Росії у мікроблозі прокоментував популярний сайт *Mashable*. У статті на цьому сайті зазначено, що Україна використала популярний політичний момент в анімованій поп-культурі, щоб потролити РФ за її «вибіркову пам'ять про довгу, заплутану історію між двома країнами». Прокоментував «Twitter-батл» щодо Анни Ярославни і канал *CNN*, назвавши його «новаторським використанням GIF-дипломатії, коли офіційний Twitter-акаунт України познущався з офіційного

Twitter-акаунта Росії за допомогою гіфки із Сімпсонами» [5]. Отже, попри згадані на початку цього розділу песимістичні висновки про фрагментарну чи навіть відсутню символічну «видимість» України, охарактеризована інформаційна ситуація може розглядатись як успішна для нашої країни. Водночас поряд з відчутною, а головне, ефективною інформаційною активністю цей успіх має й інші складові – упізнаваність постаті самої Анни та традиційне її титулування у французьких текстах (як наукових, так і публіцистичних чи художніх) «Анною Київською», активність української діаспори, що підтримує монастир, де встановлено пам'ятник з відповідними підписами; з високою вірогідністю політичні аспекти франко-російських взаємин на той момент (наприклад, доволі агресивна інформаційна підтримка незадовго до цього опонента Е. Макрона на президентських виборах) тощо. Тобто наведений приклад може свідчити не стільки про системну політику щодо символічного позиціонування України в інформаційному просторі – як національному, так і глобальному, скільки про суспільний запит на таке позиціонування та зусилля до його реалізації.

У цьому разі концепція національного наративу як значущої оповіді нації про себе видається необхідною як дослідницький і практичний підхід до наповнення культурного (гуманітарного) простору не лише інституціалізованими/впорядкованими соціальними інформаційними базами, що охоплюють свідомо виготовлену й організовану за принципом доцільності інформацію [6, с. 68], а й неструктурованою інформацією приватного порядку та виробленими на їхній основі колективними уявленнями про минуле та майбутнє групи.

Сьогодні було б передчасно стверджувати, що неформальний чи розважальний, або ж непрофесійний (продукований у соціальних мережах користувачами) контент може замінити цілеспрямовану державну політику та потужний комерційний сектор інформаційної продукції. Популярна культура виявилася найефективнішим інструментом у формуванні ставлення широкої громадськості до власного минулого та інформування громадськості. Швидше неформальна комунікація адаптує, переосмислює (приймає або відкидає офіційний дискурс, не виключено, що

виробляє контрдискурс; створює десятки реплік та адаптацій найрізноманітніших рівнів), відчутно інтенсифікує трансляцію національного наративу.

6.2. Інформаційні впливи (інформаційна інтервенція) – сутність, форми прояву та засоби здійснення в інтернет-просторі

Ситуація на Сході України може бути визначена як конфлікт між Україною та Російською Федерацією, який розпочався з передконфліктної стадії на інформаційному, дипломатичному та економічному рівнях, прецедентом до ескалації якого стала спроба вплинути на визначення вектора розвитку України. Анексія Криму та вторгнення на Донбас перевели конфлікт до відкритої фази, що триває й досі [7; 8, с. 84–85], має поряд з військово-політичним потужний соціокультурний вектор впливу. Очевидно, що ціннісні, світоглядні аспекти протистоянь та інструменталізація комунікації для завдання шкоди супротивнику є явищем, історично зумовленим, і використовувалися в багатьох конфліктах минулого, проте характерне для сучасного етапу включення до військового конфлікту невійськових засобів, зокрема, зростання ваги інформаційного чинника, виводить проблему інформаційно-комунікаційної складової сучасних протистоянь на принципово новий рівень. Отже, набуття сучасними конфліктами нової якості, зокрема, з огляду на згаданий вище взаємозв'язок військових і невійськових елементів, описується терміном «гібридна війна», що вказує на її змішаний характер і ставить питання дослідження її складових, зокрема інформаційної [8; 9; 10, с. 72–73].

Питання означення і виявлення механізмів інформаційних впливів лежить у полі наукових рефлексій різних дослідників – як військових фахівців, так і політологів та медіа-знавців. При цьому різноманітність дефініцій, продукованих для опису аналізованого явища, говорить не лише про його багатоаспектність і динамічність, а також про відсутність єдиного підходу до наукового осмислення. Інформаційне протистояння використовувалося в багатьох конфліктах минулого, проте характерне для

сучасного етапу використання у воєнному конфлікті невійськових засобів, зокрема зростання ваги інформаційного чинника, виводить проблему інформаційно-комунікаційної складової сучасних протистоянь на принципово новий рівень.

Наявні терміни можуть вказувати також на простір розгортання – у випадках, коли йдеться про мережецентричні або мережеві війни [11]; засоби протиборства – тоді доволі широко та з різним смисловим навантаженням використовується термін «інформаційні війни». Деякі дослідники термін «інформаційна війна» вслід за американською військовою теорією й практикою використовують у значенні складника збройних конфліктів, спрямованого проти інформаційних систем та інформаційних технологій супротивника, дій, спрямованих на досягнення інформаційної переваги на підтримку національної воєнної стратегії [12, с. 190]. Водночас поняття «інформаційна війна», або «інформаційно-психологічна», використовується у вужчому значенні, із вказівкою на об'єкт ураження – інформаційне поле, його «забруднення», «засмічення» аж до знищення чи критичного зменшення ефективності апеляції до раціональних аргументів. Війна, що ведеться проти України, залишається гібридною, з потужними інформаційними чинниками, проте вразливість окупованих територій щодо неї значно вища.

У контексті теоретичного осмислення природи війни перспективним видається підхід Г. Почепцова, який за об'єктом ураження пропонує розрізняти війну інформаційну і війни смислові: у першому випадку йдеться про формування викривленого інформаційного порядку денного, у другому – викривлення системи переконань людини, де базовою стає інтерпретація [13, с. 23]. У такому випадку смислові війни можна вважати складовою конскієнтальної війни (латин. *conscientia* – свідомість). Цим терміном, уведеним в ужиток російським фахівцем з теорії свідомості Ю. Громиком, означається війна на ураження свідомості якнайширших мас населення, руйнування способів і форм ідентифікації особистості стосовно фіксованих спільнот, що веде до зміни форм самовизначення, деперсоналізації, знищення людської здатності до вільної ідентифікації, знищення системи установок щодо того, ким людина прагне бути і в рамках якої культурно-історичної традиції [14, 15].

Отже, смислові війни логічно розглядати як складову частину війни консцієнтальної, тим її елементом, який через смислові інтервенції впливає на моделі потрактування й розуміння, відтак на простір когнітивний, програмуючи цим самим модель світу реципієнта. Характеристики інформаційного простору, де виробляються, транслуються, трансформуються світоглядно-ціннісні орієнтації, значним чином визначають суспільно-політичну діяльність індивідів і груп. По-перше, саме в інфопросторі відбувається продукування й організація сенсів, вироблення ціннісних орієнтирів, що, власне, і визначають систему ідентифікацій, тобто ознак, які служать критерієм для ототожнення суб'єкта з певними суспільними, культурними та історичними групами. Морально-етичні норми, цінності й уявлення визначають ставлення індивіда до навколишнього світу взагалі, а отже, і ставлення до держави та її інститутів, до оточуючих явищ суспільного й політичного життя. В інформаційно-комунікаційному просторі як середовищі сенсоутворення визначається й ступінь значущості певних суспільних явищ, отже, вибудовується їх ієрархія.

Відповідно, проблематизація простору формування та трансляції світоглядно-ціннісних орієнтацій може призвести до дезорієнтації в суспільстві, апатії, незахищеності від інтервенцій ідей і смислів, формування поведінки, що несе загрозу для самого існування суспільства, базованого на певних цінностях та ідеях. Отже, зі специфікою розвитку загальнонаціонального культурно-комунікаційного середовища пов'язане поняття «гуманітарна безпека» держави. У випадку появи тут істотних диспропорцій, фрагментації, недорозвинутості чи гіпертрофованості окремих елементів ці процеси становлять загрозу чи продукують ризики для національної безпеки – як з точки зору ослаблення суспільного імунітету, незахищеності від ксенофобії, тоталітарної свідомості, популізму, патерналізму, релігійного фанатизму чи інших форм деструктивних суспільних проявів, так і з точки зору вразливості до зовнішніх світоглядних інтервенцій. У нашому випадку йдеться про спроби, далеко не завжди невдалі, інфільтрації та трансляції в українському інформаційному просторі ворожих українській ідентичності й державі смислів, зокрема заперечення суб'єктності Української держави, окремішності українців як народу,

відсутності політичної нації та навіть передумов для її існування. Із цього випливає, що гуманітарна безпека, або, точніше, гуманітарна складова національної безпеки – це ступінь захищеності життєво важливих інтересів суспільних і політичних суб'єктів, що визначаються їхніми специфічними світоглядно-ціннісними орієнтаціями ⁴¹.

Власне, ідеологія, світоглядні преференції є елементами сучасної російсько-української війни у двох аспектах: як фундамент, на якому вибудовується агресія, як консолідуючі чинники для спротиву їй. У першому випадку ідеологічне конструювання спрацьовує як для російського суспільства, що толерує агресію проти України, так і для частини українців, що потрапили у світоглядну пастку. Ідеться про тих громадян України, чия національна ідентичність несформована або ж піддається іншими ідентифікаціями – регіональною, пост(нео)радянською, «мало(ново)російською» тощо; при цьому лояльність до ідеологем, сконструйованих чи посиленних російською пропагандою, втягує носіїв такої ідентичності у війну, перетворюючи їх на жертв або злочинців.

Водночас і український спротив агресії вибудований на світоглядних началах. Ідеться про відстоювання, усвідомлене чи навіть невідрефлексоване, цивілізаційного, ціннісного вибору. Водночас для ідеологів агресії формальне збереження Української держави з «малоросійською» ідентичністю, судячи з ряду заяв російських офіційних і неофіційних спікерів, є цілком прийнятним у випадку її існування у сфері російського «життєвого простору». Тобто йдеться не стільки про ліквідацію формальних ознак держав-

⁴¹ Зазначимо, що смисли, охарактеризовані автором як ворожі, корелюються з визначеними Стратегією національної безпеки України загрозами. Стратегія серед агресивних дій Росії, що здійснюються для підірвання суспільно-політичної стабільності в Україні, визначає дії, спрямовані на підтримку маріонеткових квазидержавних утворень; інформаційно-психологічну війну, приниження української мови і культури, фальшування української історії, формування російськими засобами масової комунікації альтернативної до дійсності викривленої інформаційної картини світу (Див.: Стратегія національної безпеки України. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/287/2015/paran7#n7>).

ності, скільки про фактичну (ідеологічну, економічну, геополітичну) належність до «русского мира»⁴². І водночас такий формат існування є несумісним з уявленнями про майбутнє, особисте й національне для значної частини українців. Відповідно, інформаційна війна, значним чином, розглядається як боротьба за свою «самість». Тож цей її аспект відбувається у світоглядній площині.

Вказані аспекти актуалізують завдання дослідження інформаційно-комунікаційного середовища формування та трансляції шаблонів індивідуальної й колективної поведінки, стратегій та інтерпретаційних моделей.

Розгорнута проти України війна значним чином базується на інформаційних моделях і симулякрах, що не мають ніяких референтів, не ґрунтуються на жодній «реальності», крім власної, яка є світом саморефлексивних знаків. Симуляція одночасно стирає будь-яку відмінність між реальним та удаваним (ілюзорним), що дає змогу в умовах досліджуваної інформаційної війни проти України замінити об'єктивні уявлення цільових груп про характер конфлікту тими «інформаційними фантомами», які потрібні агресору. Треба також враховувати, що в українському випадку маємо справу не просто з ворожою пропагандою, а з тим, що фахівці слушно характеризують як «війну смислів/снів» (початок якої можна умовно віднести до 2006–2007 рр.).

І хоча треба визнати, що підвищена маніпулятивність є рисою мас-медійного дискурсу в цілому, саме Інтернет надає додаткові технологічні та в силу специфічних рис комунікації у соціальних медіа психологічні можливості для маніпуляцій.

Принципово, що в соціальних медіа зростає рівень впливу користувача на вибір потоків інформації: якщо у випадку з традиційними ЗМІ глядачі (читачі, слухачі) мають, за умови дотримання журналістських стандартів, більш або менш виважену картину події, то соціальні мережі посилюють феномен вибіркового сприйняття, або, як його називають західні дослідники соціальних

⁴² «Русский мир» його ідеологи визначають як глобальний культурно-цивілізаційний феномен, що складається з Росії як материнської держави й російського зарубіжжя, що об'єднує людей, які незалежно від національності відчують себе росіянами, є носіями російської культури та російської мови, духовно пов'язані з Росією.

медіа, еґокастинґу, коли людина свідомо чи несвідомо добирає саме ті джерела інформації (людей, медіа), які поділяють або пропаґують близькі та комфортні для неї цінності або погляди. Таким чином, утворюються своєрідні захисні кокони, «камери відлуння», у яких користувачі самостійно групуються в невеликі колективи зі схожими поглядами, що уможлиблює перебування людини в зоні інформаційного та емоційного комфорту. Фактично люди, які дотримуються певної політичної точки зору, читають матеріали, що лише підкріплюють їхню віру та ідеї, і ставлять лінки до дописів однодумців [16]. Пробити цей захист мають змогу лише медіа з високим рівнем персоналізації та адаптивності або ж сильний чи неодноразовий «зрив шаблону» – коли реалії життя різко контрастують з картиною, створюваною в групі. Без таких проривів існування «камер відлуння» призводить до того, що в результаті фільтрації новин та інформації, яка не відповідає вже існуючим поглядам, думки в суспільстві поляризуються.

Притаманна Україні, у силу історичних обставин, гетерогенність – наявність регіональних відмінностей у ставленні до історичних подій та постатей, до суспільного шляху розвитку, соціокультурної ідентифікації громадян різних регіонів України, їх ставлення до основних церков в Україні та основних мов спілкування, були перетворені на конфліктогенний фактор – з одного боку, відсутністю на державному рівні цілеспрямованої політики національної єдності та спільного бачення розвитку країни, з іншого – практично відсутністю спроб недопущення різними політиками використання існуючих відмінностей між регіонами для отримання політичних переваг. Істотно погіршили ситуацію маніпулювання регіональними світоглядами через насадження контroversійних поглядів на минуле і майбутнє країни іззовні, що на тлі характерної для України проблеми відсутності культури політичного і суспільного діалогу стало передумовою для використання світоглядної та ідентичнісної кризи для підважування української державності загалом.

Для України одним з пріоритетних завдань на сучасному етапі має стати ефективна протидія не лише військовій, а й інформаційній агресії, що потребує ґрунтового аналізу стану урегульованості та захищеності українського інформаційного поля

і виявлення та мінімізації шкоди від тих прогалин, що призвели до того, що в українському інформаційному просторі вдалося здійснити інформаційну агресію, названу Головнокомандувачем об'єднаних Збройних сил НАТО у Європі Ф. Брідлавом «найбільш дивовижним інформаційним бліцкригом, який ми коли-небудь бачили в історії інформаційних воєн». Російські дослідники також говорять про «...п'яту світову війну – інформаційно-інтелектуальну», яка розпочалася у 2006 р. Поняття «інформаційна війна» визначається як «спосіб створення системи управління інформаційними потоками з метою організації ноосфери та світового інформаційно-психологічного простору у своїх власних інтересах» [17]. Отже, описана ситуація актуалізує необхідність ґрунтовного аналізу стану, проблем і перспектив національного інформаційного простору.

Нині конфліктогенні меседжі частиною українських, вірніше, формально українських ЗМІ тиражуються тонше (через маніпулювання фактами, інтерпретаціями і балансом негативу-позитиву), проте це не змінює того факту, що їхня редакційна політика відверто прокремлівська. На сьогодні головним «подразником» та стимулом до нагромадження якісних національних інформаційних ресурсів, безперечно, є російська військова агресія проти України. Загальновизнаним ⁴³ можна вважати той факт, що Україна на сучасному етапі зіткнулася з агресією, яку фахівці найчастіше визначають як гібридну війну, вказуючи на зростання в ній значення інформаційного чинника, який в окремих випадках стає самостійним складником і виявляється не менш важливим, ніж військовий. Показовим є обставина, на яку звертає

⁴³ Так, зокрема, рекомендації парламентських слухань на тему: «Обороздатність України у XXI ст.: виклики, загрози та шляхи їх подолання» констатують, що «основною формою реалізації воєнно-політичних інтересів Російської Федерації стосовно України, як показали останні місяці, є “гібридна” війна, яка поєднує в собі елементи інформаційної, торговельної, газової війни, воєнної агресії, окупації, тероризму, активізації криміналітету, партизанської, диверсійної та громадянської війни». (Див.: Постанова Верховної Ради України «Про Рекомендації парламентських слухань на тему: “Обороздатність України у XXI ст.: виклики, загрози та шляхи їх подолання”». *Відом. Верховної Ради України*. 2014. № 36. ст. 2003.

увагу В. Горбулін, аналізуючи особливості гібридної війни: чи не перше, що зробили різноманітні «ополченці» та «зелені чоловічки» на окупованих українських територіях, це відключили українські телеканали і масовано включили російські. Таким чином, формування єдиного й повністю контрольованого інформаційного простору – очевидна стратегія розгортання інформаційного складника конфлікту з боку агресора [10, с. 9]. На попередніх етапах інструментом інформаційної експансії на пострадянські території ставали не лише комерційні інтереси власників українських ЗМІ, а й політичні структури, зокрема СНД. Так, розробивши Концепцію формування інформаційного простору Співдружності Незалежних Держав [18], Москва намагалася встановити «правила гри» для всіх держав-учасників колишнього СРСР, за винятком прибалтійських країн, які принципово не співпрацювали з проектом нового СРСР. Московські можновладці обґрунтовували свою позицію так званими «стратегічними інтересами країн СНД».

Крім того, варто констатувати надзвичайно високий (не виключено, неприйнятний – висновок про це повинні зробити медіаексперти за результатами ґрунтового аналізу) рівень відкритості українського інформаційного простору для смислів, ідеологем, міфів, продукованих російськими ідеологами. Для значної частини українців донедавна український і російський простір уявлявся як практично спільний (як мінімум на побутовому рівні); російська точка зору аналогічна, з тією лише різницею, що побутує не лише на особистому, а й на науковому та правовому рівні⁴⁴.

Характерно, що аналогічні підходи визначають і політику західних компаній. Так, доволі показовою в цьому контексті є ситуація, що склалася навесні 2015 р. навколо українського прокату амери-

⁴⁴ Ідеться, зокрема, про включення в наукове визначення поняття «російська блогосфера» «місцевих» українського, білоруського та інших сегментів і поширення російського «законодавства про блогерів» у випадку, якщо «блогер пише російською або іншою мовою народів РФ, привертає увагу російської аудиторії та розміщує свої матеріали на російських майданчиках». (Див.: Соціальні мережі як інструмент взаємовпливу влади та громадянського суспільства : монографія / [О. С. Онищенко, В. М. Горовий, В. І. Попик та ін.] ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. Київ, 2014. 260 с.)

канського трилера «Номер 44», вірніше, його відміни фактично за розпорядженням російської цензури з причини «спотворення... образів і характерів радянських громадян тієї історичної епохи» (дія фільму відбувається в 1952 р. у СРСР). Стрічка, яка вже отримала прокатне посвідчення від Державного агентства України з питань кіно, не була показана в українських кінотеатрах, оскільки правовласник «на території СНД» (російська компанія «Централ Партнершип») відкликав ліцензію. Тобто фактично вже на етапі відкритого протистояння, у той час коли Верховна Рада забороняє пропагандистські російські фільми, а громадськість оголошує їм бойкот, Мінкульт Росії залишає за собою право диктувати не лише росіянам, а й мешканцям України та інших країн СНД, що їм дивитися. Цей показовий випадок засвідчує, що вітчизняний кінопрокат усе ще залежить від російських компаній, які купують права на показ фільмів не лише в Росії, а й на всій пострадянській території, причому для зарубіжних кіновиробників така модель співпраці з умовним «пострадянським ринком» видається не просто вигідною (замість кількох невеликих кіноринків – один), а і природною.

Повертаючись до теми залежності українського прокату від російської дистрибуції, наведемо точку зору голови Бюро української кіножурналістики С. Васільєва: «В умовах ідеологічної війни Росії проти України цей кричущий випадок цензурного обмеження доступу до твору художньої культури – який до того ж у суспільній думці “легалізує” піратський перегляд фільму “Номер 44” (адже в Україні інакше його не побачиш) – мусить бути не просто засуджений, а стати поштовхом до активних дій також і нашої кіноспільноти із формування нової архітектури відносин в аудіовізуальній сфері – минаючи посередництво Росії» [19].

Причини таких спроб закріплення України, за формулюванням українського культуролога Р. Кіся, «за Азією як її периферійної (цивілізаційно та культурно) частини» [20, с. 14] треба розглядати як комплексні – економічні, мовні, історичні, а також потужний вплив глобалізаційних чинників. Протидіяти подібним, українським, небезпечним, як показала практика, процесам можливо лише через створення українського якісного – сучасного, динамічного, багатоманітного комунікативно-інтерпретативного середовища.

У випадку з кінематографом, що продукує і поширює, впливаючи таким чином на суспільну свідомість, смисли та цінності, виходом має стати, по-перше, створення національного кіно (як андеграундного, ситуація з яким дещо краща⁴⁵, так і масового, що, фактично за чверть століття незалежності представлений лише декількома успішними стрічками), так і української дистрибуції зарубіжних стрічок. Нагадаємо, що ще у 2006 р. точилися дискусії довкола українського дубляжу. Уже тоді і прихильники, і противники цього процесу відзначали, що він відокремить кіноринок України.

Поки що попереднє осмислення специфіки вітчизняного інформаційного простору, у якому розгорталася безпрецедентна зовнішня агресія, дає підстави говорити про те, що перетворення його на «національний» простір не лише формально, а й за змістом відбувається тільки сьогодні, причому цей процес проходить доволі болісно, у ньому не уникнути невдалих спроб і помилок, очевидним є досить істотний внутрішній спротив.

Інформаційний простір незалежної України виростав з пострадянського, з одного боку, спадково заідеологізованого, а з іншого – в умовах новоутвореного «інформаційного вакууму». Український інформаційний простір від початку 90-х років ХХ ст. продовжував функціонувати в тісному взаємозв'язку з російським: переважна більшість інформаційного продукту надходила від північного сусіда – або виробленого в Росії, або ж західного, «локалізованого» через російське ж медіа-виробництво. З одного боку, новоутворена держава Україна платила (і все ще продовжує платити) значні кошти вчорашній метрополії за теле-, радіо-, кіноконент, книжкову продукцію. З іншого – упродовж десятиліть значна частина цього контенту явно чи приховано тиражувала антиукраїнські

⁴⁵ Так, лише у 2014 р. українські стрічки отримали кілька десятків нагород на міжнародних кінофестивалях, міжнародним проривом стала для України стрічка М. Слабошпицького «Плем'я» – єдиний український фільм, який брав участь у конкурсній програмі Каннського кінофестивалю й отримав там три нагороди та здобув «європейський Оскар»: фільм став «відкриттям року» за версією Європейської кіноакадемії. У 2015 р. після понад чотирьох десятків нагород на міжнародних українська стрічка «Плем'я» М. Слабошпицького вийшла в обмежений артхаусний прокат у США. Причому після перших показів у Нью-Йорку кількість заявок від кінотеатрів на покази стрічки зросло з 30 до 50.

ідеологеми. Така поблажливість українських можновладців частково пояснюється багатолітнім, якщо точніше, кількасотлітнім намаганням Російської імперії, а пізніше Радянського Союзу асимілювати неросійські народи, штучно створивши у ХІХ ст. «руський», а в ХХ ст. «радянський» народ, який би використовував для спілкування лише «общепонятный русский язык». Відтак відкритість і багато в чому спільність інформаційного простору з Російською Федерацією в силу традиції, що склалася ще з часів Російської імперії і СРСР, спільності мовного простору (через сформований український білінгвізм, російськомовна продукція навіть для україномовних українців не є, вірніше, не була «іноземною»), агресивного просування російської продукції на український ринок та потурання (умисного чи випадкового) агресивним вкидам, зумовили той факт, що Україна сьогодні стала полем інформаційної війни. Ще у 2008 р. експерти констатували тенденцію «поширеного, гнучкого і потужного застосування сил і засобів інформаційно-психологічного впливу в інформаційній війні в сучасних збройних конфліктах» та «неухильне зростання ролі засобів масової інформації у збройних конфліктах, які дозволяють ефективно і швидко формувати позитивне ставлення громадськості своєї країни і світової спільноти до політики в зоні конфлікту, нейтралізації інформаційної структури об'єкта впливу, налагодження своїх теле- і радіомовлення у регіоні; контроль за власним інформаційним простором; забезпечення сприятливих умов для дій військ» [21].

В українському випадку маємо справу не просто з ворожою пропагандою, а з тим, що фахівці-інформаційники слушно характеризують як «війну смислів/сенсів» (початок якої можна умовно віднести до 2006–2007 рр.). Для ретрансляції цих смислів задіяно всю множину каналів донесення інформації. Основним структурним елементом у цій війні стають симулякри – образи того, чого в реальності не існує. Стратегічна мета експлуатації цих симулякрів – замінити об'єктивні уявлення цільових груп про характер конфлікту тими «інформаційними фантомами», які потрібні агресору [10].

Доволі показовими є результати, виявлені опитуваннями газети «Дзеркало тижня»: на Донбасі російсько-українське протистояння

називають війною частіше, ніж в інших регіонах Східної України. У Донецькій та Луганській областях сумарно так вважають 20,3% респондентів, а в Дніпропетровській, Запорізькій та Харківській областях сумарно – 16,4%. Така тенденція може бути пояснена тим, що жителі Донеччини бачать цю війну «в обличчя», а одесити і харків'яни – по телевізору, причому найчастіше по телевізору «чужому», відповідно, з куди меншим реалізмом, ніж власне на Донеччині та Луганщині [22]. Така ситуація фактично поставила перед політиками, медійниками, експертами, ученими як тактичне завдання – вироблення та реалізацію термінових заходів, спрямованих на подолання критичної вразливості вітчизняного інформаційного простору, у першу чергу припинення потоку ворожого щодо України контенту, очищення інфопростору від не просто рудиментів, а засилля постколоніальних і посттоталітарних смислів. Тож як про завдання стратегічне йдеться не лише про формування належних інформаційних інфраструктур, необхідних для протистояння цілеспрямованим інформаційним операціям, а й у значно ширшому плані про наявність належного національного інформаційного потенціалу для нейтралізації тих численних інформаційних впливів на уми й серця громадян, які мають латентний, неяскраво окреслений характер, але об'єктивно загрожують деформуванням загальних ментальних, світоглядних установок, соціальних і культурних орієнтацій співвітчизників» [23, с. 44].

Виконання цих завдань істотно ускладнене внутрішніми недоліками українського медіа-ринку, серед головних проблем якого медіа-експерт Н. Лигачова на сьогодні називає монополізм на медійному ринку, цензуру олігархів-власників, цензуру рейтингів, відсутність дієвої системи саморегуляції в ЗМІ, безвідповідальність і конформізм журналістів. Усі ці проблеми набувають особливої небезпеки під час інформаційної війни із зовнішнім агресором [24, 25]. Не можна не погодитись із тим, що українська журналістика просто не була готова до тих викликів, що постали перед нею в умовах стрімких і конфліктних суспільних змін одночасно із зовнішньою агресією, у тому числі з боку потужної машини російських інформаційно-психологічних спецоперацій, у результаті чого більшість українських ЗМІ умисно чи ні

розпалюють у країні атмосферу істерії, нетерпимості чи навіть ненависті. Прикладом заповнення ефірів з багатомільйонними аудиторіями в умовах фактичної війни на Сході України і анексії Росією Криму розважальним продуктом країни-агресора, причому очевидною є контрверсійність цього продукту для українського суспільства, розколотого на сьогодні ціннісно, культурно, ідеологічно, став скандал навколо новорічного репертуару каналу «Інтер», що транслював російські новорічні шоу, причому тих, що записувалися в Москві в розпал українсько-російського конфлікту за участі артистів, які схвалюють агресію Росії проти України. Резонансна акція «Інтер на цвинтар», що прокотилася на початку січня 2015 р. українськими соцмережами, лише вивела в центр уваги ті проблеми інформаційного простору, про гостроту яких воліли не згадувати практично всі роки незалежності, навіть після Революції гідності.

Поки що кількість українських ЗМІ, дані про власників яких перебувають у сірій зоні, структура капіталовкладень в українські медіа-активи дають підстави для висновку про те, що перед ними стоїть завдання служити інструментом впливу на прийняття якихось рішень, а не отримувати прибуток. Більше того, циркулюючі чутки про прямий чи опосередкований зв'язок ряду ЗМІ з російськими капіталами дають підстави для їхніх оцінок, що коливаються в діапазоні від «прямий рупор кремлівської пропаганди та ідей сепаратизму» та інформаційна «п'ята колона» до висновків про «медіа-окупацію» [26]. Так, медіа-експерти, скажімо, неодноразово вказували на антиукраїнську спрямованість газети «Вести» [24, 27, 28, 29], як такої, що постійно транслює тези російської пропаганди, послідовно створює негативний образ суспільно-політичної реальності в нашій країні, посиляючись, зокрема, і на дані контент-аналізу, який показує, що газета «Вести» фактично в кожному номері транслює дві-чотири тези російської пропаганди [29] (див. рис. 6.1).

Не менш важливим є той факт, що, за підсумками дослідження TNS в Україні, у 2014 р. аудиторія одного номера газети «Вести» зросла на 15% (на 92 тис. осіб) порівняно з попереднім періодом. Аудиторія одного номера становила близько 700 тис. осіб. Більше того, завдяки системі безоплатної дистрибуції, «Вести» охоплюють

аудиторію, яка недосяжна для інших ЗМІ: 73% аудиторії газети – це люди, які не читають інші щоденні суспільно-політичні видання. При цьому, незважаючи на безкоштовний формат, ядро аудиторії газети становлять люди в активному віці (25–55 років), з доходом середній і вище – керівники, фахівці, службовці; значна частина читачів (близько 71%) зосереджена у великих містах [30].

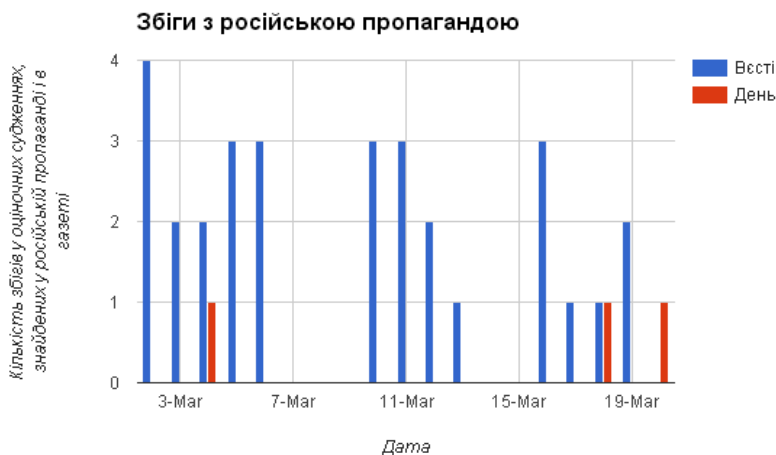

Рис. 6.1. Кількість збігів з російською пропагандою

Джерело: http://osvita.mediasapiens.ua/trends/mediacriticism/vesti_translyuyut_rosiysku_propagandu_kilkisne_dovedennya/

У сукупності з тією обставиною, що джерела фінансування холдингу «Мультимедіа інвест груп», який видає безкоштовну газету «Вести», а також істотно дешевший за аналогічні тижневики журнал «Вести. Репортер»⁴⁶ і включає найпотужніше радіо «Вести», невідомі (при цьому активно мусується версія про «російський слід» вливань), наведені вище характеристики –

⁴⁶ Див., напр., виступ засновника і редактора журналу «Новое Время» В. Сича та дискусію на його Facebook-сторінці: https://www.facebook.com/permalink.php?story_fbid=911533135569640&id=100001388857120.

маніпулятивний антиукраїнський характер публікацій та впливовість дають змогу говорити про інформаційну загрозу, навіть якщо абстрагуватись від публіцистичних визначень на кшталт «п'ята колона». Треба зазначити, що наведений приклад, хоча й належить до найбільш кричущих, є далеко непоодиноким.

Очевидно, що зупиняти поширення відверто ворожого антиукраїнського контенту необхідно – як книжкового, пресового, так і відео, так і допомогою відповідних експертних інституцій і силових структур вирішувати питання про ретрансляцію російських каналів, що мають пропагандистську складову, на території нашої країни. Водночас заборонні і протекціоністські заходи не вирішують проблему в стратегічній перспективі – вона вирішувана лише через створення дієвої системи вироблення й поширення власного контенту високої якості.

Цікавою в цьому контексті може виявитись ініціатива групи «#КіноКраїна», створеної рядом українських теле- та кіновиробників, що презентувала представникам держави й громадськості модель виробництва кіно- та телепродукту для масового глядача. За даними StarLightMedia, протягом 2014 р. топ-6 українських каналів показали 29 тис. годин художнього контенту, включно з повторами. 55% з них – кіно та серіали російського виробництва.

Наразі триває дискусія щодо запровадження бальної шкали оцінки як фільмів, що претендують на статус національних, так і фільмів, вироблених країною-агресором: донедавна доволі поширеною була практика, коли фільм виробляє російський продюсер і знімає російський режисер за російським сценарієм, головні ролі грають російські актори, смисли в ньому транслюються цілком російські – збереження подібної практики за рахунок українського бюджету було б, м'яко кажучи, недоцільним.

Експерт з питань інформаційної безпеки Д. Золотухін стверджує, що для того, щоб адекватно реагувати на російські інформаційні загрози, Україна повинна вибудувати чітку ієрархію управління всередині державних структур та між ними. Цей шлях має включати: ідентифікацію загрози в інформаційному просторі; застосування нормативно-правової бази для чіткого її опису; жорстку та чітку реакцію держави для нівелювання іноземної інформаційної агресії [31].

6.3. Регіональний аспект конфліктного дискурсу в інтернет-просторі України

Ситуація на Сході України має поряд з військово-політичною потужну соціокультурну складову. Пряме військове протистояння із застосуванням важкого озброєння, втратами серед військових, невідворотними жертвами серед мирного населення, руйнуванням звичного життя; для окупованих територій – із повним контролем з боку кримінально-терористичних угруповань, потужними пропагандистськими впливами формують сьогодні цілий комплекс наслідків, що вже відбиваються на світогляді населення, та, не виключено, докорінно змінять його. Власне, вже змінюють, і спрогнозувати повністю результати таких змін на сьогодні складно (а для окупованих територій – особливо) як з огляду на недостовірність будь-якого вимірювання соціокультурних показників на територіях, контрольованих терористами, так і з огляду на те, що трансформації ще далеко не завершені і значним чином залежатимуть не лише від подальшого розв'язання ситуації (силового або дипломатичного) чи її «заморожування», а й від особливостей процесів «реконструкції»⁴⁷. Термін «деокупація» в публіцистичних текстах та політичних заявах використовується частіше в значенні безпосереднього відновлення українського суверенітету над окупованими територіями, далеко не завжди включаючи політичні, культурні, соціальні перетворення. Власне, констатована тут відсутність в українському політичному дискурсі загальноприйнятого поняття для опису політики України на територіях, звільнених у майбутньому від терористів, спрямованої на їх перетворення та реінтеграцію, говорить про відсутність на сьогодні не лише суспільного консенсусу щодо цих територій, а й недостатність нагального в нинішніх умовах активного наукового осмислення. Незва-

⁴⁷ За відсутності в українському політичному дискурсі загальноприйнятого поняття для опису політики України на територіях, звільнених у майбутньому від терористів, пропонуємо як робочий перенести на українські реалії історичний термін, що застосовувався для опису політики федерального уряду США щодо Південних штатів після Громадянської війни, їх реінтеграції та перетворень зі зміною структури влади та суспільства колишньої Конфедерації.

жаючи на те, що для окупованих територій перспективи звільнення поки не визначені, як перед українським політикумом, так і перед науковою спільнотою стоять завдання підготовки до їх економічної, політичної, правової, соціогуманітарної інкорпорації до складу України. Важливою передумовою успішності та зменшення подолання травматичності цих процесів для українського суспільства є підготовка, експертне обґрунтування і вироблення тактики та стратегії для української влади. Ефективність і відповідність реаліям і запитам суспільства цих напрацювань значним чином залежить від наукового осмислення процесів, що протікають в Україні у зв'язку із східноукраїнською кризою, зокрема соціокультурних.

Фактично перед науковцями стоїть завдання виявити, описати та, по можливості, спрогнозувати наслідки конфлікту у двох ракурсах, що, врешті, визначатимуть специфіку протікання посткризового врегулювання. Ідеться про соціокультурні, світоглядні зрушення, що відбуваються сьогодні паралельно як на окупованих територіях, так і в українському суспільстві, зануреному – усвідомлено чи ні – у глибокий конфлікт.

Гіпотетичними наслідками цих зрушень може виявитися в першому випадку умовний «феномен бандерівства» у його східному варіанті – формування опозиційного і навіть ворожого до влади світогляду, що зберігається протягом тривалого часу. Тут ідеться про можливість формування на окупованих територіях масового (такого, що виходить за межі пам'яті окремих сімей) і тривалого антиукраїнського світогляду. У другому випадку слід прогнозувати перспективи можливого «колумбійського синдрому» – вживаючи цей умовний вираз, маємо на увазі результат референдуму в Колумбії, що відбувся в жовтні 2016 р. щодо питання примирення з ліворадикальним повстанським угрупованням FARC (Революційні збройні сили Колумбії), боротьба проти якого тривала понад 52 роки. Жертвами цієї війни стали майже 220 тис. загиблих та близько 6 млн біженців. Ініційовані президентом Сантосом переговори (оцінені, до речі, Нобелівським комітетом) та мирна угода між урядом Колумбії та FARC сприймалася суспільством неоднозначно, тому доля домовленостей вирішувалася колумбійцями на референдумі. Під час референдуму пере-

могу здобули противники мирної угоди, попри те, що переговори щодо встановлення миру велися останні чотири роки. Результат засвідчив глибину ворожості і несприйняття колумбійськими громадянами FARC як наслідку десятиліть терору [32]. Отже, колумбійський синдром може розглядатися як гіпотетичний сценарій, коли результатом тривалого і травматичного протистояння може стати відмова нації пробачити та примиритись із повстанцями, навіть ціною встановлення миру чи втрати територій.

Намічені сценарії є крайніми полюсами протистояння, можливість їх розгортання не виключає інших, імовірно – оптимістичніших сценаріїв. У будь-якому випадку, у контексті прогнозування світоглядних зрушень внаслідок розгортання східноукраїнської кризи та їх політичних втілень предметом дослідження мають бути процеси ідентифікації, прискорені конфліктом.

Заслуговує на увагу, зокрема, сплеск українського патріотизму, що його фіксує як соціологія, так і дослідження інформаційного простору та аналіз громадянських ініціатив як дієвого вираження цього патріотизму. Зрушення у світоглядних побудовах українців під впливом інформаційної і військової агресії РФ засвідчило загальнонаціональне опитування населення, проведене Інститутом соціології НАН України у співпраці з благодійним фондом «Інтелектуальна перспектива» [33]. Якщо у 2004 р. 38% респондентів пишалися тим, що є громадянами України, то у 2015 р. абсолютна більшість населення України (67%) пишаються тим, що вони є громадянами України; причому це почуття поступово зростало: уже в 2005 р. цей відсоток зріс до 53%, у 2013 р. кількість таких респондентів була 48%, а у 2014 р. – 61%. На спеціальне дослідження заслуговує вивчення специфіки сприйняття українцями окупованих територій (чотири роки війни – достатній термін, щоб говорити про формування такої специфіки).

Водночас залишається відкритим симетричне питання протікання аналогічних процесів на окупованих територіях – формування регіонального патріотизму та об'єднання навколо нього на антиукраїнських позиціях. Актуальним є також питання дослідження механізмів конструювання консолідації зовнішніми агентами впливів. Світоглядні зрушення не можуть не відбуватися на окупованих територіях, причому хронологічні межі таких

трансформацій варто розглядати в рамках, ширших власне конфлікту – виходячи з логіки гібридної війни доцільно говорити про інформаційну підготовку територій до вторгнення: потужна інтоксикація українського інформаційного простору, нашарована на специфіку світогляду місцевого населення, дали можливість імітувати громадянську війну, прикриваючи зовнішнє військове вторгнення. Сьогодні на попередню інформаційну «обробку» накладається травматичний досвід конфлікту, посилений пропагандою, що активно працює на територіях, не контрольованих Україною.

Окремої уваги заслуговують ідентичнісні процеси, що протікають на умовних територіях «Південного Сходу», тобто тих регіонів України, на проросійських мешканців яких робилася ставка в російській агресії і які, всупереч різним прогнозам, продемонстрували неочікувану для багатьох не лише російських політтехнологів, а й вітчизняних експертів українську ідентичність, достатньо виразну для того, щоб «відстояти» регіони і не допустити інспірування в них різних «народних республік», близьких за алгоритмом розгортання сценаріїв до тих, що були реалізовані на Донеччині та Луганщині. Не менш перспективним видається дослідження ідентичності процесів на територіях, звільнених у 2014 р. від терористичних осередків.

Показовим може бути співставлення офіційного і неформального дискурсу. Наприклад, питання майбутнього Донбасу після його деокупації у складі України в офіційному дискурсі представлено кількома документами, зокрема, план реінтеграції, схвалений Кабміном – «Концепція державної цільової програми відновлення та розбудови миру в східних регіонах України», законопроект про тимчасово окуповану територію України (№ 3593-д від 19.07.2016 р.) [детальніше див.: ⁴⁸], проте в інтерактивному просторі ці документи обговорювалися не надто активно.

Індиферентність в обговоренні виглядає доволі дивною (при цьому – симптоматичною), виходячи з того, що питання перспектив саме політичної та соціокультурної «реконструкції», послу-

⁴⁸ Потіха А. Проблема законодавчого оформлення процесу реінтеграції Донбасу. Україна: події, факти, коментарі. 2017. № 19. С. 48–56.

говуючись терміном, запропонованим нами раніше, у соціальних медіа порушуються досить часто – спорадично, у контексті інших обговорень і прямо як стратегічне бачення майбутнього окупованих територій (додаток 12). Так, наприклад, показовими можна вважати обговорення дописів у Facebook українського журналіста В. Кіпіані та кримського блогера, який пише з окупованих територій під псевдонімом Аті Татар Заде, що з'явилися практично одночасно [34, 35]. У першому випадку приводом до обговорення стала актуалізація вказаної проблеми. У другому – запропоноване блогером своє бачення організації очищення Кримського півострова від колаборантів та відвертих ворогів України. Він підраховує чисельність лояльних до України жителів Криму (пропонуючи власну, доволі спрощену «формулу» і зараховуючи до цієї категорії кримських татар на півострові та в екзилі; кримчан, які втекли на материк; українців кримського походження; кримчан, які залишилися в окупації та «не взяли аусвайсів»; українців, учасників АТО, які після деокупації мають отримати право на землю і житло в Криму) – всього в межах 500–525 тис. осіб та пропонує саме для них визначити повні громадянські права. Далі розглядаються категорії населення, що мають бути (більше чи менше та на різний термін) обмежені в правах.

Аналіз коментарів та реакцій на них в обох публікаціях дає змогу зробити попередній висновок щодо громадських настроїв (тут і далі у випадку аналізу інтерактивного мережевого дискурсу очевидною визнається представленість аналізованих точок зору обмеженим сегментом аудиторії соціальних мереж та їх нерепрезентативність з точки зору соціологічної вибірки. Принциповою є представленість описаних точок зору та визначена вище здатність соціальних медіа транслювати вироблені смисли, зокрема і через традиційні ЗМІ на широкий загал.) Отже, українська Facebook-спільнота, причому у випадку двох доволі різних ініціаторів дискусії, для яких, слід відзначити, не характерний крайній радикалізм (відповідно, не характеризується цією рисою і більшість їх аудиторії), продемонструвала позицію, що визначається, по-перше, готовністю толерувати обмеження в правах громадян, що перебувають в окупації як протягом часу її тривалості, так і після відновлення над територіями суверенітету України.

Власне, аудиторія блогерів не просто толерує, а прямо підтримує ідею і навіть попередні плани щодо обмеження громадянських прав жителів окупованих територій після відновлення над ними української юрисдикції і розглядає такі дії як складову політичної деокупації. Обговорення цієї ідеї стосується переважно технічних моментів, тобто, обговорюється не стільки доцільність – тут користувачі практично досягли консенсусу, скільки технічні моменти, юридичні колізії та можлива негативна реакція міжнародної спільноти. Важливо, що у випадку з Кримом, де масштаби нагляду за населенням, у тому числі соцмережах, як і терору – менші, ніж на окупованих територіях Донбасу, у обговоренні беруть участь кримці. Їх аргументи приводять до розширення обговорення і вироблення рекомендацій для захисту власних позицій після гіпотетичної деокупації. По-друге, аудиторія допускає, незважаючи на наслідки для мирного населення, силовий сценарій розв'язання конфлікту (причому перспектива значних втрат у ЗСУ сприймається болючіше, ніж жителів окупованих територій). По-третє, не виключає відмову (аж до формулювання позитивних наслідків такого сценарію) від окупованих регіонів на тривалий час у випадку неприйнятних умов їх реінтеграції. Має місце навіть припустимість толерування терору в тому випадку, коли судова система буксуватиме у справі очищення українського громадянського простору від терористів, їх посібників і колаборантів.

Отже, порівняння офіційного та мережевого дискурсів демонструє парадоксальну ситуацію: користувачі українського сегмента інтерактивного простору ігнорують обговорення офіційних ініціатив, висуваючи паралельні (інколи – суголосні, як у випадку розглянутих законопроектів та Facebook-обговорення). Така ситуація може говорити як про недовіру до політиків та неефективних офіційних інструментів, так і про «онлайн ізоляцію», ефект егокастингу, коли інформація «переварюється у більш чи менш вузькому колі однодумців». Утім, не виключено, що відсутність координації офіційних та мережевих ініціатив може свідчити лише про попередній етап вироблення стратегії, що може проявитися як у формулюванні конкретних вимог до процесу «реконструкції Сходу», так і у згаданому на початку розділу «Колумбійському синдромі», коли суспільство через референдум блокує досягнуті політиками домовленості.

На сьогодні важливою є інформаційна природа як російсько-українського конфлікту, так і внутрішніх проблем, що стали ґрунтом для розгортання російської агресії, та, водночас, були поглиблені та загострені нинішнім російсько-українським конфліктом. Особливістю сучасної української ідентичності дослідники і публіцисти називають її не сформованість, апелюючи до визначень «контroversійність», «атомізованість соціуму», «дезінтеграційні тенденції», що вказує на дефіцит чітко сформульованих і спільних для більшості громадян цінностей, ідеалів та сенсів, що закріплювали б у суспільній свідомості мотивацію існування сучасної української суверенної держави, цілісне і позитивне «уявлення-образ» України в минулому і майбутньому – відчуття «спільної долі». Також очевидними є відмінні уявлення різних груп про зміст і пріоритетність належності до української нації⁴⁹ – коли поряд з відчуттям себе українцем громадяни тяжіють або до збереження і підтримки наднаціональної – пострадянської чи «східнослов'янської» ідентичності, або ж є прибічниками «націоналістичного наративу» української ідентичності.

Відповідно, актуальним видається виявити та з'ясувати, як саме на існуючу ідентифікаційну амбівалентність накладаються результати інфільтрації та трансляції в українському інформаційному просторі ворожих українській ідентичності і державі смислів. Водночас задіяні тут соціокультурні трансформації мають значення не лише в ретроспективі – з'ясування коренів і витоків внутрі-української поляризованості за регіональною ознакою⁵⁰; механізмів розгортання проти України на цьому підґрунті інформаційної і смислової війни. Не менш важливою є необхідність дослідження вказаних процесів і з огляду на психосоціальні наслідки – яким чином масштабні бойові дії, створення квазідержавних утворень з імітаційними держорганами та тоталітарно-кримінальною основою в сукупності з масованою пропагандою в умовах безальтер-

⁴⁹ Див., напр.: Львів – Донецьк: соціальні ідентичності в сучасній Україні. *Україна модерна*. Спец. вип. Ч. 12 (2). Київ-Львів, 2007. 360 с.

⁵⁰ Детальніше про наявний регіональний поділ, що має поляризований характер, його зв'язок з гіпотетичними протистояннями чи розколами див. термінологічний аналіз у праці: Колодій А. Український регіоналізм як стан культурно-політичної поляризованості.

нативності інформації вплинуть на світогляд, самосприйняття і врешті – ідентичність населення, що залишається на окупованих територіях? Як саме хронічний стрес і травма (бойові дії, терористичний режим) можуть формувати широку палітру оцінних преференцій щодо України (образа, відчуження / ностальгія за безпечним минулим, прагнення відновлення), чи щодо самопроголошених республік (патріотизм, терпіння / відторгнення штучних утворень). Які фактори тут важливі: вихідні характеристики світоглядних преференцій та ментальних характеристик? Ситуація тривалої травми / посттравми, якою, без сумніву, є воєнний конфлікт? Експерименти – як соціальні, так і інформаційні на окупованих територіях? Потужна пропаганда?

З'ясування поставлених проблем потребує як виявлення передумов нинішніх процесів – специфіки ментальності та світогляду, так і з'ясування особливостей інформаційних, психологічних та інших впливів на населення окупованих територій, та, врешті, прогнозування наслідків.

Водночас описати та осмислити світоглядні зрушення, що відбуваються на окупованих територіях, – завдання, ускладнене рядом факторів. По-перше, методологічною проблемою у цьому ключі є неоднорідність матеріалу дослідження. Неспівмірним, наприклад, є травматичний досвід української патріотичної спільноти, що взяла на себе відчутну частину тягаря воюючої держави, для якої майбутнє тимчасово окупованих територій, залишаючись у полі зору, займає швидше периферійну нішу, тримається на межі відкладеної проблеми та людей, що опинилися в зоні бойових дій і під контролем терористичних угруповань, у стані постійного психоемоційного напруження, для яких питання статусу окупованих територій – проблема буквального виживання. Можна також стверджувати, що для українського сегмента інтерактивного простору зафіксований тут результат більш точно корелюється з реальністю, аніж сегмента окупованих територій. В умовах свободи висловлювань у соціальних медіа проблемою українського інфопростору стає швидше інформаційний шум, аніж нерелевантність висловлених думок та непередставленість альтернативної точки зору.

По-друге, ідеться про не контрольовані Україною території, і про більш-менш показову соціологію говорити не випадає.

Зроблені спроби проводити опитування – експертами в телефонному режимі, журналістами на камеру, фіксуючи «зрізи думки вулиці», є цікавим матеріалом для дослідження як соціокультурне явище, але не можуть розглядатися як відображення громадської думки – неадекватними є репрезентативність, методики дослідження, а головне – сумнівними виглядає правдивість респондентів щодо озвучування політичної позиції як заведено публічно в умовах державного (Крим) чи квазі-державного із значними кримінальними елементами (ОРДЛО) терору. Тут виходимо з позиції та вважаємо принциповою постійну її артикуляцію: окуповані території та їх населення втрачають суб'єктність, відповідно, до моменту деокупації неможливо говорити про громадську думку в самопроголошених «республіках» – існує лише її імітація, черговий симулякр. Цей симулякр може бути створеним або стихійно (інформаційний простір наповнює лише точка зору, що підтримує окупаційну «легенду», тобто голос мають лише окупанти або колаборанти; відповідно, решта населення має розглядатись як заручники, у тому числі, в інформаційному плані); або ж бути змодельованим як елемент інформаційної війни (інформаційні вкиди, що мають на меті викликати в українців сприйняття всього населення на окупованих територіях як «посібників окупантів», викликати почуття відчуження).

Нагадаємо, що йдеться про смислові війни, складову війни конциентальної, той її елемент, що через смислові інтервенції впливає на моделі трактування і розуміння, відтак – на простір когнітивний, програмуючи цим самим модель світу реципієнта. Коли йдеться про окуповані території України, важливим чи навіть ключовим елементом є контроль за інформацією і подача її в потрібному руслі, спрямованому на формування антиукраїнської позиції – проблема, поглиблювана, якщо не повною відсутністю, то однозначно обмеженістю інформації з України. У широкому контексті кінцевою метою смислових інтервенцій на окупованих територіях можуть бути спроби конструювати альтернативну українській ідентичність.

Поки що можна говорити про те, що війна не стала каталізатором для чіткої самоідентифікації мешканців Донецької та Луганської області. Зважаючи на дані соціології (згідно з дослідженням

масових настроїв у Донецьку, проведених В. Кіпнем напередодні війни, кількість людей, готових надавати всебічну підтримку українській чи російській армії, була фактично однакова: 20,9% проти 21,5%. Натомість 42,9% населення оптимальною вважали позицію вичікування й відмову від активної підтримки будь-якої зі сторін), що підтверджуються аналізом інфопростору (позиція мешканців територій, де проводяться бойові дії, формулюється як «хто стріляє – ми не знаємо», «головне – щоби не стріляли» [36]), дає змогу припустити, що «тутешня» ідентичність є мінливою та динамічною, її носії в режимі самозбереження вичікують і не поспішають визначитися.

У контексті російсько-українських смислових війн російською стороною докладаються зусилля не лише до того, щоб нав'язати українцям збереження та модернізацію радянсько-імперських міфологем, як-от «братські народи» (у варіаціях «один народ», «русский мир» тощо), паралельно реалізуються спроби протидії ідентичнісним практикам і далеко не тільки на окупованих територіях, де інформаційне поле контролюється з РФ. З наукової точки зору перспективною пояснювальною моделлю для описаних процесів видається запропонована дослідницею Т. Гундоровою теорія «повторної колонізації», що передбачає відтворення великого імперського нарративу – модернізація ідеологічного проекту «русский мир» та «вирівнювання» території впливу – спроби політичної мобілізації російськомовного населення на всьому пострадянському просторі, зокрема, на основі гібридної культурно-ідентичної моделі (російсько-імперсько-радянської) [37]. Цікавими є також висновки А. Астаф'єва про те, що структурно описана російська політика нагадує типовий націотворчий процес, лише з посиленням штучним адмініструванням з боку влади РФ: задіяна етнокультурна символіка, мова, комунікації, еkleктична та суб'єктивна історична пам'ять. Припущення про можливу самоідентифікацію колишнього так званого «імперського» населення, яке користувалося російською мовою як рідною, але «культурою» цієї ідентичності стали символи радянського минулого, вписується в логіку сучасних подій: кероване Кремлем «націєтворення» на пострадянському просторі – це спроба сформувати на уламках колишніх радянських республік нову імперську спільноту.

Будучи формально розрізненою (державні кордони, громадянство), ця спільнота матиме в осерді російськомовну «перезавантажено»-радянську культуру та міфологію, відповідно селекційну історичну пам'ять, а в політичному плані перебуватиме в мобілізаційній готовності до реставрації імперії [38, 39].

Якщо виходити з точки зору конструктивізму та інструменталізму, ідеться про конструювання ідентичності, причому, на відміну від незалежного, природного формування, окреслене вище є соціальним інжинірингом, реалізовуваним через стратегію тиску – втручання в процес конструювання ідентичності, нав'язування конкретних ідентичностей або їх форм. Інструментами такої стратегії виступають: жорсткий дискурс, який чітко визначає символи та знаки, не залишаючи жодного місця для дискусії, та силове обмеження взаємодій.

Наявний матеріал дає змогу виокремити символічну основу, на якій відбувається конструювання. По-перше, це концепція «русского мира» як «кремлівського проекту», згідно з яким церковно-релігійна ідентичність переважає національно-державну [40] та методу експорту культурних і релігійних цінностей. ДНР-ЛНР у свою чергу позиціонують себе як православні державні утворення та орієнтуються на релігійно забарвлену ідеологію «русского мира». Аналіз «програмних документів» так званих «народних республік» говорить про концепцію «русского мира» як одну із світоглядних основ конструювання спільноти з місцевого населення. Так, «конституція ДНР» проголошує створення цієї квазі-держави, посилаючись на належність до «Русского Мира» та «Русской цивилизации, общности Русских и других народов» та відданість відповідній ідеології і цінностям [41]. Не менш показовими є спроби монополізувати релігійний маркер, підкреслюючи відсутність «с украинской стороны» православних, маркування всіх, хто не відносить себе до московської православної традиції «унітатами» і «розкольниками» [42].

Відзначимо також, що до складу так званих «збройних сил ДНР і ЛНР» входять підрозділи, які позиціонують себе як релігійні. Наприклад, «Русская православная армия», православний батальйон «Восход», Легіон Святого Іштвана, батальйон Пресвятої Богородиці Августовської «Август». Такими діями у загальний

малюнок конфлікту було внесено релігійні мотиви з подальшим намаганням вивести їх на передній план.

Окреслена конструкція, на наш погляд, може мати як мінімум два напрями впливу на майбутній розвиток ситуації – з одного боку, посилення релігійного чинника як ідентичнісного маркера спільноти на окупованих територіях, та протиставлення на цій основі прибічників православно-імперського «русского мира» всім іншим мешканцям України. Власне, можна погодитись із релігієзнавцями у тому, що тут ідеться про використання релігійної риторики для актуалізації потенційних загроз граничним цінностям, а не того, що конфлікт релігійний і проходить між вірними різних деномінацій або всередині однієї релігії. Мова йде швидше про «побутову» або приватну релігійність, для якої характерне конструювання власних релігійних переконань з реально існуючих догматичних норм. Такий підхід здатен запропонувати пояснювальну схему для відповіді на питання, як сталося, що на адміністративній території, на якій за часи незалежності не відбувалося практично жодного протесту або страйку і населення якої є найменш релігійним у країні, з'явилися фактично «релігійні армії», що відстоюють «свій життєвий уклад і віру предків»? Проте говорити про однозначні прогнози щодо закріплення вироблених ідеологами «русского мира» чи їх відторгнення у випадку деокупації територій поки що рано.

З іншого боку, використання релігійного чинника закладає підвалини для трансформацій сприйняття конфесій в Україні. Навіть незважаючи на низьку мобільність релігійної ідентифікації в силу її консервативності, певні зрушення вже можна зафіксувати, зокрема, за даними аналізу релігійного дискурсу соціальних медіа (додаток 13). Так, у інфопросторі періодично обговорюються переходи громад УПЦ Московського патріархату до УПЦ Київського патріархату, причому аргументи про те, що ідеться про «захоплення храмів розкольникими з неканонічної КП» відкидаються з посиланням на практику «російських терористів на Донбасі» [43]. Російській православній церкві закидається підтримка війни в Україні – заклики до її розв'язання, перетворення окремими настоятелями храмів у склади зброї чи бази терористів, пряма підтримка бойовиків. Відповідні повідомлення, хоч і

стосуються окремих ексцесів, притому, що офіційна позиція РПЦ і УПЦ МП витримана в душі християнських цінностей і відкидає участь церкви в конфлікті, виявляються резонансними і викликають вкрай емоційну реакцію [44]. Тобто під впливом інформаційних технологій трансформується власне релігійність, способи і практики її проявів, на ці зміни накладається відторгнення патріотичною частиною суспільства позиції РПЦ та УПЦ (МП), що, закликаючи до миру, не виступає з однозначним осудом агресії, тим самим дає мовчазну згоду для різних груп православних радикалів на її розгортання проти України. Більш чітка позиція релігійних діячів і церков, а також роз'яснення суспільству і учасникам конфлікту християнського бачення проблеми, імовірно, нейтралізували б ідеологічну складову.

Описані ідеологічні конструкти «русского мира», «новоросії», «радянської ідентичності» використовуються російськими медіа для конструювання нової етнічно-регіональної свідомості в окупованих територіях. На реалізацію цього проекту спрямована глорифікація учасників війни проти України: з початком бойових дій на російському ресурсі POLITRUSSIA з'явився розділ «Герои Новороссии» в текстовому та відеоваріанті. Мета подібних ресурсів – викликати в споживача контенту почуття гордості, патріотизму, впевненості, співпричетності, жалю та витворення образу героїв. З цією ж метою запроваджуються комемораційні практики, як от описане блогером з Донеччини відкриття в Макіївці пам'ятника «мешканцям міста, вбитим ЗСУ», приурочене до Дня звільнення Донбасу, із використанням ефектних емоційних прийомів (маленькі дівчатка з живими голубами, оперна музика, участь священників РПЦ МП, що освячували «торжество», родичами, за словами священника «убієнних» членів «безсмертного полку макіївчан», що загинули в лавах «ополчення»). Як зазначає автор, «пропагандистам, що знімали репортаж, не треба було докладати особливих зусиль: навколо справді стояли вбиті горем люди, які ридали протягом майже всього “торжества”...

Пізніше буде зроблена нарізка з кадрів із заплаканими дитячими очима, яку розтиражують усі місцеві ЗМІ» [45]. Показово, що подібні події вибудовуються за канонами радянської естетики – від використання портретів загиблих за Донбас у Другу сві-

тову до використання музичних тем, що асоціюються у радянській свідомості з цим же періодом, проводячи історичні паралелі та актуалізуючи старі ідеологеми й історію. Звернемо увагу на те, що невід'ємним елементом формування ідентичності є образ «іншого», і подібні заходи, особливо за умови їх системного характеру, спрямовані на конструювання такого образу «ворожого іншого» із України.

Отже, важливо відзначити, що окрім смислових інтервенцій, інфільтрованих в український інформаційний простір у контексті підготовки нинішньої агресії, важливим аспектом сучасних безпекових досліджень мають стати ті ворожі українській ідентичності і державі смисли, що продукуються вже самим цим конфліктом. Ці дослідження важливі ще на тлі високої вірогідності того, що травматичні для українців воєнно-політичні події, педалювання образ і взаємних претензій стануть ґрунтом для використання маніпуляційних технологій, здатних призвести до формування почуття відчуженості і непримиренності в суспільстві, закріплення ліній світоглядних конфліктів і протистоянь на тривалий час. Так, поглибити лінії такого розколу здатні впроваджені через засоби масової комунікації, зокрема, і доволі активно, через соціальні медіа, стереотипи про «карателів», що підтримували і здійснювали «каральну операцію» проти Донбасу, з одного боку, та «сепарів» і «колаборантів», що масово підтримали і навіть закликали агресора – з іншого. Спроби тотальної семантизації політичних процесів, під час якої одні регіони перетворюються в символи демократії і прогресу, інші – агресивності та дестабілізації чи стають у власних очах уособленням жертви є, на нашу думку, небезпечною, проте, на жаль, цілком реальною перспективою.

На противагу вказаним процесам слід виявляти та культивувати об'єднавчі фактори у формуванні загальноукраїнської ідентичності. Відповідно до загальнонаціонального опитування населення України, такими виявилися саме патріотичні почуття: віра в краще майбутнє (35,4%) і прагнення спільно долати труднощі життя. Головним об'єднавчим фактором на Донбасі в умовах війни були названі спільні труднощі життя (34,9%), об'єднавчий показник – віра в краще майбутнє (Україна – 35,4%) на також доволі високий. На підставі результатів загальнонаціонального

дослідження громадської думки щодо бачення населенням України майбутнього територій [46] «ДНР-ЛНР», що було проведено з 9 по 19 жовтня 2015 р.⁵¹, серед конкретних заходів і рішень, необхідних задля встановлення миру на території Донбасу, найбільше респондентів Донбасу схилилися до «успішної відбудови нормального життя на територіях Донбасу, контрольованих Україною» (54%), загальноукраїнський показник – 29,2%; «введення в Україні федеративного устрою» (35,7%), загальноукраїнський показник – 8,1%; «надання «ДНР» та «ЛНР» особливого статусу в межах України (24,6%), загальноукраїнський показник – 13,5%. Найменша кількість респондентів Донбасу виступали за «відокремлення територій, зайнятих «ДНР» і «ЛНР» від України» (2,4%), загальноукраїнський показник – 8,2%.

У цій ситуації особливого значення набувають інституції – освітні, культурні, наукові, здатні акумулювати, створювати і транслювати через різноманітні канали державотворчі смисли, ініціювати ідентичні сні практики і сприяти досягненню національного консенсусу.

Загалом можна відзначити доволі систематичний дискурс підважування російської ідентичності півдня – поширення прикладів його українськості. Доволі показовою видається описана раніше (розд. 4.2) дискурсивна стратегія «передумання»: український блогер Карл Волох поширює допис російської користувачки Facebook з фото саморобної афіші дитини про домашній концерт у Одесі 1933 р. Первісний допис акцентує увагу на емоціях автора афіші, вказує на вишуканість музичного «одеського смаку». У свою чергу Карл Волох звертає увагу на мову афіші –

⁵¹ «Ставлення населення до подій на Донбасі: ціна миру і шляхи подолання конфлікту». Фонд «Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва». URL: <http://www.dif.org.ua/ua/publications/press-relizy/stavlenj-a-nasnflktu.htm>. Загальнонаціональне дослідження громадської думки населення України було проведене Фондом «Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва» спільно з Київським міжнародним інститутом соціології з 9 по 19 жовтня 2015 р. Опитування проводилося в 110 населених пунктах у всіх областях України, окрім Автономної Республіки Крим та непідконтрольних Україні територіях Донецької та Луганської областей. В опитуванні використовувалася стратифікована, чотириступенева випадкова вибірка з кватним відбором респондентів на останньому ступені. Усього було опитано 2014 респондентів.

українську (цей аспект для автора вихідного листа значущим не був). «Афиша прошлого века в исконно русском городе Одессе». Коментатори з автором листа солідарні: «... еще можно сходить на второе кладбище, там на русском языке меньше половины эпитафий. Уже даже не говорю про еврейское кладбище, которое в 90-х годах разрушили, там эпитафия на русском вообще в диковинку была – польский и греческий чаще встречались» [47].

Так само можна відзначити розмивання російської ідентичності: акцентування української, єврейської, грецької, болгарської тощо, що, природно, зменшує частку російської, демонополізує її, викликає негативну, аж до агресивної реакцію.

Водночас на окупованих територіях війна не стала каталізатором для чіткої самоідентифікації мешканців [48]. Приклади наголошування проукраїнської позиції можуть розглядатися у першу чергу не як декларування української ідентичності (її чітка артикуляція супроводжується зрозумілою анонімністю), а як прояви опору. Саме в такій якості розглядаються спорадичні демонстрації українськості. Наприклад, українських блогерів, що висвітлюють життя окупованих територій: луганська правозахисниця Олена Степова прославилася своєю серією розповідей очевидця про опір війні – моральний і психологічний, та, врешті, – інформаційний (з питань безпеки була вимушена виїхати із окупованих територій). Донецький художник С. Захаров – засновник арт-групи «Мурзилка», широко відомий користувачам соціальних медіа завдяки карикатурам на ватажків терористів у окупованому Донецьку, провів півтора місяця в полоні бойовиків, пережив кілька імітацій розстрілів. Життя на окупованих територіях відобразив у графічному романі «Діра» [49].

З окупованого Донецька активно пише блогер, відомий під псевдонімом «Фашик Донецький», причому, незважаючи на специфічний авторський стиль, якому притаманні високий рівень аграматизму та обценної лексики, саркастичні зарисовки з окупованого міста – «новости гистапа», як іронізує сам автор, активно передруковуються як інтернет-користувачами, так і всеукраїнськими інтернет-ЗМІ (див., наприклад, добірку блогів «Фашика» на сайті видання «Обозреватель» (<http://obozrevatel.com/person/fashik-donetskij.htm>)).

Власне, позиція вичікування й відмови від активної підтримки будь-якої зі сторін є цілком логічною в умовах, коли йдеться про виживання на територіях, що опинилися в кращому випадку в «сірій зоні» з розмитими правилами існування, у гіршому – в умовах перманентних бойових дій чи функціонування кримінально-терористичних утворень. Важливо також враховувати значення інформаційного чинника в існуванні подібних ідентифікаційних практик. По-перше, ідеться про тривалу відсутність зваженої та далекоглядної гуманітарної політики щодо регіонів. Доводиться погоджуватись із А. Астаф'євим у тому, що «фактично, ми говоримо про великі території у складі України, які, на жаль, ніколи не належали до українського гуманітарного поля» [38]. По-друге, ми маємо справу з результатами цілеспрямованої пропаганди, яка роками велася Росією через власні ЗМІ та потужну інформаційну індустрію (кіно, книги, ігри) за повного невтручання української влади. При цьому проблема ідентифікації мешканців територій, не контрольованих Україною, залишатиметься актуальною не лише впродовж часу окупації, а значно довше. Отримати вичерпну картину впливу війни на населення окупованих територій неможливо, проте дослідження соціальних мереж дають змогу виявити деякі тенденції. Показовим є дослідження Д. Дуванової та А. Нікольсько-Ржевського (університет Ліхая, США) [50] віртуальної комунікації українців у соціальній мережі «ВКонтакте» (14 777 громадських спільнот (дискусійних груп), 19 430 445 записів на стіні та 62 193 711 коментарів від користувачів мережі) з урахуванням регіональної специфіки, що дало змогу визначити рівень міжрегіональної фрагментації і поляризації. Дослідники констатують експоненціальне зростання активності користувачів після протестів на Майдані в листопаді 2013 р. і початку конфлікту та доходять цілком очікуваного висновку про те, що повідомлення про загиблих сприяло підвищенню онлайн-активності. Важливо, що дослідження засвідчило регіональну специфіку реакції на повідомлення про військові втрати: у західних та центральних областях користувачі більше співчували втратам інших областей, тоді як онлайн-активність користувачів «ВКонтакте» з Півдня та Сходу країни насамперед виникала при обговоренні втрат, які понесли їх рідні регіони, що підтве-

рджує тезу про досвід війни як каталізатор зміцнення почуття належності до вузької групи, відповідно – зміцнення регіональної ідентичності та підвищення відчуження щодо «інших». Визначення крос-регіональної комунікації здійснювалося дослідниками в контексті фрагментації⁵², визначеної як брак зв'язків (обміну інформацією) між різними групами в суспільстві, та поляризації (різниці інтенсивності позитивних і негативних настроїв). Висновок, до якого приводить аналіз: у той час, коли інтенсивність військового конфлікту сприяє активності онлайн-користувачів, вона найбільше активізує регіональну, а не загальнонаціональну комунікацію. Тобто принаймні у сфері спілкування в соціальних мережах війна ніяк не згуртовує українців, які є користувачами мережі «ВКонтакте» і які живуть далеко одне від одного. Аналіз також вказує на те, що воєнний конфлікт, як правило, поляризує⁵³ дискурс соціальної мережі на Сході України, але не в західних, центральних або навіть південних областях. На Сході, зі зростанням кількості жертв, обговорення стали емоційнішими як з позитивними, так і негативними висловлюваннями. Це дає змогу припустити, що тоді як онлайн-поведінка жителів південних, західних і центральних областей помітно демонструє подібну реакцію на військові втрати, то області сходу стають дедалі більш поляризовані конфліктом і демонструють як негативні, так і позитивні настрої.

⁵² Будь-яка пара областей має високий рівень фрагментації, коли більшість коментарів в обговоренні насамперед надходять від користувачів однієї з цих двох областей. З другого боку, низький рівень фрагментації фіксується тоді, коли обидва регіони демонструють однакову активність в обговоренні, вказуючи на те, що відбувається інклюзивне спілкування і міжрегіональний обмін інформацією. Таким чином, ми визначаємо індекс згуртованості (реверс фрагментації), який дорівнює нулю, коли в коментарях представлений лише один конкретний регіон, а максимальний показник індексу фіксується тоді, коли обидва регіони демонструють однакову активність, тобто по 50% коментарів в обговоренні з обох сторін.

⁵³ Для виокремлення конструктивних та деструктивних типів розмов, аналізувався їх зміст за допомогою позитивних і негативних «наборів слів». Визначалися дві змінні, які охоплюють загальну кількість позитивних і негативних слів у змісті, отриманому від кожної області. В окремих регресіях обчислювався коефіцієнт регресії для даних про військові втрати.

Проведене дослідження засвідчує зростання онлайн-активності, спрямованої на посилення зв'язків із сусідніми регіонами, причому Схід найслабше вписаний у такі зв'язки у всеукраїнському масштабі, проте солідаризується в регіональному зрізі. Тут слід зазначити, що матеріали соцмереж як вибірка дослідження в силу ряду характеристик інформаційного простору (анонімність, маніпулятивність [детальніше див.:⁵⁴], нерелевантність вибірки) передбачає доволі високий порівняно з іншими способами вимірювання громадської думки рівень неточності. Необхідно також враховувати специфіку представлення української аудиторії у мережі «ВКонтакте»: починаючи з 2014 р. з огляду на недовіру до мережі внаслідок інформації про співпрацю із силовими структурами РФ, неприйнятність користування російською мережею в умовах агресії, кількість її українських користувачів скоротилася, причому логічно припустити, що саме за рахунок патріотично налаштованих. Відповідно, такий ідеологічно мотивований самовідбір дещо уніфікував решту аудиторії мережі «ВКонтакте» (у бік тих, хто має проросійські настрої). Інший чинник, який, можливо, вніс корективи в результати, – це той факт, що дані включають результати з окупованих областей, де проукраїнські жителі, можливо, уникають відкрито висловлювати свої думки, побоюючись переслідувань.

Незалежно від точності отриманих результатів описаного вище дослідження висновок про згуртування мешканців окупованих територій видається цілком обґрунтованим і таким, що вписується в логіку психологічної реакції на хронічний стрес і травму, якими, без сумніву, є війна та специфіка квазі-державних утворень (соціально-економічні негаразди, постійне відчуття невизначеності майбутнього, високого рівня агресії у суспільстві, страху).

Важливим елементом формування світогляду жителів неконтрольованих Україною територій є контроль керівництва самопроголошених «республік» за інформацією і подача її в потрібному руслі, спрямованому на формування антиукраїнської

⁵⁴ Половинчак Ю. Мобилизационный и манипулятивный потенциал дискурса социальных медиа. VII Междунар. науч.-практ. конф. «Интернет и общество» INSO2015, Кутаиси, Гос. ун-т Акакия Церетели, 10–11 июля 2015 г. URL: <http://inso.ge/inso2015/wp-content/uploads/krebuli-2015.pdf>.

позиції; активна і постійна робота в регіоні потужної російської пропагандистської машини; якщо не повна відсутність, то однозначно обмеженість інформації з України. За таких умов можна говорити про спроби конструювати альтернативну українській ідентичність як способу легітимізації існування квазіутворень, активізації боротьби за них та інструменту дестабілізації ситуації в регіоні. «Інформаційна політика» так званих «республік» цілком вписується в логіку впливу на формування ідентичності із застосуванням стратегії тиску, інструментами якої є жорсткий дискурс, що чітко визначає символи та знаки, не залишаючи жодного місця для дискусії, силове обмеження взаємодій. Згадана політика спрямована на повну ізоляцію від українського впливу: технічно – через знищення засобів теле- і радіозв'язку та психологічно – через формування відчуження (образ «карателів») та атмосфери страху (переслідування за «ікакомислення», прикладів яких достатньо в ЗМІ); тотальне домінування в інформаційному полі регіону російської пропаганди, спрямованої, щоправда, більше на демонізацію української постмайданівської дійсності і мобілізацію російського патріотизму, а не на формування національної свідомості Донбасу. У цю ж логіку вписується і примусовий запис населення в партійні проекти «Донецька республіка» і «Мір Луганщини» (на початок 2016 р. ці «партпроекти» включали близько 10% жителів «республік»); створення республіканських об'єднань школярів «Орлят», «Захаровців»; створення пантеону «національних героїв». Як культурні особливості, які могли б відіграти об'єднавчу роль для населення, використовується російський культурний проект. Власне, спроби об'єднання фейкових республік можуть робитися не лише для кращої можливості контролю за бойовиками та створення єдиного центру керівництва, а й для полегшення справи формування спільної ідентичності у випадку замороження конфлікту.

Перспективність подібних конструювань сумнівна з ряду причин: зокрема, з огляду на безперспективність цього російського «проекту» з економічних міркувань (знищення промислового потенціалу регіону, демографічні перекося – близько 35–40% пенсіонерів у структурі населення, виїзд економічно активного населення за межі зруйнованого регіону, криміналізація всіх сфер

життя). З іншого боку, нежиттєздатність утворень може, і достатньо тривалий час, компенсуватися російськими дотаціями, а негативна ідентичність (на основі відчуття ворожості навколишнього світу) не заперечує і навіть передбачає її деструктивність щодо українського проекту. Подальше тривання конфлікту та переведення його в заморожену фазу може призвести до формування псевдосамоусвідомлення за придністровським зразком. Ця ідентичність через свою гнучкість може мімікрувати під форму регіональності, може перейти в російську чи інший конструкт, залежно від зміни планів Кремля та їх успіхів/поражок у реальних та віртуальних операціях. Нові жертви, російська пропаганда та, головне, час здатні перетворити поки що амбівалентну ідентичність у реальну самоідентифікацію мешканців частини Донеччини та Луганщини як умовних «новоросів».

На відміну від релігійних і міжетнічних конфліктів, як це мало місце на Балканах чи на Кавказі, український конфлікт є світоглядним. Сьогодні Україні дуже важливо враховувати ті негативні наслідки, які будуть мати інформаційні впливи на населення держави. Інферналізація мешканців Донбасу, намагання заручитися підтримкою основної маси українців у питаннях обмеження соціальних виплат та транспортного сполучення на окупованих територіях, а також емоційні впливи на масову свідомість задля забезпечення потреб мобілізації невинувато підвищують градус психологічного напруження в суспільстві...[51]. Тобто сьогодні в інформаційному полі конкурують, по суті, два проекти Донбасу: проросійського, втіленого у квазіутвореннях «ДНР–ЛНР», та українського, представленого неокупованими/визволеними територіями.

Для України актуальним сьогодні є питання про те, хто має говорити від імені Донбасу: ті, хто став рупором українського Сходу, хто виходив на Майдани східноукраїнських міст, ставали жертвами агресії з боку ідеологічних супротивників, чи ті, хто, прикриваючись масою інертного населення, реалізовували антиукраїнський проект. Від відповіді залежить, чи йтиметься про українськість Сходу в принципі.

6.4. Основні тенденції формування громадянської активності в протистоянні інформаційній агресії

Істотним недоліком вітчизняного медіа-простору України є його недостатня ефективність з точки зору відстоювання інтересів громадян, небезпечно низький рівень контролю суспільства та домінування в ньому неукраїнського продукту – як західного, так і російського варіанта західного. Навіть в умовах російської агресії ця тенденція зберігається, що актуалізує компенсаційну функцію, притаманну інтернет-комунікації.

Так, попри те, що, за даними Книжкової палати України, щороку виходять у світ майже 300 нових перекладених творів, українські читачі відчувають нестачу світових бестселерів з українським перекладом: як з огляду на відсутність перекладів тих книг, у яких зацікавлені читачі, і з огляду на недостатню доступність реалізованих (фінансову, географічну, розміри тиражів). Якщо продукція сучасної світової кіноіндустрії існує в українському дубляжі – у кінотеатрах, у продажу на DVD дисках, то кінокласика (загалом все, зняте раніше, ніж 15–20 років тому) – виключно в російському перекладі або в оригіналі. Якщо враховувати, що до масового вільного володіння іноземними мовами українцям ще далеко, то шансу долучитися до абсолютної більшості шедеврів світового кінематографу поза російською ретрансляцією практично немає.

Однією з визначних особливостей соціальних медіа є те, що вони, створюючи поживне середовище продукування і поширення інформації, ідей та контенту, за умов дефіциту або цілковитої відсутності певного медійного продукту здатні заповнювати порожнечу, пропонуючи власні замітники для задоволення попиту суспільства.

Відповідно, в умовах дефіциту якісного українського контенту – саме інтернет-простір пропонує компенсаційні механізми. По-перше, здешевлення інтернет-медіа, згладжує неконкурентоспроможність українського виробника в офлайновому медіа-виробництві. По-друге, за відсутності або низької доступності з різних причин контент замінюється піратським або любительським. І хоча такі моделі споживання мають серйозні недоліки, важливою

видається сама можливість задовольнити інформаційні потреби українських користувачів.

Як правило, цьому служать файлообмінні спільноти, що включають мережі (як комп'ютерні, так і користувачські – із правилами, «рейтингами», форумами для коментування) спільного використання файлів, засновані на рівноправності учасників обміну⁵⁵. Не будучи в прямому розумінні соціальними мережами, файлообмінні чи, іншими словами, «піратські» спільноти набувають низки характерних для них рис, що дає змогу говорити про них як про соціальні медіа⁵⁶ та специфічну форму мережевої активності, спрямованої на боротьбу за «цифрові права людини», значне місце серед яких займає боротьба проти «копірайту» – існуючої системи економічних (майнових) прав автора (чи правовласника) розпоряджатися твором, на якій базується сучасна індустрія контенту. Ідеться не тільки і не стільки про інтернет-піратство в прямому (карному) розумінні, тобто про дії, спрямовані на протиправне використання об'єктів права інтелектуальної власності, умисно вчинені особою, яка розуміє протизаконний характер цих дій, з метою отримання матеріальної вигоди, а про філософію вільного поширення інформації.

В Україні файлообмінні спільноти популярні й поширені, причому головною причиною такої популярності є безкоштовність контенту – тут ідеться як про обмеженість можливостей легально оплачувати ліцензійний (більшість світових сервісів, призначених для цього, в Україні донедавна були недоступні, та й сьогодні ці можливості не повні); так і у вартості ліцензійних програмного забезпечення і контенту – у розвинутих країнах вона визначається високою платоспроможністю попиту, більше того, в Україні вона вища, ніж у країнах Заходу і США. Дається взнаки й історично сформоване полегке ставлення українців до прав інтелектуальної власності – більшість користувачів поширення медіа-контенту

⁵⁵ Детальніше див.: Соціальні мережі як чинник розвитку громадянського суспільства. НБУВ, 2013.

⁵⁶ Див., напр.: Balazs B. Necessity knows no laws – the role of copyright pirates in the cultural ecosystem from printing to file sharing networks. Theses. Budapest, 2010. URL: http://www.warsystems.hu/wp-content/uploads/uploads_bodo/theses.pdf.

не сприймають як щось незаконне і неетичне⁵⁷. Нарешті, в Україні просто немає сервісу, який би пропонував схожу кількість контенту, який пропонував, наприклад найбільший вітчизняний файлообмінник EX.UA⁵⁸, лише агрегуючи його на своїх ресурсах.

У контексті досліджуваної теми, не торкаючись багатоаспектної проблеми піратства, наголосимо, що файлообмінні спільноти виконують компенсаційні функції, особливо, коли йдеться про український контент. Показовою тут є ситуація із спробою закриття силами МВС згаданого файлообмінника EX.UA на початку 2012 р. як піратського ресурсу. Закриття EX.UA, на якому зберігалися не лише неліцензійні програми і фільми, а й особиста інформація користувачів, спричинило справжній шквал обурення, на різних інтернет-сервісах було викладено прості, але, як виявилось, дієві, хакерські програми для DOS-атак, а також інструкції в соцмережах щодо того, де їх знайти і як користуватись. Високий рівень координації акції дав змогу за кілька годин від її початку вивести з ладу сайт МВС, Президента, Партії регіонів та Служби безпеки.

Оскільки інтернет-протистояння доволі активно обговорювалося мережевою спільнотою, це дає змогу виявити мотиви настільки масового обурення. По-перше, цей крок було сприйнято як замах влади на особисті свободи, одна з яких – поширення інформації в Інтернеті, спробу взяти під контроль мережевий простір, на лояльність якого влада покластися не могла. По-друге, перекриття доступу до неліцензійного програмного забезпечення і контенту розглядалися як загроза відкидання України, де абсолютна більшість населення не може дозволити собі ліцензійні програми, у свого роду «інформаційний кам'яний вік» [52].

Відповідно, захищалася мережева ідентичність, про яку публіцист і психолог О. Покальчук досить влучно, на наш погляд,

⁵⁷ Див, напр., обговорення на форумі «Як змусити українців купувати ліцензійний контент (Ігри, музику)?». URL: <http://otvet.i.ua/user/4407261/11668?p=2>.

⁵⁸ EX.ua – найбільший український (усі сервери розташовані на території України) файлообмінник – ресурс, кожен користувач якого міг завантажити свої файли (будь-які види файлів, включаючи відеофайли, зображення, аудіо, текст та образи дисків з іграми та програмами) на сервери EX.ua. Заснований влітку 2009 р., у листопаді 2016 р. сайт оприлюднив заяву про припинення роботи ресурсу «під тиском урядового рішення».

написав (саме в контексті «справи EX.UA»): «У нашому сегменті спрацював український феномен локальної ідентичності, яку злі дядьки намірилися забрати. Навіть не привласнити собі, що було б іще якимось зрозуміло. А свавільно знищити! Просто ця ідентичність виявилася не територіальною, а цифровою. Це, звичайно, треба було вміти – так мобілізувати проти себе сучасну просунуту молодь. Мовчання цієї групи людей сприймалося як пасивність, а насправді воно було поблажливою зневагою, яка миттєво перетворилася на справжній бунт. Стара теза «спалити пана й тікати на Січ» реінкарнувалася в скоординовані атаки на «панські» сайти й ховання айпі-адрес через анонімайзери... молоді люди, які мають в активі чудове знання іноземних і комп'ютерних мов не як додатковий бонус, а просто «по факту». І, на їхню думку, на них раптово напали якісь напівдикі «кровосісі» з кам'яними сокирами свого безглузлого законодавства...» [53]. Ще один аргумент, що неодноразово висловлювався на захист файлообмінника – український контент. Силами користувачів EX.UA була зібрана величезна база, поміж усього, рідкісних україномовних книг і фільмів, яких ніде у вільному доступі знайти не можливо. Далеко не більшістю користувачів, але помітною їх частиною спроба ліквідувати сервіс розглядалася як спроба обмежити поширення української культури.

Загалом організація користувачів з метою забезпечення культурних потреб у Мережі непоодинокі. З найбільших українських ресурсів варто назвати файлообмінник українського контенту «Торрент-толока Гуртом», що має на кінець 2017 р. понад 900 тис. зареєстрованих учасників, що одночасно завантажують і роздають понад 104. ТВ інформації – відео, музику, аудіокниги, програми, ігри, літературу. Тут зібрано унікальний контент – як за розмірами у різнобічності колекцій, так і за представленістю раритетних видань чи відео. Причому зібрано, систематизовано, описано та надано для вільного користування силами самих користувачів. Показовою тут може бути ситуація з «евакуацією українського контенту» з російського трекера Torrents.ru, який наприкінці 2009 р. оголосив про закриття розділів україномовних релізів, і відповідно, знищення всього зосередженого там контенту. Учасниками «Гуртом» було ухвалено рішення (весь процес «евакуа-

ції» обговорювався і координувався через форум ⁵⁹⁾ закачувати весь ексклюзивний контент. Колективно було проаналізовано контент декількох трекерів, виявлено релізи, відсутні на українських файлообмінниках, складено їх списки, розподілено релізи для закачування з російського сайту, окремі учасники надавали іншим свої рейтинги та канали (дозвіл російського трекеру та технічні можливості для закачування відповідно) для перенесення матеріалів на український майданчик. Головним завданням стало «врятувати те українське, що є на тому сайті».

Також спільнота організовує пошук, збереження та поширення раритетного українського контенту, створеного у різний час. Ідея і розшук на сторінці обговорень «Гуртом», залучення Facebook-сторінки. Активісти «Студії Гуртом» періодично звертаються із закликом передавати записи на VHS із раритетним українським озвученням. Розшукаються будь-які записи інших серіалів, фільмів, мультфільмів, анонсів, тощо на VHS касетах, DVD дисках з українським озвученням 90-х років та до 2010 р. (з 2010 р. та після нього звук переважно записувався, а от до 2010 р. дуже мало, що збереглося). Спільнота поширює серед своїх користувачів (а також фоловерів у соціальних мережах) заклики на кшталт: «Навіть якщо у вас нічого немає, запитайте у батьків, родичів, друзів, знайомих, можливо в них на горищі, у підвалі, абощо, лежать записи на VHS, DVD тому треба їх знайти та оцифрувати. Багато своїх озвучень знищили на телеканалах, то власник мінявся, то воно їм не треба і легше було викинути на смітник, ніж оцифрувати і зберегти чисті голоси (а тепер вони переозвучують наново те, що колись знищили). Тож уся надія на людей, які записували з ТБ. Чимало записів уже було знайдено та оцифровано, але ще більше треба знайти)» ⁶⁰.

Про те, що для активних учасників спільноти йдеться не просто про банальне «споживацьке» піратство, говорять заклики, що розміщуються в релізах придбати за можливості закачаний

⁵⁹ Див.: Толока. Архів обговорень. Torrents.ru зачинає розділи україномовних релізів. Грудень 2009. URL: <http://toloka.to/t9246>.

⁶⁰ Див.: «Толока». Архів обговорень <http://toloka.to/t21463> від 2011-02-13; Фб-сторінка «Студія «Hurtom»» 09.06.16. URL: https://www.facebook.com/StudiaHurtom/posts/627125627435047?comment_tracking={%22%20%22%3A%22%20%22%7D.

контент – підтримати українських авторів. Показовою можна вважати і лояльність учасників українських файлообмінників до фактично першого повністю українського фільму «Той Хто Пройшов Крізь Вогонь» М. Ілленка, що вийшов у прокат на початку 2012 р. Режисер стрічки у відкритому листі на сторінці фільму у Facebook звернувся до глядачів із закликом не дивитися і не викладати фільм в Інтернеті. М. Ілленко привернув увагу кіноманів до того, що безкоштовне поширення картини в мережі зручне для глядачів, але «для фільму – фатальне і остаточно знищує шанс на відтворення процесу виробництва, яке без повернення грошей через прокат неможливе».

У зв'язку з обговоренням фільму і прокату на тематичних форумах неодноразово зустрічалися заклики «З торрентів не качати! Купуємо ліцензійне DVD! Своїх не піратити!». На «Гуртом» фільм з'явився майже через півроку після виходу на екрани та із застереженням, що його викладено лише для ознайомлення і із закликом для підтримки українського кіно придбати ліцензійний диск.

Поряд із цим учасники спільноти здійснюють переклади та озвучування фільмів – фінансування здійснюється в рамках ініціативи «Хочеш кіно українською? Замовляй!», учасники якої добровільно передають кошти на озвучення відеопродукції українською мовою (кінострічок, мультфільмів, теле- та мультсеріалів, аніме тощо), або прямою участю у проектах з озвучення, локалізації та оцифрування. Також було започатковано громадянський рух «Гуртом» з метою сприяння у розвитку українського культурного середовища – заповнення медіа-простору доброякісним українським продуктом, його популяризації та широкого висвітлення інформації про нього. «Не можна сидіти і сподіватися лише на чиновників, міжнародну спільноту, дива чи будь що інше. Кожен має усвідомити свою відповідальність у побудові світлого майбутнього. Тому Рух робить опір перш за все на власні сили», – наголошує «Візія Руху».

Місія руху – зробити доступним українське культурне надбання та українізувати здобутки світової культури – як поширенням усього українського в Інтернеті, так і популяризацією українського в суспільстві. Громадянський рух «Гуртом» є горизонтальною мережею активістів, яка немає єдиного керівника,

органів чи посад, діє принцип колективного лідерства: керівництво акціями та чинними проектами може брати будь-яка особа, що виявляє ініціативу та має необхідний досвід для її реалізації. Рух не має фіксованого членства – тому «Гуртом» передбачає дієву участь, а не формальну. Будь-хто може вільно долучитися до руху, підтримавши його ініціативи, або запропонувавши свій проект, який відповідатиме меті та завданням руху. Учасники руху можуть мати різні ідеологічні, релігійні чи політичні погляди, а також етнічні, вікові, мовні, статеві чи інші відмінності. Це все не є предметом обговорення чи дискусії. Участь у русі розглядається як форма самореалізації і не передбачає фінансової чи іншої винагороди. Кожен активіст чи прихильник руху витрачає стільки власного часу, ресурсів та зусиль, скільки вважає за необхідне [54].

Отже, окрема група проектів, започаткованих на платформах соціальних медіа, є, з одного боку, вимушеним, компенсаційним механізмом, що формується в умовах неефективності держави та інших соціальних інститутів. З іншого – виступають як універсальний соціальний механізм, що здійснює свої функції в умовах стану відносної соціальної та групової солідарності й доповнює в цій якості інші соціальні інститути. Так, наприклад, декілька самостійних соціологічних досліджень показали, що україномовні громадяни України на практиці відчують дискомфорт, викликаний тиском російської мови в публічному спілкуванні. Відповіддю інтернет-спільноти став ряд ініціатив, що мають на меті розширення україномовного простору, нерозвинутість якого, як вважають активісти, значним чином зумовлена тим фактом, що українізація маркування, сайтів, інструкцій не є ринковою необхідністю, оскільки не впливає на продажі товарів і послуг: україномовні користувачі готові йти на поступки і можуть спокійно користуватися російськомовним контентом. Такі ініціативи, як мережевий громадський рух «Дріжджі» чи група «И так поймут!» здійснюють моніторинг сфери обслуговування, маркування товарів, оформлення веб-сайтів та офіційних представництв у соціальних мережах, добиваються ведення документації (у тому числі гарантій, інструкцій, цінників тощо); програмного забезпечення приладів із відповідною мовою в інтерфесах і меню тощо. Група «И так поймут» домоглася створення україномовних варіантів сайтів/сторінок

аеропорту «Бориспіль», компанії ToyotaUkraine, «Балтика Україна», Hyundai, київського дилера автомарки «FiatІталавто» та ін.

Особливо активно компенсаційні механізми соціальних медіа проявились в умовах російсько-українського конфлікту, який спричинив мобілізацію у різних галузях суспільного життя. У сучасних дослідженнях зазначається, що «з точки зору стратегічного ведення інформаційної війни, масова культура є ідеальним інструментом» [55].

Перспективність подібних проектів загалом, і в Україні зокрема підтверджується підтримкою і популярністю проекту «Моя Україна: Спогади та самотність», вже згаданого в параграфі 5.2 (додаток 6), покликаний продемонструвати повернення українців до «своїх родинних коренів, які допомагають їм зрозуміти, ким вони є сьогодні», коли «країна продовжує боротися за право створити власну самотність у двадцять першому столітті».

Приватний погляд проявляється в коментарях, що свідчать про збереження і віртуальну презентацію фамільної історії – загалом підтримка ідеї створювати аналогічні віртуальні фотогалереї; висловлюється готовність оприлюднити історію сім'ї чи навіть даються короткі нариси з родинної історії прямо в коментарях. Достатньо потужно представлене розуміння національного виміру сімейної історії. Публічний простір сімейної історії відбивається в усвідомленні її політичного наповнення, переживання і осмислення трагічних доль своїх предків протягом ХХ ст. [17].

Помітно, що звернення до сімейної історії є важливою складовою усвідомлення власного українства через корені або навіть всупереч їм [17]. Подібні проекти актуалізують символічний простір пам'яті та національної свідомості загалом. Показовими є висновки однієї з учасниць обговорення, яка розповідає власну історію про бабусину вишиванку, що її отримала в дитинстві, але не носила, сьогодні, коли подарунок і символ став для неї актуальним, з'являється усвідомлення зв'язку між поколіннями, сімейними реліквіями та ідентичністю.

Також доволі показовою можна вважати реакцію користувачів на поширення Facebook-сторінкою Національної юридичної бібліотеки НБУВ статті «Як віднайти своє коріння. Де українцям шукати інформацію про забутих предків? 10 корисних посилань».

Цей допис від 25 жовтня за добу отримав рекордне охоплення – понад 900 користувачів (середні показники – 70–100 користувачів). Отже, затребуваність і перспективність проектів, пов'язаних з фамільною історією, краєзнавчими розвідками, може вважатися характерною рисою сьогоденних інформаційних потреб. Слід зазначити, що інструмент масової культури є двобічним як для об'єкта, так і для суб'єкта впливу. І це також мають враховувати інформаційні працівники сторони, проти якої проявляється агресія. Цікавий приклад такої двобічності нещодавно було продемонстровано в Білорусі – віртуальний інформаційний кейс «Вейшнорії»⁶¹ («альтернативної Білорусі») (додаток 14). Йдеться про обговорення, спровоковане легендою російсько-білоруських навчань «Захід – 2017». Згідно з легендою, на Білорусь нападає коаліція «Весбарії» (вигадана держава «займає» території Литви та Латвії), «Лубенії» (Польщі й Литви) та згаданої «Вейшнорії» (займає північно-західні області Білорусі). Остання привернула увагу саме тому, що йдеться про білоруські землі, які були «призначені» умовним противником. Генератором перетворення вигаданої «Вейшнорії» на інформаційний привід сотень дописів став білоруський блогер С. Чалий, звернувши увагу на те, що умовний противник генштабів РФ і РБ практично повторює карту електорального успіху опозиційного політика З. Позняка на останніх вільних президентських виборах у Білорусі 1994 р., а кордон «Вейшнорії» значною мірою збігається з кордоном Польщі та СРСР у 1920–1939 рр.

Невдоволення багатьох учасників обговорення викликало те, з якою легкістю генерали оголосили одну частину країни ворогом іншій частині [56]. Недоречність описаного конструювання посилюється тим, що йдеться про територію, яку можна ідентифікувати

⁶¹ Такого типу інформаційні сплески або хвилі в користувацькому середовищі описуються за допомогою сленгового неологізму хайп [від англ. *hype* – буквально «нав'язлива реклама; галас, ажіотаж» (у медіа, ЗМІ, Інтернеті)] навколо певної події або особистості. Існує співзвучне дієслово, що означає «розкрутити, роздути». Як характеристика роботи медіа, за свідченням американського медієзнавця Д. Рушкоффа, вираз використовувався в США ще у 20-х роках ХХ ст. (Див.: Rushkoff D. *Media Virus! Hidden Agendas in Popular Culture*. Ballantine Books, 1996. 366 р.).

як умовно найбільш «білоруський» і прозахідний регіон – за рівнем поширення білоруської мови, опозиційності до А. Лукашенка свого часу, культурними та релігійними (поширення католицизму, зв'язки з Польщею, у складі якої перебували ці землі до середини ХХ ст.) особливостями. Тобто, за влучною оцінкою деяких блогерів, ідеться про білоруську версію уявлень проросійських політиків про умовну Галичину: прозахідну, діючу в змові із сусідами, які у складі НАТО, ворожу «русському миру» [57, 58, 59, 60]. На легкість, з якою генерали намалювали карту, виділивши відмінний в етно-релігійному плані регіон і оголосивши його ворогом, відповіддю стала легкість, з якою інтернет-спільнота включилася в цю гру. Схоже, розробники легенди навчань не очікували бурхливих проявів масової симпатії до «альтернативної Білорусі». Вигадана країна спочатку стала інфоприводом для обговорення, часто в іронічному ключі (можна, зокрема, відзначити спостереження про інтенсивність обговорення «Вейшнорії» в білоруському сегменті інтерактивного простору [60]), а вже до початку навчань, для яких, власне, і створювався цей конструкт, – мемом, причому не виключено, що доволі сталим. Припущення про те, що символ відрізнятиметься від сотень інших жартів-одноденок, базується на його природі: ідеться про своєрідну політичну сублимацію – мрію про ідеальну Білорусь, її позитивне альтер-его.

«Вейшнорія» настільки стрімко набувала обрисів реальності, що багатьох це налякало: деякими білоруськими оглядачами висловлювалася думка, що тут може мати місце ворожа щодо Білорусі інформаційна операція, з метою закладення фундаменту для справжнього сепаратизму; інших оглядачів шокувала легкість, з якою білоруси «готові віддати решту країни москалям» і залишити собі лише п'яту частину теперішньої території. Для декого трагічною видавалася зневіра білорусів і спроби втечі в «комфортну інформаційну резервацію». Утім, поки виглядає так, що йдеться про стихійний перформанс, явно опозиційний: висміювання недалекоглядності білоруської влади, яка не усвідомлює неприйнятності передачі (хай навіть і віртуально) частини власної держави та громадян іншій країні, і одночасно рефлексія такої собі «внутрішньої» віртуальної еміграції. «Так, ми вороги Генштабу РБ», «так, ми тут чужі» – артикулює цей масовий жартівливий

вибух любові до «вільної Вейшнорії». Отже, створення «внутрішнього ворога», нехай і умовного, спочатку обурило багатьох білорусів, а потім стало об'єктом висміювання, відтак активної віртуалізації. Вигадана країна зажила віртуальним життям, створивши офіційний сайт «Вейшнорья.бел» (<http://xn--b1agmqfm7c1a0b.xn--90ais>), Twitter-акаунт «МЗС Вейшнорії» (https://twitter.com/Vaisnoria_MFA), де публікуються політичні заяви від імені держави; сторінки у Facebook [«Посольство Вейшнорії в Україні»] (очевидно, це вже творчість українських блогерів, які підтримали білоруський мем) і «Вікіпедії» (статтю в російській «Вікіпедії» було знищено, але білоруська, українська та англійська версії продовжують існувати). Учасники тролінгу навчань «Захід – 2017» створили національну символіку: герб, прапор і гімн «Вейшнорії» (насправді навіть два варіанти) [61], гроші, вигадали столицю, офіційні резиденції, парламент та уряд, активно пишуть історію «Вейшнорії», популяризують «культурні пам'ятки» [62]. Соцмережі зарясніли сотнями найрізноманітніших повідомлень, пов'язаних з «Вейшнорією»: віза, посвідка на проживання, паспорт, завантажити карти тощо.

«Вейшнорія» (через Twitter-акаунт) почала встановлювати дипломатичні відносини. Було створено сайт, куди можна звернутися за отриманням громадянства чи «карти вейшнорця». З'явився ряд жартівливих повідомлень, у яких окремі міста Білорусі стали проситися до складу «Вейшнорії». Із цього приводу на Twitter-акаунті «МЗС Вейшнорії» опублікована «офіційна заява» неіснуючої країни про «далучэнні да Вейшнорыі новых земляў», де уряд вигаданої країни відмовляється від експансії. Фейкове відомство повідомило «аб пашырэнні Вешнорыі не ў шырыню, а ў глыбіню». «Мы паглынаем Беларусь цалкам і пры гэтым распушчаемся ў ёй» [56]. Серйозність тем, порушених у масштабному інтернет-жарті, очевидна.

Не залишилася поза увагою учасників інтернет-комунікації і вигадана як легенда навчань «війна»: «Вейшнорія» встигла висловити занепокоєння з приводу концентрації на кордоні російських військ, а потім узагалі заборонила Росію як терористичне утворення; розгорнула контрпропаганду, закликаючи ворожих солдатів здаватися. Деякі білоруські громадяни почали висловлюватися

проти війни з «Вейшнорією», висловлювали їй підтримку. Початок навчань надав грі у «Вейшнорію» нового імпульсу: будь-які невдачі та інциденти, пов'язані з російськими військовими, радісно «приписувалися» «вейшнорським збройним силам» або диверсантам, активно висміювалися в Мережі. Так, «в актив» «Вейшнорії» були записані два «збиті» літаки «агресора» (аварії російських бомбардувальника Ту-22 МЗ та навчально-бойового літака Як-130); випадковий обстріл глядачів гелікоптером під Санкт-Петербургом [63]; поранення в ДТП російського генерала Сердюкова та нещасні випадки з кількома іншими високопоставленими військовими РФ [64, 65].

Інтернаціональне (тут показовим може вважатися фрагмент обговорення, де коментарі написані білоруською, українською, російською мовами, причому один з російськомовних коментаторів має грузинське прізвище та аватар (див. додаток 14, рис. 3) – вболівання за вигадану країну супроводжувалося активним коментуванням у патетичному ключі [66].

Свою кількість захвату отримала «якісна підготовка українськими інструкторами диверсантів дружньої Вейшнорії». Доволі показовим видається блок коментарів, автори яких явно екстраполюють на російські невдачі їхні ж методи гібридної війни проти України. У цьому ж ключі варто розглядати коментарі, що демонструють відсутність співчуття постраждалим у згаданих інцидентах (у відповідь на зауваження в обговоренні про наявність поранених): [67] або ж з приводу біографії одного з постраждалих військових: «Крым оказывается 62 брал... Ну, тогда ответка прилетела» [66].

Загалом, які б завдання не ставили генштаби РФ і РБ, в інтерактивному просторі вигадана ними ж війна була програна з розгромним рахунком – про перемогу «Вейшнорії» повідомили в десятках дописів з детальними даними про «втрати агресора»: «Так маленькая #Вейшнория победила РФ» [68]. Не менш важливим

⁶² У наведеній цитаті цікавий також аграматизм – використання поєднання українських літер, що дають можливість передати за зовнішньою схожістю російські: «Ьі» як «ьы». Таким чином, автор коментаря або компенсує відсутність російської «розкладки» на телефоні (комп'ютері), або імітує її відсутність – свого роду лінгвістичний демарш.

результатом є висновок про те, що «... половина страны на этих учениях болеет за Вейшнорию» [63]. Тобто вибух народних симпатій до вигаданої Генштабами РБ і РФ «Вейшнорії», крім традиційної для соцмереж практики висміювати все і всіх, містить ще важливіший компонент. Новий мережевий мем став популярним завдяки своїй альтернативності чи навіть контраверсійності офіційному білорусько-російському (лукашенківсько-путінському) дискурсу. Учасники описаного інтернет-перформансу грають в альтернативу лукашенківській Білорусі, причому альтернативу утопічну – економічно успішну і військово сильну (існує черга на громадянство, член НАТО), західно орієнтовану.

Очевидними є відмічені самими ж користувачами висновки про те, що «...Вейшнорія – прям картинка з магічної книжки про те, як зробити з фантазій фантом, що потім дасть по пиці тому, хто його мав нещастя зліпити...» [69]. Ця «...мара Великого князівства Литовського» [70] може бути ілюстрацією того, як жартівливе накачування вигаданої держави символами і змістами приносить свої перші плоди.

На думку історика О. Пашкевича, шеф-редактора журналу «Arche. Початок», назва «Вейшнорія» може закріпитися як жартівлива за північно-західною частиною Білорусі з переважанням або значною часткою в структурі місцевого населення католиків, при тому що, як зазначає експерт, раніше узагальненої назви для його лаконічного визначення не існувало [71]. Якщо проводити аналогії з українськими символами становлення держави, то спадає на думку хрестоматійний приклад «Українського П'ємонту» – Галичини. Білорусь такого символічного регіону донедавна не мала, проте не виключено, що саме білоруські й російські штабісти сприяли викристалізації «білоруського П'ємонту» – як мінімум у віртуальному просторі, запустивши новий мережевий мем [72]. Існує велика вірогідність, що вигадана «Вейшнорія» продовжить віртуальне життя ще довго – як мем з високим потенціалом національної чи політичної мобілізації.

Крім того, описана ситуація може розглядатися як показова ілюстрація сміхової культури інтернет-комунікації, як соціальне узагальнення переживання: її контекстуальність, різноманітність проявів – від карнавалу та буфонади до іронії, сатири чи

«чорного» гумору. У будь-якому випадку сміх виступає потужним інструментом, здатним інформаційно «вбити» пафосну загрозу, розчинити страх, висловити зневагу чи підтримку; змінити, похитнути чи навіть «знести» потужним потоком застарілі символи, норми, стереотипи. Сміх стає закономірною реакцією культури на перехідні й кризові часи чи на будь-які прояви несвободи.

У сучасному інформаційному просторі сміх не лише не втрапив своїх функцій, а й – завдяки поширенню Інтернету – набув нових. Уміння сміятися, влучно жартувати, сміливо іронізувати й «тролити» стало обов'язковим для успіху в соціальних медіа. Не менш важливою для інтернет-комунікації, побудованої значним чином на підважуванні традиційних авторитетів і каналів, є дисидентська природа сміху.

«Вейшнорський» вибух інтернет-креативу ілюструє актуальність для характеристики інтернет-комунікації теорії карнавалу М. Бахтіна. Саме в інтерактивному просторі буденною є ситуація, коли карнавальна ірраціональність протиставляє себе раціональному офіційному світу, а карнавальна емоційність стає опонентом офіційної логічності і впорядкованості. Гротеск, його гіпертрофовані образи, надмірна емоційність – характерний стиль для сучасної інтернет-комунікації.

Сміхова культура може бути доволі ефективним інструментом деконструкції ворожих сенсів, утім, зважаючи на масштаби і різноманітність методів пропаганди, не може вважатися достатнім. У контексті інформаційної політики формування цільової аудиторії та її потреб здебільшого відбувається під масштабним впливом ЗМІ (традиційні, електронні, Інтернет, соціальні мережі). Висвітлюючи ту чи іншу проблематику, вони не просто передають факти, а й, що головне, впливають на їх сприйняття аудиторією, тим самим формують конкретну думку про подію чи явище, зумовлюють виникнення позитивних чи негативних емоцій. З початку інформаційної агресії російська пропаганда поширювалась як через сепаратистські, так і деякі національні й місцеві ЗМІ, а також численні соціальні медіа (Classmates.com, Facebook, «ВКонтакте», Twitter, Writemore.ru, Reddit).

Крім того, в умовах зовнішньої інформаційної агресії життєво важливі національні мережеві комунікації можуть бути

потенційними жертвами засобів впливу, які можуть містити численні заклики антидержавницького характеру, або ж спонукання до масових протестних рухів.

У контексті цього механізм впливу громадськості на соціальні медіа сьогодні найбільш оперативно спрацьовує саме у випадку моніторингу та оперативного реагування активної аудиторії, блогерів, медіа-активістів і простих користувачів Інтернету. Це проявляється в різних сферах:

- активність звичайних користувачів – взаємодія громадськості відбувається через коментарі на сайтах та в соціальних мережах. Утім, ефективність такої діяльності значно знижується у випадку наростання емоційної комунікації, деструктивної поведінки хоча б частини учасників (тролінг, флейм тощо);

- як уже зазначалося, наразі відбувається формування користувачької медіактики (учасниками можуть бути як блогери, що пишуть про ЗМІ та спеціалізовані проекти, присвячені медіасфері, так і окремі користувачі) – з наступними користувачькими «санкціями», спрямовані проти ЗМІ. Найвідоміші випадки – акції, організовані громадськістю проти газети «Вести», акція «Інтер на цвинтар», бойкот російського кіно та серіалів;

- громадські організації, які мають на меті контролювати якість роботи ЗМІ (Інститут масової інформації, «Телекритика», MYMEDIA) – це ресурси, які займаються постійним моніторингом та аналізом ЗМІ, працюють з рівнем освіченості журналістів та якості їхніх матеріалів. Контроль від цих організацій систематичний, але такий оперативний, як у випадку з активними користувачами мережі;

- спеціальні проекти, та окремі ситуативні випадки фактчекінгу⁶³ – перевірки тверджень на повноту, достовірність та наявність маніпуляцій. Сьогодні в українському медіа-полі активно діють фактчекінгові ресурси: StopFake, VoxUkraine, FactCheck та «Слово і діло».

Оскільки сферу мережевих комунікацій складно відстежувати виключно методами державного регулювання, то особливого

⁶³ Факт-чекінг (з англ. Fact checking – перевірка фактів) – це один з напрямів журналістики контролю.

значення у відстоюванні вітчизняних позицій у цьому сегменті набувають медійні ініціативи громадських організацій:

1. Український кризовий медіа-центр (<http://uacrisis.org/ua>) – покликаний надавати світовій спільноті об'єктивну інформацію про події в Україні, виклики й загрози національній безпеці, зокрема у військовій, політичній, економічній, енергетичній, гуманітарній та інформаційній сферах. Центр надає підтримку всім представникам засобів масової інформації, які висвітлюють події в Україні, проводить щоденні брифінги, розсилає матеріали про українські події на адреси редакцій та журналістів світових ЗМІ.

2. Euromaidan Press (<http://euromaidanpress.com>, <https://www.facebook.com/maidanpr?fref=photo>) – фокусується на українських новинах і подіях, містить статті експертів, переклади з місцевих медіа, прагне бути «мостом між Україною та англомовним світом». Містить окремі рубрики, присвячені політиці Росії та інформаційній війні.

3. «Інформаційний спротив» (<http://sprotyv.info/ru>) – протидія зовнішнім загрозам в інформаційному полі, які постають перед Україною в різних сферах: воєнній, економічній, політичній та інфобезпековій. ІС функціонує як ініціатива неурядової організації «Центр воєнно-політичних досліджень» (м. Київ). Ресурс оперативно інформує про події в Україні, надає аналітику, підготовлену власними й запрошеними українськими та іноземними експертами з неурядових і державних організацій.

4. «Лікбез. Історичний фронт» (<http://likbez.org.ua>) – метою проєкту є створення багатомовного інтернет-ресурсу, на якому б містився достатній обсяг інформації з історії України, формування Української держави, витоків українсько-російських конфліктів. На сайті публікуються матеріали, присвячені суперечливим питанням російсько-українських відносин, спростовуються негативні стереотипи та перекручування фактів української історії.

5. Boycott Russia Today (<https://www.facebook.com/boycotrussiatoday>) – вимога заборони в США трансляції каналу Russia Today, допоки він не припинить показувати антиукраїнську пропаганду. Поширює статті, що викривають пропаганду.

6. Stopfake (<http://www.stopfake.org>) – перевірка та спростування спотвореної інформації й пропаганди про події в Україні,

яка поширюється в ЗМІ. Сайт має російську та англійську версії.

7. «Українські кібервійська» (<https://www.facebook.com/eugene.dokukin>) – «кібербатальйон» для проведення оборонних і наступальних операцій в Інтернеті, для протидії сепаратистам і терористам та протидії інформаційній війні проти України. Блокування рахунків терористів, блокування сайтів, що поширюють терористичні гасла, фіксація переміщення російської військової техніки.

8. TrolleyBust.com (<http://trolleybust.com>) – відстеження та блокування інтернет-тролів, ботів та інших джерел антиукраїнської пропаганди. У просуванні зовнішніх негативних меседжів в українському інтернет-просторі особливої популярності набули саме боти (імітація діяльності людини в мережі), які постачають коментарями сайти для всіх популярних медіа країни, а також найпопулярніших інтернет-ресурсів суспільно-політичного спрямування. Основна тематика дописів і коментарів, як правило, стосується зовнішньої політики України й США, військових дій на Сході України, конфліктів між українськими владними та бізнесовими структурами, діяльності окремих політичних лідерів тощо.

Крім того, у рамках мережевого сегмента інформаційного простору за участі ЗМІ та громадських організацій здійснюється інформаційне просування України у світі шляхом створення якісних іншомовних версій сайтів провідних українських телеканалів з онлайн-трансляціями; створення інтернет-ресурсів, які містять вичерпні та оновлювані на постійній основі дані про участь російських регулярних військ і найманців у агресії проти України, зокрема з іншомовними версіями; інформування громадськості щодо програм прес-турів для іноземних журналістів; налагодження контактів українських журналістів із представниками російської регіональної та місцевої преси з метою надання альтернативних точок зору на події в Україні; проведення інтернет-конференцій з лідерами думок в експертних середовищах різних країн тощо.

Висновки

Стрімка інформатизація всіх сфер людського життя наприкінці ХХ – початку ХХІ ст. сприяла не тільки створенню та розвитку інноваційних способів подання, зберігання і пошуку інформації, а й формуванню нового унікального соціокультурного середовища і реальності, що активно формується з розвитком мережі Інтернет. Трансформація інформаційно-комунікаційного простору охоплює різноманітні та різнопланові процеси – від переведення змісту в цифрову форму (створення і активний розвиток інтернет-версій більшості впливових ЗМІ, поява онлайн радіо і телебачення, формування цифрових колекцій та бібліотек) до асиміляції в мережі різних рис друкованих видань, телебачення, радіо та кінематографа, формування цифрових установ пам'яті, культури, поширення знань.

Водночас зближення різних медіа-практик створює новий дискурсивний простір зі своїми особливостями. Відбувається поєднання масової та індивідуальної комунікації, причому в першому випадку йдеться про один із найпотужніших та ефективних засобів масової комунікації, до якої елемент індивідуальної комунікації привносить високий рівень суб'єктивності та атомізації спільнот (не закриті, але світоглядно гомогенні спільноти). Така суб'єктна, соціальна конвергенція характеризує зрощення і змішування ролей у інформаційно-комунікаційних процесах, дає користувачеві можливість брати участь у виробництві інформаційного продукту на різних його етапах – від створення до дистрибуції, перебираючи на себе, таким чином, одну з функцій медіа: формування порядку денного, відбір і трансляцію значущого для своєї аудиторії. Важливим аспектом у цьому разі є відмінність репрезентації в різних медіа: різний рівень лінійності (нелінійності) сюжету, інтерактивних можливостей взаємодіяти з контентом. У цій складно структурованій і самоорганізованій системі діють нові закони пред'явлення сенсів і репрезентації цінностей.

Змістово-дієва складова цього нового інформаційно-комунікаційного середовища визначається як інтернет-дискурс – персональний (особистісно орієнтований) та інституційний (галузевий). По суті, між інформаційними ресурсами і дискурсом вибудовуються відносини форми й змісту. Таким чином, важливим аспектом наукового осмислення інформаційних процесів, зокрема, функціонування національного інформаційного простору як середовища смислотворення та ідентифікаційних практик, є дискурсивний підхід та, у випадку, коли йдеться про інтерактивний сегмент інформаційного простору, – врахування специфіки інтернет-дискурсу. Це передбачає врахування рис, що принципово відрізняють інтернет-дискурс як когнітивно-комунікативний простір глобальної мережі: опосередкованість та електронний канал передачі; дистанційність і глобальність, гіпертекстуальність, інтерактивність, мультимедійність та креолізованість, інтертекстуальність; віртуальність, що вказує на знаковий, символічний характер комп'ютерно-опосередкованої взаємодії; анонімність, емоційність, креативність; типова та жанрова неоднорідність; автоматизація, можливість використання технологій баз даних, та ін. Враховуючи, що, за уявленням Т. ван Дейка, ідеологія і культура відтворюються в дискурсі, що є комунікаційною подією, дискурсивний підхід покликаний проявити ментальні процеси, які пов'язують виробництво та розуміння тексту як з висловлюванням, текстом і комунікацією, так із соціальними явищами.

Окреслені особливості актуалізують аналіз інформаційного простору як площини світоглядних практик: оскільки однією із засад ідентичності є самовіднесення людини до певної спільноти, такий спільний вимір буття реалізується через переживання, творення, трансформацію традицій, звичаїв, норм поведінки, спосіб думання і розуміння навколишнього світу і себе в ньому. Сьогодні українська ідентичність як самоінтерпретація національної спільноти в продукованих національними елітами смислах та ідеях конструюється в соціокультурних процесах під впливом внутрішніх і зовнішніх чинників. Причому до найбільш продуктивних у сенсі формування суспільної свідомості та її динаміки, відповідно – колективної ідентичності соціуму слід віднести медіа-практики та, зокрема, інтерактивний інформаційний простір, що пропонує

можливості не просто трансляції, а колективного співтворення смислів, виявляючи таким чином ідентичності учасників комунікації (посилюючи, проявляючи латентні, трансформуючи, змінюючи ієрархію існуючих). Оскільки найвищим рівнем інтерактивності, у якій виявляються соціальні практики, вироблюються і транслуються світогляди преференції, характеризуються соціальні медіа, що об'єднують цифрові медіа та онлайнкову комунікацію, саме вони стають предметом наукових досліджень різних напрямів.

Це, відповідно, актуалізує новий погляд на соціальні медіа: з одного боку – як на відображення різноманітних соціальних практик, зафіксований, з огляду на специфічний, усно-писемний, як його визначають дослідники-лінгвісти, тип дискурсу; задокументовану громадську думку, акценти, відображення соціального світу у свідомості окремих груп населення; з іншого – як на дослідне поле для вивчення політичних, соціокультурних, психологічних, лінгвістичних процесів.

Отже, перспективність для дослідження світоглядних трансформацій саме цього сегмента інформаційного простору зумовлена тим, що він оптимально унаочнює інформаційні тренди, що характеризують використання інформації тією частиною суспільства, чий прядок денний формують нові медіа. Для такого сучасного користувача медійного продукту ключові теми інфопростору задають не традиційні ЗМІ, такі як ефірні телеканали чи популярні газети, а френдстрічка – сукупність дописів та рекомендацій тих людей, брендів і організацій, із якими користувач перебуває у постійному контакті та взаємодії. Це зумовлює існування механізму фільтрації та посилення інформаційних сигналів, що його медіа-дослідники називають «вірусним редактором». Тобто нові медіа мають здатність «вихоплювати» ключові тренди інформаційних потоків у силу концентрованості останніх саме в інтерактивному просторі (ефект рекомендаційного відбору та вірусного поширення). Цим самим соціальні медіа посилюють вплив на медіа традиційні, що дедалі частіше транслують ідеї, образи, смисли, вироблені соціальними медіа.

При цьому аналіз інтерактивного простору характеризується оперативністю (швидкість виявлення реакції), здатністю відобразити динаміку процесів, операбельністю (зручність як у фіксації,

так і в аналізі отриманих результатів, у тому числі – машинному), методологічною перспективністю (інтерактивність дає змогу розширити методи дослідження – від статистичних та дискурсивних, що задіюються при дослідженні традиційних медіа, до соціологічних та психологічних, таких як включене спостереження чи експеримент).

Відтворення, трансляцію та трансформацію національного нарративу забезпечують різні джерела – від академічних чи політичних до розважальних і неформальних, причому останнім часом зростає роль двох останніх типів. Такі тенденції пов'язані зі змінами споживання медіа і трансформацією архітектури медіа-поля. Зростання ролі розважального контенту, з одного боку, є відповіддю на запит користувачів. З іншого – просування відповідних смислів набагато ефективніше (нижчий спротив, вища стійкість) тоді, коли користувач розглядає смисли як особисті, а не набуті досвід чи емоції. У ситуаціях, коли при засвоєнні нарративу не усвідомлюється дидактична мета, інформація легше формує переконання. Вищий рівень емоційності художнього контенту формує сильніші зв'язки. Так само довіра до неформальних контактів, зокрема, через соціальні мережі, рекомендаційні спільноти робить відповідні нарративи ефективнішими.

Своєрідність протікання процесів міжособистісного сприйняття в Інтернеті призводить до того, що територіальна доступність і фізична привабливість втрачають своє регулююче значення, а спілкування будується завдяки подібності установок, переконань і цінностей. Основними категоріями соціальної мережі є довіра, думка, вплив та репутація. У результаті інтернет-комунікація інтенсифікує міжособистісні відносини, що проявляється в соціалізації та консолідації як окремих індивідів, так груп і співтовариств у цілому, і сприяє реалізації інтеграційної функції соціальних медіа – формування колективної ідентичності через об'єднання авторів за життєвими позиціями й інтересами, цим самим перетворюючи соціальні медіа у «простір соціальної взаємодії»⁶⁴, що сприяє формуванню ідентичності.

⁶⁴ Плещенко К. Низова блогосфера як засіб індивідуального самовираження. *Держава та регіони*. 2013. № 2 (14). С. 97–101.

Продуковані лідерами глобалізаційних процесів смисли проникають у національні інформаційні простори, створюючи нові системи цінностей, нові стилі життя й нові види ідентифікацій для громадян і призводячи цим самим до уніфікації світоглядних установок. Водночас у відкритому інформаційному просторі має місце свідомо або неусвідомлена протидія знеособленим глобальним символам, відповідно активізується національна свідомість, у тому числі локальна ідентичність як компенсатор розмивання ціннісних орієнтирів у сучасному медіатизованому суспільстві.

На сучасному етапі бібліотека зберігає статус одного із символів культурної самобутності та самодостатності спільноти – в інформаційну добу бібліотеки зберігають цей символічний статус, виступаючи ініціаторами і виконавцями потужних національних та наднаціональних електронних проєктів, що надають вільний і відкритий доступ до текстів, звукозаписів, зображень, відеоматеріалів тощо, які документують національну спадщину; таким чином бібліотека залишається елементом національного наративу як значимої оповіді нації про себе.

По-друге, бібліотека є суб'єктом творення національного наративу, реалізуючи меморіальну функцію збереження зафіксованої у документному вигляді пам'яті спільноти. При цьому відбувається актуалізація фондів бібліотек через наповнення їх інформацією, створеною в цифровому форматі. Національні бібліотеки, беручи на себе відповідальність за те, щоб будь-який виданий документ був збережений і доступний у майбутньому, розгортають роботу над створенням інструментів і технологій для збору, реєстрації та архівування інтернет-ресурсів з метою їх довгострокового зберігання, реалізують таким чином кумулятивну функцію.

Водночас бібліотека транлює національний наратив, представляючи через виставкову діяльність, формування електронних колекцій і бібліотек значущі тексти, репрезентуючи їх у глобальних колекціях як інтелектуальний і культурний образ нації.

До основних ідентичнісних практик, зокрема і за участі бібліотек у конвергентному медіа-просторі, що розуміється як сукупність віртуальних (здійснюваних у інтернет-просторі), повторюваних та свідомих соціальних / комунікативних дій та навичок, які ґрунтуються на колективному досвіді та забезпечують стабільність групо-

вих уявлень, надежать дискусії, флешмоби, колаборативну взаємодію, а саме створення, у т. ч. колективне, користувачького контенту; створення і поширення інтернет-фольклору; віртуальні практики святкування; символізацію інформаційного простору, гейміфікація та ігрові технології; карнавалізація (за Бахтіним), меметизація; колаборативна, комеморативні практики, формування користувачької художньої критики, рекомендаційні практики.

На поширення бібліотеками політичних і соціокультурних ідей і смислів спрямована також їх участь у практиках комеморації – створення спільних спогадів через вироблення ритуалів увічнення (вшанування, святкування тощо) певних постатей, пам'ятних дат, конструювання таким чином «місць пам'яті» (за П. Нора). Власне, бібліотеки, завдяки представленню на своїх ресурсах відповідної інформації формують особливий зріз національного інформаційного простору, який транслює світові позицію держави, громадянського суспільства, окремого громадянина стосовно історичних подій у країні. Потенціал такого смислотворення зростає в процесі залучення користувачів до вироблення соціокультурного дискурсу, що може розглядатися не лише як інструмент збереження національної пам'яті, зміцнення і консервації ідентичності, а і як інструмент їх формування і трансформацій відповідно до тих змін, які переживає суспільство. Причому, враховуючи участь у формуванні соціокультурного дискурсу користувачької аудиторії, отримані в результаті основні ідейно-ціннісні маркери ідентичності і національної пам'яті стають відображенням розвитку спільноти, її самоусвідомлення самою себе у глобалізованому світі.

Завдяки систематичним цілеспрямованим зусиллям бібліотек відбувається організація та консолідація національних інформаційних ресурсів і продуктів, формується система забезпечення до них доступу користувачам. На сучасному етапі реалізуються проекти, націлені насамперед на збирання й депонування офіційних сторінок соціальних медіа як нового виду інформації державних органів. Водночас існують масиви інформації, що відображає сучасні соціокультурні процеси, але залишається поза рамками офіційного дискурсу, і має, водночас, не менший (можливо, більший) інтерес для дослідників різних напрямів.

При цьому сучасні інформаційні технології створюють нові й додаткові можливості для реалізації цього спротиву глобальній уніфікації, зокрема й через звернення до локальної ідентичності, що виявляється у зростанні інтересу до регіональних особливостей, емоційної прив'язаності до рідних населених пунктів, урешті-решт, укоріненості у фамільній історії. Звідси – зростання ролі інституцій, що так чи інакше виступають хранителями колективної пам'яті людства – бібліотек, музеїв, архівів, останнім часом їхніх віртуальних представництв чи спеціальних проєктів.

Список використаних джерел

До розділу 1

1. *Горошко Е.* Современные интернет-коммуникации: структура и основные характеристики / Е. Горошко // Интернет-коммуникация как новая речевая формация : монография. – М. : Наука, Изд-во Флинта, 2012. – 323 с.
2. *Казанская И.* К научному пониманию феномена Интернета / И. Казанская // Актуальные проблемы социогуманитарного знания : сб. науч. тр. МПГУ. – М. : Прометей, 2007. – С. 128–150.
3. *Markham A.* Internet Inquiry: Conversations about Method / A. Markham, N. Baym. – London : Sage, 2009. – 243 p.
4. *Кролл Э.* Всё об Интернет / Э. Кролл. – Киев : ВНУ, 1995. – 234 с.
5. *Döring N.* Identitäten, soziale Beziehungen und Gemeinschaften im Internet/ N. Döring // Internet für Psychologen. [B.Batonic(Hrsg.)]. – Göttingen : Hogrefe-Verl., 2000. – S. 379–416.
6. *Кастельс М.* Информационная эпоха: экономика, общество и культура / М. Кастельс. – М. : Изд-во ГУ – ВШЭ, 2000. – 608 с.
7. *Вартанова Е.* К чему ведет конвергенция СМИ? / Е. Вартанова // Информационное общество. – 1999. – Вып. 5. – С. 11–14.
8. *Федорчук Л.* Конвергенція як стратегія розвитку сучасних ЗМІ / Л. Федорчук // Нова парадигма : зб. наук. пр. – Київ, 2011. – № 97.
9. *Горошко Е.* Типологизация контента современных СМИ (попытка рефлексии) [Электронный ресурс] / Е. Горошко, А. Каверина // Развитие русскоязычного медиапространства: коммуникационные и этические проблемы : материалы науч.-практ. конф. (26–27 апр. 2013 г.). – Режим доступа: <http://www.textology.ru/article.aspx?aId=240>. – Загл. с экрана.
10. *Jenkins H.* Convergence Culture: Where Old and New Media Collide / H. Jenkins. – NYU Press, 2008. – 368 p.

11. *Горовий В.* Соціальні інформаційні комунікації, їх наповнення і ресурс : монографія / В. Горовий ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського ; наук. ред. Л. Дубровіна. – Київ, 2010. – 360 с.

12. *Онищенко А.* Национальная библиотека Украины имени В. И. Вернадского как многопрофильный научно-исследовательский центр / А. Онищенко, В. Попроецкая // Библиотеки национальных академий наук: проблемы функционирования, тенденции развития : науч.-практ. и теорет. сб. – Киев, 2003. – Вып. 2. – С. 15–39.

13. *Слободяник М.* Базова модель бібліотеки як соціально-комунікаційної інституції / М. Слободяник // Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія. – 2009. – № 4. – С. 3–4.

14. *Костенко Л.* Бібліотека суспільства знань: концептуальна модель / Л. Костенко // Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія. – 2006. – № 1. – С. 23–28.

15. *Попик В.* Формування національного науково-інформаційного простору: інтеграція й кооперація зусиль бібліотек, наукових установ та інформаційних центрів України / В. Попик // Бібл. вісн. – 2015. – № 3. – С. 3–11.

16. *Воскобойнікова-Гузєва О.* Стратегії розвитку бібліотечно-інформаційної сфери України: генезис, концепції, модернізація : монографія / О. Воскобойнікова-Гузєва; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського ; наук. ред. Г. Ковальчук. – Київ : Академперіодика, 2014. – 362 с.

17. *Горовий В.* Еволюція інформаційних запитів суспільства як фактор бібліотечної трансформації / В. Горовий // Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського. – 2007. – Вип. 18. – С. 36–49.

18. *Горовий В.* Національні інформаційні процеси в умовах глобалізації : монографія / В. Горовий ; відп. ред. О. Онищенко ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – Київ, 2015. – 284 с.

19. *Горовий В.* Особливості розвитку соціальних інформаційних баз сучасного українського суспільства : монографія / В. Горовий ; НАН України. Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – Київ, 2005. – 299 с.

20. Тенденції впливу глобального інформаційного середо-

вища на соціокультурну сферу України / О. Онищенко, В. Горovий, В. Попик [та ін.]; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – Київ, 2013. – 224 с.

21. *Дубровіна Л.* Архіви, бібліотеки, музеї – джерельна основа національної пам'яті, культурної спадщини України / Л. Дубровіна, А. Киридон, І. Матяш // Бібл. вісн. – 2017. – № 1. – С. 3–10.

22. *Гранчак Т.* Національні бібліотеки як комунікаційні інституції політики національної пам'яті в умовах поширення електронних технологій / Т. Гранчак // Національна та історична пам'ять. – 2013. – Вип. 8. – С. 124–132.

23. *Воскобойнікова-Гузєва О.* Соціокомунікаційна діяльність провідних бібліотек України в новітніх умовах / О. Воскобойнікова-Гузєва // Бібл. вісн. – 2016. – № 1. – С. 12–17.

24. *Гранчак Т.* Формування бібліотеками національного інформаційного простору в контексті реалізації державної інформаційної політики / Т. Гранчак // Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського. – 2014. – Вип. 39. – С. 26–42.

25. *Попик В.* Ресурси довідкової біографічної інформації : історичний досвід формування, сучасний стан, проблеми та перспективи розвитку / В. Попик ; відп. ред. Л. Дубровіна ; НАН України. Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – Київ, 2013. – 520 с.

26. *Любовець Н.* Мемуари як складова електронних ресурсів бібліотек: світовий досвід та перспективи створення вітчизняного електронного ресурсу «Українська мемуаристика» / Н. Любовець // Українська біографістика. – 2013. – Вип. 10. – С. 417–430.

27. *Вернік Ю.* Домени Українського національного біографічного архіву в дзеркалі on-line джерел біографічної інформації / Ю. Вернік // Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського. – Київ, 2013. – Вип. 37. – С. 616–624.

28. Соціальні мережі як чинник розвитку громадянського суспільства : монографія / О. Онищенко, В. Горovий, В. Попик [та ін.] ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – Київ, 2013. – С. 201–243.

29. *Боряк Г.* Відкриті енциклопедичні гуманітарні ресурси в Інтернеті: сучасний стан і проблеми функціонування / Г. Боряк, Г. Папакін // Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії

та методики : зб. наук. пр. – Київ : Ін-т історії України НАН України, 2013. – Ч. 21 : Електронні інформаційні ресурси. – С. 73–89.

30. Проблеми суспільної безпеки в процесі розвитку соціальних мереж : монографія / В. Попик (кер. проекту), В. Горовий, О. Онищенко та ін. ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – Київ, 2015. – 199 с.

31. *Боряк Г.* Веб-сайти установ Відділення історії, філософії та права НАН України: стратегії і практики формування сукупного цифрового образу соціогуманітарних наук у сучасному інформаційному просторі [Електронний ресурс] / Г. Боряк. – URL: <http://resource.history.org.ua/item/0008460>. – На правах рукопису.

32. *Попик В.* Стратегія розвитку бібліотечної сфери та пріоритети формування національного науково-інформаційного простору / В. Попик // Бібл. вісн. – 2015. – № 5. – С. 3–9.

33. *Garrett J.* Preserving Digital Information. Commission on Preservation and Access / John Garrett, Donald Waters. – 1996. – р. 7.

34. *Мар'їна О.* Бібліотека в цифровому просторі : монографія / О. Мар'їна ; Харк. держ. акад. культури. – Харків : ХДАК, 2017. – 280 с.

35. *Лобузін І.* Цифрові бібліотечні проекти: технологічні рішення та управління життєвим циклом колекцій : монографія / Іван Лобузін ; відп. ред. В. Широков ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – Київ, 2016. – 214 с.

36. *Марченко П.* Шляхи вирішення проблеми зберігання електронних документів в архіві (аналіз інтернет-ресурсів) [Електронний ресурс] / П. Марченко. – Режим доступу : www.archives.gov.ua/Publicat/ Studn_2004.12_05.php. – Назва з екрана.

37. *Стрілець Н. О.* Технології архівного збереження електронних бібліотечних ресурсів у мережевому комунікаційному просторі : дис. ... канд. наук із соціальних комунікацій: 27.00.03 / Н. О. Стрілець. – Харків, 2013. – 243 с.

38. *Лавренюк Г.* Архівне зберігання електронних документів та інформаційних ресурсів в Республіці Білорусь [Електронний ресурс] / Г. Лавренюк, Л. Жук. – Режим доступу: irbis-nbuv.gov.ua/www.archives.gov.ua/Publicat/AU_1_2010/15.pdf. – Назва з екрана.

39. *Копанєва В.* Концепція архівування «мережевої україніки» / В. Копанєва // Вісн. Книжк. палати. – 2008. – № 4. – С. 29–34.

40. *Лобузiна К.* Технологiї органiзацiї знанневих ресурсiв у бiблiотечно-iнформацiйнiй дiяльностi : монографiя / К. Лобузiна ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – Київ, 2012. – 252 с.

41. *Нагорняк Т.* Країна як бренд. Національний бренд «Україна» / Т. Нагорняк // Стратегічні пріоритети. – 2008. – № 4 (9). – С. 220–228.

42. Міжнародний імідж України: міфи й реалії [Електронний ресурс] // Український центр економічних і політичних досліджень ім. О. Разумкова. – Режим доступу: http://www.razumkov.org.ua/additional/analytical_report_NSD3_ukr.pdf. – Назва з екрана; *Бойко О.* Зовнішній імідж України в світлі англomовної преси / О. Бойко // Наук. записки / Ін-т політ. і етнонац. дослідж. НАН України. – Київ, 2001. – Вип. 16. – С. 291–307.

43. *Зернецька О.* Глобальний розвиток систем масової комунікації і міжнародні взаємовідносини / О. Зернецька. – Київ : Освіта, 1999. – 352 с. ; Зернецька О. Жорстка боротьба за м'яку владу у світі: (конкуренція в Інтернеті та за Інтернет) / О. Зернецька // Зовнішні справи. – 2010. – № 7/8. – С. 42–46.

44. Методологія досліджень та використання інтернет-ресурсів (для науковців сектору безпеки та оборони) / [Л. Компанцева, О. Акульшин, Н. Акульшина та ін.] ; за заг. ред. Л. Компанцевої. – Київ, 2015. – С. 12.

45. Юридична енциклопедія : у 6 т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. – Київ : Українська енциклопедія. – 2001. – Т. 3. – С. 618; Методологія та організація наукових досліджень / В. Михайлов, Л. Попова, Л. Чуйко та ін. – Харків : ХДУХТ, 2014.

46. *Сурмин Ю.* Учебник для ученого. Методология и логика научного исследования / Ю. Сурмин, И. Бидзюра. – Киев : Принт-Сервис, 2014.

47. *Добронравова І.* Філософія та методологія науки / І. Добронравова, Л. Сидоренко. – Київ, 2008.

48. *Белл Д.* Грядущее постиндустриальное общество. Опыт социального прогнозирования / Д. Белл ; пер. с англ. ; 2-е изд., испр. и доп. – М. : Academia, 2004.

49. *Баскаков А.* Методология научного исследования / А. Баскаков, Н. Туленков; 2-е изд., испр. – Киев : 2004.

50. *Хилько М.* Особливості застосування філософських, загальнологічних, теоретичних методів дослідження у журналістико-знавстві / М. Хилько // Вісн. Київ. нац. ун-ту ім. Т. Г. Шевченка. – Київ, 2013.

51. *Чернілевський Д.* Методологія наукової діяльності / Д. Чернілевський, О. Антонова, Л. Барановська, та ін. ; за ред. Д. Чернілевського; 2-ге вид., доп. – Вінниця : АМСКП, 2010. – 484 с.

52. *Важинський С.* Методика та організація наукових досліджень / С. Важинський, Т. Щербак. – Суми, 2016. – 260 с.

53. *Різун В.* Начерки до методології досліджень соціальних комунікацій / В. Різун // Психолінгвістика. – 2012. – Вип. 10. – С. 305–314.

До розділу 2

1. *Горовий В.* Процес входження України і РФ в інформаційне суспільство як джерело міждержавних протиріч / В. Горовий // Вісн. Нац. акад. наук України. – 2017. – № 8. – С. 65–71.

2. *Печчеи А.* Человеческие качества / А. Печчеи ; пер. с англ. – М. : Прогресс, 1985. – 312 с.

3. *Hannerz U.* Transnational Connections: Culture, People, Places / U. Hannerz. – London : Routledge, 1996. – С. 66–67.

4. *Столяров Ю.* Сущность информации / Ю. Столяров. – М., 2000. – 106 с.

5. *Уэбстер Ф.* Теории информационного общества / пер. с англ. М. Арапова, Н. Малыхиной ; под. ред. Е. Вартановой. – М. : Аспект Пресс, 2004. – 399 с.

6. *Ікеда Д.* Наша цивілізація зуміє створити загальносвітову культуру... / Д. Ікеда // Літературна Україна. – 2001. – 16 серп.

7. *Deutch K.* The Impact of Communication Upon International Relations Theory. – New York, 1978.

8. *Бек У.* Власть и ее оппоненты в эпоху глобализма. Новая всемирнополитическая экономия / У. Бек. – М. : Прогресс-Традиция; Территория Будущего, 2007. – 460 с.

9. *Возняк Т.* Глобалізація як виклик людству [Електронний

ресурс] / Т. Возняк // Ї-журнал. – Режим доступу: <http://www.ji-magazine.lviv.ua/n19/texts/vozn-gl.htm>. – Назва з екрана.

10. *Вовканич С.* Інформаційний імперіалізм слова і соціогуманістична політика України / С. Вовканич // Вісн. Львів. ун-ту. Сер. «Журналістика». – 2003. – Вип. 22, ч. 1. – С. 37–56.

11. *Горовий В.* Соціальні інформаційні комунікації, їх наповнення і ресурс : монографія / В. Горовий ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського ; наук. ред. Л. Дубровіна. – Київ, 2010. – 360 с.

12. *Архипова Є.* Інформаційна нерівність як соціальна проблема сьогодення / Є. Архипова // Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства : зб. наук. пр. – Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2008. – 579 с.

13. Библиотеки в меняющемся мире / Интервью акад. А. Онищенко ; записала Л. Таран // Зеркало недели. – 2001. – № 44. – С. 17.

14. *Горовий В.* Інформатизація: проблеми становлення / В. Горовий. – Київ : Міжвідомчий науково-дослідний центр з проблем боротьби з організованою злочинністю. – 2001. – № 135. – С. 25–30.

15. *Добко Т.* Довідково-бібліографічна діяльність наукових бібліотек Національної академії наук України : становлення та розвиток (XX ст. – перше десятиліття XXI ст.) / Т. Добко ; відп. ред. О. Онищенко. – Київ, 2013. – С. 7.

16. *Полтавець С.* Ретроспективні документи з історії українського козацтва у формуванні національного інформаційного простору / С. Полтавець // Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського. – 2014. – Вип. 39. – С. 456–466.

17. *Жукова В.* Інформаційна політика ЮНЕСКО у XXI ст. / В. Жукова // Актуальні проблеми міжнародних відносин. – 2004. – Вип. 50, ч. I. – С. 149–151.

18. Маніфест IFLA про Інтернет [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://archive.ifla.org/III/misc/im-ua.pdf>. – Назва з екрана.

19. Декларація про бібліотеки, інформаційні служби та інтелектуальну свободу, прийнята в Глазго (2002 р.) [Електронний ресурс] // Українська бібліотечна асоціація. – Режим доступу: <https://ula.org.ua/252-dokumenti/dokumenti-ifla-ta-in>. – Назва з екрана.

20. *Reding V.* The role of libraries in the information society [Electronic resource] / V. Reding. // CENL Conference Luxembourg, 29 September 2005. – Mode of access: <http://europa.eu/rapid/pressReleasesAction>. – Title from the screen.

21. Маніфест ІФЛА / ЮНЕСКО про мультикультурні бібліотеки. – 2008.

22. *Стоян О.* Екологія духу в соціальній і економічній сфері (в контексті стратегії безпеки, сталого розвитку) / О. Стоян // Схід. – 2002. – № 5. – С. 11–17.

23. *Вовканич С.* «ДІМ» нації і глобалізаційні тенденції: соціо-гуманістична компонента стратегії розвитку України / С. Вовканич // Вісн. Нац. акад. наук України. – 2003. – № 4. – С. 48–54.

24. *Льовкіна О.* Проблема відчуження у світлі сучасних глобалізаційних трансформацій: соціокультурний та політико-економічний аспекти / О. Льовкіна // Діалог цивілізацій: протиріччя глобалізації : матеріали Другої всесвіт. конф., Київ, 23 трав. 2003 р. – Київ : МАУП, 2003. – С. 368–375.

25. *Горовий В.* Еволюція інформаційного виробництва в процесі глобальних суспільних трансформацій / В. Горовий // Україна в глобалізованому світі : зб. наук. пр. – Київ, 2007. – С. 148–149.

26. *Brown R.* The Making of Memory: the Politik of Archives, Libraries and Museums in the Construction of National Consciousness (Браун Р., Девіс-Браун Б. Створення пам'яті: діяльність архівів, бібліотек і музеїв у формуванні національної свідомості) / R. Brown, B. Davis-Brown // History of the Human Sciences. – 1998. – № 4. – pp. 17–32.

27. *Горовий В.* Інформаційні особливості соціуму на старті постіндустріальних перетворень / В. Горовий // Мультиверсум. Філософ. альм. – Київ : Центр духов. культури, 2005. – № 50.

28. E-Culture – The European perspective. Cultural policy, creative industries, information lag [Electronic resource]. – Zagreb, 2005. – Mode of access: <http://www.culturelink.org/publics/joint/eculture01/eCultureProceedings.pdf>. – Title from the screen.

29. E-Culture Net – European Network of Centres of Excellence for Research and Education in Digital Culture [Electronic resource]. – Mode of access: http://www.ucm.es/info/eculture-/documentos/TextoE-Culturenet_Ing.htm; <http://www.eculturenet.org>. – Title from the screen.

30. Netherlands Council for Culture. From ICT to E-Culture. – The Hague, 2004.

31. *Ronchi A.* eCulture – Cultural Content in the Digital Age / A. Ronchi. – Germany : Springer, 2009.

32. Международная федерация библиотечных ассоциаций и учреждений : Руководство ИФЛА/ЮНЕСКО по Манифесту ИФЛА об Интернете / пер. подг. Росс. библиотеч. ассоц., 2006 // IFLA Internet Manifesto [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www.ifla.org/III/misc/internetmanif.htm>. – Title from the screen.

33. *Племнек А.* Интеграция и корпоративность электронных библиотек / А. Племнек, Н. Соколова // Университетская книга. – 2010. – № 12. – С. 45–49.

34. *Кудим К.* Сравнительный анализ функциональных возможностей систем электронных библиотек / К. Кудим, Г. Проскудина, В. Резниченко // Проблемы програмування. – 2007. – № 4. – С. 32–49.

35. A Guide to Institutional Repository Software. 3 rd Edition. Open Society Institute [Electronic resource]. – Mode of access: http://www.soros.org/openaccess/pdf/OSI_Guide_to_IR_Software_v3.pdf. – Title from the screen ; Candela L. Current Digital Library Systems: User Requirements vs Provided Functionality // IST–2002–2.3.1.12. Technology-enhanced Learning and Access to Cultural Heritage / L. Candela, D. Castelli, N. Fuhr, Y. Ioannidis, C.-P. Klas, P. Pagano, S. Ross, C. Saidis, H.-J. Schek, H. Schuldt, M. Springmann. – March, 2006.

36. *Вигурский К.* Представление печатных изданий в электронных библиотеках / К. Вигурский, С. Трифионов // Межотраслевая информационная служба. – № 2. – 2011. – С. 17–28.

37. Memory of the World : General Guidelines to Safeguard Documentary Heritage (Память мира: Общие руководящие принципы сохранения документального наследия. Организация Объединенных Наций по вопросам образования, науки и культуры) [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www.unesco.org/new/en/communication-and-information/flagship-project-activities/memory-of-the-world/homepage/>. – Title from the screen; http://www.bahaiarc.narod.ru/Blog/10_Memory_of_the_World.htm.

38. *Костенко Л.* Библиотека інформаційного суспільства / Л. Костенко, М. Сорока // Бібл. вісн. – 2002. – № 3. – С. 33–38.

39. *Мирошниченко А.* Освобождение авторства. Адаптемы медиа / А. Мирошниченко // Сингулярность. Образы «постчеловечества» (сборник) / сост. К. Фрумкин. – М. : Алгоритм, 2016. – С. 73–109.

40. Соціальні мережі як чинник розвитку громадянського суспільства : монографія / О. Онищенко, В. Горовий, В. Попик [та ін.] ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – Київ, 2013. – 248 с.

41. *Keren M.* Blogosphere : The new political arena [Electronic resource] / M. Keren. – Mode of access: <http://www.lexingtonbooks.com/Catalog/SingleBook.shtml>. – Title from the screen.

42. *Papacharissi Z.* Audiences as Media Producers: Content Analysis of 260 Blogs [Electronic resource] / Zizi Papacharissi // In M. Tremayne, Blogging, citizenship, and the future of media. – New York : Routledge, 2007. – pp. 21–38. – Mode of access: http://tiger.uic.edu/~zizi/Site/Research_files/TremayneChapterBlogs.pdf. – Title from the screen.

43. *Zelenkauskaitė A.* Television-mediated conversation: Coherence in Italian iTV SMS chat [Electronic resource] / A. Zelenkauskaitė, S. Herring // Proceedings of the Forty-First Hawai'i International Conference on System Sciences (HICSS–41). – Los Alamitos, CA: IEEE Press, 2008. – Mode of access: <http://ella.slis.indiana.edu/~herring/hicss08.pdf>. – Title from the screen.

44. *Danesi M.* Dictionary of media and communications / M. Danesi. – Pentagon Press, 2009. – 349 p.

45. *Herring S.* Commentary: Contextualizing digital discourse [Electronic resource] / S. Herring // Digital discourse: Language in the new media. – New York : Oxford University Press. – Mode of access: <http://ella.slis.indiana.edu/~herring/commentary.2011.pdf>. – Title from the screen.

46. *Castells M.* The New Public Sphere: Global Civil Society, Communication Networks, and Global Governance / M. Castells // The ANNALS of the American Academy of Political and Social Science. – 2008. – Vol. 616. – No. 1. – pp. 78–93.

47. *Горошко Е.* Типологизация контента современных СМИ (попытка рефлексии) [Электронный ресурс] / Е. Горошко // Материалы науч.-практ. конф. «Развитие русскоязычного медиапространства: коммуникационные и этические проблемы»

(26–27 апр. 2013 г.). – Режим доступа: <http://www.textology.ru/article.aspx?aId=240>. – Загл. с экрана.

48. *Barr T.* The changing face of Australia's media and communications / T. Barr. – Allen & Unwin, 2000. – 280 p.

49. *Jenkins H.* Convergence Culture: Where Old and New Media Collide / H. Jenkins. – NYU Press, 2008. – 368 p.

50. *Kinder M.* Playing with Power in Movies, Television and Video Games / M. Kinder. – University of California Press, 1991. – 277 p.

51. *Jenkins H.* Transmedia 202: Further Reflections [Electronic resource] / H. Jenkins. – Mode of access: http://henryjenkins.org/2011/08/defining_transmedia_further_re.html August 1, 2011. – Title from the screen.

52. *Досенко А.* Блог як інструмент впливу на соціум / А. Досенко // Світ соціальних комунікацій. – 2011. – Т. 2. – С. 83–85.

53. *Этлинг Б.* Публичный дискурс в российской блогосфере / Б. Этлинг, К. Алексанян, Д. Келли [и др.] // The Berkman Center for Internet & Society at Harvard University. – 2010. – 60 p. ; Papacharissi Z. Audiences as Media Producers: Content Analysis of 260 Blogs [Electronic resource] / Zizi Papacharissi. – Mode of access: http://tigger.uic.edu/~zizi/Site/Research_files/TremayneChapterBlogs.pdf. – Title from the screen.

54. *Nardi B.* Blogging as Social Activity, or, Would You Let 900 Million People Read Your Diary? / D. J. Schiano, M. Gumbrecht, B. A. Nardi // Proceedings of the 2004 ACM conference on Computer supported cooperative work, Vol. 6, Is. 3. – 2004. – pp. 222–231.

55. *Арбітман А.* Комунікативний простір блогосфери: функції та дисфункції / А. Арбітман // Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки. – 2010. – № 10. – С. 116–123.

56. *Плещенко К.* Низова блогосфера як засіб індивідуального самовираження / К. Плещенко // Держава та регіони. Сер. «Соціальні комунікації». – 2013. – № 2 (14). – С. 97–101.

57. *Gillett J.* Internet Web Logs as Cultural Resistance: A Study of the SARS Arts Project [Electronic resource] / J. Gillett // Journal of Communication Inquiry, 2007. – Vol. 31. – No. 1. – pp. 28–43. – Mode of access: <http://jci.sagepub.com/content/31/1/28.short>. – Title from the screen.

58. *Бурдые П.* Формы капитала / П. Бурдые // Экономическая социология. – 2002. – Т. 3. – № 5. – С. 60–75.

59. *Козаченко О.* Соціально-демографічний профіль сучасного українського блогера (на прикладі інтернет-видань Кореспондент. Net та «Українська Правда») / О. Козаченко // Український соціум. – 2013. – № 2 (45). – С. 41–50.

60. *Bowman S.* We Media: How audiences are shaping the future of news and information. – Commissioned by The Media Center at The American Press Institute [Electronic resource] / S. Bowman, C. Willis. – Published July 2003 online in PDF and HTML. – Mode of access: http://www.hypergene.net/wemedia/download/we_media.pdf. – Title from the screen.

61. *Вельф А.* Удовлетворение социального влечения [Электронный ресурс] / А. Вельф // Деньги. – 2008. – № 40 (697). – 13 окт. – Режим доступа: <http://www.kommersant.ru/doc.aspx?DocsID=1038254>. – Загл. с экрана.

62. *Артамонова І.* Блог-записи як жанр інтернет-комунікації / І. Артамонова, К. Пилипенко // Світ соціальних комунікацій. – 2011. – Т. 1. – С. 16–18.

63. *Benkler Y.* The Wealth of Networks: How Social Production Transforms Markets and Freedom. – New Haven: Yale University Press, 2006 [Electronic resource] / Y. Benkler. – Mode of access: http://www.benkler.org/Benkler_Wealth_Of_Networks.pdf. – Title from the screen.

64. *Quiggin J.* Blogs, wikis and creative innovation / J. Quiggin // International Journal of Cultural Studies. – 2006, Vol. 9, No. 4. – pp. 481–496.

65. *Hargittai E.* Cross-Ideological Discussions Among Conservative and Liberal Bloggers [Electronic resource] / E. Hargittai, J. Gallo, M. Kane // Public Choice. – 2008. – No 134. – pp. 67–86. – Mode of access: <http://www.webuse.org/pdf/HargittaiGalloKane-CrossIdeologicalBloggers2008.pdf>. – Title from the screen.

66. *Adamic L.* The Political Blogosphere and the 2004 U. S. Election: Divided They Blog. March, 2005 [Electronic resource] / L. Adamic, N. Glance. – Mode of access: <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.59.9009&rep=rep1&type=pdf>. – Title from the screen.

67. *Lord K. M.* The Perils and Promise of Global Transparency: Why the Information Revolution May Not Lead to Security, Democracy, or Peace (Albany: SUNY Press, 2006) [Electronic resource] / Kristin

M. Lord. – Mode of access: <http://cryptome.org/2013/01/aaron-swartz/Global-Transparency-Perils-Promise.pdf>. – Title from the screen.

68. *Этлинг Б.* Публичный дискурс в российской блогосфере / Б. Этлинг, К. Алексанян, Д. Келли [и др.] // The Berkman Center for Internet & Society at Harvard University. – 2010. – 60 p.

69. *Покальчук О.* Громадянське суспільство № 3, або Здоровий пульс блогосфери / О. Покальчук // Дзеркало тижня. – 2012. – 6.02. – С. 8.

70. *Білодрай Ю.* Використання соціальних медіа для менеджменту групової цілеспрямованої діяльності / Ю. Білодрай, В. Месюра // Вісн. ВПІ. – 2011. – № 2. – С. 58–64.

71. В Україні створили сайт про власників ЗМІ: 75% телеринку контролюють олігархи [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://hromadske.ua/posts/v-ukraini-stvoryly-sait-pro-vlasnykiv-zmi>. – Назва з екрана.

72. *Ищенко Н.* Новий рівень «діалогу». Або загроза державній безпеці? Чому активне співробітництво медійників України та Росії викликає все більше запитань [Електронний ресурс] / Н. Ищенко. – Режим доступу: <https://day.kyiv.ua/uk/article/media/povuu-riven-dialogu>. – Назва з екрана.

73. *Онищенко О.* Соціальні мережі як інструмент взаємовпливу влади та громадянського суспільства / [О. Онищенко, В. Горовий, В. Попик та ін.]; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – Київ, 2014. – 260 с.

74. *Тоффлер Э.* Шок будущего / Э. Тоффлер. – М. : АСТ, 2008. – 560 с.

75. Ставлення населення до ЗМІ та споживання різних типів ЗМІ в Україні (2017 р.) [Електронний ресурс] // Проект «У-Медіа». – 2017. – 5 верес. – Режим доступу: https://internews.in.ua/wp-content/uploads/2017/09/USAID_Internews_2017_MediaConsumSurvey_Full_UKR.pdf. – Назва з екрана.

76. Опитування MediaSapiens: «Blog: Чи витіснять вони журналістів?» [Електронний ресурс] // MediaSapiens. – 2013. – 14.06. – Режим доступу: <http://osvita.mediasapiens.ua/materal/19425>. – Назва з екрана.

77. *Ворона Т.* Самые рейтинговые украинские СМИ на YouTube и мировой рекорд «Громадського ТВ» – исследование Google

[Електронний ресурс] / Т. Ворона // AIN.UA. – 2014. – 25 нояб. – Режим доступа: <http://ain.ua/2014/11/25/551883>. – Загл. с экрана.

78. *Петренко Г.* Законопроект про прозорість медіавласності: чи дізнаємося ми правду про власників усіх ЗМІ? [Електронний ресурс] / Г. Петренко // MediaSapiens. – 2015. – 19 черв. – Режим доступу: http://osvita.mediasapiens.ua/media_law/law/zakonoproekt_pro_prozorst_mediasapiens_chi_diznaemosya_mi_pravdu_pro_vlasnikiv_usikh_zmi/. – Назва з екрана.

79. *Кастельс М.* Інтернет-галактика. Міркування щодо Інтернету, бізнесу та суспільства / М. Кастельс ; пер. з англ. – Київ : Ваклер, 2007. – 304 с.

80. *Reynolds P.* Blogs: To Trust or not to Trust? [Electronic resource] / P. Reynolds // BBC NEWS. – 2006. – 3 May. – Mode of access: <http://news.bbc.co.uk/2/hi/technology/4965500.stm>. – Title from the screen.

81. *Зернецька О.* Глобальна політична блогосфера – нова арена політичної комунікації / О. Зернецька // Політичний менеджмент. – 2009. – № 2. – С. 13–26.

До розділу 3

1. *Горбулін В.* «Гібридна війна» як ключовий інструмент російської геостратегії реваншу / В. Горбулін // Дзеркало тижня. – 2015. – 23 січ. – Режим доступу: http://gazeta.dt.ua/internal/gibridna-viyna-yak-klyuchoviy-instrument-rosiyskoyi-geostrategiyi-revanshu_.html. – Назва з екрана.

2. *Бистрицький Є.* Проект війни: від ідентичності до насильства / Є. Бистрицький // Філософ. думка. – 2015. – № 1. – С. 61–74.

3. *Нагорна Л.* «Війни ідентичностей»: сценарії і ризики / Л. Нагорна // Політ. менеджмент. – 2007. – № 2. – С. 47–54.

4. *Кузьмин А. М.* Категория «медиасреда» и ее содержание на современном этапе развития общества [Электронный ресурс] / А. М. Кузьмин // Медиаскоп. – 2011. – № 1. – Режим доступа: <http://mediascope.ru/node/765>. – Загл. с экрана.

5. *Кириллова Н. Б.* От медиакультуры к медиалогии [Электронный ресурс] / Н. Б. Кириллова // Культуролог. журн. – 2011. –

№ 4. – Режим доступа: http://www.cr-journal.ru/rus/journals/98.html&j_id=8. – Загл. с экрана.

6. *Рогозина И. В.* Медиа-картина мира: когнитивно-семиотический аспект : [монография] / И. В. Рогозина. – М. : Алт. гос. техн. ун-т, 2003. – 290 с.

7. *Фомичева И. Д.* Социология СМИ / И. Д. Фомичева. – М. : Аспект Пресс, 2007. – 335 с.

8. *Бодрийяр Ж.* Фрагменты из книги «О соблазне» / Ж. Бодрийяр // Иностран. лит. – 1994. – № 1. – С. 59–66.

9. *Бек У.* Власть и ее оппоненты в эпоху глобализма. Новая всемирнополитическая экономия / У. Бек. – М. : Прогресс-Традиция; ИД «Территория Будущего», 2007. – 460 с.

10. *Вовканич С.* Інформаційний імперіалізм слова і соціогуманістична політика України / С. Вовканич // Вісн. Львів. ун-ту. Сер. «Журналістика». – 2003. – Вип. 22. – Ч. 1. – С. 37–56.

11. *Кісь Р.* Глобальне – національне – локальне (соціальна антропологія культурного простору) / Р. Кісь. – Львів : Літопис, 2005. – 300 с.

12. *Покємонова Олена* (Facebook-страница) [Электронный ресурс] // Facebook. – 2017. – 16 лип. – Режим доступа: https://www.facebook.com/alevtina66/posts/1036527616380665?comment_tracking=%7B%22tn%22%3A%22O%22%7D. – Назва з екрана.

13. *Мартинелли А.* Глобальная модернизация: переосмысляя проект современности / А. Мартинелли ; пер. с англ. О. В. Малец, А. В. Резаев. – СПб., 2006.

14. *Пелагеша Н.* Україна у смислових війнах постмодерну: трансформація української національної ідентичності в умовах глобалізації / Н. Пелагеша. – Київ : НІСД, 2008. – 288 с.

15. *Хюбнер К.* Истина мифа / К. Хюбнер ; пер. с нем. – М. : Республика, 1996. – 448 с.

16. *Гарбузняк А.* Григорий Гутнер: Все мы родом из 1930-х? [Электронный ресурс] / А. Гарбузняк // Стол. – 2017. – 23.06. – Режим доступа: <https://s-t-o-l.com/gosudarstvo-i-chelovek/vse-my-rodod-iz-1930-h>. – Загл. с экрана.

17. *Горовий В. М.* Національні інформаційні процеси в умовах глобалізації : монографія / В. М. Горовий ; відп. ред. О. С. Онищенко ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – Київ, 2015. – 284 с.

18. *Ассман А.* Новое недовольство мемориальной культурой / А. Ассман ; пер. с нем. Б. Хлебникова. – М. : Новое литератур. обозрение, 2016. – 232 с.
19. *Попик В. І.* Світоглядні засади розвитку української біографістики та формування національних ресурсів біографічної інформації ХХІ ст. / В. І. Попик // Укр. біографістика. – 2008. – Вип. 4. – С. 8–40.
20. *Halbwachs M.* Das Gedchtnis und seine sozialen Rahmenbedingungen / М. Halbwachs. – Frankfurt/M., 1975.
21. *Брокмейер И.* Нарратив: проблемы и обещания одной альтернативной парадигмы / И. Брокмейер, Р. Хараре // Вопросы философии. – 2000. – № 3.
22. Формування стратегічного нарратива інформаційного забезпечення реінтеграції тимчасово окупованих територій у загальноукраїнському контексті : [монографія] / В. Горовий (кер. проекту) ; О. Онищенко, Ю. Половинчак [та ін.] ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – Київ, 2017.
23. *Ісак Н. Ю.* Наратив як засіб ідентифікації особи / Н. Ю. Ісак // Мультиверсум. Філософ. альм. – Київ : Центр духов. культури, 2006. – № 52.
24. *Гелнер Е.* Нації та націоналізм / Е. Гелнер // Нац. ідентичність : хрестоматія. – Харків, 2002.
25. *Кулик В.* Світова мережа й національна ідентичність / В. Кулик // Критика. – Чис. 11–12 (169–170). – С. 28–31.
26. *Noble R.* Innis's conception of freedom / R. Noble ; ed. by W. Buxton, C. R. Acland // Harold Innis in the new century. Reflections and refractions. – Montreal, 1999.
27. *Горошко Е. И.* Современные интернет-коммуникации: структура и основные характеристики / Е. И. Горошко // Интернет-коммуникация как новая речевая формация: колл. моногр. / науч. ред. Т. Н. Колокольцева, О. В. Лутовинова. – М. : Наука ; Флинта, 2012. – 323 с.
28. *Кастельс М.* Галактика Интернет: Размышления об Интернете, бизнесе и обществе / М. Кастельс. – Екатеринбург : У-Фактория, 2004. – 324 с.
29. *Карасик В. И.* Языковой круг: личность, концепты, дискурс / В. И. Карасик. – Волгоград : Перемена, 2002. – 477 с.

30. *Дейк ван Т.* Язык. Познание. Коммуникация / Т. ван Дейк. – Москва, 1989. – 312 с.

31. *Кулик В.* Дискурс українських медій: ідентичності, ідеології, владні стосунки / В. Кулик. – Київ : Критика, 2010. – 656 с.

32. *Гудзь Н.* Генезис понятия «дискурс» у сучасній лінгвістиці / Н. Гудзь // Наук. зап. КДПУ ім. В. Винниченка. Серія: Філологічні науки (мовознавство) : у 2 ч. – С. 442–445.

33. *Бацевич Ф.* Термінологія комунікативної лінгвістики: аспекти дискурсивного підходу / Ф. Бацевич // Вісн. Нац. ун-ту «Львівська політехніка». – 2002. – № 453. – С. 30–34.

34. *Дудоладова О. В.* Інтернет-дискурс як особливий тип дискурсу / О. В. Дудоладова // Вісн. Харк. нац. ун-ту ім. В. Н. Каразіна. – 2008. – № 837. – С. 74–78.

35. *Boardman M.* The Language of Websites / M. Boardman. – New York : Routledge, 2004. – 102 p.

36. *Горошко Е. И.* Гипертекст 3.0: лингвистический анализ / Е. И. Горошко // Гипертекст как объект лингвистического исследования. Материалы Всеросс. науч.-практ. конф. с международ. участием (15 марта 2010 г.). – Самара : ПГСГА, 2010. – С. 14–18.

37. *Рашкофф Д.* Медиавирус. Как поп-культура тайно влияет на ваше сознание / Д. Рашкофф. – М. : Ультра. Культура, 2003. – 368 с.

38. *Штанько В. И.* Информационные технологии в контексте ситуации постмодерна / В. И. Штанько // Вісн. Харк. ун-ту. Сер.: «Теорія культури і філософія науки». – 2000. – № 464. – С. 134–141.

39. *Кастельс М.* Информационная эпоха: экономика, общество и культура / М. Кастельс. – М. : ГУ ВШЭ, 2000. – 608 с.

40. *Innis H.* Changing Concepts of Time / H. Innis. – Toronto : University of Toronto Press, 1952; Katz E. The Toronto school and communication research / E. Katz ; ed. by R. Watson, M. Blondheim, R. P. M. Watson // The Toronto School of Communication Theory. Interpretations, extensions, applications. – Jerusalem, 2007.

41. *Назарова Л. В.* Аспекты гипертекста и интернет-дискурса / Л. В. Назарова // Текст – Дискурс. Гипертекст – Интернет-дискурс : сб. науч. тр. – СПб. : СПбГУЭФ, 2010. – С. 140–163.

42. *Маклюэн М.* Понимание медиа: внешние расширения человека / М. Маклюэн. – М. : Гиперборея ; Кучково поле, 2007.

43. *Асмолов А. Г.* От мы-медиа к я-медиа: трансформации идентичности в виртуальном мире / А. Г. Асмолов, Г. А. Асмолов // Вестн. Моск. ун-та. – 2010. – № 1. – С. 3–22. – (Серия 14. Психология).
44. *Шеремет В. В.* Типология медиаконвергенции [Электронный ресурс] / В. В. Шеремет. – Режим доступа: <http://cyberleninka.ru/article/n/tipologiya-mediakonvergentsii>. – Загл. с экрана.
45. *Почепцов Г.* Від Facebook'у і гламуру до Wikileaks: медіа-комунікації / Г. Почепцов. – Київ : Спадщина, 2012. – 461 с.
46. *Довженко О.* Соціальні медіа як середовище нової медіакритики [Електронний ресурс] / О. Довженко // Медіакритика. – 2012. – 18.05. – Режим доступу: <http://www.mediakrytyka.info/ohlyady-analytyka/sotsialni-media-yak-seredovysche-novoyi-mediakrytyku.html> 2012. – Назва з екрана.
47. *Савицкая Т. Е.* Интернет-мемы как феномен массовой культуры [Электронный ресурс] / Т. Е. Савицкая // Культура в современном мире. – 2013. – № 3. – Режим доступа: <http://infoculture.rsl.ru>. – Загл. с экрана.
48. *Левинсон Д. К.* Как прорвать маркетинговую блокаду [Электронный ресурс] / Д. К. Левинсон. – Режим доступа: <http://www.marketing.spb.ru/lib-comm/advert/meme.htm>. – Загл. с экрана.
49. *Wallace P.* The Psychology of the Internet / P. Wallace. – Cambridge : Cambridge University Press, 2003. – 263 p.
50. *Горошко Е.* Твиттер как разговор через контекст: от Образования 2.0 к Образованию 3.0? / Е. Горошко, С. Самойленко // Educational Technology & Society. – Vol. 14, № 2. – pp. 502–530.
51. *Лихачев Н.* «Википедия» разъяснила переименование статьи о Киевской Руси [Электронный ресурс] / Н. Лихачев // Tjournal – новое медиа. – 2014. – 24 марта. – Режим доступа: tjournal.ru/p/wikipedia-kievskaya-rus. – Загл. с экрана.
52. *Яриш О.* Війна енциклопедій. Що каже Вікіпедія про анексію Криму [Електронний ресурс] / О. Яриш // MediaSapiens. – 2016. – 11 лип. – Режим доступу: http://osvita.mediasapiens.ua/trends/1411978127/viyna_entsiklopediy_scho_kazhe_vikipediya_pro_aneksiyu_krimu. – Назва з екрана.
53. *Семків В.* Війна з префіксом Wiki [Електронний ресурс] / В. Семків // Збруч : журн. – 2017. – 19 січ. – Режим доступу: <https://zbruc.eu/node/61215>. – Назва з екрана.

54. Shmurak Alexey (Facebook-страница) [Электронный ресурс] // Facebook. – 2017. – 24 июля. – Режим доступа: <https://www.facebook.com/alexey.shmurak/posts/10214032762273477>. – Загл. с экрана.

55. Кулик Роман (Facebook-страница) [Электронный ресурс] // Facebook. – 2017. – 23 июля. – Режим доступа: <https://www.facebook.com/romanvkulyk/posts/1392757700792908>. – Загл. с экрана.

56. Khorunzhyi Artem (Facebook-страница) [Электронный ресурс] // Facebook. – 2017. – 27 июля. – Режим доступа: <https://www.facebook.com/artem.khorunzhiy/posts/1390733221014890> – Загл. с экрана.

57. Діденко Наталка (Facebook-сторінка) [Электронный ресурс] // Facebook. – 2017. – 23 лип. – Режим доступа: https://www.facebook.com/tala.didenko/posts/1748817928481511?comment_tracking=%7B%22tn%22%3A%22O%22%7D. – Назва з екрана.

58. Butkevych Bogdan з Богданом Буткевичем (Facebook-сторінка) [Электронный ресурс] // Facebook. – 2017. – 22 лип. – Режим доступа: https://www.facebook.com/BogdanButkevych/posts/1445970425468225?comment_tracking=%7B%22tn%22%3A%22O%22%7D. – Назва з екрана.

59. Daniluk-Yarmolaeva Marina (Facebook-сторінка) [Электронный ресурс] // Facebook. – 2017. – 22 лип. – Режим доступа: <https://www.facebook.com/marina.danilukyarmolaeva/posts/1381059831949569>. – Назва з екрана.

60. Khorunzhyi Artem (Facebook-страница) [Электронный ресурс] // Facebook. – 2017. – 29 июля. – Режим доступа: <https://www.facebook.com/artem.khorunzhiy/posts/1390733221014890>. – Загл. с экрана.

61. Кляшторный Сергей (Facebook-страница) [Электронный ресурс] // Facebook. – 2017. – 24 июля. – Режим доступа: https://www.facebook.com/permalink.php?story_fbid=10211835794041649&id=1574078605&hc_location=ufi. – Загл. с экрана.

62. Новейший философский словарь / сост. и гл. науч. ред. Грицанов А. А. – Минск : Книжный Дом, 2003. – 1280 с.

63. *Брокмейер И.* Нарратив: проблемы и обещания одной альтернативной парадигмы / И. Брокмейер, Р. Хараре // Вопросы философии. – 2000. – № 3. – С. 29–42.

64. *Орищина М.* Історія і ЗМІ: хто творить комунікативний код культури? / М. Орищина // День. – 2017. – 27 лип. – № 130–131.

65. *Green M. C.* The role of transportation in the persuasiveness of public narratives / M. C. Green // *Journal of Personality and Social Psychology*. – 2000. – Vol. 79. – № 5.

66. Spinney L. How Facebook, fake news and friends are warping your memory [Electronic resource] / L. Spinney // *Nature*. – 2017. – 9 Mar. – P. 168–170. – Mode of access: <http://www.nature.com/news/how-facebook-fakenews-and-friends-are-warping-your-memory-1.21596>. – Title from the screen.

67. *Edelson M.* Following the crowd: brain substrates of long-term memory conformity *Science* [Electronic resource] / M. Edelson, T. Sharot, R. J. Dolan, Y. Dudai. – Mode of access: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC3284232>. – Title from the screen.

68. *Почепцов Г.* Пропаганда и память: конструирование прошлого и настоящего [Электронный ресурс] / Г. Почепцов // *Хвиля*. – 2017. – 10 июл. – Режим доступа: <http://hvylya.net/analytics/society/propaganda-ipamyat-konstruirovaniye-proshlogo-i-nastoyashhego.html>.

69. *Tharoor I.* The inescapable politics of «Game of Thrones» [Electronic resource] / I. Tharoor // *The Washington Post*. – 2017. – 14 Jul. – Mode of access: https://www.washingtonpost.com/news/worldviews/wp/2017/07/14/the-inescapable-politics-of-game-of-thrones/?utm_term=.521ae33895dd. – Title from the screen.

70. *Frostenson S.* This professor determines which presidential candidates would be in Game of Thrones [Electronic resource] / S. Frostenson, J. Zarracina // *Vox*. – 2016. – 25 Apr. – Mode of access: <https://www.vox.com/2016/4/21/11450192/game-of-thrones-trump-clinton-sanders-cruzkasich>. – Title from the screen.

71. *McCaffrey M.* The Economic Sense in Game of Thrones [Electronic resource] / M. McCaffrey, C. E. Dorobă // *Mises Daily Articles*. – 2013. – 6 Jul. – Mode of access: <https://mises.org/library/economic-sense-game-thrones>. – Title from the screen.

72. *Gierzynski A.* Harry Potter and the Millennials. Research Methods and the Politics of the Muggle Generation / A. Gierzynski, K. Eddy ; Johns Hopkins University Press. Baltimore. – 2013. – 136 p.

73. *Vezzali L.* The greatest magic of Harry Potter: Reducing prejudice / L. Vezzali, S. Stathi, D. Giovannini, D. Capozza, E. Trifiletti // *Journal of Applied Social Psychology*. – 2015. – Feb. – Vol. 45. – Issue 2. – pp. 105–121.

74. *Почепцов Г.* Как телесериалы превращают виртуальность в реальность [Электронный ресурс] / Г. Почепцов // *Mediakritika.by*. – 2017. – Режим доступа: <http://mediakritika.by/article/4735/kak-teleserialyprevrashchayut-virtualnost-v-realnost>. – Загл. с экрана.

75. Соціальні мережі як чинник розвитку громадянського суспільства / [О. С. Онищенко, В. М. Горовий, В. І. Попик та ін.] ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – Київ, 2013. – 220 с.

76. *Balazs B.* Necessity knows no laws – the role of copyright pirates in the cultural ecosystem from printing to file sharing networks. Theses. Budapest, 2010. [Electronic resource] / B. Balazs. – Mode of access: http://www.warsystems.hu/wp-content/uploads_bodo/theses.pdf. – Title from the screen.

77. Dr. Woozie Граємо за Україну #1: найкращі ігри [Електронний ресурс] / Dr. Woozie // *LeoGaming*. – 2017. – 26 лют. – Режим доступу: <https://leogaming.net/ua/site/news/igraem-za-ukrainu-1>. – Назва з екрана.

До розділу 4

1. *Morehart P.* The Future Is Digital. IFLA program stresses protecting and collecting digital data [Electronic resource] / P. Morehart // *American Libraries*. – 2016. – 18 August. – Mode of access: <https://americanlibrariesmagazine.org/blogs/the-scoop/the-future-is-digital>. – Title from the screen.

2. *Neal James G.* Preserving the Born-Digital Record. Many more questions than answers / G. Neal James // *American Libraries*. – 2015. – May 28. – Mode of access: <https://americanlibrariesmagazine.org/2015/05/28/preserving-the-born-digital-record>. – Title from the screen.

3. *Underhill A.-M.* A Digital Dark Now? Digital Information Loss at Three Archives in Sweden / A.-M. Underhill, A. Underhill. – Mode of access: <http://lup.lub.lu.se/luur/download?func=downloadFile&recordId=8876749&fileId=8876760>. – Title from the screen.

4. Критерії відбору веб-ресурсів як складової НАФ і джерела комплектування Центрального державного електронного архіву України. Методичні рекомендації / уклад.: С. Г. Кулешов, П. М. Мар-

ченко. – Київ, 2009. – 13 с.; Тарасенко Н. Аналітичні аспекти збору та архівування мережевих ресурсів науковою бібліотекою / Н. Тарасенко // Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, Асоц. б-к України. – Київ, 2013. – Вип. 36. – С. 309–324; Соляник А. А. Обов'язковий примірник мережевого документа як гарантована форма постачання Національної електронної бібліотеки / А. А. Соляник // Бібл. вісн. – 2013. – № 6. – С. 25–29; Нежурбеда Г. Г. Создание архивов Интернет-документов как новая задача национальных библиотек / Г. Г. Нежурбеда // Науч. и техн. б-ки. – 2003. – Вип. 2. – С. 64–71.

5. *Карпюк Д.* Мережеві документи соціальних медіа як об'єкт депонування / Д. Карпюк // Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, Асоц. б-к України. – 2015. – Вип. 42. – С. 42–51.

6. Catherine Shu Library of Congress will no longer archive all public tweets, citing longer character limits // TechCrunch. – 2017. – 27 December. – Mode of access: <https://techcrunch.com/2017/12/26/library-of-congress-will-no-longer-archive-all-public-tweets-citing-longer-character-limits>. – Title from the screen.

7. *Тарасенко Н.* Аналітичні аспекти збору та архівування мережевих ресурсів науковою бібліотекою / Н. Тарасенко // Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, Асоц. б-к України. – Київ, 2013. – Вип. 36. – С. 309–324.

8. Guidelines for the Selection of Online Australian Publications Intended for Preservation by the National Library of Australia. URL: <http://pandora.nla.gov.au/selectionguidelines.html>.

9. Digital Preservation Continued access to authentic digital assets [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www.jisc.ac.uk/media/documents/publications/digitalpreservationbp.pdf>. – Title from the screen.

10. *Lavoie B.* Thirteen Ways of Looking at Digital Preservation [Electronic resource] / B. Lavoie, L. Dempsey // D-Lib Magazine. – 2004. – July/August. – Vol. 10, № 7/8. – Mode of access: http://www.dlib.org/dlib/july04/lavoie/07_lavoie.html. – Title from the screen.

11. *Beagrie N.* National Digital Preservation Initiatives: An Over-

view of Developments in Australia, France, the Netherlands, and the United Kingdom and of Related International Activity [Electronic resource] / N. Beagrie. – Washington, D.C. : Council on Library and Information Resources, 2003. – Mode of access: http://www.clir.org/pubs/abstract/publ16_abst.html. – Title from the screen.

12. Guidelines for the preservation of digital heritage [Electronic resource] / UNESCO. – 2003. – Mode of access: <http://unesdoc.unesco.org/images>. – Title from the screen.

13. World Digital Library Content Selection Guidelines [Electronic resource] // World Digital Library. – Mode of access: <http://project.wdl.org/standards/contentguidelines.html>. – Title from the screen.

14. Кузнецов А. В. Участь у міжнародних корпоративних проєктах як засіб розкриття бібліотечних фондів / А. В. Кузнецов // Документознавство. Бібліотекознавство. Інформаційна діяльність: Проблеми науки, освіти, практики : зб. матеріалів VIII Міжнар. наук.-практ. конф., Київ, 17–19 трав. 2011 р. – Київ, 2011. – С. 182–184.

15. *Crystal D.* Language and the Internet / Crystal D. – Cambridge : CUP, 2006. – 316 p.

16. *Горошко Е. И.* Теоретический анализ Интернет-жанров: к описанию проблемной области / Е. И. Горошко // Жанры речи : сб. науч. ст. – Саратов : Колледж, 2007. – Вып. 4. – С. 111–127.

17. *Лукьянов И.* Асинхронный интернет-дискурс в парадигме интернет-коммуникаций / И. Лукьянов, Т. Чрдилели // Наук. зап. Сер. «Філологічні науки». – Кіровоград : РВВ КДПУ ім. В. Винниченка. – Вип. 96 (1). – 610 с.

18. *Компанцева Л. Ф.* Интернет-коммуникация: когнитивно-прагматический и лингвокультурологический аспекты : дис. ... д-ра филол. наук : 10.02.02 / Компанцева Лариса Феликсовна. – Луганск, 2007. – 503 с.

19. *Schmidt J.* Das neue Netz. Merkmale, Praktiken und Folgen des Web 2.0 / J. Schmidt. – Konstanz : UVK, 2009. – 214 S.

20. *Горошко Е. И.* Интернет-коммуникация как новая речевая формация / Е. И. Горошко. – М. : Наука, Флинта, 2012. – С. 9–52.

21. *Белонучкин Г.* Политический сегмент российского Интернета, его развитие и перспективы / Г. Белонучкин, Е. Михайловская // Текст – Дискурс. Гипертекст – Интернет-дискурс : сб. науч. ст. – СПб. : СПбГУЭФ, 2010. – 183 с.

22. *Этлинг Б.* Публичный дискурс в российской блогосфере / Б. Этлинг, К. Александян, Д. Келли [и др.] // Исследования центра Бермана. – 2010. – 60 с.

23. *Чабаненко М.* Интернет-ЗМІ як складова частина системи засобів масової інформації України : монографія / М. В. Чабаненко ; Запоріж. нац. ун-т. – Запоріжжя, 2011. – 184 с.

24. Національний інформаційний комплекс і його роль у глобальному інформаційному просторі / О. Онищенко, В. Горовий, В. Попик [та ін.]. – Київ, 2014. – С. 36–60.

25. Чекалкин Дмитрий (Facebook-страница) [Электронный ресурс] // Facebook. – 2014. – 19 авг. – Режим доступа: http://www.facebook.com/Dmitriy.Chekalkin/posts/995264513833135?reply_comment_id=996022767090643&total_comments=6. – Загл. с экрана.

26. *Fisher T.* ROI in social media: A look at the arguments / T. Fisher // Journal of Database Marketing & Customer Strategy Management. – 2009. – № 16 (3).

27. *Meier S.* Der Fall Demjanjuk im Netz. Instrumentarien zur Analyse von Online-Diskursen am Beispiel einer erinnerungskulturellen Debatte / S. Meier, V. Sommer // Diskurs – Sprache – Wissen, Interdisziplinäre Diskursforschung / Viehöver W. et al. (Hrsg.). – Wiesbaden : Springer Fachmedien, 2013. – S. 119–143.

28. *Potter J.* Discourse and Social Psychology: Beyond Attitudes and Behaviour / J. Potter, M. Wetherell. – London : Sage, 1987. – 256 p.

29. *Кулик В.* Дискурс українських медій: ідентичності, ідеології, владні стосунки / В. Кулик. – Київ : Критика, 2010. – 655 с.

30. *Rayner Ph.* Media Studies: The Essential Introduction / Ph. Rayner, P. Wall, S. Kruger. – London ; New York : Routledge, 2001. – 331 p.

31. Історія та сучасність. Україна єдина (Facebook-сторінка Facebook-сторінка спільноти) [Електронний ресурс] // Facebook. – 2016. – 16 берез. – Режим доступу: <https://www.facebook.com/gyva.istoriya/videos/vb.1480596662153185/1688951741317675/?type=2&theater>. – Назва з екрана; Олег Леусенко (oleg_leusenko). «За двома зайцями» українською мовою, а не на русском суржике (відео) [Електронний ресурс] // LiveJournal. – 2016. – 22.03. – Режим доступу: <https://oleg-leusenko.livejournal.com/4077077.html>. – Назва з екрана; mysliviec. За двома зайцями Испорченный русский

язик, чи зіпсута українська мова? Коли язык імеєт значеніє [Електронний ресурс] // LiveJournal. – 2016. – 8.03. – Режим доступу: <http://mysliwiec.livejournal.com/2527638.html>. – Назва з екрана.

32. *Гранчак Т.* Соціокультурний дискурс російських національних бібліотек як джерело визначення пріоритетних маркерів національної пам'яті / Т. Гранчак // Бібл. вісн. – 2015. – № 4. – С. 14–22.

33. *Iedema R.* Multimodality, resemiotization: extending the analysis as multi-semiotic practice [Electronic resource] / R. Iedema. – Mode of access: <http://vcj.sagepub.com/content/2/1/29.abstract>. – Title from the screen. – Accessed date: 5.07.2016.

34. *Meier S.* Multimodal online communication through the lense of practice theory [Electronic resource] / S. Meier, P. Christian // Georgetown Round Table on Languages and Linguistics (GURT). – Washington D. C., 2011. – 10–13.03. – Mode of access: <https://www.tu-chemnitz.de/phil/imf/mk/online-diskurse/publikationen.php>. – Title from the screen. – Accessed date: 5.07.2016.

35. DFG-Projekt. Online-Diskurse – Methodeninstrumentarium der Datenerhebung und -analyse zur Bestimmung von Online-Diskursen als gesellschaftliche Praktiken [Electronic resource]. – Mode of access: <https://www.tu-chemnitz.de/phil/imf/mk/online-diskurse/index.php>. – Title from the screen. – Accessed date: 7.07.2016.

36. *Thimm C.* Kontextualisierung durch Hashtags. Die Mediatisierung des politischen Sprachgebrauchs im Internet / C. Thimm, J. Einspaenner, M. Dang-Anh. – Stuttgart : ibiden-Verlag, 2013.

До розділу 5

1. *Воскобойнікова-Гузєва О.* Соціокомунікаційна діяльність провідних бібліотек України в новітніх умовах / О. Воскобойнікова-Гузєва // Бібл. вісн. – 2016. – № 1. – С. 12–17.

2. *Назарук Т.* Формати публічної історії: як розповідають історію цифровими інструментами [Електронний ресурс] / Т. Назарук // Historians. – 2017. – 26 черв. – Режим доступу: <http://www.historians.in.ua/index.php/en/institutsiji-istorichnoji-nauki-v-ukrajini/2229-taras-nazaruk-formati-publichnoji-istoriji-yak-rozpovidayut-istoriyu-tsfrovimi-instrumentami>. – Назва з екрана.

3. *Солодько П.* 1939–1945: Неписана історія. Розкажіть, як ваша родина пережила Другу світову [Електронний ресурс] / П. Солодько // Історична правда. Українська правда. – 2011. – 27.04. – Режим доступу: <http://www.istpravda.com.ua/articles/2011/04/27/37099>. – Назва з екрана.

4. У Києві анонсували створення електронної бази свідчень про голодомор [Електронний ресурс] // Історична правда. Українська правда. – 2017. – 17.05. – Режим доступу: <http://www.istpravda.com.ua/short/2017/05/17/149797>. – Назва з екрана.

5. Радіо «Свобода». Спогади про голодомор (Facebook-сторінка) [Електронний ресурс] // Facebook. – 2017. – 21 листоп. – Режим доступу: https://www.facebook.com/RadioSvoboda.Org/videos/10155357610931843/?comment_id=10155373023531843. – Назва з екрана.

6. Радіо «Свобода». Спогади про голодомор (Facebook-сторінка) [Електронний ресурс] // Facebook. – 2017. – 15 листоп. – Режим доступу: https://www.facebook.com/RadioSvoboda.Org/videos/10155356273576843/?comment_id=10155359512996843. – Назва з екрана.

7. Радіо «Свобода». Спогади про голодомор (Facebook-сторінка) [Електронний ресурс] // Facebook. – 2017. – 17 листоп. – Режим доступу: https://www.facebook.com/RadioSvoboda.Org/videos/10155357581581843/?comment_id=10155362669371843. – Назва з екрана.

8. Радіо «Свобода». Спогади про голодомор (Facebook-сторінка) [Електронний ресурс] // Facebook. – 2017. – 16 листоп. – Режим доступу: https://www.facebook.com/RadioSvoboda.Org/videos/101553575816843/?comment_id=10155360341041843. – Назва з екрана.

9. *Трегубова Я.* Розповідають нащадки тих, хто вижив у Голодомор [Електронний ресурс] / Я. Трегубова // Радіо «Свобода». – 2017. – 25 листоп. – Режим доступу: <https://www.radiosvoboda.org/a/28875385.html>. – Назва з екрана.

10. *Капица Б.* Історія через призму життя предків [Електронний ресурс] / Б. Капица // День. [kyiv.ua](http://day.kyiv.ua). – 2017. – 26 лип. – № 128. – Режим доступу: <https://day.kyiv.ua/uk/article/cuspilstvo/istoriya-cherез-pryzmu-zhyttya-predkiv>. – Назва з екрана.

11. Amargo Anna (Facebook-сторінка) [Електронний ресурс] // Facebook. – 2017. – 15 трав. – Режим доступу: https://www.facebook.com/anna.amargo/posts/1060042360763116?comment_track-

ing=%7 B%22 tn%22%3 A%22 O%22%7 D. – Назва з екрана; Shapoval Katerina (Facebook-сторінка) [Електронний ресурс] // Facebook. – 2017. – 15 трав. – Режим доступу: <https://www.facebook.com/katerina.shapoval/posts/1284038191716499>. – Назва з екрана.

12. *Гранчак Т.* Ідентичнісні практики в соціокультурному дискурсі Бібліотеки Конгресу [Електронний ресурс] : відео лекції, опубл. 8 жовт. 2017 р. / Гранчак Т. – Режим доступу: <https://www.youtube.com/watch?v=Sf5 iWTly2 RA>. – Назва з екрана.

13. *Горовий В. М.* Національні інформаційні процеси в умовах глобалізації : монографія / В. М. Горовий ; відп. ред. О. С. Онищенко ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – Київ, 2015. – 284 с.

14. Стратегія національної безпеки України [Електронний ресурс] // Верховна Рада України. Законодавство України. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/287/2015/para7#n7>. – Назва з екрана.

15. *Пироженко В. О.* Гуманітарна складова національної безпеки: предмет дослідження та коло основних проблем / В. О. Пироженко // Стратегічна панорама. – 2005. – № 2. – С. 27–35.

16. *Глебова І. І.* Функции образов прошлого в политической культуре / И. И. Глебова // Политическая наука. – 2006. – № 3. – С. 140–141.

17. *Нагорна Л. П.* Історична пам'ять: теорії, дискурси, рефлексії : монографія / Л. Нагорна. – Київ : ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2012. – 324 с.

18. *Чупрій Л. В.* Роль Інтернету у формуванні історичної пам'яті українського народу / Л. В. Чупрій // Стратегічні пріоритети. – № 1. – 2010. – С. 98–102.

19. *Коник А.* «Історична пам'ять» та «політика пам'яті» в епоху роспуари / А. Коник // Вісн. Львів. ун-ту. – Львів, 2009. – Вип. 32. – С. 153–163.

20. *Ассман А.* Новое недовольство мемориальной культурой / А. Ассман ; пер. с нем. Б. Хлебникова. – М. : Новое литературное обозрение, 2016. – 232 с.

21. *Брокмейер И.* Нарратив: проблемы и обещания одной альтернативной парадигмы / И. Брокмейер, Р. Хараре // Вопросы философии. – 2000. – № 3.

22. *Орищина М.* Історія і ЗМІ: хто творить комунікативний код культури? / М. Орищина // *День*. – 2017. – Вип. 130–131.

23. *Бойм С.* Конец ностальгии? Искусство и культурная память конца века: случай Ильи Кабакова / С. Бойм // *Новое литературное обозрение*. – 1999. – № 39.

24. *Туренко О.* Обрії принципу солідарності Донбасу: соціально- філософська розвідка питання / О. Туренко // *Схід*. – 2009. – № 7. – С. 122.

25. *Ясь О.* Терміни «Новоросія» та «Південна Україна» в історичному часі і просторі другої половини XVIII – початку XXI ст.: походження й інтерпретації // *Схід і Південь України: час, простір, соціум* : у 2 т. / відп. ред. В. А. Смолій. – Київ : Ін-т історії України НАН України, 2014. – Т. 1. – С. 85–92.

26. Radio Svoboda. Facebook-сторінка. Допис від 28 січня 2015 р [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.facebook.com/radiosvoboda/photos/a.395208537553.179394.177288837553/10152514218482554/?type=1>. – Дата звернення: 19.05.2016. – Назва з екрана.

27. Look Gorky. Евроненавидение, або Джа или Жо [Електронний ресурс] / Look Gorky // site.ua. – Режим доступу: <https://site.ua/look.gorky/2865-evronenavidenie-abo-dja-ili-jo/>. – Загл. с екрана.

28. *Михед О.* «Євробачення-2016. Дві України – болісна історія чи потужний хіт» / О. Михед // *Українська правда*. Facebook-сторінка. – 18 лют. – 2016. – Режим доступу: <https://life.prawda.com.ua/columns/2016/02/18/208352/>. – Назва з екрана.

29. *Джеппар Е.* Крим повернеться. Що означає перемога Джамали [Електронний ресурс] / Е. Джеппар // *Блоги. Новое время*. Режим доступу: <http://nv.ua/ukr/opinion/djeppar/krim-povernetsja-shcho-oznachaje-peremoga-dzhamali-98942.html>. – Назва з екрана.

30. *Цюрупа М.* Поняття «м'якої сили» держави та особливості її застосування в сучасній світовій політиці / М. Цюрупа // *Наук. зап. Ін-ту політ. і етнонац. дослідж. ім. І. Ф. Кураса НАН України*. – 2007. – Вип. 36: Курасівські читання Влада і суспільство в сучасній Україні: механізми взаємодії. – Київ : Знання України, 2007. – С. 47–59.

31. *Кулик В.* Дискурс українських медій: ідентичності, ідеології, владні стосунки / В. Кулик. – Київ : Критика, 2010. – 655 с.

32. *Моль А.* Социодинамика культуры / А. Моль. – М., 2005.

33. *Тоффлер Э.* Третья волна / Э. Тоффлер. – М., 2002.
34. *Кастельс М.* Інформаційне суспільство та держава добробуту. Фінська модель / П. Хіманен, М. Кастельс. – Київ, 2006.
35. *Пелагеша Н.* Україна у смислових війнах постмодерну: трансформація української національної ідентичності в умовах глобалізації / Н. Пелагеша. – Київ : НІСД, 2008. – 288 с.
36. Алексей Мочанов [Електронний ресурс] // YouTube. – Режим доступу: https://www.youtube.com/watch?v=hr9_scYN-VdE&feature=youtu.be&t=29_m14_s. – Загл. с экрана; Alex Mochanov. Facebook-сторінка. Допис від 9 серп. 2015 р. – Режим доступу: <https://www.facebook.com/alex.mochanov/posts/1631648900419555>.
37. Филипп Духлий. Facebook-сторінка. Допис від 19 трав. 2016 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.facebook.com/photo.php?fbid=1250310904980310&set=a.314896515188425.88344.100000042388077&type=3>; Дмитрий Чекалкин. Facebook-сторінка. Поширений допис від 21 трав. 2016 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.facebook.com/Dmitriy.Chekalkin/posts/1514408015252113?comment_tracking={%22tn%22%3A%22O%22}.
38. Ivanna Skyba-Yakubova. Facebook-сторінка. Допис від 10 берез. 2016 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.facebook.com/ivanna.skyba/posts/984352198267497>.
39. Roman Morozov. Facebook-сторінка. Допис від 20 трав. 2016 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.facebook.com/roman.morozov1/posts/10209938775405244?comment_tracking={%22tn%22%3A%22O%22}.
40. *Казанский Д.* Украинская символика может спасти вас от войны [Електронний ресурс] / Д. Казанский // Блог Дениса Казанского. – Режим доступу: http://deniskazansky.com.ua/ukrain-ska_ja_simvolika_spsaet_ot_vojny/. – Загл. с экрана; Денис Казанский. Facebook-сторінка. Допис від 8 лип. 2016 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.facebook.com/den.kazansky/posts/1092212027524975?comment_tracing=%7B%22tn%22%3A%22O%22%7D.
41. Светлана Фотина. Facebook-сторінка. Поширений допис від 6 лип. 2016 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.facebook.com/permalink.php?story_fbid=1729962

750626400&id=100008380741123&comment_tracking=%7B%22tn%22%3A%22O%22%7D.

42. Виктор Трегубов. Facebook-сторінка. Допис від 9 лип. 2016 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.facebook.com/permalink.php?story_fbid=274236819604108&id=100010533766117&comment_tracking=%7B%22tn%22%3A%22O%22%7D.

43. Facebook-сторінка «Український Схід». Допис від 10 черв. 2016 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.facebook.com/southeastua/photos/a.497743023671253.1073741826.497699457008943/877114335734118/?type=3&theater>.

44. *Wright W.* Halal on the menu?: Contested food politics and French identity in fast-food / W. Wright, A. Annes // *Journal of Rural Studies*. – Vol. 32. – October, 2013. – pp. 388–399.

45. *Sutton David E.* Remembrance of Repasts: An Anthropology of Food and Memory / David E. Sutton. – Oxford, 2001. – 198 p.

46. *Мищенко Д. Ф.* Мифические застолья и бабушкины рецепты: пища в культурной памяти / Д. Ф. Мищенко // *Механизмы культурной памяти: от фольклора до медиа: тезисы докладов Междунар. науч. конф.* – М. : РАНХиГС, 2014. – С. 94–97.

47. *Жарски В.* Анализ кулинарного дискурса (методологические заметки) / В. Жарски // *Дискурс в академическом пространстве: материалы Междунар. круглого стола.* – Минск : Изд. Центр БГУ, 2010. – С. 55–59.

48. *Сохань И. В.* Визуальные репрезентации гастрономической культуры / И. В. Сохань // *PRAХЕМА. Проблемы визуальной семиотики.* – 2014. – № 1. – С. 88–96.

49. *Пиркало С.* Кухня егоїста: Есе / С. Пиркало. – Київ : Факт, 2007. – 224 с.

50. *Штанько В. І.* Сучасні інформаційно-комп'ютерні технології як чинник трансформацій соціокультурної реальності / В. І. Штанько // *Вісн. Харк. нац. ун-у ім. В. Н. Каразіна.* – № 829. – Сер. «Теорія культури і філософії науки». – Вип. 36. – Харків, 2008. – С. 22–30.

51. *Brown R.* The Making of Memory: the Politik of Archives, Libraries and Museums in the Construction of National Consciousness / R. Brown, B. Davis-Brown // *History of the Human Sciences.* – 1998. – № 4. – pp. 17–32.

52. Обращение одесситки к Путину [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://durdom.in.ua/ru/main/article/article_id/25854.phtml. – Загл. с экрана.

53. *Хобзей Н.* Лексикон львівський: поважно і на жарт / Н. Хобзей, О. Сімович, Т. Ястремська [та ін.]. – Львів : Ін-т українознав. ім. І. Крип'якевича НАН України, 2009. – 672 с.

54. *Визгалов Д.* Брендинг города / Д. Визгалов. – М. : Ин-т экономики города, 2011. – С. 36–37.

55. *Бодрийяр Ж.* Фрагменты из книги «О соблазне» / Ж. Бодрийяр // Иностранная литература. – 1994. – № 1. – С. 59–66.

56. Владимир Саркисян. Facebook-сторінка. Допис від 5 жовт. 2016 р. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://www.facebook.com/vladimir.sarkisyan/posts/1194035897327686?comment_tracking=%7B%22tn%22%3A%22O%22%7D. – Назва з екрана.

57. *Кримський С. Б.* Цивілізаційний розвиток людства / С. Б. Кримський, Ю. В. Павленко. – Київ : Фенікс, 2007. – 316 с.

58. *Половинчак Ю.* Регіональна ідентичність та образ регіону у інтернет-просторі / Ю. Половинчак // Scientific Letters of Academic Society of Michal Baludansky. – 2016. – № 4. – pp. 35–38.

59. Ukraine: Desire for Unity Amid Worries about Political Leadership, Ethnic Conflict [Electronic resource] // Pew Research Center. Global Attitudes Project. – Mode of access: <http://www.pewglobal.org/2014/05/08/chapter-1-ukraine-desire-for-unity-amid-worries-about-political-leadership-ethnic-conflict/>. – Title from the screen.

60. Місцева українізація [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://texty.org.ua/d/el2015/>. – Назва з екрана.

До розділу 6

1. *Огороднік О.* Резюме країни: Оксана Забужко про те, як українцям розказати світу свою story [Електронний ресурс] / О. Огороднік // Платформа. – Режим доступу: <http://reinvent.platforma/zabuzhko-oksana/>. – Назва з екрана.

2. Vitalii Cherynoga. Facebook-сторінка. Допис від 29 трав. 2016 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.facebook.com/vitalii.cherynoga/posts/1548798348498182>.

3. *Капсамун І.* Як навчити українську владу жити своєю історією / І. Капсамун, М. Сірук // День. – № 91. – 2017.
4. *Quand Poutine annexe une reine de France* [Electronic resourcel // Libйration. – Mode of access: <http://comite-ukraine.blogs.liberation.fr/2017/06/01/quand-poutine-annexe-une-reine-de-france/>. – Title from the screen.
5. Викрадення королеви. Як Путін спробував привласнити Анну Ярославну [Електронний ресурс] // Новое время. – Режим доступу: <http://nv.ua/ukr/ukraine/events/vikradennja-korolevi-jak-putin-sprobuвав-privlasniti-annu-jaroslavnu-1237312.html>. – Назва з екрана.
6. *Горовий В. М.* Національні інформаційні процеси в умовах глобалізації: монографія / В. М. Горовий; відп. ред. О. С. Онищенко; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – Київ, 2015. – 284 с.
7. *Кобалія Д.* Про рамки і формат «українського конфлікту» / Д. Кобалія // Схід. – 2015. – № 2. – С. 71–77.
8. *Бистрицький Є.* Проект війни: від ідентичності до насильства / Є. Бистрицький // Філософ. думка. – 2015. – № 1. – С. 61–74.
9. *Hoffman F. G.* Hybrid warfare and challenges / F. G. Hoffman // Joint Force Quarterly, Issue 52, pp. 34–39.
10. *Горбулін В.* «Гібридна війна» як ключовий інструмент російської геостратегії реваншу / В. Горбулін // Стратегічні пріоритети. – Київ: НІСД, 2014. – № 4. – С. 5–12.
11. *Arquilla J.* Networks and netwars: The Future of Terror, Crime, and Militancy / J. Arquilla, D. Ronfeldt // RAND Corporation, Santa Monica, 380 p.
12. *Требін М. П.* Феномен інформаційної війни у світі, що глобалізується / М. П. Требін // Вісн. Нац. ун-ту «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». Сер. «Філософія, філософія права, політологія, соціологія»: зб. наук. пр. – Харків: Право, 2013. – № 2 (16). – С. 188–198.
13. *Почепцов Г.* Сміслові та інформаційні війни / Г. Почепцов // Інформаційне суспільство. – 2013. – Вип. 18. – С. 21–27.
14. *Колодій А.* Концептуалізація брехні і безсилля правди (можливі шляхи протидії методам «консцієнтальної війни») / А. Колодій // Агора: Російсько-українські відносини: від травм

та конфліктів до примирення та співучасті. – Київ : Києво-Могилянська академія, 2015. – Вип.15. – С. 46–52.

15. *Палагута В. И.* Самоидентификация социального субъекта в дискурсивных пространствах : монографія / В. И. Палагута. – Днепропетровск : Инновация, 2010. – 440 с.

16. *Hargittai E.* Cross-Ideological Discussions Among Conservative and Liberal Bloggers / E. Hargittai, J. Gallo. – Public Choice, Vol. 134, pp. 67–86.

17. *Панарин И. Н.* Информационная война и геополітика / И. Н. Панарин. – М. : Поколение, 2006. – С. 6.

18. Концепція формування інформаційного простору Співдружності Незалежних Держав. Міжнародний документ від 18.10.1996 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/997_185. – Назва з екрана.

19. *Сліпченко К.* Чому росіяни досі контролюють українські кінотеатри? Заборона фільму «Номер 44» оголила залежність українського кінопрокату [Електронний ресурс] / К. Сліпченко // Zaxid.Net http://zaxid.net/news/showNews.do?chomu_rosiyani_dosi_kontrolyuyut_ukrayinski_kinoteatri&objectId=1348038. – Назва з екрана.

20. *Кісь Р.* Глобальне – національне – локальне (соціальна антропологія культурного простору) / Р. Кісь. – Львів : Літопис, 2005. – 300 с.

21. *Савінцев В.* Війни та збройні конфлікти сучасності. Досвід проведення інформаційно-пропагандистської кампанії у ході конфлікту в Південній Осетії та Абхазії (за результатами аналізу відкритих джерел) / В. Савінцев // Воєнна історія. – № 6 (42). – 2008.

22. Война [Електронний ресурс] // Зеркало недели. – Режим доступу: <http://opros2014.zn.ua/war>. – Назва з екрана.

23. Національний інформаційний комплекс і його роль у глобальному інформаційному просторі : монографія / [О. С. Онищенко, В. М. Горовий, В. І. Попик та ін.] ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – Київ, 2014. – 218 с.

24. *Лигачева Н.* «Интер» как зеркало гибридного медиапространства Украины [Электронный ресурс] // MediaSapiens. – 2015. – 6 янв. – Режим доступа: http://osvita.mediasapiens.ua/authors_

view/inter_kak_zerkalo_gibridnogo_mediaprostranstva_ukrainy/. – Загл. с экрана.

25. *Лигачова Н.* МедиаОБОЗ или медиаАВАНГАРД? [Электронный ресурс] // MediaSapiens. – 2015. – 20 апр. – Режим доступа: http://osvita.mediasapiens.ua/trends/1411978127/mediaoboz_ili_mediaavangard/. – Загл. С экрана.

26. *Стукало А.* Українські медіа як бізнес: проблеми і перспективи [Електронний ресурс] / А. Стукало // Європейська обсерваторія журналістики ЕЮ. – Режим доступа: <http://bit.ly/1XgXzH9>. – Назва з екрана.

27. *Піддубний О.* Яку Україну конструюють Весті? [Електронний ресурс] / О. Піддубний. – Режим доступа: <http://piddubny.com/yaku-ukrajinu-konstruuuyut-vjesti>. – Назва з екрана.

28. *Романюк О.* Страх і ненависть газети «Весті» [Електронний ресурс] / О. Романюк // Телекритики. – Режим доступа: <http://www.telekritika.ua/kontent/2015-02-27/104278>. – Назва з екрана.

29. *Захарченко А.* «Весті» транслюють російську пропаганду. Кількісне доведення [Електронний ресурс] / А. Захарченко // Mediasapiens. – Режим доступа: ua/trends/mediacriticism/vesti_translyuyut_rosiysku_propagandu_kilkisne_dovedennya/. – Назва з екрана.

30. «Весті» наращивает аудиторию [Электронный ресурс] // Українська асоціація видавців періодичної преси. – Режим доступа: http://uapp.org/press_releases/12967.html. – Загл. с экрана.

31. *Золотухін Д.* Передмова до доктрини інформаційної безпеки України [Електронний ресурс] / Д. Золотухін // Блоги Ukrinform. – Режим доступа: <http://blogs.ukrinform.gov.ua/blog/dmitro-zolotuhin/peredmova-do-doktrini-informaciynoi-bezpeki-ukrayini>. – Назва з екрана.

32. Colombians vote against historic peace agreement with FARC rebels By Nick Miroff [Electronic resource] // The Washinton Post. – Mode of access: https://www.washingtonpost.com/world/colombians-vote-on-historic-peace-agreement-with-farc-rebels/2016/10/02/8ef1a2a2-84b4-11e6-b57d-dd49277af02f_story.html?hpid=hp_hp-banner-main_colombia-653pm%3Ahomepage%2Fstory. – Title from the screen.

33. Maria Zolkina. Donbas: new trends in public opinion [Electronic resource]. – Mode of access: http://dif.org.ua/uploads/pdf/848777696-5_a043785_eccda8.90276325.pdf. – Title from the screen.

34. Вахтанг Кипіані. Facebook-сторінка. Допис від 2 жовт. 2016 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.facebook.com/vakhtang.kipiani/posts/10154519612437410?comment_tracking=%7B%22tn%22%3A%22O%22%7D.

35. Алі Татар-заде. Facebook-сторінка. Допис від 3 жовт. 2016 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.facebook.com/ali.tatarzade/posts/1103268949794577>.

36. *Жадан С.* НІМОТА [Електронний ресурс] / С. Жадан // Режим доступу: <http://tsn.ua/analitika/nimota-405678.html>. – Назва з екрана.

37. *Гундорова Т.* «Внутрішня колонізація» – повторна колонізація / Т. Гундорова // Критика. – 2011. – ч. 9–10 (167–168). – С. 23–26.

38. *Астаф'єв А. О.* Вплив російської імперської ментальності на соціокультурне відчуження в Україні: шляхи подолання: аналіт. зап. [Електронний ресурс] / А. О. Астаф'єв // Нац. ін-т стратег. дослідж. Сер. «Гуманітарний розвиток». – № 19. – Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/articles/1821/>. – Дата звернення: 10.04.2016. – Назва з екрана.

39. *Астаф'єв А.* Глобальна культура, безпекова раціональність і соціокультурне відчуження у перехідному суспільстві / А. Астаф'єв // Вісн. Київ. нац. торг.-екон. ун-ту. – 2015. – № 3 (2). – С. 49–59.

40. *Потапенко Я.* Історико-політичні та соціокультурні наслідки впровадження псевдорелігійної концепції «Русского міра» в сучасній Україні [Електронний ресурс] / Я. Потапенко // Наукові записки з української історії. – 2013. – Вип. 33. – С. 291–297. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Nzzui_2013_33_47.pdf. – Назва з екрана.

41. Конституція Донецької Народної Республіки [Електронний ресурс] // Офіц. сайт Донецької Народної Республіки. – Режим доступу: <https://dnr-online.ru/konstituciya-dnr/>. – Загл. с екрана.

42. Игорь Друзь: «Православный человек никогда не будет воевать против Новороссии» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.Religion.in.ua/zmi/foreign_zmi/27055-igor-druz-pravoslavnyj-chelovek-nikогда-ne-budet-voevat-protiv-novorossii.html. – Загл. с екрана.

43. Карта переходів громад УПЦ Московського Патріархату до УПЦ Київського Патріархату [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://uaworon.livejournal.com/23561.html>. – Назва з екрана.
44. Алена Балаба. Facebook-сторінка. Допис від 4 жовт. 2015 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.facebook.com/olena.balaba/posts/1004693466247477?comment_tracking={%22tn%22%3A%22O%22%7D.
45. *Васін С.* Зі слізьми на очах [Електронний ресурс] / С. Васін // Тиждень. – Режим доступу: <http://tyzhden.ua/Society/174460?f>. – Назва з екрана.
46. «До Дня Незалежності: що українці думають про Україну?» [Електронний ресурс] // Ін-т соціології Нац. акад. наук України. – Режим доступу: http://www.dif.org.ua/ua/publications/press-relizy/do-dnja-nezalezhnosti-sho-ukrainci-dumayut-pro-ukrainu_.htm. – Назва з екрана.
47. Karl Volokh поширив допис від Marina Evreison Arshinova. 21 листоп. 2016 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.facebook.com/karl.volokh/posts/1025258987602345?comment_tracking=%7B%22tn%22%3A%22O%22%7D.
48. *Заноз Н.* Новорос: ідентичність чи квазіідентичність? [Електронний ресурс] / Н. Заноз. – Режим доступу: <http://www.historians.in.ua/index.php/en/avtorska-kolonka/1364-nazarii-zanoz-novoros-identychnist-chy-kvaziidentychnist>. – Назва з екрана.
49. *Захаров С.* Діра / С. Захаров. – Київ : Люта справа, 2016. – 112 с.
50. *Дуванова Д.* Розділяй думки і завойовуй територію: як війна на Донбасі розколює націю [Електронний ресурс] / Д. Дуванова, А. Нікольсько-Ржевський // voxukraine. – 2015. – 10 серп. – Режим доступу: http://voxukraine.org/2015/08/10/yak-viyna-na-donbasi-rozuyednuye-natsiyu_ukr/. – Назва з екрана.
51. *Білокобильський О.* Заручники міфологічного розуму або чому східноукраїнський конфлікт став можливим / О. Білокобильський // Схід. – 2015. – № 2. – С. 113–118.
52. *Половинчак Ю.* Екстремальний контент: соціальні аспекти / Ю. Половинчак // Громадська думка про правотворення. – Київ, 2012. – № 3. – С. 32.
53. *Покальчук О.* Пробудження цифрового Ктулху [Електрон-

ний ресурс] / О. Покальчук. – Режим доступу: http://gazeta.dt.ua/SOCIETY/probudzhennya_tsifrovogo_ktulhu__probudzhennya_tsifrovogo_ktulhu__probudzhennya_tsifrovogo_ktulhu__.html. – Назва з екрана.

54. Започаткування громадянського руху «Гуртом» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.hurtom.com/portal/9351/%D1%80%D1%83%D1%85-%D0%B3%D1%83%D1%80%D1%82%D0%BE%D0%BC>. – Назва з екрана.

55. Anthony Gierzynski with Kathryn Eddy Harry Potter and the Millennials. Research Methods and the Politics of the Muggle Generation. Baltimore. Johns Hopkins University Press, 2013. – 136 p.

56. Twitter-акаунт «МЗС Вейшнорії». Допис від 31 серп. 2017. https://twitter.com/Vaisnoria_MFA.

57. *Казанский Д.* Как выдуманная Вейшнория стала жить своей собственной жизнью [Электронный ресурс] // Блог Дениса Казанского. – Режим доступа: <http://deniskazansky.com.ua/vajshnorigja/>. – Загл. с экрана.

58. *Гацік М.* Пра Вейшнорыю не жартам [Электронный ресурс] / М. Гацік / krynica.info. – Режим доступу: <https://krynica.info/be/blogi/pravejshnoryuu-ne-zhartam/>. – Назва з екрана.

59. Учення «Запад – 2017» или пусть живет свободная Вейшнория [Электронный ресурс] // YouTube. – Режим доступу: <https://www.youtube.com/watch?v=iTWhl68mAvI>. – Назва з екрана.

60. Аляксандр Пашкевіч. Facebook-сторінка. Допис від 30 серп. 2016 р. [Электронный ресурс]. – Режим доступу: https://www.facebook.com/permalink.php?story_fbid=1540228659371192&id=100001522181859. – Назва з екрана.

61. EIZVA. Гімн Вайшнорыі / Himn Vайльноруji [Электронный ресурс] // YouTube. – Режим доступу: <https://www.youtube.com/watch?v=hCukk2cF0bM>. – Назва з екрана; Федута написал гимн Вейшнории [Электронный ресурс] // Udf.Бу. – Режим доступу: http://udf.by/news/main_news/161593-feduta-napisal-gimn-veyshnorii.html. – Назва з екрана.

62. Як ідэя «Вяйшнорыі» захапіла беларускае сеціва. Падборка мэмаў і твітаў [Электронный ресурс] // Радые Свабода. – Режим доступу: <https://www.svaboda.org/a/28705764.html>. – Назва з екрана.

63. Константин Машовец. Facebook-сторінка. Допис від 19 верес. 2016 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.facebook.com/ahmenid/posts/841900942644931?comment_tracking=%7B%22tn%22%3A%22O%22%7D. – Назва з екрана.

64. Alex N Alex Noyt з Alexx Noyt. Facebook-сторінка. Допис від 19 верес. 2016 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.facebook.com/alexnoiyit/posts/602484126438282?comment_tracking=%7B%22tn%22%3A%22O%22%7D. – Назва з екрана.

65. Посольство Вейшнорії в Україні. Facebook-сторінка. Допис від 19 верес. 2016 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.facebook.com/Viejshnorijaposts/499073050451084?hc_location=ufi. – Назва з екрана.

66. Андрей Шор. Facebook-сторінка. Допис від 19 верес. 2016 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.facebook.com/andriy.shor/posts/1651059228257928?comment_tracking=%7B%22tn%22%3A%22O%22%7D. – Назва з екрана.

67. Victor Tregubov. Facebook-сторінка. Допис від 19 верес. 2016 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.facebook.com/victor.tregubov.5/posts/1551715524848643?comment_tracking=%7B%22tn%22%3A%22O%22%7D. – Назва з екрана.

68. Роман Вурко поширив допис від Сергія Геращенко. Facebook-сторінка. Допис від 19 верес. 2016 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.facebook.com/burkonews/posts/919609074853633?comment_tracking=%7B%22tn%22%3A%22O%22%7D. – Назва з екрана.

69. Анна Амарго. Facebook-сторінка. Допис від 19 верес. 2016 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.facebook.com/anna.amargo/posts/1166295816804436?comment_tracking=%7B%22tn%22%3A%22O%22%7D. – Назва з екрана.

70. Вейшнорія [Електронний ресурс] // Форум сайту «Українська правда». – Режим доступу: <https://forum.pravda.com.ua/index.php?topic=979742.60>. – Назва з екрана.

71. Аляксандр Пашкевіч. Facebook-сторінка. Допис від 29 серп. 2016 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.facebook.com/permalink.php?story_fbid=1539381196122605&id=100001522181859.

72. *Казанский Д.* Как выдуманная Вейшнория стала жить своей собственной жизнью [Электронный ресурс] / Д. Казанский // Блог Дениса Казанского. – Режим доступа: <http://deniskazansky.com.ua/vajshnoriya/>. – Загл. с экрана.

Додатки

Додаток 1

Розважальний контент як інструмент трансформації ідентичності. Перформанс із Залізним тронем

Трон з уламків танкової броні, залишків деталей підбитої техніки і відстріляних снарядів було зконструйовано за 4,5 км від Донецька та представлено у фото і відеороликах; трон був проданий урешті-решт на благодійному аукціоні на користь армії за 150 тис. грн ⁶⁵.

Рис. 1. Постер серіалу. Оригінальне зображення залізного трону
Джерело: <http://www.moddb.com/mods/game-of-thrones>

Рис. 2. Фото трону з уламків військової техніки, створеного в зоні АТО
Джерело: <https://www.facebook.com/events/565449250312220>

⁶⁵ Трон на аукціон / Throne on auction. 14–21 листоп. 2016. *Facebook*. URL: <https://www.facebook.com/events/565449250312220>.

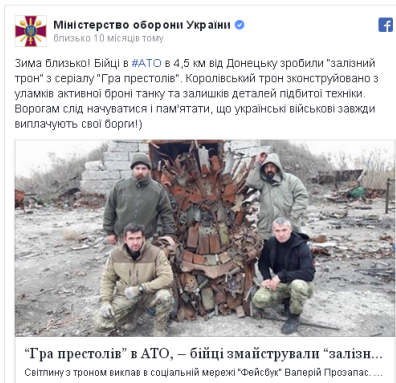

Рис. 3. Допиc Facebook-сторінки Міністерства оборони України від 21 жовтня 2016 р. Джерело: <https://www.facebook.com/theministryofdefence.ua/posts/1222658951129941>

Додаток 2

**Розважальний контент як інструмент трансформації ідентичності.
 Комп'ютерна гра як інструмент впливу на свідомість**

Рис. 1. Експансія віртуальної України у відеоігрі
 Джерело: <https://leogaming.net/ua/site/news/igraem-za-ukrainu-1>

Додаток 3

Зміни інтерпретаційних рамок тексту в інтерактивному просторі. Феномен користувацької критики на прикладі фільму «За двома зайцями»

Показовою з точки зору зміни інтерпретаційних рамок тексту може бути історія різномовних варіантів фільму «За двома зайцями», досить популярна в спеціалізованих спільнотах кіноманів, що поширювалася й обговорювалася неодноразово на різних ресурсах. Пов'язана вона з віднайденням на складі Маріупольської бази кінопрокату єдиної україномовної копії стрічки (як вважалося раніше, втраченої). У повідомленні про цю знахідку і її історію наголошується, що перший, оригінальний варіант фільму зняли українською мовою, потім було зроблено російське озвучування, а україномовний варіант радянська влада майже весь знищила (наголошується саме на умисному знищенні). У результаті в російському озвучуванні в багатьох епізодах повністю знищено гру слів на кшталт протиставлення українського «у мене приємний день» російському канцеляризму «у меня приёмный день». Цей аспект наголошується як такий, що має принципове значення для сприйняття фільму таким, яким його задумали автори, а не таким, «яким його простою заміною мови на язык спотворила, виконуючи і перевиконуючи настанови Москви з подальшої русифікації України за принципом “Коли у Москві стрижуть нігті, у Києві рубають пальці”, радянська цензура». Результатом стаф ефект, що полягає в зміні сприйняття: «Коли цей фільм дивляться російською, то глядач сприймає його так: всі нормальні, позитивні персонажі (мешканці київського Подолу) російськомовні, розмовляють нормальною російською, і на їхньому тлі тільки смішні негативні дурнуваті персонажі – Проня, Голохвастов і Серкови – розмовляють хохлоподібним суржиком (іспорченим руским язиком), і цим ілюструють деградацію нормального природного руского ківляніна у бік українства. Якщо ж дивитися цей фільм українською, то картина діаметрально протилежна: всі нормальні, позитивні персонажі (мешканці київського Подолу) україномовні, і на цьому тлі лише смішні пародійно-негативні, недолугі у своїх спробах помоскалення Проня, Голохвастов і Серкови виділяються серед решти українців своїм кацапоподібним суржиком (зіпсутою українською мовою)». Цитований текст цікавий саме тим, що ілюструє дискурсивні стратегії як встановлення та застосування інтерпретаційних рамок сприйняття, а також тим, що є прикладом формування нового явища – користу-

вацької (аматорської, колективної, інтерактивної) медіа-критики зі спробами деконструкції маніпуляцій у аналізованому тексті (фільмі).

Додаток 4

Проблемний підхід у візуальному аналізі інформації соціальних медіа на прикладі обговорення проблем Волинської області

Приводом для обговорення, за результатами якого було здійснено відбір емпіричного матеріалу, став пост популярного українського блогера, політика й політтехнолога В. Чепиноги (Vitalii Cherpynoga), де він повідомляв, що його під час виборчої парламентської кампанії 2015 р. «закріпили за Волинською областю по виборам. Чи область за мною, хто його зна, як правильно», і зізнавався в тому, що знає про регіон переважно за матеріалом, представленим в електронній енциклопедії «Вікіпедія». У наступному пості автор звертався до читачів із проханням вказати на «локальні проблеми» регіону.

Рис. 1. Пост В. Чепиноги від 6 жовтня 2015 р.
Джерело: www.facebook.com/vitalii.cherpynoga/posts

Незважаючи на іронічний тон звернення (рис. 1), автор за добу отримав понад 600 відгуків, причому з досить високим рівнем конструктиву – 77% (див. рис. 2).

На так званий інформаційний шум – неінформативні відгуки – припало менше чверті коментарів, при цьому негативні серед них практично відсутні – 10 іронічно-скептичних коментарів і 19 на сторонні теми; решта 114, віднесених до неінформативних, – підтримка, поради, уточнення, жарти.

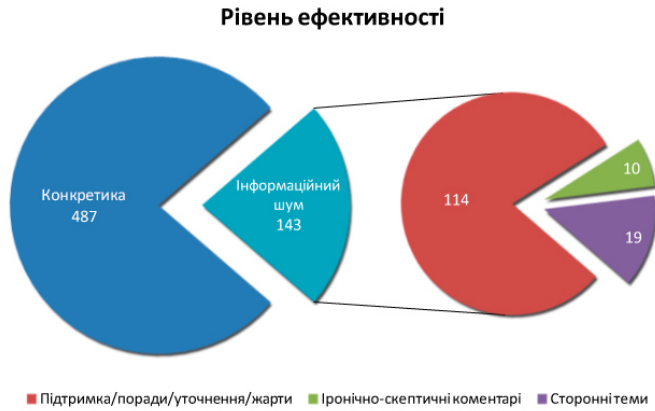

Рис. 2. Рівень ефективності Facebook-опитування В. Чепиноги
 Джерело: www.facebook.com/vitalii.chepynoga/posts

Рис. 3. Результати Facebook-опитування щодо проблем, що турбують
 Джерело: www.facebook.com/vitalii.chepynoga/posts

Незважаючи на те що опитування, подібні аналізованому, не можна вважати релевантними, використання їх для отримання робочих даних видається цілком виправданим з огляду на такі серйозні переваги, як оперативність (отримано до 500 відгуків за добу, що можуть вважатися експертними завдяки добровільності наданої інформації і включеності респондентів у обговорювану проблему) та доступність – хоча й наближені, але результати отримані без жодних капіталовкладень, лише внаслідок конвертації соціального капіталу ініціатора опитування.

Результати аналізу наданих відповідей було візуалізовано у вигляді деревовидної діаграми, що дало змогу з'єднати близькі й дотичні аспекти обговорюваної проблеми (рис. 3).

Додаток 5

«Губернський» дискурс у контексті суспільних дискусій з приводу декомунізації

Аналіз понад 300 коментарів різного рівня конструктивності (за практичної відсутності російських дописувачів, що, загалом, мало характерно для подібних обговорень) дає змогу зробити висновок про те, що проблема розглядається саме в контексті інтервенцій в український символічний простір ідеологічних конструктів Російської імперії. Саме до таких аргументів апелювали противники імперської назви: «Новоросія» сягає своїм корінням саме в ті часи, коли існував Єлисаветград, а губернія, до якої він належав – була Новоросійською»; «...це імперська російська назва, до того ж не дуже й історична, бо до фортеці на місці міста існувало козацьке історичне поселення Новокозачин. Тому якщо ви вже так любляєте історичні назви – то просувайте назву Новокозачин. Бо називати велике українське місто іменем російської імператриці у час російського вторгнення в Україну і вбивств тисяч українців російськими фанатиками-імперіалістами – це просто божевільна ідея»; «Имперский бек-граунд не менее геноцидный, чем коммунистический»; «офіційна причина нападу Росії на Україну – те, що української нації не існує. У цих умовах називати місто на честь цариці – це просто запрошення ворога до вбивства українців».

Прибічники повернення місту імперської назви наголошували на значенні імперії для розвитку регіону, вказуючи на його включення до складу України «силою російської зброї. За що і Єлизаветі і Катеріні

Другий – респект...», захист від татар: «побудувала (...) усю Українську лінію фортець, від Донця і до Дніпра для захисту від татар». Паралельно з цим популярною є апеляція до українського «сліду» у розбудові імперії: тут показовий діалог у аналізованих тредах впливових українських блогерів:

«Andrey Plakhonin: А чем жена козелецкого казака проштрафилась?

Вахтанг Кіпіані: Місцем роботи.

Andrey Plakhonin: Комплексы это все. Эту империю и украинцы строили. Мало того, они ее и придумали».

Додаток 6

Обговорення в соціальних мережах проекту «Моя Україна:

Спогади та самобутність»

Показовим прикладом «війни пам'ятей та ідентичностей» може вважатися обговорення в соціальних мережах проекту «Моя Україна: Спогади та самобутність». Ідеологічна заангажованість подібних проектів виявляється у достатньо високому інтересі російських і проросійських коментаторів, серед головних посилів яких – заперечення факту існування українців у минулому і сучасному, відстоювання ідеї «спільності слов'янських народів», «братства» чи «єдності (єдиності)» українців і росіян. Так, у подібних коментарях фотопроект оцінюється як «...очередная жалкая попытка разделить единый русский народ на якобы «украинцев» и «русских»»; просуваються тези про те, що «[...] великие укры – плод фантазии историка 90-х годов [...] славяне – один народ. И это главное. А многие украинцы сейчас – непомнящие родства...»; «...мы славяне [...] и не было украинцев отдельно от русичей. Как бы вам этого не хотелось, но в наших телах кровь одного народа. И история у нас общая. И отвечать мы будем вместе. И жить рядом. А с соседями надо дружить».

Характерною рисою цього дискурсу є заперечення (применшення, нівелювання) чи навіть пряме виправдання репресій, депортацій, голодомору у ХХ ст., ідея відмови від пам'яті про національні трагедії задля «слов'янської єдності»: «Голодомор был в Поволжье сильнее ...но русские это не вспоминают, а евро натовские украинцы вспомнили и используют это для разжигания межнациональной розни»; «Откуда столько злости в украинцах? Их послушать так только их истребляли и голодом

морили. И все русские!!! И у власти на Украине русские были? У меня тоже со стороны русских корней репрессированные. С маминей татарской все тоже самое. Но в нашей семье никакой злобы. Откуда в вас столько злости, ненависти. Может пора жить настоящим!!!».

Для аргументів опонентів наведених вище тез характерна чітка прив'язка до сьогодення, виявлення зв'язку злочинів сталінського тоталітарного режиму з його сучасними ідейними спадкоємцями: «[...] будем фото Катыни выставлять, фото уничтоженных голодомором украинских сел, фото узников гуглага и депортированных, фото замученных НКВД жертв красной чумы [...] суд [...] обязательно будет, куда войдут и преступления нынешней помойки под названием РФ против человечества в Грузии, Чечне, Молдове, Украине». Важливою також є вказівка на моральну відповідальність за злочини більшовицького режиму тих політиків і частини російського суспільства, які виправдовують чи прославляють ці злочини: «[...] все просто. Люди ненавидят тех, кто устраивал голодомор, коммунистов, вождей, тоталитарный режим, промывку мозгов [...]». Россия походу единственная страна из бывших советских республик, которая (официально) считает, что развал совка со всем скотством, которое в нем было, величайшая катастрофа. Единственная страна, которая добровольно возвращается в этот мрак и клеймит тех, кто готов сдохнуть, но не имеет больше вождей, политику партии и тонны лжи, извращение фактов с экранов телевизоров. Именно поэтому к русским такое отношение – добровольные защитники мифов совка, за которыми скрывались преступления [...]».

Достатньо потужно представлено розуміння національного виміру сімейної історії: «[...] фотографії [...] з реальною долею – історія не лише особистості, родини а й країни!!! Такі історії вчитимуть нащадків краще всяких підручників!». «Это тоже способ борьбы за нашу независимость. Всем бы нам собрать такое и тогда станет понятно, за что мы боремся. Ведь наша жизнь это не только настоящее это и прошлое, которое нужно знать и сохранять. Ведь главный месидж путина – стереть с лица земли наше самоосознание, которое есть память!». Публічний простір сімейної історії відбивається в усвідомленні її політичного наповнення, переживання і осмислення трагічних долів своїх предків протягом ХХ ст. «[...]Я знаю від старших, що багато сімейних фотографій нищили, щоб не нашкодити родині і так, стиралась пам'ять поколінь. І ставали люди Іванами “непомнящими”». «У нас так і трапилось. По лінії мами, окрім

імен її батьків, не знаю нічого. Мені говорили: “Воно тобі не треба”. А фото втрачені, бо була війна, евакуація і повернення на згарище». «Как не истребляли террором и голодомором украинцев, не издевались и не уничтожали вольный дух Нации, не успели большевистко-коммуняцкие палачи из ЧК, НКВД, КГБ и ФСБ уничтожить в Украине национальную самоидентичность, самосознание и украинскую государственность. И эти фотографии лучшее подтверждение тому, что существует неразрывная связь поколений украинцев [...]».

Помітно, що звернення до сімейної історії є важливою складовою усвідомлення власного українства через корені або навіть всупереч їм: «[...] Я родилась в Харькове и живу там же. По корням 100% «русская». Но [...] люблю и обожаю УКРАИНУ! И чувствую себя украинкой!». Подібні проекти актуалізують символічний простір пам'яті та національної свідомості загалом. Показовими є висновки однієї з учасниць обговорення, яка розповідає власну історію про бабусину вишиванку, що її отримала в дитинстві, але не носила, оскільки «на то время это был отстой, жлобство, как и все, что связано с украинской культурой».

Сьогодні, коли подарунок і символ став для неї актуальним – «только в прошлом году я с трепетом ее достала и надела...», з'являється усвідомлення зв'язку між поколіннями, сімейними реліквіями та ідентичністю: «[...]как пелена с нас сходит, шкура слазит – как же нас в детстве и юности [...] СЕБЯ ненавидеть натаскали...».

Додаток 7

Обговорення участі української співачки Джамали у пісенному конкурсі «Євробачення» 2016 р.

Подією в інформаційному просторі участь Джамали стала ще на етапі національного відбору за право представляти Україну на міжнародному пісенному конкурсі в лютому 2016 р. Співачка представила композицію «1944», написану двома мовами – англійською та кримськотатарською, яка передає трагедію кримськотатарського народу, і сім'ї співачки зокрема. «Це знакова для мене композиція. На написання пісні мене надихнула розповідь прабабусі про трагедію, яка сталася з нашою сім'єю та кримськотатарським народом у 1944-му. Прадідусь був на фронті, тому не міг захистити її та дітей. Усіх завантажили в товарні вагони і,

як худобу, кілька тижнів везли в Середню Азію. Тих, хто не витримував у цих нелюдських умовах і помирав від голоду та спраги, просто викидали дорогою з поїзда. Моя прабабця також втратила там одну зі своїх дочок», – розповіла Джамала, додавши, що для неї «дуже важливо, аби про цю історію дізналося якомога більше людей і в нашій країні, і за її межами».

Під час національного відбору рекордна кількість українців – 382,5 тис. осіб узяли участь у смс-голосуванні. Показовою тут видається реакція української Facebook-спільноти, що стала одним із майданчиків мобілізації прихильників «громадянської» (на противагу «мистецькій», «розважальній») позиції. Як приклад описаних дискусій можна навести допис українського історика Павла Полянського (Pavlo Polianskyi) від 21 лютого 2016 р.: «Не криймося: ми голосуємо не за пісню. Ми беремо участь в референдумі з єдиним запитанням: “Чи хочеш ти, щоб твою країну представляв світ музики людини, яка радіє, страждає, пишається тим само, що й ти, разом з тобою?”. Бо тоді її світ – це і твій світ. Мені не надто важливо, як проголосують у Швеції і яке місце там дістанеться. Сьогоднішнє голосування – це плебісцит духовної і громадянської спорідненості, майже рідності. Це тест на тему: “ЯКОЮ є ТВОЯ Україна, і ти хочеш, щоб такою її сприймав світ?”». Ця думка повторювалась і в інших обговореннях: «Перемогою може бути навіть те, що пісня Джамали – це наше зараз. Це наша суть. Пісня має представляти нашу країну. А в нас зараз війна і біль. І хоча Євробачення – аполітичне дійство, нам не личать зараз веселощі». Популярний блогер, що пише під іменем Look Gorqu, з цього ж приводу наголошував: «Не знаю [,] звідки взялася ця жінка з обличчям війни. Але якщо це голос моєї країни – значить, нехай він звучить таким, яким він є. Я в будь-якому випадку буду за неї вболівати, і яке б вона місце не зайняла, буду вважати його перемогою. Як і тисячі моїх співвітчизників, кримських татар, для яких вже сам факт її виграшу в національному відборі – перемога».

Як підсумувала у своєму блозі журналістка, радник міністра інформполітики у справах кримськотатарського народу Е. Джеппар, «національний відбір на конкурс «Євробачення-2016» виявився не тільки вибором артиста, який представить Україну у Швеції. Він став подією, що говорить куди більше, ніж соціологія з усіма її цифрами. Україна в особі своїх громадян чітко показала свою позицію: Крим – це Україна. Крим – це кримськотатарська Україна».

Крим та його корінний народ опинялися в центрі уваги, у європейських громадян формувалася популярна думка про долю цього корінного народу.

Проілюструємо цю думку прикладами з обговорення на німецькому сайті tagesschau.de. «Для кримських татар це вже вдруге за короткий проміжок часу, спершу їх депортував Сталін, тепер з рідної землі їх виганяє Путін»; «Сьогоднішній Росії варто було б дистанціюватися від наказів Сталіна та описаної у пісні депортації. Немає сумнівів, що цей тиран порушував міжнародні норми і права людини». Очевидними є проведені паралелі із захопленням Криму: «Жодного голосування у Криму не було, лише протиправна анексія нерегулярними російськими військами»; «Музика підходить для конкурсу. Текст – заклик митецького середовища про допомогу, і, на жаль, справедливий».

Додаток 8

Символічна репрезентація національної спільноти в інтернет-просторі

Учасники інтернет-комунікації продукують контент, спрямований на символізацію простору як українського, має декілька вимірів. Акцентування усвідомленої українськості окреслює спільноту однодумців: «...Це програмування себе⁶⁶. Ми стверджуємо, що ми інакші, що ми особливі, що в нас є свій шлях, свій власний вибір. І ми дорого за нього заплатили. Ми включаємо ідентифікацію на свій-чужий, показуємо, що ми одна сім'я, що ми різні, але в нас спільна доля, спільні радощі і проблеми, що ми – українці, любимо свою культуру, історію, Батьківщину... Ти просто береш і стаєш поруч з іншими українцями. Це маленький акт патріотизму, але так необхідний всім нам аби відчутти свою спільність»; «Мариупольцы порадовали. Красивые, праздничные,

⁶⁶ У цитаті йдеться про «вишиванковий флешмоб» у «День вишиванки» – свято, що проводиться щороку (з 2008 р.) у третій четвер травня. Бажаючи вдягають вишиванки на роботу, навчання тощо. На відміну від носіння вишиванок, що стало популярним явищем в українській міській культурі поч. ХХІ ст., характеризується масовістю вишивки на вулицях міст та сторінках соціальних мереж (з популярністю соцмереж публікація фото, поширення і коментування стають невід'ємною складовою свята). Варіант проведення – вишиванкова хода (марш у вишиванках, парад вишиванок) – святковий парад.

мирные, солнечные, светлые, счастливые, улыбающиеся. ...Самое главное, что вышиванки и другие национальные символы, после ужаса пережитого, это не просто костюмы, это в самом деле самоидентификация, это признание своей национальности и гордость за нее, а также вера в свои силы и в победу Света над Тьмой. С праздником, Мариуполь». Не менш показовим видається ставлення до гімну – популярним є не лише поширення різних відеороликів, а й ідентифікація «свої/чужі» за тим, чи приєднуються публічні особи до його виконання з наступним обговоренням (часто – доволі експресивним): «...если они не поют гимн, потому что в гробу они выдали и нас, и это государство, то их надо не только уволить, но и провести серию расследований – в гробу насколько глубоко и в каком... объяснила бы, почему нас это так обижает. Ну, то есть, они ведь, может быть, даже не подозревают. И сказала б им: миленькие, вы когда не поете, нам кажется, что мы с вами смотрим друг на друга с разных сторон в зоопарке».

Заповнення простору українською символікою розглядається як оберег – не в архаїчному значенні, а буквально: «... вишиванку, як і хрестик потрібно носити не як дань моді, а як оберег... це вчинок для своєї ідентифікації, як українця. Особливо в містах, де зазвичай цього ніколи не було. Зараз це потрібно, як ліки...»; «Бо я мама двох хлопчиків і не хочу більше війни на нашій землі! А вишиванки – я сепарам не дулю і кулак, а вишиванку показую. Це те саме, але культурно. Дзуськи вам!». Так, наприклад, влітку 2016 р. широко висвітлювалися і обговорювалися в соціальних мережах вуличні масові заходи, приурочені до річниці звільнення українськими військовими Слов'янська і Краматорська від бойовиків – у Краматорську відбувся концерт Джамали, на вулиці вийшли тисячі людей з українськими прапорами та іншою символікою. Невдоволення з цього приводу у пабліках прибічників «Новоросії» («сепаратисти усомнились в том, что город нужно «освободить») привернуло увагу українських блогерів: «Выходит, украинская символика может неплохо отпугивать мародеров, бандитов и садистов, как чеснок отпугивает вампиров. Чем больше украинских флагов у вас на улицах, тем меньше шансов, что к вам в город придет война, и кадыровцы с казаками будут ради развлечения стрелять в ваших детей и отбирать ваше имущество. Каждый украинский флаг, вывешенный на балконе, снижает вероятность массовых убийств и грабежей в вашем городе. Помните об этом и любите свою страну – во всем мире это вознаграждается миром и процветанием».

З приводу цього ж концерту наголошувалося на єдності поколінь у прагненні до миру у своєму місті: «Я бачила стільки щасливих очей! Це були очі не лише молоді, а й людей вже похилого віку. Було приємно бачити велику кількість людей, які не просто прийшли подивитися на відомих виконавців, а дійсно прийшли для того, щоб показати єднання та жагу до миру у своїй соборній вільній країні! Я люблю тебе, Краматорськ! Ти дійсно, місто (і місце) сили!!!!!!».

Піднесення патріотизму українських міст Сходу і Півдня засвідчує шанс для тих територій, що залишаються під контролем бойовиків – з приводу патріотичної ходи до другої річниці звільнення Краматорська блогер і журналіст В. Трегубов наголошує: «По-моему, он сейчас – лучшее посрамление как вате, так и тем мерзавцам, которые осмеливались вклясть про “да зачем это”, “да там и так все ватники”... Вот зачем. Вот так, именно так выглядит настоящая победа – запоминайте повнимательнее. Освободить и чуть-чуть порасколдовывать землю – и все будет Украина. Сработает и в Донецке, сработает и в Луганске. Сработает и в Крыму. Там потребуется больше усилий, это правда, но это не проблема, это задача».

Рис. 1. Трансляція образу українського Донбасу. Джерело: <https://www.facebook.com/southeastua/photos/a.497743023671253.1073741-826.497699457008943/877114335734118/?type=3&theater>

У контексті окупованого Донбасу поширення образів регіону, наповнених українською символікою, має на меті підкреслити штучність, чужість антиукраїнської вакханалії там. Так, Facebook-спільнота «Український Схід» у дописі від 10 червня 2016 р. поширює фото маршу

вишиванок із коментарем: «Рівно чотири роки тому розпочався Євро-2012. Таким було відкриття фан-зони у Донецьку». Один з коментаторів підтверджує: «і жодного кАкошніка...» (рис. 1).

Додаток 9

Аналіз текстів інтернет-дискурсу, об'єднаних темою кулінарії

Ілюстрацією до теми може бути «тема борщу» як українського символу, регіональної константи та національного бренду. Говорячи про цю страву, учасники українського кулінарно-гастрономічного дискурсу визначають її як нематеріальну цінність: «сакральні рецепти», «это религия, сексуальная ориентация, все!», «...Борщ – це не купа капусти й буряка з водою, а поштишо національна ідея. Особенно якщо з квасолею...»⁶⁷. Борщ зустрічаємо як символ ностальгії за домом і миром у вислові бійця АТО: «...у найважчі хвилини я думаю про якісь банальні речі. Наприклад про борщ. Це як оберіг... Я знаю, що я залишуся тут, на цій землі, поки не поїм борщу... І тоді мені стає спокійно... Бо до борщу ще далеко, значить будемо жити...». Така оцінка абсолютно резонує з побажаннями інших учасників обговорення: «Хай Бог допоможе їм повернутися живими, до маминого борщу!», «Борщу вам, хлопці! – нове українське побажання. Аж серце защеміло. Це означає: вижити попри все!».

Ситуації, у яких має місце «замах» на український борщ (чи то варіаціями рецептів зарубіжних кулінарів, чи то визначенням страви як російської чи польської), вимагають чіткого смислового розмежування – м'якого, якщо йдеться про європейську кухню: «у поляків – що завгодно, але не борщ», «Похожа свиня на коня, тільки хвіст не такий...»; і достатньо експресивного, з протиставленням на стереотипах, у випадку «російської експропріації»: «Український борщ то надбання людства. Нарівні із Парфеноном і пірамідами. Тому має охорятися ЮНЕСКО. Всяке порушення рецепту і дебільні зміни мають каратися як кримінал. За спробу зварити борщ без квасолі – штраф і позбавлення волі до двох років. Також за використання свякли замість буряка довічне ув'язнення. А за вживання ідіотського виразу “русській борщ” – повішення», або «расейський

⁶⁷ Збережено мову та орфографію авторів. Варто відзначити існування в українському сегменті інтернет-простору практики стилізації мови під «суржик» для підкреслення іронічності та неформальності допису.

борщ це “щи” – напів гнила капуста з водою. Ніякого відношення до Українського борща». У цьому контексті є цілком очікуваним переведенням кулінарної дискусії у площину політичну: «рашистська пропаганда продозвжує доказувати що “ми – адін народ”».

Традиції приготування борщу здатні виступати територіальним маркером: «Україні варто добиватися заборони варити борщ за межами периметру Полтава – Одеса – Галичина – Дніпропетровськ – Слобожанщина – Чернігів – Житомир...» і регіональною константою: різноманітність локальних чи сімейних рецептів лише підкреслює загальнонаціональну унікальність.

Додаток 10

Використання в інформаційному просторі пропагандистських конструктів у контексті війни на Сході України

Конструювання реальності при підготовці агресії та в її процесі значним чином спиралося на ту регіональну ідентичність, що трактувалася не лише російськими політтехнологами, а й багатьма українськими політиками і науковцями як «південно-східна». Механізм цього опертя можна простежити за використанням та нав'язуванням в інформаційному просторі таких пропагандистських конструктів, як «народ Донбасу», що його за аналогією з успішним використанням симулякру «народ Криму» намагалися експлуатувати як легітимізуючий конструкт при російській агресії на Сході (рис. 1). Характерною ілюстрацією може бути мем українського сегмента Інтернету про «розділені братські народи ЛНР і ДНР», що містить у собі іронічне запитання, над яким «вже третій рік б'ються аналітики ЦРУ» про причини такої «розлуки». Питання може бути як риторичним, так і перетворюватися на привід для змагань на найдотепнішу відповідь, з наступним тиражуванням їх у своєрідних антологіях інтернет-сторінками, що спеціалізуються на політичній сатири.

У цьому ж контексті слід розглядати просування політико географічних симулякрів типу «Новоросія».

Нейтральний аналог для локалізації території, що описується в проросійському дискурсі як «Новоросія», використовуваний, у тому числі і українськими ЗМІ, і політиками – «Юго-Восток Украины» також не відповідає суспільно-політичним реаліям.

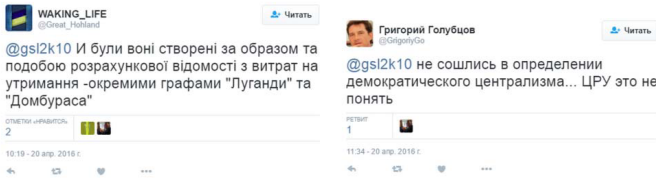

Рис. 1. Твіттер-повідомлення з обговорення теми «народу Донбасу»

Джерело: <http://m.online.ua/ukr/news/740308/>

Рис. 2. Варіанти популяризації конструкту «Новоросія»

Рис. 3. Зачем нужна Новороссия? (блог). Джерело: <http://nmm.me/blogs/CoBa7/zachem-nuzhna-novorossiya/>

Рис. 4. Воссоединение Новороссии и России. Джерело: <http://ruspravda.info/Vossoedinenie-Novorossii-i-Rossii-4224.html>

Рис. 5. Раздел Украины: чего мы хотим и что мы получим (блог)
Джерело: <http://yablor.ru/blogs/razdel-ukraini-chego-mi-hotim-i-cht/4316026>

В обговореннях конструкції в соціальних медіа визнається її маніпулятивність: «...В Україні немає “юго-востока”. Ну, немає взагалі. Витягнута вздовж паралелей Україна має південь, північ, захід і схід із географічним центром поблизу Шполи. Донецька та Луганська області розташовані чітко на Сході країни – погляньте на мапу. Звідки ж узявся той “юго-восток”? Чи не з архівів ще чекістських часів узяті заготовки російських пропагандистів, що їх із таким задоволенням цитують наші медіа? Та чи наші?». При цьому зв'язок інтенсифікації використання виразу з агресією теж не залишився непоміченим: «Вообще-то, я знаю откуда ноги растут. Планируемый “Юго-Восток” включал в себя и Херсонскую, Николаевскую, Одесскую, Днепропетровскую и, если повезет, кусок Запорожской области (див. рис. 2, 3, 4, 5).

Додаток 11

Боротьба за «Київську спадщину» у «війнах пам'яті» інтерактивного простору

Поштовх до активізації боротьби за «Київську спадщину» у травні 2017 р. дав російський президент В. Путін, заявивши під час зустрічі з президентом Франції Е. Макроном, що донька князя Ярослава Мудрого Анна була «русской». В. Путін апелював до «освіченої французької публіки», яка має знати про «русскую Анну» – королеву Франції. Заява, побудована на характерному для російського історичного дискурсу ототожненні «Русі» та «Росії», викликала в Україні і в російському інформаційному просторі бурхливу реакцію, в основному – з протилежними знаками.

Наприклад, у дописі політика та популярного блогера В. Чепинги має місце пряме звертання до заочного опонента: «...З Анни Ярославни, владімовладімовіч, почалися україно-французькі відносини. А з російських відносин у Анни Ярославни тільки ведмедь був, – в клітці жив. Пойманий п'яною дружиною Ярослава Мудрого десь в карельських болотах...».

Найяскравішою сторінкою протистояння можна вважати «Twitter-батл» за київську княжну між офіційним акаунтом України у Twitter, який спільно ведуть представники прес-служб Адміністрації Президента і МЗС, та офіційним російським акаунтом. Перший же допис України апелював до згаданого вище протиставлення «послідовності подій»:

Анна Київська, королева Франції, Vs берізки на місці майбутньої Москви. У відповідь офіційний акаунт Росії нагадував про спільну історію: «Ми пишаємося нашою спільною історією і спільною історичною спадщиною, яка має об'єднувати, а не роз'єднувати». Український акаунт відповів на це гіфкою з мультсеріалу Сімпсони та риторичним запитанням: «Росіє, ти справді не міняєшся, чи не так?». Останнім був пост акаунта України з гіфкою із серіалу ВВС «Шерлок» із коментарем: «Київська Русь також охоплювала сучасні території Естонії, Литви, Латвії, Польщі, Чехії та Румунії. Так що, будь ласка, без дурниць про триєдину націю і дотримуйтеся міжнародного права» (рис. 1).

Рис. 1. Допис офіційного акаунту України у Twitter. Джерело: https://twitter.com/Ukraine/status/869433723867062272/photo/1?ref_src=twsrc%5Etfw&ref_url=http%3A%2F%2Ffnv.ua%2Ffuki%2Fukraine%2Fevents%2Fvikradennja-korolevi-jak-putin-sprobuvav-privlasniti-annu-jaroslavnu-1237312.html

З подачі соцмереж практично відразу зреагували українські ЗМІ, у заголовках яких або згадувалося про «привласнення» Путіним київського князя, або ж цитувалася його заява про «нашого любимого князя». «Заради справедливості слід зауважити, що проблема навіть не стільки в словах Путіна, скільки в розумінні українським суспільством і, головне – владою, необхідності боротися за власну історію. Я завжди говорила і писала: тисячолітня війна Московії з Руссю-Україною – війна за місце в історії... Анна Ярославівна – виразний приклад, – написала на своїй сторінці у Facebook головний редактор газети “День” Л. Івшина. – ...Путін “живиться” нашими гріхами. До речі, вкравши Крим, він оперативненько вніс поправки в шкільні підручники історії... І росте нове покоління сусідів, у свідомості яких збочена “карта світу” – де нашої країни немає. Це не жарт. Це і є війна за місце в історії».

Заяви про «російську Анну Ярославну» були відкоментовані українським політикумом, головним чином з акаунтів соціальних мереж (рис. 2). «Буду вважати Пушкіна українцем. Зрештою, українські Одеса та Крим неодноразово надихали його творчий геній», – написав на своїй сторінці у Twitter глава МЗС України П. Клімкін. Він також зазначив, що найсумніше в поведінці РФ те, що вона дійсно вважає королеву Анну «росіянкою».

Рис. 2. Допис Д. Кулеби у Twitter

Джерело: <https://twitter.com/DmytroKuleba/status/869281727855947776> <https://twitter.com/DmytroKuleba/status/869281727855947776>

Так, заступник глави Адміністрації Президента Д. Шимків попередив французів, що їх намагалися «ввести в оману» (рис. 3). Він нагадав, що «Анна Київська, королева Франції, з Києва, не з Москви (Москви на той час навіть не існувало)»; привернув увагу до діяльності у Франції української громади, представники якої вшановують пам'ять Анни в Санлісі, де вона заснувала монастир, та порадив звернути увагу на знак Ярослава Мудрого: «Невже потрібні ще якісь докази походження Анни Київської?».

Виступаючи з нагоди ратифікації Нідерландами Угоди про асоціацію України з ЄС, П. Порошенко назвав такі заяви «спробою викрадення»: «Багато хто намагався зупинити курс України на возз'єднання з нашою європейською родиною. Саме возз'єднання, бо історично ми були її частиною. З часів давньоукраїнського князя Ярослава Мудрого та його доньки-киянки Анни Ярославни, яку вчора Путін намагався на очах всієї Європи викрасти до російської історії».

Додаток 12

Питання перспектив політичної та соціокультурної реінтеграції Донбасу в інтерактивному просторі

Показовими можна вважати обговорення дописів у Facebook українського журналіста В. Кіпіані та кримського блогера, який пише з окупованих територій під псевдонімом Аті Татар Заде, що з'явилися практично одночасно (див. рис. 1). У першому випадку приводом до обговорення стала актуалізація вказаної проблеми: «На підставі яких законів відбуватиметься реінтеграція окупованих територій? Наскільки розумію, ніяких спеціальних законів і підзаконних актів для повернення життя у нормальне русло не існує. Це означає, що переслідування убивць, банд-посібників і іншої проросійської нечисті відбуватиметься на підставі вже існуючих законів. Тобто ніяк не відбуватиметься Жодним законом не вдасться звільнити вчителів і директрис, які почали забивати голови українських дітей деєнерівським і російським мотлохом. Як і на кого буде замінено персонал міськрад, райрад і інших органів самоврядування? ...».

У другому – запропоноване блогером своє бачення організації очищення Кримського півострова від колаборантів та відвертих ворогів України. У результаті моделюється бажана ситуація, коли «у перехідний період тимчасова кримська влада, таким чином, формується приблизно

45–50% з кримських татар та 50–55% з числа інших громадян України, пов'язаних з Кримом. Ця влада стовідсотково українська та європейська за політичним вектором, саме на її відповідальності – прийняття ключових нормативних актів субнаціонального, регіонального рівня, які визначатимуть розвиток півострову на наступний період в кілька років».

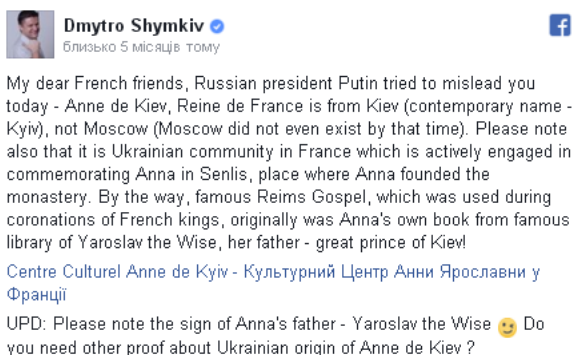

Рис. 3. Допис Д. Шимківа у Facebook

Далі розглядаються категорії населення, що мають бути (більше чи менше та на різний термін) обмежені в правах: «кримчани, які доконтано брали аусвайси під примусом... [], які добровільно взяли аусвайси... [], які брали активну участь в організації та проведенні РФ-рендуму, місцевих та всеросійських виборів, та / або акцій з залякування,

виявлення, переслідування проукраїнських патріотів, пропаганди влади РФ та “русского міру”, утисків на національному, мовному, расовому, релігійному ґрунті, військовому нападі на українські військові частини, міжнародних і українських спостерігачів, скоїли інші злочини згідно з Українським законодавством... [], які займали державні посади в колабораційних та окупантських структурах...».

Аудиторія блогерів не просто толерує, а прямо підтримує ідею і навіть попередні плани щодо обмеження громадянських прав жителів окупованих територій після відновлення над ними української юрисдикції і розглядає такі дії як складову політичної деокупації: «Потрібне законодавство про дерашизацію. Десять років як мінімум обмеження політичних прав і призначена іззовні адміністрація. У цьому є свої мінуси, але іншого виходу немає, якщо ми хочемо вирішувати проблему, а не імітувати вирішення».

Обговорення цієї ідеї стосується переважно технічних моментів, тобто, обговорюється не стільки доцільність – тут користувачі практично досягли консенсусу, скільки технічні моменти, юридичні колізії та можлива негативна реакція міжнародної спільноти: «Для інтеграції окупованих територій і отримання права голосу необхідно було б провести загальне тестування на знання української мови, Конституції та історії. р.с. я б це і по всій Україні робив навіть. На керування авто іспити треба, а на обрання влади – ні. Не логічно».

Важливо, що у випадку з Кримом, де масштаби нагляду за населенням, у тому числі соцмережах, як і терору – менші, ніж на окупованих територіях Донбасу, у обговоренні беруть участь кримці: «... я «добровільно» взяв аусвайса на початку серпня... [] заклик вживати щодо мене якісь санкції після деокупації вважаю несправедливим...». Їх аргументи приводять до розширення обговорення і вироблення рекомендацій для захисту власних позицій після гіпотетичної деокупації: «Люди, які вимушені були взяти аусвайс під тиском – по-перше, най вже тепер збирають докази, що це був вимушений крок, і шукають якомога поважніші причини. По-друге, в їхніх інтересах внятно артикулювати – як саме ми розрізнятимемо їх від добровольців. Варіант “списати всім” не підходить, бо серед них ховаються небезпечні для суспільства злочинці. Я б хотів, щоб вони вносили правки і вточнення, як саме слід розрізнити плевели від зерен...»; «...Достатньо відсторонити всіх колаборантів від керівних посад. І покарати тих, хто активно цькував патріотів. А хто там

просто в якійсь адміністрації папірці перебирає – хай перебирає і далі. Нам потрібно примирення, а не полювання за відьмами...».

По-друге, аудиторія допускає, незважаючи на наслідки для мирного населення, силовий сценарій розв'язання конфлікту і не виключає відмову (аж до формулювання позитивних наслідків такого сценарію) від окупованих регіонів на тривалий час у випадку неприйнятних умов їх реінтеграції: «... реінтеграція Донбасу, це є повернення донбасянам права брати участь у політичному житті України. Визначати її курс, встановлювати леніних, а при створенні їхніми обранцями більшості у ВР і повернення комунізму на вже декомунізовану територію. І нема механізму цьому запобігти! Крім одного – утриматись від реінтеграції Лугандону аж доти, доки не станемо сильними настільки, що зможемо тих донбасян перетравити і силоміць їх декомунізувати. Років так за 10. А ще років за 10 і Крим тоді можна повертати».

Має місце навіть припустимість толерування терору в тому випадку, коли судова система буксуватиме у справі очищення українського громадянського простору від терористів, їх посібників і колаборантів: «Найгірше буде, коли скажуть: «Все забудьте, обнуляємось і починаємо з чистого листа»; «Обнулити можна й треба – є такий обнулятор Калашнікова – поки не наприймали законів про всенародне прощення. А потім – за досвідом визволення окупованих територій»; «...фізично ліквідувати головних акторів антидержавної діяльності, тобто ліквідувати тих мерів, депутатів і т. д. які стали “командним составом” “ЛДНР”».

Додаток 13

Релігійний дискурс у соціальних медіа

У інфопросторі періодично обговорюються переходи громад УПЦ Московського патріархату до УПЦ Київського патріархату, причому аргументи про те, що йдеться про «захоплення храмів розкольниками з неканонічної КП» відкидаються з посиланням на практику «російських терористів на Донбасі віджимати храми у православних КП, УГКЦ та протестантів. А тут іде демократичний процес... місця, де православні українці вже дали по шиї ворогам українського православ'я...».

Російській православній церкві закидається підтримка війни в Україні: «Со времен Майдана забыла – что это такое: ходит в храмы Московс-

кого патріарха. В голове работает – нельзя кормить оккупантов. ...[]
 Да, церкви Московского патриархата – это оккупанты в Украине.
 Такие же оккупанты, как и те, кто собирався вешать триколоры над
 нашими домами и заводить сюда крымский или донбасский сценарий...»;
 «Важно в какую церковь ходить, очень важно. ...[]

Пришла к выводу, что если наших церквей мало, то мне посредники
 между мной и богом не нужны. Буду общаться на прямую. Так то вер-
 ней».

Додаток 14

Віртуальний інформаційний кейс «Вейшнорії» («альтернативної Білорусі»). Інтерактивний прийом «карнавалізації»

Обговорення спровоковане легендою російсько-білоруських навчань «Захід – 2017», у якій одна з умовних «ворожих держав» Вейшнорія локалізована в північно-західних областях Білорусі, тобто білоруські землі, які були «призначені» умовним противником.

Невдоволення багатьох учасників обговорення викликало те, з якою легкістю генерали оголосили одну частину країни ворогом іншій частині: «Колькі трэба мець розуму, каб на ўласнай тэрыторыі намалюваць варожую дзяржаву, назваць яе ўмоўным праціўнікам і падкінуць гэтую казку журналістам? Вельмі мала трэба мець розуму! - мякка кажучы. Жыхары вёсак, што побач з палігонамi, называюць удзельнікаў вучэнняў... «акупантамі». Чаму? Гэтыя манеўры патрэбныя Маскве, а не Менску».

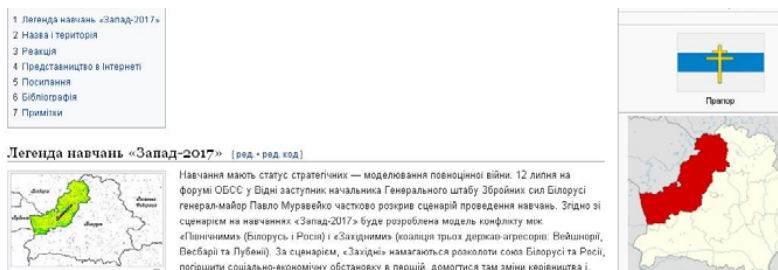

Рис. 1. Україномовна сторінка «Вейшнорії» у Вікіпедії

Джерело: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%92%D0%B5%D0%B9%D1%88%D0%BD%D0%BE%D1%80%D1%96%D1%8F>

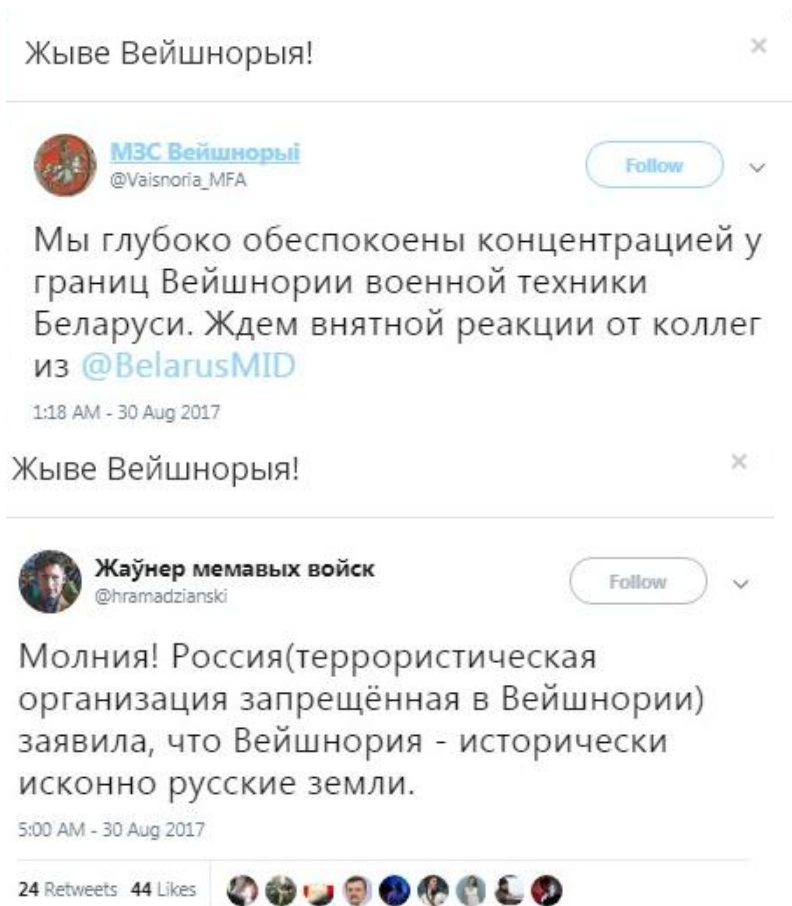

Рис. 2. «Дипломатична активність» вигаданої краіны

Джерело: <https://twitter.com/vveishnoryi>

Створення «внутрішнього ворога», нехай і умовного, спочатку обурило багатьох білорусів, а потім стало об'єктом висміювання, відтак активної віртуалізації. Вигадана країна зажила віртуальним життям, створивши офіційний сайт «Вейшнорыя.бел» (<http://xn-b1 agmqfm7 c1 a0 b. xn-90 ais>), Twitter-акаунт «МЗС Вейшнорыі» (https://twitter.com/Vaisnoria_MFA), де публікуються політичні заяви від імені держави; сторінки

у Facebook [«Посольство Вейшнорії в Україні» (очевидно, це вже творчість українських блогерів, які підтримали білоруський мем)] і «Вікіпедії» (статтю в російській «Вікіпедії» було знищено, але білоруська, українська та англійська версії продовжують існувати). Учасники тролінгу навчань «Захід – 2017» створили національну символіку: герб, прапор і гімн «Вейшнорії» (насправді навіть два варіанти), гроші, вигадали столицю, офіційні резиденції, парламент та уряд, активно пишуть історію «Вейшнорії», популяризують «культурні пам'ятки». Соцмережі зарясніли сотнями найрізноманітніших повідомлень, пов'язаних з «Вейшнорією»: віза, посвідка на проживання, паспорт, завантажити карти тощо (див. рис. 1).

«Вейшнорія» (через Twitter-акаунт) почала встановлювати дипломатичні відносини. Було створено сайт, куди можна звернутися за отриманням громадянства чи «карти вейшнорця». З'явився ряд жартівливих повідомлень, у яких окремі міста Білорусі стали проситися до складу «Вейшнорії». Із цього приводу на Twitter-акаунті «МЗС Вейшнорії» опублікована «офіційна заява» неіснуючої країни про «далучэнні да Вейшнорыі новых земляў», де уряд вигаданої країни відмовляється від експансії: *«Вейшнорыя – гэта краіна без Лукашэнкі, без расейскіх войскаў, краіна, што сябруе з заходнімі суседзямі. Але пры гэтым – мы ніколі не будзем бамбіць Менск. Ніколі не з'явіцца «Жлобінскі кацёл». Ні ў адзін з аграгарадкоў не прыйдзе «груз 200»»*. Фейкове відомство повідомило «аб пашырэнні Вейшнорыі не ў шырыню, а ў глыбіню». *«Мы паглынаем Беларусь цалкам і пры гэтым распушчаемся ў ёй»*. Серйозність тем, порушених у масштабному інтернет-жарті, очевидна (див. рис. 2).

Не залишилася поза увагою учасників інтернет-комунікації і вигадана як легенда навчань «війна»: «Вейшнорія» встигла висловити занепокоєння з приводу концентрації на кордоні російських військ, а потім узагалі заборонила Росію як терористичне утворення; розгорнула контрпропаганду, закликаючи ворожих солдатів здаватися. Деякі білоруські громадяни почали висловлюватися проти війни з «Вейшнорією», висловлювали їй підтримку.

Початок навчань надав грі у «Вейшнорію» нового імпульсу: будь-які невдачі та інциденти, пов'язані з російськими військовими, радісно «приписувалися» «вейшнорським збройним силам» або диверсантам, активно висміювалися в Мережі. Інтернаціональне (тут покажемо може вважатися фрагмент обговорення, де коментарі написані білоруською,

українською, російською мовами, причому один з російськомовних коментаторів має грузинське прізвище та аватар – див. рис. 3) вболівання за вигадану країну супроводжувалося активним коментуванням у патетичному ключі: «...а нечего топтать грязными ботинками свободолюбивую землю Вейшнории!» або «Вейшнория сражается!!! Слава защитникам свободолюбивой Вейшнории!!!»; «Хто прыйдзе захопам, той знайдзе згубу!»; «Все більше подобається Вейшнорія! Її агенти не дають спокійно спати ворогам!»; «Дарма вони з вейшнорцями зв'язалися, ой дарма» [60].

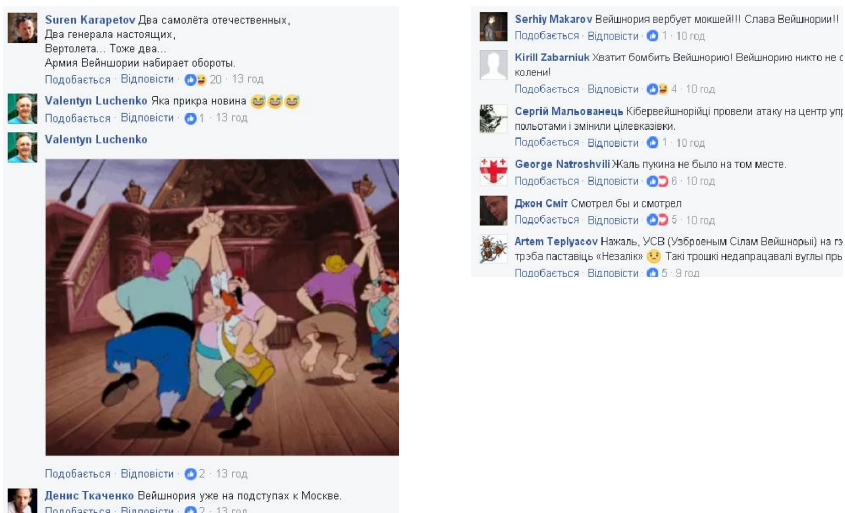

Рис. 3. Обговорення випадкового обстрілу глядачів гелікоптером під Санкт-Петербургом

Джерело: https://www.facebook.com/ahmenid/posts/841900942644931?comment_tracking=%7B%22t%22%3A%22O%22%7D

Свою кількість захвату отримала «якісна підготовка українськими інструкторами диверсантів дружньої Вейшнорії». Доволі показовим видається блок коментарів, автори яких явно екстраполюють на російські невдачі їхні ж методи гібридної війни проти України: «Вважаю, що цим навчанням не хватає реалізму. Треба в Вейшногорію направити гумконвой, військової техніки, «ополченців». А на всі претензії з боку кацапії

робити вигляд, що то не ми, то самооборона Вейшнорії закупилася в магазинах». У цьому ж ключі варто розглядати коментарі, що демонструють відсутність співчуття постраждалим у згаданих інцидентах (у відповідь на зауваження в обговоренні про наявність поранених): «Среди русских журналистов же люди не пострадали» або ж з приводу біографії одного з постраждалих військових: «Крым оказывается ⁶⁸ брал... Ну, тогда ответка прилетела».

Загалом, які б завдання не ставили генштаби РФ і РБ, в інтерактивному просторі вигадана ними ж війна була програна з розгромним рахунком – про перемогу «Вейшнорії» повідомили в десятках дописів з детальними даними про «втрати агресора»: «Так маленькая #Вейшнория победила РФ». Не менш важливим результатом є висновок про те, що «...если половина страны на этих учениях болеет за Вейшнорию, а многие хотели бы и гражданство Вейшнории получить, значит, дела Луки плохи. Я тут живу, вижу».

⁶⁸ У наведеній цитаті цікавий також аграматизм – використання поєднання українських літер, що дають можливість передати за зовнішньою схожістю російські: «ьі» як «ы». Таким чином, автор коментаря або компенсує відсутність російської «розкладки» на телефоні (комп'ютері), або імітує її відсутність – свого роду лінгвістичний демарш.

Наукове видання

ПОЛОВИНЧАК Юлія Миколаївна

**СУЧАСНЕ ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАЦІЙНЕ
СЕРЕДОВИЩЕ ЯК ПРОСТІР ТРАНСФОРМАЦІЇ
УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ**

Монографія

Редактори: *Т. Дубас, Л. Сісіна, Ю. Шлапак*
Технічний редактор *Т. Дубас*
Комп'ютерне верстання *Г. Булахової*

Підп. до друку 27.12.2017.
Формат 60x84^{1/6}. Ум. друк. арк. 21,62.
Наклад 300 пр. Зам. № 37.

Видавець і виготовлювач
Національна бібліотека України
імені В. І. Вернадського
03039, Київ, Голосіївський просп., 3.

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників
і розповсюджувачів видавничої продукції
ДК № 1390 від 11.06.2003 р.